

ALAIN GUÉRIN

**A HIDEGHÁBORÚ
MARTALÓCAI**

ALAIN GUÉRIN

A HIDEGHÁBORÚ
MARTALÓCAI

A MŰ EREDETI CÍME:

LES COMMANDOS DE LA GUERRE FROIDE

JULLIARD 1969 (PARIS)

FORDÍTOTTA:

LITVÁN GYÖRGY

I. ÁRULÓK ÉS MÁRTÍROK

A „batárokon kívüli Oroszország” – „Halál nélküli baldoklás”
„Csak jól megfizessenek” – A keselyűk és az ejtőernyős
Egy „fáradt király...” – „De a zsidók folakasztanak...”
Elherdált vagyon – „Politikai emigránsok előállítója”
Egy Duna-parti irodában

Alakja úgy tűnik élénk, mintha Marcel Carné valamelyik filmjéből lépett volna ki: egyszerre megragadó és szánalmas, szinte vonszolja maga után saját bánatát, újra meg újra felbukkan a kanyarulatban, mégis nehéz felismerni. Ki is az, akit látunk? Lehetséges-e egyáltalán meghatározni kilétét? Hiszen hol manipulált figurának, hol szánalmasan elhagyott embernek látszik, egyszer vádolják, máskor meg magasztaló védőbeszédet tartanak mellette. Mivel oly sokszor találkoztam alakjával a napilapok hasábjain és saját kutatásaim során is, azokban a könyveimben, amelyeket a titkos háború bizonyos, kevésbé ismert vonatkozásainak megvilágítása céljából írtam, elhárítottam, hogy ezúttal e figura lényegét, belső mivoltát igyekszem megragadni. Sziluettjét nem annak a tevékenységnek a bemutatása céljából idézem fel, amelyet egyik vagy másik hírszerző ügynökségben folytat, s nem is valamilyen politikai botrány bonyodalmai kapcsán. Magát a figurát teszem vizsgálat tárgyává... Már a kutatás irányát és határait sem volt könnyű meghatározni. Ha azt mondtam: kutatást folytatok az emigránsokkal kapcsolatban, a megkérdezettek a külföldi munkások helyzetéről, ezek asszimilációs problémáiról, a bevándorlás szabályozásáról és hasonlókról kezdtek beszélni. Ha viszont pontosabban elmagyaráztam, hogy *keleti* emigránsokról van szó, statisztikai kimutatásokat raktak eléem a „hontalan személyekről”, és általánosságokat mondogattak a hidegháborúról. Ez már valamivel közelebb járt érdeklődési területemhez, de még ez sem volt az igazi. Ezek után történetesen egyidőben ütöttem fel a lexikont, s találtam egy kis brosúrát, amelyet még 1937-ben adtak ki Párizsban.

A lexikonban a következőket olvashattam: „Emigránsoknak nevezik mindazokat, akik elhagyják hazájukat, és pedig attól fogva, hogy külföldre távoztak. Ez a kifejezés csak azokra vonatkozik, akik azzal a szándékkal hagyják el hazájukat, hogy később visszatérjenek oda. A többiek külföldiekké vagy telepesekké válnak.” Ezek a szavak: „azzal a szándékkal, hogy visszatérjenek”, már meglehetősen megközelítették azt, amit kerestem. Miért akarnak visszatérni? Főként pedig: hogyan? Hazájukba – vagy a múltba akarnak visszatérni? Ilyen és hasonló kérdések merültek itt fel.

Az említett brosúra egy cikk szövegét tartalmazza, amely a háború előtt Párizsban, a boulevard des Capucines-en működő fehér-emigráns oroszok „L'Indépendant” című hetilapjában jelent meg „Az orosz emigráció hivatása és reményei” címen. Szerzője, Arsène de Goulévitch (Gulevics), akiről később megtudtam, hogy az egykori cár rokona volt, s aki később az „Exil et Liberté” című folyóirat szerkesztője lett, annak idején amolyan hitvallás-félének szánta ezt az írást, amely több mint harminc esztendő után is megdöbbenően időszerű maradt. A következőket olvashatjuk benne: „Az orosz emigráció sem mennyiségi, sem minőségi szempontból nem hasonlítható egyetlen korábbi emigrációhoz sem. Olyan történelmi jelenség, amilyenre korábban nem volt példa. Ennek a kivándorlásnak legfőbb alkotó eleme a fehér hadsereg volt, amely elsőnek rántott kardot a nemzetközi bolsevizmus ellen. Ezzel megmutatta azt az utat, amelyre később minden mai nemzeti mozgalomnak rá kellett lépnie: a bolsevizmus elleni harc útját. Az orosz emigráció, amikor a száműzetés útjára lépett, szétszóródott a világ országaiban, de nemzeti léte csodálatosan kivirágzott. Ez az emigráció 1920 óta »terület nélküli nemzetet« alkot, számtalan szervezete és önálló, szabad sajtója van. A fehér emigráció teljes joggal nevezi magát a határokon kívüli Oroszországnak. Szervezeteinek szoros összetartozását az biztosította, hogy valamennyiük tevékenysége egyetlen tengely, »a bolsevizmus elleni harc« körül forgott. Az emigráció óriási szolgálatokat tett az egész civilizált világnak. Létének és tevékenységének köszönhető, hogy számos politikai személyiség és a nemzetközi közvélemény egy része változatlanul szemben áll a szovjet rendszerrel. A fehér-emigráns oroszoknak köszönhető az is, hogy a világ gyorsab-

ban ismerhette fel a Kommunista Internacionáléban rejlő veszedelmet, és hatékonyabban harcolhatott ellene . . .”

Kutatásom témáját s ezzel együtt dokumentumokon alapuló könyvem tárgyát máris meghatároztuk: a keleti országok kommunista-ellenes politikai emigrációjának jellegéről, szerepéről és tevékenységéről szeretnék írni.

Adódtak nehézségek is. Elsősorban a sematikus ábrázolásmód: Nyugaton minden fehér, Keleten minden fekete. Természetesen a legdurvább leegyszerűsítéseket könnyű volt elkerülnöm vagy visszautasítanom. Ugyanígy elháríthattam az olyan kifejezéseket is, mint „a leggonoszabb zsarnokság ellen küzdő európai harcos” vagy „az alávaló aknamunkát folytató bandita és zsoldos”. De, ha mélyebbre ástam is, elkerülhettem-e teljesen nemcsak a hazugságot, hanem a rejtettebb és alattomosabb torzításokat is? Nézzünk néhány példát.

Egy román kommunistaellenes emigráns, Ch. Sévérin álnéven kiadott egy „Halál nélküli haldoklás” című regényt, amelyben a történelmi dokumentálásra irányuló igyekezet és a pamfletírói szenvedély gyakran elnyomja az irodalmi törekvést. Azt írja: „A harag világához tartozom . . . A menekülteknek ahhoz a tömegéhez, azokhoz a milliókhoz, amelyeket Kelet-Európa zúdított rá a Nyugatra . . . Ön is látott már néhány ilyen embert: megismerték a lesúlylyedés teljességét, mélyebbre már nem kerülhetnek, lenn vannak a fenéken. Mit is mondok? A fenéken? Számukra ilyen nem létezik. Zuhannak, egyre zuhannak, megállíthatatlanul. Sohasem hálnak meg, de szüntelenül haldokolnak. Tolmácsa akarok lenni ezeknek az embereknek, akiket néma, de mélységes haraggal tölt el a tehetetlen kétségbeesés és a méltatlankodás. Tudja, mi az ő legmélyebb sérelmük, ami ugyanakkor minden emberi sérelem legnagyobbika? Az igazságtalanság érzése. Ezeket az embereket a velük esett igazságtalanság jelölte meg, mégpedig kettős igazságtalanság: az, ami ott történt velük, ahonnan elmenekültek, és az, amit ott követtek el ellenük, ahol partra vetődtek.”

Válasszunk ezután néhány idézetet olyan művekből, amelyek a Szovjetunióban és a népi demokratikus országokban jelentek meg.

Később még hosszasan beszélünk majd annak a Viktor Batrazovics Asztyemirovnak a tanúvallomásáról, aki az orosz fehér-emigránsok legtevékenyebb szervezetének, az NTSZ-nek volt aktív

és fontos tagja, majd visszatért a Szovjetunióba. Vallomásait 1967-ben adták ki Moszkvában ezzel a címmel: „Az NTSZ, amilyen a valóságban.” Asztyemirov többek között beszámol arról, amit állítólag az NTSZ egyik vezetőjétől, Alekszandr Nyikolajevics Artyemovtól, alias Zajcevtől hallott: „Nem az a fontos – jelentette ki Artyemov –, hogy tudjuk, kinek a számlájára dolgozunk, hanem az, hogy jól együnk, hogy szép ruháink és jó cipőink legyenek. Nem fontos, hogy mit írsz, csak jól megfizessenek érte. Nem az a fontos, hogy mit mondasz, hanem az, hogy mit keresel vele... Sohasem az igazat kell mondani, hanem azt, amit szívesen hall az, akinek beszélsz, és akitől a pénzt kapod. Ha nem akarod, hogy becsapjanak, neked kell becsapnod másokat... Valójában mi nem alkotunk politikai szervezetet. Két üzletfél áll itt szemben egymással: az amerikaiak és mi, az NTSZ vezetői. Az amerikaiak pénzt adnak nekünk, mi pedig embereket adunk nekik, továbbá olyan felvilágosításokat, amelyekre szükségük van.”

Vilniusban, Szovjet-Litvánia fővárosában, 1961-ben megjelent egy könyv „Keselyük a határokon túl” címmel. Ebben a könyvben szerepel egy beszélgetés, amelyet egy Jonas Kukauskas nevű volt emigránssal folytattak, akit ejtőernyőn dobtak le szülőföldjére, hogy ott felforgató tevékenységet végezzen, ő azonban jelentkezett a hatóságoknál. Az interjú szövege már korábban is megjelent a „Tiesa” című litván újság 1959. augusztus 2-i számában. Kukauskas többek között elmondta: „A hitleri Németország kapitulációja után a nyugat-németországi amerikai megszállási övezetbe kerültem, majd hamarosan – minden jogcím nélkül – »dipukas« (hontalan) lett belőlem. Élődsdi módjára éltem külföldi alamizsnákból – ez hát az emigráció... Életem elvesztette értelmét, nem láttam egyetlen fény sugarat sem.. Éhesen tengődtem a különféle menekültáborokban, egyikből a másikba vetődve. Egyre jobban gyötört a honvágy, de úgy tudtam, hogy semmiféle mód sincsen a legális hazatérésre. Ekkor kerültem egy Zigmas Laugalis nevű kém hálójába. Találkozáunk meghatározta sorsomat. Laugalis felajánlotta, hogy a nyugati kémszervezetek segítségével illegálisan hazajuttat Litvániába. Elfogadtam ajánlatát, s ezzel megtettem a végzetes lépést, amely az áruláshoz vezetett. Így történt, hogy a sok hiba és tévedés után, amelyet életemben elkövettem, egyszerre ott találtam magam a

legvadabb reakció sok táborában; idegen hatalmak ügynökévé lettem. Mégis mindvégig kételyek éltek bennem: a helyes úton járok-e. Ezek a kételyek még Litvániában ütöttek szöveget a fejembe, a német megszállás idején, majd megerősödtek Berlinben, ahol módomban volt közlőrl megfigyelni a burzsoá politikusok és papok tevékenységét. Képviselek azok mindenféle politikai színárnyalatot, a közös vonás csak az volt bennük, hogy valamennyien emigránsok voltak, akik elmenekültek hazájukból. Ezek az emberek akarták átvenni azoknak a litván emigránsoknak a politikai irányítását, akiket a sors Berlinbe vetett . . . Később alkalmam volt még közelebről megfigyelni a politikai intrikákat. Ez már Pfullingenben, a francia megszállási övezetben történt. Itt Kupravicius, Sidzikauskas, Plechavicius, Kairys, Ambrazevicius és a burzsoá emigráció többi oszlopos tagja marakodott egymással jó előre a jövő Litvániájának miniszteri tárcáin és az államelnöki tisztségen. Mondhatom, visszataszító színjáték volt, s az embernek arra kellett gondolnia, mi lenne Litvániából, ha ilyen gátlástalan, ügyeskedő kalandorok kerülnének kormányra . . .”

Nézzünk most egy jugoszláv idézetet, amely a legnagyobb belgrádi újság, a „Politika” Dušan Savković által írt cikksorozatában jelent meg 1968 decemberében. A cikksorozatra később még visszatérünk. Az egyik cikkben ezt olvashatjuk: „Lapozgatom az emigráció sajtóját. Egyre több szó van benne az exkirályról, Petar Karadjordjevićről és feleségéről, Alexandráról. A volt uralkodóval kapcsolatos cikkek az emigráns lapok első oldalain jelennek meg, de nem azért – mint hajdanán –, hogy dicsőítsék a királyt és a dinasztiát, hanem hogy kimutassák: a király áruló. Ennek több oka van. Úgy látszik, az exkirály már nem törődik a politikai emigrációval, proklamációi pedig, amelyeket »kedvelt szerbjeihez, horvátjaihoz és szlovénjeihez« intéz, nem jelentenek egyebet papírra vetett üres és holt szavaknál, maga a volt uralkodó sem hisz már bennük. Hat hónappal ezelőtt, amikor Petar Karadjordjević interjút adott egy neves német újságírónak, Sacha Alexandernak, arra a kérdésre: »Hisz-e Ön még abban, hogy valamikor királyként tér vissza Jugoszláviába?«, az egykori király így válaszolt: »Valamikor hittem benne, hogy ismét király leszek . . . Fiatal voltam, így talán megbocsátható . . .« Sacha Alexander azt írja, hogy »a fáradt király«

ironikusán mosolygott. Ugyanebben az interjúban, amely a »Neue Post« című folyóiratban jelent meg, Péter volt király kijelentette, hogy »a monarchia mint államforma nem ér semmit« . . . »

Utolsó „keleti” idézetem Budapestről származik. Ezt nem kiadványból vettem, hanem olyan barátaimtól hallottam, akik meg vannak győződve az idézet hitelességéről. Egy beszélgetésről van szó, amelyet állítólag 1966–67 telén folytatott Münchenben a szélsőjobb-oldali magyar emigráció egyik vezetője, Marschalkó Lajos. A nyilaskeresztes mozgalom egykori tagja egy magánbeszélgetésben keserűen panaszkodott: „Állandóan azt hajtogatjuk, hogy Magyarországon a helyzet elviselhetetlen, hogy ott nyomor, éhség és terror uralkodik, hogy az 1956-os forradalom meg fog ismétlődni. Csak-hogy, édes Istenem, mi nagyon is jól tudjuk, hogy ez nem igaz. Az igazság az, hogy Magyarországnak egész ezeréves történelmében nem volt ilyen szilárd rendszere. Itt, Münchenben, megdögölhet az ember. Magyarországon sokkal jobb dolgom lenne. Magyarországon azonban ott vannak a zsidók, ezért hát nem térhetek haza, mert felakasztanak.”

Nos, árulók-e vagy mártírok?

François Nourissier, a későbbi regényíró, 1950-ben Párizsban „A megalázott ember” címen könyvet írt, amelynek tárgya „a menekültek és a hontalanok sorsa”. Nourissier így határozza meg az „új menekülteket”: olyan emberek, akik „a háború után politikai okokból hagyták el valamelyik kelet-európai országot”, majd ezt írja: „Kiindulópontjától kezdve egészen ideiglenes menedékhelyéig hagyományos, illegális emigráció ez, amely ki van szolgáltatva a minden politikai emigrációra jellemző belső erjedéseknek, a reményeknek és az elvakultságnak . . . Láthatjuk, milyen veszedelmet jelent Európa számára az új menekültek szakadatlan áradata. Veszélyes ideológiai agitációt folytatnak, belső vonzásaik és taszításaik alapján újra meg újra átcsoportosulnak és minden botrányhoz, zavar-keltéshez csapatokat szállítanak. Többszörre veszedelmes semmittevésben várják a kétes alkalmat, hogy visszatérhessenek hazájukba, főként pedig ragaszkodnak hozzá, hogy Európában megőrizhessék menekült státuszukat.” Négy évvel korábban, 1946-ban jelent meg Carmen Ennesch „Politikai emigrációk tegnap és ma” című könyve. A szerző ezeket írja: „Egy jelentős politikai emigráns meg-

határozása szerint minden emigrációnak nagyjából három jellegzetes típusa van: az idealista, az opportunista és a provokátor. Az idealistát szívesen befogadják, az opportunistát szükségből eltűrik, de nem tudnak mit kezdeni a provokátorral és cinkosaival.” Carmen Enneschtől természetesen nem lehet rossz néven venni, hogy nem látta előre a jövőt, de felvetődik a kérdés, hogy nyugaton egyesek nem éppen azért tanúsítottak-e oly nagy érdeklődést a keleti emigránsok iránt, mert ezekből „provokátorok” válhattak, vagy, Nou-rissier kifejezésével élve, „minden botrányhoz, zavarkeltéshez csapokat szállíthatnak”?

1952 januárjában a „Le Monde”-ban cikksorozat jelent meg ezen a címen: „A kelet-európai emigráció, mint a Nyugat szövetségese a hidegháborúban.” A cikksorozat szerzője, François Honti, a következőket írta: „A Kelet és a Nyugat közötti növekvő feszültség és a nyugati kommunista pártok ellenzékbe szorulása kedvezett az emigránsok törekvéseinek. Az emigránsok egyre hasznosabb szövetségesekként léphettek fel. Segítséget, bátorítást kaptak a nyugati kormányoktól. 1948-tól kezdve különösen az Egyesült Államok tanúsított fokozódó érdeklődést az emigránsok politikai tevékenysége iránt... Gyorsan felismerte, hogy a menekültek segítségével jelentős mértékben hatni tud a népi demokratikus országok közvéleményére.”

A keleti politikai emigránsoknak a hidegháborúban történő felhasználása igen rövid időn belül nem csupán valósággá vált, hanem még a nyugati közvélemény is természetesen jelenséggént fogta fel. Elég kinyitni bármely nagy példányszámban megjelent kémregényt, hogy ilyesféle mondatokat találjunk: „Hideg és száraz idő volt. Vlagyimir egy szervezetről beszélt, amelyet az Egyesült Államokban élő lengyel emigránsok irányítanak, s amelynek célja az, hogy adatokat szerezzen a Szovjetunió tudományos létesítményeiről és gazdasági potenciáljáról. Ezt a szervezetet amerikai tőkével tartják fenn...” Franciaországban viszonylag még mértéktartóbban és diszkrétebben kezelték ezt az ügyet, mint más nyugati országokban. Mert az Egyesült Államokban és Nyugat-Németországban annál gyakrabban jelentek meg olyan újságcikkek, mint az, amelyik a „Rheinischer Merkur”-ban látott napvilágot 1964 elején, Wolfgang Strauss tollából, s amelyből érdemes néhány részletet idézni: „Mün-

chenben, a Szövetségi Köztársaságban élő keleti politikai emigránsok szervezeteinek ebben a legfontosabb központjában, nem kevesebb mint 22 emigráns lap jelenik meg, s ezek némelyikének heti példányszáma a 8–12 ezret is eléri. Kiadásukkal nyolc nyomda foglalkozik. A városban öt hetilap, számos folyóirat és mintegy tucatnyi háromhavonként megjelenő füzet lát napvilágot. A bulletinek és a tájékoztató füzetek száma és példányszáma egyszerűen áttekinthetetlen. Egyetlen más nyugatnémet nagyvárosban sem él annyi jelentős keleti emigráns személyiség, mint itt, olyanok, akik hazájukban valamikor kormányposztokat és más fontos politikai tisztségeket töltöttek be: miniszterek, forradalmi vezetők, partizántábornokok és hasonlók voltak... Senki sem érzi közülük, hogy pályafutásának végéhez érkezett volna. Münchent valamennyien közbenső állomásnak tekintik a száműzetés hosszú útján. »Kelet-Európában is eljön egyszer a kolonializmus és az imperializmus pusztulásának napja« – mondogatják. És hogy ez a nap minél előbb elérkezzen, ezek az emberek utazgatnak, kongresszusokat és konferenciákat tartanak, s feláldozzák személyes kényelmüket. Ellentétben azokkal a nyugatiakkal, akik azon a hamis, de igen elterjedt nézeten vannak, hogy az emigráns keleti politikusok csupán »had-sereg nélküli tábornokok«, befolyás nélküli utópisták, a kommunista országok vezetői igen nagy veszedelmet látnak tevékenységükben...”

Nagyon ritka az olyan szerző, mint Roger Gheysens, aki „a kémkedés igazi szerepéről” szóló tanulmányában meg merte írni: „Az az ezernyi léggömb, amelyet az NTSZ és a Szabad Európa indít útnak a vasfüggönyön túlra, a régi rend visszaállítását ígéri a keleti országoknak, holott azok népe hallani sem akar erről. Gyermeteg propaganda és betarthatatlan ígérek váltakoznak a CIA harci szervezeteinek tevékenységében, és felvetődik a kérdés, nem pocsékolnak-e el teljesen hiába egész vagyont erre a célra?” Ami engem illet, éppen ellenkezőleg, inkább az a különös magatartás meglepő számomra, amelyet nyugati személyiségek és szervezetek tanúsítottak, hiszen számukra a „keleti politikai menekültek” csupán szükségességet és alibit, eszközt és ürügyet jelentenek. A természetellenes szövetségesek, a legsötétebb bűnök megbocsátása, a legnagyobb hazugságoknak adott hitel gyakran vált fizetési eszközzé. Vegyünk

egy másik példát? A Németországban élő horvát emigránsok egyik vezetője, Mile Rukavina, akiről még éppen elég szó esik majd ezeken a lapokon, a háború alatt tárgyalás és ítélet nélkül agyonlővetett nyolc amerikai, kanadai és angol pilótát, akik a fasiszták fogságába estek. Vajon számonkérték-e ezt a büntettet Rukavinától, amikor 1947-ben éppen Németország amerikai és angol katonai szektorait választotta letelepedési helyéül? A legkevesbé sem, ellenkezőleg, még segítséget is nyújtottak neki ahhoz, hogy folytassa azt a harcot, amelyet a szövetséges hadifoglyok agyonlővetésével kezdett meg... Egy harmadik példa. Az NTSZ elnevezésű orosz fegyveremigráns szervezet igazi jellegének felfedezése kutatásunk egyik legnagyobb meglepetése volt. A szervezet különös és nem mindennapi vonásairól szól e könyv egyik legfontosabb fejezete. Az NTSZ-szel kapcsolatos anyagból kiválasztottam egy figyelemre méltó sajtókivágást, amely látszólag nem is tartozik oda. A cikkek forrása a „Dernière heure du Lyonnais” című hírlap (a „Dauphiné libéré” helyi kiadása) 1960. november 19-i száma. Első pillantásra a cikk egy konferenciáról szóló egyszerű beszámolónak tűnik. De nézzük csak: „Az orosz viszonyok vizsgálatával foglalkozó Lipus-körök előadássorozata rövid előadással kezdődött, amelyet az NTSZ (másként Orosz Szolidaritási Szövetség) külső szervezetének egyik vezetője tartott. Az előadás után a Honorat-teremben színes filmet vetítettek, amely bemutatta az orosz ellenállási szervezet tevékenységének néhány aspektusát... Az előadás kezdetén a hallgatók egyperces néma felállással adóztak a szervezet három tagja emlékének, akiket szovjet földön folytatott több éves illegális tevékenységük után a szovjet hatóságok letartóztattak. A szónok, miután ismertette az NTSZ történetét és fejlődését, külföldön és a Szovjetunióban, néhány példát hozott fel arról a visszhangról, amelyet a szervezet munkája Oroszországban kiváltott... Mindezt rendkívül eleven formában mondta el. A film bemutatását a késő éjszakába nyúló élénk vita követte.” A cikk nem említi, kaptak-e a résztvevők tea-süteményt...

Szeretném bemutatni azt a folyamatot is, hogy adott esetben, ha a szükség úgy kívánja, miként „állítanak elő” keleti politikai emigránsokat. A receptet Belgrádban kaptam két újságíró kollégámtól. Mihajlo Marić, a „Večernje Novosti” munkatársa elmagyarázta,

hogyan csinálják ezt Nyugat-Németországban, Dušan Savković, a „Politika” munkatársa pedig azt mesélte el, milyen módszer divatozik Franciaországban... Németországból a Nürnberg melletti zirndorfi tábor példáját ismertem meg. Ha egy jugoszláv állampolgár tartózkodási engedélyhez akar jutni avégett, hogy Nyugat-Németországban munkát vállalhasson, egészen 1965-ig arra kötelezték, hogy tépje szét útlevelét, mondjon le eredeti állampolgárságáról, s írjon alá egy nyilatkozatot, amelyben egyebek között kijelenti, hogy „nem kíván tovább kommunista zsarnokság alatt élni”.

A francia példából a politikai emigránsok egy igazi „előállító-ját” ismerhetjük meg. Valódi neve Darko Mihajlović, de Párizsban, ahol már több mint tíz év óta él, leginkább a „Bata Brgule” álneven ismerik. Mihajlović, amint Savković elmesélte nekem, rendszeresen kijár arra a párizsi pályaudvarra, ahová a Jugoszláviából érkező munkások vonatai futnak be. Amikor ezek az emberek, akik Franciaországban szeretnének munkát vállalni, az utazástól fáradtan és többé-kevésbé tájékozatlanul leszállnak a vonatról, Bata és barátai melléjük szegődnek. Elviszik őket egy pohár italra, felajánlanak nekik egy kevéske kölcsönt, s megígérik, hogy munkát is keresnek számukra. ... Majd rátérnek a komolyabb kérdésekre: vannak-e köztük kommunisták? Ha vannak, úgy intézik, hogy ezeket elkülönítsék. Ha pedig nincsenek, akkor őszintén kezdenek beszélni: nem tarthatod meg ezt a vörös útlevelet, mert ezzel mindenütt kommunistának néznek, ez pedig nem jó ajánlólevél egy kapitalista országban stb. ... A szerencsétlenek sokszor ráállnak, hogy eldobják útlevelüket, s aláírjanak egy belépési nyilatkozatot a „Jugoszláv menekültek fogadóbizottságába”, s a kis zöld űrlap hátoldalára ezt is ráírják: „Nem helyeslem a kommunizmust.”

Így történt, hogy amire nem is voltam felkészülve, egyszerre a hidegháború kellős közepébe keveredtem. Így történt, hogy miután vizsgálódásom tárgyául a keleti országok kommunistaellenes politikai emigrációjának jellegét, szerepét és tevékenységét tűztem magam elé, arra lettem figyelmes, hogy a hidegháború mechanizmusát tanulmányozom. Különös korszak, furcsa jelenség volt ez, s tulajdonképpen korántsem zárult le, amint ezt mostanában kissé túlságosan is könnyedén szokás mondani.

Budapesten, egy Duna-parti irodában, egy felelős politikai sze-

mélyiség a következőket mondta nekem: „A kommunistaellenes emigránsszervezetek egy összehangolt taktika láncszemeit alkotják. Valamennyinek az a célja, hogy hozzájáruljon a szocialista országok politikai életének bomlasztásához. Legfőbb törekvésük az, hogy olyan tevékenységet folytassanak, amely károkat okoz az országnak. A bomlasztás természetesen nem sikerül, de sohase felejtse el, hogy mindezek a szervezetek egy átfogó rendszer részei, a világ-méretű kommunistaellenes stratégia harci osztagai . . .”

A hidegháború martalócai?

Bármint vélekedjék is valaki arról, mi a legjobb módja a dolgok igazgatásának és mi az emberek kormányzásának legigazságosabb formája, bármilyen véleményt alkosson is magában e régóta dúló harc kimeneteléről, azt hiszem, ez a kérdésfeltevés leghelyesebb módja.

Ami engem illet, végül is így tettem fel a kérdést annak a kutatásnak a kezdetén, amely a későbbiekben még jó néhány meglepetéssel szolgált . . .

II. A GERILLA HÁBORÚ

*Négy jegyzőkönyv – Kantárszáron . . . – Az asszonyok nézték . . .
„A katonák bekerítettek bennünket . . .” – Samogitie déli részén
„Senki sem akart meghalni” – A Borostyán-parton
A „villámkeresztesek” és az „Erdő testvérei”
Az utolsó 1957-ben – A titokzatos „Fehér légió”*

Négy jegyzőkönyv fekszik előttem. Két tanúvallomás és két vádlott kihallgatási jegyzőkönyve. Emeljünk ki mindkettőből néhány hosszabb részletet.

Az első vallomás dátuma: 1950. április 21. A tanú, aki a vallomást tette, Ona Miseikyté, Antanas leánya, 1927-ben született Pavartis faluban, Tauragé körzetében. „Tegnapelőtt, április 19-én – mondja a tanú –, este 10 óra tájban családunk éppen végzett a vacsorával. Fivérem kiment az udvarra, de rögtön visszajött, és azt mondta, hogy tanyánkat fegyveres emberek vették körül. Ebben a pillanatban valaki megzörgette az ablakot, majd egy férfi kinyitotta az ajtót. Mivel még egyikünk sem feküdt le, az ajtó nem volt kulcsra zárva. Három fegyveres lépett a szobába, mindannyian a burzsoá hadsereg régi egyenruháját viselték. Nem láttam, milyen fegyvert viselnek, mivel a szobában sötét volt, s a banditák csak zseblámpával világítottak. A családból senki sem ismerte őket. Csak azt figyeltem meg, hogy kettőnek közülük vörös szakálla volt. Az egyik bandita megkérdezte, milyen gyűlés folyik nálunk. Apám elmagyarázta neki, hogy ez nem gyűlés, mindannyian a családhoz tartozunk. A banditák erre azt követelték, hogy apám és fivérem mutassák meg nekik személyazonossági igazolványukat. Apámat »spiclinek« nevezték, s kijelentették, hogy hamarosan sem neki, sem a területi szovjetbe választott küldöttünknek nem lesz alkalma arra, hogy bárkit is beáruljon. Bátyámat »komszomolistának« nevezték, és felszólították, adja át nekik tagsági könyvét. Az igazság az, hogy bátyám nem volt tagja a Komszomolnak, s ezt meg is mondtam a banditáknak. Ezek akkor azt kérdezték, hol van Zin-

gaila, a területi szovjet tagja. Bátyám azt válaszolta, hogy nem tudja. Ezután a banditák átvitték apámat és bátyámat a hálósobába. Hallottam, amint háromszor is rájuk parancsoltak, hogy feküdjenek a földre. Ezután puskalövéseket hallottam. Mi a másik szobából nem láttuk a jelenetet. Megölték őket. A banditák távozás előtt ránk parancsoltak, hogy két napon belül hagyjuk el a tanyát, és költözzünk be a városba, ellenkező esetben bennünket is agyonlőnek. Apám és bátyám tetemén egy-egy papírdarabot hagytak. Nem tudom, mi állt rajtuk, nem olvastam el őket. Azt sem tudom megmondani, összesen hány bandita jött a tanyára, mert én csak hármat láttam közülük, azokat, akik a szobában voltak . . .”

A második tanúvallomást 1957. június 27-én tette Marijona Obrikiéné, Vincas leánya, aki 1900-ban született Mikiyttai községben, Sakiai körzetben. „1944-ig férjemmel Kaunasban laktam, de 1944 nyarán, amikor a front már közeledett a város felé, féltünk a bombázásoktól, és férjem szüleihez költöztünk Bikavenai faluba, Siluté körzetben. Azután végleg itt maradtunk. A felszabadulás után férjem tevékenyen dolgozott a pártban, fiam, Kaszys pedig komszomolista lett. 1946. október 18-án napnyugtakor férjem hazajött a munkából, és leültünk vacsorázni. Velünk együtt élt még Grazina nevű leányom, aki 1935-ben született, azóta már férjnél van. Grazina volt az, aki az ablakon át először vette észre, hogy az erdő felől három fegyveres közeledik házunkhoz. »Nézzétek, mondta, emberek jönnek . . . Vajon katonák-e vagy banditák?« Odamentünk az ablakhoz, és három embert láttunk, kettejükön a régi litván burzsoá hadsereg köpenye volt, a harmadik német katonaköpenyt hordott. Mind a háromnál automata fegyver volt. Megértettük, hogy banditákkal van dolgunk. Az egyik középtermetű volt, és a litván burzsoá hadsereg köpenyét hordta. A másik valamivel magasabb, ő hordta a német katonaköpenyt, a fején katonasapka, alóla kissé kilógott fekete, göndör haja. A középtermetű a burzsoá hadsereg tányérsapkáját viselte. A magasabbik azt mondta férjemnek, hogy értesülésük szerint ő, a férjem, kapcsolatban áll az állambiztonsági szolgálat embereivel. Ekkor puskatussal az arcába csapott, és megsebesítette. Férjem menekülni próbált, de a banditák nem engedték. Egyikük talált egy kantárszárat a folyosón, és ezt férjem nyakára hurkolta. A banditák azt követelték, hogy férjem adja át nekik a

puskáját. Férjem megmondta, hogy nincs puskája, s hogy bármit elvihetnek, csak ne öljenek meg bennünket. Odamentem hozzájuk én is, és kérleltem őket, hagyják életben férjemet. Akkor rám húztak a kantárszárral, s tőlem követelték a puskát. A fal felé fordítva leültettek, de így is láttam, hogy mit csinálnak. Az egyik bandita három lövést adott le automata fegyverével. Férjem a földre zuhant. A banditák ezután fölkutatták a házat, elvitték a kabátomat, több pár cipőt és néhány egyéb holmit. Ebben a pillanatban férjem megmozdult, és felemelte a fejét. A középtermetű bandita felkiáltott, hogy még életben van, és szidta társait, amiért még löni sem tudnak. A három közül a legmagasabbik ekkor még egyszer belelőtt férjembe és megölte. Amikor mindhárman eltávoztak, Pranas Kurlinkus szomszédos tanyája felé vették útjukat. Figyelmeztettek, hogy el ne hagyjam a házat. Később, már az éjszaka leszállta után visszatértek. A magasabbik bejött a szobába, s rám parancsolt, hogy vegyem le a kantárszárat férjem nyakáról, s adjam oda neki. A többiek kint maradtak. Amikor megkapták a kantárt, befogták a kocsiba a lovunkat, megölték a disznónkat, azzal elmentek. Valamivel később Kurlinkus tanyájáról megjött Domicelé Toliéné, aki fiával és annak Zosé nevű feleségével házunk másik szárnyában lakott. Kérdeztem tőle, nem látta-e a fiamat. Azt felelte, hogy a banditák megölték Kurlinkust, feleségét és Pranas nevű fiát, de a fiamról nem tudott semmit. Éjfél tájban katonákkal együtt megérkeztek az állambiztonsági szolgálat emberei. Átmentem a Kurlinkus-tanyára, és megtaláltam a fiamat, akit a többiekkel együtt megöltek. A lövedékek férjemet és fiamat a fejükön és az oldalukon érték. Eltemettem őket a zvingiai temetőben a Kurlinkus család mellé. Nem ismertem a banditákat, mert nem vagyok idevalósi, de az itteniek azt mondták, hogy férjemet és fiamat a környék ismert banditái, Karbauskas, Timinskas, Rastutis, Auskalnis és mások ölték meg . . .”

Az első kihallgatási jegyzőkönyv dátuma 1950. április 28. A vádlott, Juozas Petraitis, Anupras fia, aki 1930-ban született Grauzai községben, Tauragé körzetben, a következőket vallotta: „1947 tavaszán kerültem kapcsolatba azzal a bandával, amelynek vezetője Gaubtis, más néven »Vytautas« volt. 1949 márciusáig én szállítottam a bandának az élelmiszereket. Néha az is előfordult, hogy a

banda tagjai betértek a házukba, hogy egyenek vagy aludjanak. 1949 májusában »Kestutis« javaslatára magam is beléptem a bandába, s annak letartóztatásomig egyszerű katonája voltam. A »Linksmutis« fedőnevet kaptam. Adtak egy automata puskát és egy pisztolyt. 1949 szeptemberének második felében hatodmagammal elindultunk, hogy szovjet funkcionáriusokat gyilkoljunk meg. Négyen voltunk férfiak: »Kestutis«, »Ramunas«, »Zvirblis« és én. Két nő is volt velünk: Vladé Rudiéné, Ramunas felesége, és Géné Rudyté, a nővére. Girdiské községben megöltük a Segzdai fivéreket, Nikodémast és Juozast, Paupynis községben Liuda Grybiénét, Maldunaj községben pedig Petras Kazlauskast. Grybiénét én öltem meg, Kazlauskast és a Segzdai fivéreket a többiek. Amíg mi odabent elvégeztük a dolgunkat, a két nő kint maradt az udvaron, és nézte, mit csinálunk. Ugyanebben az időben egy másik »Kestutis«-különítmény, amelynek vezetője »Mindaugas«, két tagja pedig »Aidas« és »Tautvilas« volt, elment Upyna faluba, hogy megölje Juozas Bridikist és a feleségét, akikről azt mondták, hogy felvilágosítást adtak a rendőrségen a banditák búvóhelyeiről. 1949 novemberében »Kestutis«, »Perkunas«, Ona Kulkyté, az összekötőnk és én megtámadtuk Jurgilát, Upyna község végrehajtó bizottságának tagját, amikor éppen 52 000 rubel összegű állami pénzt vitt Tauragé adóhivatali pénztárába. »Kestutis«, a banda főnöke osztotta el a pénzt. Én egy új kabátot kaptam, egy nadrágot, egy pár új borjúbox cipőt és 1000 rubelt. 1949 októberében vagy novemberében, a dátumra már nem emlékszem pontosan, »Kestutis«, »Tauras«, »Girénas«, »Ryklys« és én elmentünk fél mázsa búzalisztért és egy birkáért Miseikiai falu kolhozelnökéhez. Az élelmiszereket elvittük összekötőnkhez, »Zigmas«-hoz, aki Paeglunis községben lakott. Ő volt az, aki gondoskodott ellátásunkról. Ha elmentünk hozzá, mindig adott enni, és különféle élelmiszereket is elvihettünk...»

A második kihallgatási jegyzőkönyvet 1950. április 23-án vették fel, és Pétras Matutis vallomását tartalmazza. Matutis, Pétras fia, 1919-ben született Tauragé körzetében, Ringiai községben. „1948 augusztusában léptem be önként Gaubtis, alias »Vytautas« bandájába – vallja a vádlott. – Ez a banda Tauragé körzetében tevékenykedett. Azért léptem be, mert attól féltem, hogy letartóztatnak a bandával már addig is fenntartott kapcsolataim miatt. Esküt

kellett tennem, s a bandában a »Lakunas« (Repülő) álnevet kaptam. 1949 májusában »Kestutis« vette át a banda irányítását. Eleinte nem volt rangom, de 1949 októberétől kezdve »Kestutis« utasítására átvettem egy csoport vezetését, amelynek tagjai Ciapas, másnéven »Klevas« (Juharfa) és Pipiras, másnéven »Viturys« (Pacsirta) voltak. Csoportomat hat hónappal később Pagramantis körzetében megsemmisítették. 1950. április 13-án a katonák bekerítették bennünket az obelynasi erdőben. A tűzharcban Pipiras elesett, Ciapas és én kézre kerültünk. Nálam egy automata puska és egy Walter típusú pisztoly volt. Mielőtt letartóztattak, több akcióban vettem részt. 1948-ban egy éjszaka elmentünk Sutkai községben egy Jonas Keniuris nevű paraszthoz. Cipőket és ruhákat vittünk el tőle. 1950 januárjában és márciusában gyakran mentünk parasztokhoz, hogy élelmiszert raboljunk tőlük... Emlékszem, hogy 1949 kora őszén »Kestutis« és »Ryklys« egy ismeretlen embert hoztak a slabynéi erdőbe, ahol akkoriban tanyáztunk. Először megverték és kikérdezték, majd felkötötték egy fára. Nekem kellett őrséget állnom. Bandánk vezetői, »Vytautas«, »Klajunas«, »Jaunutis« és »Kestutis«, kapcsolatban álltak a kerület igazgatási szerveivel. Egy nap kifejtették nekünk, hogy hamarosan elkezdődik Anglia és Amerika háborúja a Szovjetunió ellen, szövetségeseink pedig segítségünkre lesznek abban, hogy megdöntsük Litvániában a szovjethatalmat és visszaállítsuk a régi burzsoá rendszert... Hozzá kell tennem, hogy egyes parasztok, különösen a módosabb gazdák, akiknek a fiai a bandák tagjai voltak, önként segítettek a banditákat, és ellátták őket élelemmel, ruhákkal stb... A középparasztok általában nem akartak ilyen segítséget adni... A bandák ekkor kénytelenek voltak a fenyegetés taktikájához folyamodni. Egyes személyeket kényszeríteni tudtak arra, hogy együttműködjenek velük, hogy összekötőik legyenek...”

Ez a négy jegyzőkönyv, mint látható, azzal a kommunistaellenes gerillamozgalommal kapcsolatos, amely a balti országokban, elsősorban pedig Litvániában bontakozott ki, a második világháború után. A jegyzőkönyvek meg is jelentek egy dokumentumgyűjteményben, amelyet 1968-ban adtak ki Vilniusban, R. Cepas és Z. Vasiliauska szerkesztésében. A két történész a gyűjteményhez írt bevezetésben képet ad arról a tevékenységről, amelyet – amint

Nyugaton nevezték – a „Litván Szabadság Hadserege” (litván kezdőbetűi: LLA, angol kezdőbetűi: LFA) folytatott. Keleten ugyanezeket „burzsoá nacionalista bandának” vagy, mint az imént is láttuk, még egyszerűbben „banditáknak” nevezték. Cepas és Vasilauska a következőket írják: „A második világháború utáni időszak osztályharcai mély sebeket okoztak a litván falvakban. E gyűjtemény dokumentumai sok olvasóban fogják felidézni egy közeli és fájdalmas múlt emlékét. A meggyilkolt személyek száma elérte a kétezret... A köztársaságunk területén működő fegyveres bandákat az úgynevezett »Litván Szabadság Hadserege« irányította, amelyet a hitleri megszállás éveiben hoztak létre. Amikor a hitleristák elmenekültek Litvániából, az LLÁ-t katonai és szervezeti szempontból egyaránt megerősítették. A megszállók fegyvereket, lőszert és robbanóanyagokat adtak át az LLÁ-nak, katonai kádereit pedig különleges iskolákban képezték ki a felforgató harcra. A cél az volt, hogy a szervezet tagjai az »ötödik hadoszlop« szerepét töltsék be a szovjet arcvonal mögött, és hírszerzői tevékenységet folytassanak a német hadsereg számára, hajtsanak végre felforgató akciókat, és akadályozzák a lerombolt ország újjáépítését. Feladatuk tehát az volt, hogy a hitleristák veresége után is folytassák a háborút... Litvánia utolsó övezete, amelyet a szovjet hadsereg felszabadított, Samogitie déli része volt. Ezen a területen tehát a hitleristáknak több idejük maradt az illegális nacionalista mozgalom előkészítésére és felfegyverzésére. Itt gyűjtötték össze azokat, akik együttműködtek a megszállókkal: a rendőröket, a biztonsági zászlóaljok tagjait, a megszálló hatóságok közigazgatási alkalmazottait – egy szóval mindazokat, akik elmenekültek Litvánia már felszabadított területeiről... A fegyveres burzsoá nacionalista bandák, amelyek egészen a fasiszta Németország vereségéig együttműködtek a hitleristákkal, a vereség után új gazdák szolgálatába léptek: az Egyesült Államok, Anglia és más nyugati országok hírszerző szerveinek szolgálatába. 1945 őszétől kezdve e külföldi hírszerző szolgálatok, amelyek együtt dolgoztak az emigráns litván nacionalistákkal, kapcsolatba léptek Dzukija körzet burzsoá nacionalistáival, valamivel később pedig a Litvánia más körzeteiben működő egyéb alakulatokkal is... E fegyveres osztagok felszámolásában az ál-

lambiztonsági szolgálat és a milícia tagjain kívül népi önkéntesek is részt vettek.”

Egy másik, hasonló jellegű dokumentumgyűjteményben, amely ugyancsak Vilniusban jelent meg 1962-ben, a szerkesztők, B. Baranuskas és J. Vicas további adalékokkal szolgálnak az LLA (LFA) gerilláinak tevékenységéről: „Amint az itt közreadott dokumentumokból kiviláglik, a nacionalista bandák rendszeresen elűzték a szovhozok vezetőit, a kolhozok szervezőit, a szovjet szervek alkalmazottait, a kolhozrendszer propagálóit, mindazokat a parasztokat és munkásokat, akik a szovjetrendszer hívei voltak. A bandák klubokat és könyvtárakat támadtak meg, megsemmisítették a könyveket és a berendezést. A nacionalisták közeli háborúra spekuláltak, terrorizálták a lakosságot, s mindezzel gátolták, fékeztek a szocialista társadalom megszilárdítását. Lényegében terrorista és szabotázsstevékenységet folytattak.”

Az eddig idézett szövegek és dokumentumok mind közös forrásból, a Szovjetunióból származnak. Mit találunk vajon, ha a Nyugat felé fordulunk?

New Yorkban, a Lithuanian Research Institute (Litván Kutató Intézet) égisze alatt 1962-ben K. V. Tauras álnévvel megjelent egy könyv: „Guerilla Warfare on the Amber Coast” (Gerillaháború a Borostyán-parton). A könyv 43. és következő oldalain a litván gerillák „illegális sajtójának szerepéről” találunk méltatást. Megtudjuk, hogy 1945–46-ban még központilag tudták irányítani az illegális sajtó kiadását, később ez már lehetetlenné vált. 1947-ben tehát decentralizálták a sajtó kiadását, s az egyes harci csoportok feladatává tették, hogy saját erejükből minél több sokszorosított röpiratot és újságot adjanak ki... Az 52. oldalon kezdődik az a fejezet, amely ezt a sokatmondó címet viseli: „Nincs kegyelem a kommunista párttagok számára!” Ebben olvashatjuk a következőket: „1945-től 1952-ig, a fegyveres ellenállás megszűnésének végéig, az LFA mintegy 4000 kommunista párttagot végzett ki.”

De álljunk csak meg... Ne merüljünk el egy másik dokumentumigényű munkában, mielőtt a magunkét tulajdonképpen elkezdtük volna. A második világháború utáni kommunistaellenes gerillamozgalmak kérdése olyan téma, amely mindkét oldalon erős szenvedélyeket vált ki. Őszintén reméljük, hogy eljön majd a nap, amikor

hozzá lehet férni a legfontosabb okmányokhoz és adatokhoz. Ma még ez nem lehetséges . . .

Egyelőre az a célunk, hogy valóban az elején kezdjük a történetet. Nos, nyilvánvaló, hogy ezek a gerillamozgalmak jelzik a hidegháború tulajdonképpeni kezdetét, hogy ezek a gerillák voltak a hidegháború első martalócai, s ezek a szervezetek és a hozzájuk tartozó emberek, ha földrajzilag még nem is, politikai tekintetben már emigrációban éltek. Céljaik, amelyekért fegyverrel harcoltak hazájuk földjén, azonosak voltak azokkal a célokkal, amelyeket ugyanebben az időben vagy valamivel később tűztek maguk elé a kommunistaellenes politikai emigráns csoportok, s amelyeket ennek az emigrációnak a külföldi védnökei is jóváhagytak, néha pedig egyenesen sugalltak. Egyébként a legaktívabb „keleti politikai menekültek” nem csekély része éppen azok közül került ki, akiknek a „fehér ellenállási mozgalom” felszámolása után sikerült Nyugatra menekülniük.

Anélkül tehát, hogy nagyon előre szaladnánk, nézzük, mit kell tudnunk ezekről a második világháború utáni antikommunista gerillamozgalmakról?

Természetesen eszünkbe sem jut egy kalap alá venni az összes ilyen mozgalmakat, de az is kétségtelen, hogy az előző oldalak, amelyeket a litvániai eseményeknek szenteltünk, valamelyes képet adhatnak róluk és légkörükről. Ezek után kíséreljük meg e mozgalmak rövid földrajzi és időrendi áttekintését.

Kezdjük a balti országokkal. Az általunk vizsgált történelmi jelenség kétségkívül Litvániában jelentkezett a legnagyobb intenzitással. Ezzel szemben Lettországbán, a „Villámkereszt” elnevezésű fasiszta szervezet egykori tagjainak minden erőfeszítése, s a háború alatt a németek által szervezett „lett légio” menekült katonáitól kapott erősítés ellenére, a mozgalom sokkal kevésbé tudott kibontakozni, mindenesetre hamar elfojtották . . . Ami a harmadik balti államot, Észtországot illeti, ez, hogy úgy mondjuk, középúton haladt a kettő között. Egyes ellenálló csoportok, így például az „Erdei testvérek” 1949-ig tartották magukat. Ezt a kommunistaellenes partizánszervezetet 1940 augusztusában alakították a régi fasiszta jellegű WABSE (Szabadságcsapatok harcosainak szövetsége) tagjai. Vezetőjük az észt Alfons Rebane volt, akiből a háború alatt SS-

ezredes lett, s aki 1949-ben, az utolsó összezsapások egyikében esett el.

Ha a harcok színhelyéül szolgáló terület nagyságát vagy a küzdelemben részt vevők létszámát vesszük tekintetbe, a balti országok fehér gerillamozgalmai sokkal kevésbé tűnnek jelentősnek, mint azok, amelyek Kelet-Lengyelországban, a Szovjetunió nyugati területein és Szlovákia északkeleti sarkában bontakoztak ki. Az itteni „fehér ellenállási mozgalmakat” a következő erők és szervezetek hívták életre: az UPA (Ukrán Felkelő Hadsereg, az OUN-nak, az ukrán antikommunista emigráció legfontosabb szervezetének katonai alakulata), a jobboldali lengyel elemek, amelyek a németekkel szembeni ellenállás után az új rendszer és a szovjet hadsereg ellen fordították fegyvereiket, s amelyek két irányzatra oszlottak: egy konzervatív szárnyra (Honi Hadsereg) és a Nemzeti Fegyveres Erők fasisztáira; továbbá a németek, a volt SS-katonák, a náci párt egykori funkcionáriusai, a szökésben levő háborús bűnösök, a Hitlerjugend ifjú fanatikussai stb.; mindezek az elemek a hírhedt Werwolf (Emberfarkas) elnevezést vették fel, ténylegesen azonban több szervezetet alkottak, így „A havasi gyopár kalózái”-nak szervezettét, „A szarvasagancs csoport”-ot, „Hubertus fekete farkasá”-t stb. „A szürke tábornok” című dokumentum jellegű könyvemben részletesen foglalkoztam e különféle csoportok tevékenységével. 1945-től 1947-ig, majd – kisebb mértékben – 1947-től 1952-ig ezek a csoportok ádáz harcokat vívtak, amelyek jellemzésére itt csupán annyit, hogy többek között egy szovjet marsall, a lengyel honvédelmi miniszterhelyettes és több tízezer lengyel és ukrán kommunista párttag és harcos életébe kerültek.

A kommunistaellenes gerillamozgalom harmadik jelentős tűzfészket Jugoszláviában találjuk. Mato Radulović, a jugoszláv biztonsági szolgálat egykori magas rangú funkcionáriusa, aki később belügyminiszter-helyettes lett, könyvet írt a szóban forgó csoportokkal vívott küzdelmekről „A hármas határon bezárul a kör” címmel. Ez a munka jó néhány pontos adattal is szolgál. Radulović becslése szerint 1945 derekán az egész országban mintegy 11 000 antikommunista gerilla tevékenykedett, 796 csoport keretei közt. Mindezek egykori usztasák, csetnikek, a „Kék gárda” vagy a „Balli Kombetar” korábbi tagjai voltak. (Az említett szervezetekről később még szó

lesz.) Radulović a továbbiakban így ír: „Mint tudjuk, az egykori kollaboránsok és fasiszták ebben az időben újabb nemzetközi konfliktusra számítottak, s ezzel egyidőben egy külső intervencióban, egy Jugoszlávia elleni fegyveres támadásban reménykedtek . . . Nagyon hamar megértették, hogy a külföld segítséget és támogatást fog nyújtani az új népi hatalom elleni harcukhoz. Hamarosan valóban érkeztek is onnan különféle fegyverek, felforgató és terrorista tevékenységhez szükséges felszerelések és anyagok. Még új diverziós egységeket is dobtak át Jugoszláviába, miközben az országban maradt fasiszta jellegű és burzsoá elemek is mindent megtettek ellenforradalmi terveik valóra váltsa érdekében. A propagandától egészen a bűncselekményekig a harc minden lehetséges eszközét felhasználták. Mindamellet 1945 végéig az országban működő lázadók száma – egyrészt a biztonsági szervek állhatatos és bátor munkája, másrészt az új Jugoszlávia általános politikai helyzete következtében – felére csökkent. A kormány a felszabadulás után közkegyelmet hirdetett mindazok számára, akik nem követtek el bűncselekményeket. Így azután sok »eltűnt katona« merészkedett elő és tért haza otthonába. Ez az intézkedés erőteljesen csökkentette a lázadó csoportok létszámát, és súlyos csapást mért tagjaik és támogatóik harci szellemére . . . 1946 elején Draža Mihajlović kézrekerült, s ugyanabban az évben 1200 lázadó adta meg magát a hivatalos szerveknek és a hadseregnek, további 3500 pedig az összecsapások során fogásba került vagy elesett. A gerillamozgalom megmaradt tagjai már csak a lakosság kifejezetten reakciós elemeinél és a külföldre menekült emigránsoknál találhattak némi támogatásra, ezért kénytelenek voltak fokozatosan visszavonulni a legvadabb erdőkbe és a legkevésbé megközelíthető hegyes vidékekre. Azt remélték, hogy itt kivárhatják az új világháború kitörését, s elkerülhetik a gáztetteikért járó büntetést. A rejtőzködő kis csoportok és fegyveres személyek sok bajt és kárt okoztak az eldugott vidékek lakosságának. Számtalan bűncselekményt követtek el, sok esetben kirabolták és felgyújtották a falvakat, megfélemlítették a lakosságot. Áldozataikat főként a kommunista párt tagjai, az államhatalom képviselői, a népfront aktivistái, a milicisták és ezek családtagjai közül szemelték ki. Egy évvel később, 1947 elején, a lázadók száma az egész országban már csak 1700 volt. Legnagyobb részük – mintegy 650 fő – Bosznia-

Hercegovina területén rejtőzött, a többi elszórtan bújkált a többi köztársaság isten háta mögötti zugaiban. 1947-ben a lázadók létszáma érezhetően tovább csökkent, 1948 végére már csak körülbelül kétszázan maradtak az egész országban, zömmel egykori csetnikek és usztasák. 1949-ben számuk 140-re zsugorodott. Ezek főként azon a területen bújkáltak, amely Szerbia, Bosznia-Hercegovina és Crnagora (Montenegró) hármashatárának vidékén fekszik, a Drina völgyében és a Romanija-hegységben. Ezen a szinte megközelíthetetlen vidéken zajlott le az állambiztonsági erők utolsó csatája a lázadókkal." A volt belügyminiszter-helyettes leírásához hozzátehetjük, hogy az utolsó felvonás meglehetősen hosszú ideig tartott. Néhány tucatnyi lázadó még több évig tartani tudta magát. Igaz, ezek már nem jelentettek komoly veszélyt, és szinte csak néprajzi érdekességű annak a ténynek a megállapítása, hogy az utolsó banditát 1957-ben terítették le a rendőrök lövései. Az is igaz, hogy 1949-től kezdve már semmiféle lehetőségük sem volt arra, hogy illegálisan hagyják el az országot. Mindazok, akik külföldre szöktek, s akikről – így Luburicről, Rukavináról és másokról – a továbbiakban még szó lesz, 1949 előtt léptek az emigráció útjára.

És mi volt a helyzet a többi népi demokratikus országban? Létezett-e kommunistaellenes gerillamozgalom Magyarországon, Romániában, Szlovákiában vagy Bulgáriában? Abban a fejlett és erőteljes formában, mint az imént tárgyalt országokban – nem létezett. Feltéve, hogy nem kerülnek elő ennek ellentmondó új adatok, ezekben az országokban még a gerillamozgalom kifejezést sem igen lehet használni. Itt is történtek azonban kísérletek bizonyos szervezetek alakítására, néha pedig fegyveres csoportok által végrehajtott akciókról tudunk. Romániában az egykori „vasgárdisták” állítólag egészen 1948-ig rejtőztek és hadakoztak az erdélyi hegyekben és Kolozsvár környékén... Szlovákiában az északkeleti határszél egyes pontjain végrehajtott ukrán UPA-akciókon kívül a „Titkos Szlovák Honvédelem” tevékenykedett, valamivel később, 1949 táján pedig a titokzatos „Fehér Légio”.... Bulgáriát illetően valamivel pontosabbak ismereteink: tudjuk, hogy azok a banditák, akik egy Vancso Mihajlov nevű macedón terrorista, továbbá Vlado Kurtev és Joro Nasztev vezetése alatt álltak, 1945-ben zavart keltettek.

Végül, ami Magyarországot illeti, idézhetjük azokat a sorokat,

amelyek a „Défense de l'Occident” (A Nyugat védelme) című szélsőjobboldali francia lapban jelentek meg François Duprat „Az SS története” című fasiszta tendenciájú mű szerzőjének tollából. „A háború befejezése után – írta Duprat – néhány fegyveres banda garázdálkodott Magyarországon. Összetételük rendkívül vegyes volt. (szökött szovjet katonákból, a Vlaszov-hadsereg bujkáló tagjaiból, magyar SS-ekből álltak), és inkább közönséges banditizmussal, mintsem politikai akciókkal foglalkoztak. 1945 végén azonban a kisgazdák Sulyok Dezső vezette szárnya érintkezésbe lépett néhány ilyen bandával, hogy közös akciót szervezzének velük a kommunisták ellen. Kapcsolat létesült még a régi hadsereg egyes tisztjeivel és a volt csendőrökkel, akiket a háború után a németországi angol övezetben »internáltak«, akik azonban a Kelet és a Nyugat közötti feszültség kezdetétől fogva általában véve szabadon mozoghattak. Elkészült egy fegyveres invázió hozzávetőleges terve is, amelyet ezek az erők hajtottak volna végre helyi felkelések útján, ám az összeesküvők, akik közé az ÁVH, az akkori magyar állambiztonsági szervezet számos nyomozója beépült, nem tudtak akcióra lépni. Mindamellet több merényletet hajtottak végre szovjet katonák ellen, Kunmadaráson pedig pogromot rendeztek a zsidók között.”

E rövid áttekintés után megállapíthatjuk, hogy bár a fehér gerillamozgalom bizonyos mértékig gyökeret tudott verni Litvániában, adáz küzdelmeket robbantott ki Lengyelországban és Ukrajnában, egy időre meg tudta vetni a lábát csaknem egész Jugoszláviában, sikerei mindenütt szórványosak és átmenetiek maradtak. Az anti-kommunista gerilláknak nem sikerült elérniük, hogy Kelet-Európát az ellenforradalom kísértete járja be...

III. AZ ALBÁNIAI KALAND

Terjesztető-e a gerillamozgalom? – Kim Philby Albániáról
A „Balli Kombetar” – Egy „vén csirkefogó”
„Nem vagytok egyedül” – Népdal az ejtőernyős „gazfickókról”
A Prizrenska Liga és a többiek

A nyugati vezetők a hidegháború kezdetétől fogva megértették, hogy bár a fehér gerillamozgalmak alkalmasak rá, hogy károkat okozzanak a Szovjetunió és egyes népi demokratikus országok hátában, esztelenség lenne arra számítani, hogy e mozgalmak valaha is komoly mértékben kérdésessé tehetik e rendszerek létét. Nyugtalaníthatják ugyan a kommunista kormányokat, gondokat okozhatnak nekik, komolyan azonban nem veszélyeztethetik. Ekkoriban nyugaton a legmagasabb szinten, az amerikai és a francia kormánykörökben, hamarosan pedig az ilyenfajta ügyekkel foglalkozó szerveknél, a titkosszolgálatoknál is felvetették a kérdést: lehet-e terjeszteni a gerillamozgalmat? Lehetséges-e titokban átdobott fegyveres csoportok segítségével ezekben az országokban felkeléseket kirobbantani? Washingtonban és Londonban a politikai és katonai vezetők nézete megoszlott ebben a kérdésben. Végül a „kemények” álláspontja kerekedett felül.

Miután az elvi döntés megszületett, ki kellett választani az első, mondjuk így: a kísérleti országot. Mint a tündérmesékben, itt is a legkisebbikre esett a választás: Albániára.

A híres Kim Philby, az az ember, aki egyike az akkori titkos háború legavatottabb ismerőinek, emlékirataiban a következőket mondja el: „Nem sokkal azelőtt, hogy Washingtonba érkeztem, az amerikai és a brit kormány elvileg jóváhagyta egy olyan titkos hadművelet tervét, amelynek célja az egyik kelet-európai országnak a szocialista tömbből való kiszakítása volt. A választás Albániára esett, mégpedig több okból. Ez volt a legkisebb és a leggyengébb valamennyi szocialista állam közül. Délen Görögország határos vele, s a görögök, Nagy-Britannia és Amerika szövetségesei, gyakorlati-

lag mindig is hadakoztak Albániával. Észak és kelet felől Jugoszlávia határolja. Szakértőink – véleményem szerint hibásan – azon a véleményen voltak, hogy Tito marsall a szocialista táborral történt szakítás után semleges álláspontra helyezkedne egy Tiranában bekövetkező esetleges változással szemben. Albánia tehát kellően elszigeteltnek, másrészt pedig – Málta felől – a tengerről és a levegőből könnyen megközelíthetőnek tűnt.”

Miután kiválasztották a hadművelet színhelyét, ki kellett dolgozni a támadási tervet, főként pedig csapatokat kellett találni a végrehajtáshoz. Miféle csapatok jöhettek szóba? Természetesen az emigránsok. Milyen helyzetben volt az albán politikai emigráció nyugaton néhány évvel a háború befejezése után? A válasz érdekében kissé vissza kell kanyarodnunk időben...

A német és az olasz megszállók ellen küzdő 1941–1944-es albán ellenállás helyzetével kapcsolatban az ember óhatatlanul arra gondol, ami ugyanebben az időben e kis ország nagy északi szomszédjának, Jugoszláviának a területén ment végbe. A hasonlóság annál is szembeszökőbb, mert a két ország kommunista partizánmozgalma szinte párhuzamosan fejlődött, s mert a Szerbiától délre fekvő Koszovo tartomány Jugoszláviához tartozott és tartozik ugyan, de lakosságából több százezer az albán anyanyelvűek száma. Rövidre fogva a dolgot, azt mondhatjuk, hogy a megszállt Albániában három erő küzdött egymással: először is a megszállók, akiket Mussolini és Hitler belföldi hívei támogattak; másodszor Enver Hodzsa kommunista partizánjai, akik számottevő segítséget, kádereket és tanácsokat kaptak Tito mozgalmától, a jugoszláv partizánoktól; végül a kettő között álltak a monarchista és burzsoá elemek, akik rettegtek ugyan a kommunizmustól, jelentős részük mégsem akart nyíltan a németek és az olaszok oldalára állni. Lényegében ezt a csoportot képviselte a Balli Kombetar nevű szervezet.

A két szó: Balli Kombetar – nemzeti frontot jelent. Mondhatjuk-e, hogy a hozzá csatlakozó emberek „albán csetnikek” voltak? Bizonyos értelemben igen, nyomban le kell azonban szögezni, hogy ezek sokkal gyorsabban lelepleződtek, mint a jugoszláv Mihajlović emberei. A megszállás első éveiben a Balli Kombetar ugyan még némi ellenállást fejtett ki a megszállókkal szemben, a mozgalom tagjainak zöme azonban már ekkor sem riadt vissza az újabb és újabb

kompromisszumoktól. Később, Mussolini bukása zavart keltett e „nemzeti front” soraiban. Ha tetszett, ha nem, kénytelenek voltak szövetségre lépni a kommunista partizánokkal. Egyébként az angolok, akik Albániában ugyanazt a politikát szerették volna folytatni, mint Jugoszláviában, maguk sem ellenezték ezt a szövetséget.

A németek azonban más véleményen voltak. Lothar Rendulic tábornok ejtőernyős egységek élén leereszkedett Tiranában, lefegyverezte az olasz csapatok nagy részét, majd hívatta a Balli Kombetar vezetőjét, Mitat Mostepha Frasheri béget. Frasheri annál is készségesebben engedett a tábornok által alkalmazott gyengéd erőszaknak, mert az 1942. szeptember 16-án Pezában tartott konferencia óta a kommunista partizánok a katonai győzelmek mellett újabb politikai sikereket arattak, különösen azzal, hogy a legkülönbébb nézeteket valló hazafiak egyre nagyobb tömegét egyesítették a nemzeti felszabadító mozgalomban.

Frasheri tehát egyezsége lépett Rendulic tábornokkal, így a Balli Kombetar immár nyíltan a német megszállókkal kollaboráló szervezetté vált. Vezetői arra hivatkozva, hogy Tito és a jugoszláv partizánok állítólag fenyegetik Albániát, beleegyeztek, hogy Tiranában nácibarát kormányt alakítsanak. E kormány legfontosabb cselekedete egyébként az volt, hogy megengedték a németeknek egy fegyveres SS-hadosztály azonnali megszervezését. Ezt a kizárólag albánokból toborzott 21. Waffen-Gebirgsdivisiont (hegyivadász hadosztályt) az egykori törökellenes harcok nemzeti hősről, Szkander bégről nevezték el, s nyomban fel is használták a nemzeti felszabadító mozgalom felszámolására. Ebben a harcban a Balli Kombetar jó néhány embere vállalta a besúgóí és kalauzi szolgálatokat az SS-egységek mellett.

Ám a hazafiak kiontott vére sem lassíthatta az események menetét. Éppen ellenkezőleg. A németek és a kollaboránsok hamarosan kénytelenek voltak elhagyni az országot. A Balli Kombetar tagjain és hívein kívül Zogu exkirály legitimista párthívei és a „független blokk” tagjai is nyugatra menekültek.

Ne foglalkozunk itt most az emigráció belső klikkharcaival. Egészen természetes, hogy a politikai emigráns köröknek ez az örök betegsége azokat a kis albán csoportokat sem kímélte meg, amelyek Görögországban, Olaszországban, Angliában, Franciaországban, Né-

metország amerikai és angol megszállási övezeteiben és egyébütt telepedtek le. Valamennyi csoportnak volt azonban két közös jellemzője: az olaszokhoz és a németekhez fűződő, múltbeli együttműködés s a kommunizmus elleni harcnak szentelt jelen és jövő. Ezenkívül sok emigránsnak volt egy másik közös vonása is: miután a háború előtt az angol titkosszolgálat ügynökei voltak, 1945-től ismét az említett szerv szolgálatába szegődtek.

Amikor a nyugatiak elhatározták, hogy az albán emigráció segítségével megkísérelnek gerillaháborút szítani a kis országban, a legelső problémák egyike a vezetők kiválasztása volt. Kit részesítsenek előnyben a számos emigráns vezető közül? Az angol és az amerikai titkosszolgálat a számbajöhető jelölteknél a hozzájuk való hűséget és – azt mondhatni – a könnyen kezelhetőséget tartotta a legfontosabbnak. Az értékelés legfőbb kritériuma tehát az volt, milyen vastag dossziéjuk van egy-egy ilyen jelölről, s milyen erős szálak kötik őket a Nyugathoz és a nyugati titkosszolgálatokhoz. Ezen az alapon választották ki Zenel Shenu kapitányt, Zogu király testőrségének egykori parancsnokát, Hamit Matjanit, a büntetőakciók specialistáját, akit „sikereiért” „Tigris” néven emlegettek, Muharem Bajraktari ezredest, a kommunistákat üldöző milícia volt parancsnokát (aki a megszállás alatt belügyminiszterséget vállalt), Ihsan Toptani és Caço Gogo volt minisztereket, végül, nem utolsósorban pedig Abas Kupit és Hasan Destit. Philby emlékirataiban így írja le Kupit, a legitimisták vezetőjét: „Kis törzsfőnök . . . szakállas és általában állig fel van fegyverezve . . . Vén csirkefogó.” Ami Hasan Destit illeti, ez az ember az olaszok bizalmából igazságügy-miniszter lett, s ebben a minőségében számos rendeletet írt alá, többek között azt is, amely közönséges fegyverrejtegetésért is halálbüntetést helyezett kilátásba minden ellenállónak.

Miután megtörtént a vezetők kiválasztása, hozzákezdtek a csapatok kiképzéséhez . . . A kiképzés egyrészt a Földközi-tenger térségében folyt, a görögországi, a máltai, a ciprusi és a korfui táborokban, valamint a líbiai Wheelus légitámaszponton, másfelől pedig Berchtesgaden közelében, Németország amerikai megszállási övezetében. A táborokban természetesen elvégeztették az emberekkel a hadműveletek előkészítéséhez szükséges szokásos gyakorlatokat, s bevezették őket a felforgató tevékenység technikájának ismer-

retébe, de különös gondot fordítottak lelki kondicionálásukra is. Abban a perben, amely 1951-ben folyt Tiranában, a hadművelet során ledobott 14 ejtőernyős emigráns ellen, a világ képet kaphatott a lelki kondicionálás módszereiről. Muhamet Hoxha vádlott valómásában elmondta, hogyan zajlott le Abas Kupi látogatása a Berchtesgaden melletti kiképzőtáborban.

Elmondta, hogy Kupi a felsorakozott alakulat előtt kijelentette: „Nem vagytok egyedül!... Albániában százezrével élnek nemzeti érzésű férfiak a hegyek között. A kormánycsapatok csak a városokban mozoghatnak, a vidékre nem terjed ki a hatalmuk. A kormány este 10 órától reggelig kilépési tilalmat és ostromállapotot volt kénytelen elrendelni. Egyes városok máris a nemzetiek kezében vannak...”

Amikor azután ezeket az embereket kis csoportokban ejtőernyőn ledobták a Mati nevű, erdővel borított hegyvidékre, vagy éjszaka partra tették egy elhagyott, köves tengerparton, megállapíthatták, hogy vezetőik hazudtak nekik. Ekkor azonban már késő volt. Legnagyobbbrészt az albán biztonsági szolgálat fogságába kerültek, vagy valamelyik vízmosásba szorítva fejezték be életüket. Nagyon kevesen, talán egy-két tucatnyian éltek csak túl a kalandot...

Mi volt a kudarc oka? Mi a magyarázata a félrevezetésnek? Amint azt három angol újságíró megírta, „ez az ügy tizenhét éven át egyike volt a hidegháború legjobban őrzött titkainak”. Csakhogy azóta napfényre került az igazság. Kim Philby, aki akkoriban az angol SIS és az amerikai CIA legfőbb összekötő ügynökeként működött, a valóságban már régóta a szovjet hírszerzés szolgálatában állt. Értesítést küldött a készülő hadművelet minden mozzanatáról, így azután az albán állambiztonsági szervek, amelyeket a szovjet kémelhárítás időben figyelmeztetett, megfelelő „fogadóbizottságokat” küldhettek az ejtőernyőn vagy hajón érkező emigránsok elé. Philby maga is megerősítette ezt abban az interjúban, amelyet a moszkvai „Izvesztija” közölt 1967 decemberében. Olyan mozzanat ez, amely nyilvánvalóan fontos szerepet játszott az albániai kaland kudarcában. Egyes nyugati titkosszolgálatok azonban újságírók közvetítésével azt szellőztették, hogy Philby ezekkel a leleplezésekkel önmagának igyekezett érdemeket szerezni. Ám a Philby által Moszkvába küldött információktól teljesen függetlenül, tulajdonképpen az

akkori társadalmi és politikai valóság volt az, amelyen az albániai gerillaháború mesterséges felszításának kísérlete zátonyra futott. A már idézett három brit újságíró, akik megírták Philby életrajzát, A. L. Lloyd angol muzikológus gyűjtésében egy modern népbaladára bukkantak, amely egy népi dallam mai szövegével idézi fel az itt tárgyalt eseményeket. Idézzük e dal néhány sorát:

„Ehi! Hétfő este, a műezzin hívó szava előtt,
Nagy szomorúság, szomorú eset történt Gojaniban.
Repülők, óriási égi gépmadarak mordultak,
Mindenféle színű, mindenféle jelű gépmadarak,
Fiatal legényeket hoztak Amerikából meg Angliából.
Ohó! Csak nem mifelénk akarják ledobni ezeket a gazfickókat?
Ohó! Ereszkednek az ejtőernyők, miként a jégmadarak,
Úgy szállnak le, mint vadmadarak, azok az ernyők,
Fut, repül a hír, sebesen Pukéba, a rendőrségre.
Pukéban a rendőr felövezi derekát, süvít a sziréna,
Visszhangzik a sziklák között a riadó . . .”

Bármilyen naiv is ez a dal, van olyan jelentős, mint Philby leleplezései. A hidegháború szakértői jól tették volna, ha tanulmányozzák a szövegét. Nem ismétlődött-e meg tíz-tizenkét évvel később az albán kudarc 1961-ben, a Disznó-öbölben, a Castro ellen küldött martalócokkal?

Csakhogya senki sem vonta le a kudarc tanulságait . . . Ellenkezőleg, azok az emigráns vezetők, akik ebben az ügyben annyira ki-tüntették magukat, továbbra is nyugati védnökeik kegyeiben maradtak. Az olyan emberek, mint Abas Kupi, Hasan Desti, Caqo Gogo vagy Muharem Bajraktari ezredes, később New Yorkban is tündököltek abban a megdöbbentő színjátékban, amelyet az „Európai Rab Nemzetek kongresszusán” rendeztek.

Ha az albániai kaland kudarcra a vezetők karrierjét nem is befolyásolta, embereik, csapataik harci szellemére annál nagyobb csapást mért. Mégpedig azonnal és a jövő szempontjából is. Ma, 1969-ben, az albán emigráció jóformán nem is hallat magáról. Az ifjabb nemzedéket már nem érdeklik azok az ellentétek, amelyek örökösen szembefordították egymással Zogu király híveit és ellenfeleit.

Mindössze három albán emigráns szervezet folytat még a jelek szerint csekély tevékenységet: a Prizrenska Liga vagyis a Prizreni Liga, amely egy koszovói várostól kölcsönözte a nevét, azután Bajraktari ezredes csoportja, végül az Isztambulban tevékenykedő Török-Albán Társaság. Ám ez a tevékenység is csupán a politikai propagandára és félénk toborzási kísérletekre szorítkozik, különösen a nyugaton munkát kereső albán származású jugoszláv dolgozók körében. Emellett elég bőségesen adnak ki politikai irodalmat New Yorkban, Münchenben, Rómában, Párizsban, Marseille-ben és Isztambulban. Egyesek szerint ma a Rómában élő Koliqi író a tényleges vezetője ezeknek a csoportoknak, ő az, aki az amerikai CIA és az olasz titkosszolgálat, a SID bizalmát egyaránt élvezzi.

Első látásra talán különösnek tűnhet az albániai kaland összehasonlítása az úgynevezett berni üggyel. Az egyik oldalon – vélnék egyesek – egy nagyszabású titkos hadművelet, a másikon pedig egy közönséges, bár látványosan merész rajtaütés. Hogyan hozhatjuk a kettőt közös nevezőre? De ha a hasonlóság nem is, az okozatiság fennáll. Bármennyire különbözők voltak is az arányok, mindkét vállalkozás jól szemlélteti azoknak a kudarcoknak az okait, amelyeket azok a nyugati politikusok, katonai és titkosszolgálati vezetők szenvedtek el, akik hosszú időn át azt hitték, hogy az emigránsoknak fegyveres hadműveletekre és felforgató akciókra történő felhasználásával súlyos csapásokat mérhetnek a kelet-európai országokra.

IV. „SZENT MIHÁLY LOVAGJAI”

Dráma egy berni villában – Két revolverrel

A „fekete álarcosok” és a „vér szava”

„Kristályból metszett” fasizmus – „És megjelent neki Szent Mihály”

A „Capitanul” szenvedélye – „Itt bát a Halálbrigád”

A Vasgárda hatalmas menete – Vissza Rio de Janeiróból

A „gonoszság erői” ellen

Máris Bernben vagyunk, 1955. február 14-én, egy hétfői napon. Svájc mindig csendes és nyugodt fővárosának egyik legcsöndesebb kerületében hirtelen kiáltások, lövések és lábdobogás zaja hallatszik. Négy ember, fegyverrel a kezében, meglepetésszerűen elfoglalt egy villát. Mivel az ott lakók egyike ellenállt a behatolóknak, rálőttek és halálosan megsebesítették.

Az ügy egy-kettőre nagy visszhangot kelt. A megtámadott villa Románia svájci követségének székhelye. A támadók román politikai emigránsok, az áldozat pedig a követség gépkocsivezetője, Aurel Setu román állampolgár.

A kirobbant botrány ellenére a támadók több mint negyven órán át tarthatták megszállva az épületet, az pedig általános feltűnést keltett, milyen óvatosságot tanúsított a svájci rendőrség a parányi emigráns különítménnyel folytatott tárgyalások során.

Keressük meg a párizsi „Le Monde” korabeli cikkét: „A svájci Szövetségi Tanács az ügy kezdete óta két szempontot tartott szem előtt. Az egyik az volt, hogy érvényt szerezzen a törvénynek és a rendnek, más szóval, kényszerítse a támadókat az erőszakkal elfoglalt épület elhagyására. A másik, hogy elkerülje a további vérontást a követségi gépkocsivezető meggyilkolása után. Így azután kedden délután a berni kantonális és városi rendőrség parancsot kapott, hogy lépjen érintkezésbe a támadókkal... A telefont, amelyet a villa víz- és gázszolgáltatásával egyidőben kikapcsoltak, most ismét bekapcsolták, s így sor kerülhetett az első beszélgetésre. A berni rendőrség részéről Kurt Kessi felügyelő irányította az akciónak ezt

a részét, s ő beszélt németül azzal a férfival, aki a csoport vezetőjének nevezte magát. Megállapodtak abban, hogy este 8 órakor személyesen is találkoznak, s mindkét fél becsületszavát adta, hogy a másik épségben és bántatlanul távozhat a megbeszélésről.

Amikor Kessi felügyelő megérkezett – folytatja a „Le Monde” – az idegenek minden lámpát eloltottak, s a vezetőjükkel folytatott megbeszélés teljes sötétségben kezdődött. Valamivel később egy másik férfi is csatlakozott hozzájuk. Mivel időközben lámpát gyújtottak, ez a férfi álarcban jelent meg. A tárgyalás este fél tizenegyig tartott. E két és fél óra alatt a felügyelő minden lehetséges érvet felhozott, mindhiába: tárgyaló partnerei hajthatatlanok maradtak. »Utolsó leheletünkig ellenállunk – jelentették ki –, mert mindenünket elveszítettük, s az élet nem sokat ér számunkra.« Mindamellett a felügyelő nyomatékos kérésére másnap, azaz tegnap délelőtt 11 órára újabb találkozót beszéltek meg.

Amikor a felügyelő megérkezett a második megbeszélésre, változást tapasztalt a martalócok magatartásában. A fáradtság már rájuk nyomta bélyegét. Ketten közülük nyomban kijelentették, hogy készek megadni magukat. Csupán a főnök maradt hajthatatlan. A beszélgetés körülbelül egy órán át tartott. Végül a »kapitány« közölte, hogy talán ő is megadná magát, ha egy katolikus pap föloldozná esküje alól. Ígéretet kapott, hogy papot küldenek hozzá.

Ezek után délután három órára megállapodtak a harmadik találkozóban. A felügyelővel együtt érkezett a házba dr. Lorenz Seckinger, a berni Szentháromság templom vikáriusa is... Hatan bejelentették, hogy megadják magukat. A ház visszaadásának időpontját délután fél ötre tűzték ki... Két ember azt kérte, hogy távozáskor álarcot viselhessen. Ezt engedélyezték számukra... A rendőrség azt állítja, hogy nem ismeri személyazonosságukat. Csupán annyit lehet tudni róluk, hogy valószínűleg románok, mivel ketten közülük gyakorlatilag csak románul tudtak beszélni.”

Az épület megszállásának és a behatolókkal folytatott tárgyalásoknak e negyven órája alatt a Román Népköztársaság kormánya több üzenetet és tiltakozó jegyzéket juttatott el a svájci kormányhoz. Az utolsóban Bukarest leszögezte: „A román kormány ismételten felszólítja a svájci kormányt, hogy cselekedjen a nemzetközi jog általánosan elfogadott szokásainak megfelelően, haladéktalanul

állítsa helyre a berni román követség diplomáciai sérthetetlenségét, tartóztassa le a követségi épületet megszállva tartó fasiszta elemeket, és tegyen lépéseket annak érdekében, hogy a behatolókat azonnal átadják a román hatóságoknak, amelyek előtt felelniük kell a román követség területén elkövetett bűneikért.”

A kis különítmény tagjainak fegyverletételét és megadását követő napokban különböző vélemények hangzottak el. „Valamenynyien lángoló hazafiak és idealisták” – jelentette ki az a katolikus pap, aki a tárgyalások során a rendőrség segítségére volt. Barbu Nicolescu, a „Szabad Románok Ligájának” vezetője, akit kihallgatás céljából beidézték a berni rendőrségre, távozóban a következőket mondta az újságíróknak: „Azt kérdezték tőlem, hogy a követség megtámadásában nem volt-e benne a brit és az amerikai titkosszolgálat keze... Tudomásomra hozták, hogy különös egybeesésnek tekintik azt a körülményt, hogy éppen a támadás napján érkeztem Svájcba, s azzal gyanúsítottak, hogy külföldi ügynökségek megbízásából és az ő érdekükben hajtottuk végre az akciót.”

Barbu Nicolescu svájci látogatása annál is figyelemre méltóbb volt, mert nem egyedül érkezett. Vele jött Mihai Farcașanu, a „Szabad Románok Ligájának” elnöke is, és hamarosan csatlakozott hozzájuk Constantin Vișoianu, a román politikai emigráció egyik legjelentősebb, ha nem is első számú vezetője.

Constantin Vișoianu 1944 végén és 1945 elején külügyminiszter volt Rădescu kormányában. 1946 decemberében külföldre emigrált, majd távollétében, 1947. november 11-én a bukaresti katonai bíróság életfogytiglani kényszermunkára ítélte. Azóta azzal foglalkozik, hogy szerte a világon összehangolja a kommunistaellenes román emigránsok tevékenységét. Vișoianu és Farcașanu, mielőtt Bernben Nicolescuval találkozott volna, Párizsban, február elején egy fontos gyűlésen elnökölt. Az emigráció vezetőinek fokozott aktivitása mindenesetre különös fényt vet a berni villa ellen intézett támadásra.

Az ügy még világosabbá vált, miután a svájci hatóságok nyilvánosságra hozták az emigráns különítmény tagjainak, különösen főnökének, Oliver Beldeanunak a személyazonosságát. Beldeanu 1924-ben született, 1945-ben Romániában antiszemita akciókat hajtott végre, majd 1951-ben távozott külföldre. Egyesek szerint az amerikai titkosszolgálat egy Trieszt melletti menekülttáborban már 1951-

ben beszervezte. Nem került a nyilvánosság elé, ki bízta meg a berni villa elleni akció vezetésével, életének további alakulását azonban már jobban ismerjük. Jóllehet 1956 júniusában a svájci szövetségi bíróság Bernben négyévi börtönbüntetésre ítélte, már 1957-ben kiszabadult. 1958. augusztus 31-én az NDK hatóságai letartóztatták a két Berlin határán. A letartóztatásra a Leipziger Strassén végrehajtott ellenőrzési ponton került sor, amikor Beldeanu gépkocsin éppen át akart hajtani a határon. Ebben az időben, három évvel a berlini fal felépítése előtt, az ilyen ellenőrzések többnyire csak a személyi okmányok egyszerű megtekintésére korlátozódtak. Beldeanu azonban, amikor okmányait kérték, két revolvert rántott elő, s többször rálőtt a határőrökre. Természetesen nyomban letartóztatták, majd hamarosan el is ítélték a Német Demokratikus Köztársaságban. Mi lehetett az ügy hátterében? Meghiúsult küldetésnek, egy túlságosan ideges ügynök fejvesztett, erőszakos cselekményének vagy terrorista akciónak tekintsük? Nem tudjuk, de bennünket ez már nem is nagyon érdekel. Egyszerűen azt akarjuk leszögezni, hogy akárcsak a román emigráns vezetőknek a berni merénylet idején tanúsított magatartása, ugyanúgy Beldeanu személye sem hagyott a legkisebb kétséget sem a svájci román követség ellen végrehajtott támadás jellege és célja felől.

Ha azt nézzük, milyen visszhangot keltett a berni támadás a nyugati sajtóban, arra az eredményre juthatunk, hogy meghiúsult akcióval van dolgunk. Ma, tizenöt év távolából már teljesen világos, hogy a vállalkozás nem járt azzal az eredménnyel, amelyet kitervelői vártak tőle. Sőt, minden eredmény és folytatás elmaradt... A kudarc, ha méreteiben kisebb jelentőségű volt is, ugyanolyan jellegű volt, mint az albániai kalandé... Pedig a román kommunista-ellenes politikai emigráció jóval erősebb, szervezettebb és nagyobb létszámú volt, mint az albán. Akkor hát mi volt a kudarc oka? Hogy erre a kérdésre válaszolhassunk, elegendő, ha röviden áttekin-tünk azokon a szervezeteken és elemeken, amelyeket az új román rendszer megszületése száműzetésbe kergetett.

A román emigráción belül mindemelőt két irányzatot kell megkülönböztetni. Az egyikhez – a fiatal uralkodó és az öreg diktátor közötti végleges szakítás ellenére – Károly király, majd Mihály király, elsősorban pedig Antonescu marsall hívei tartoztak. A másik-

hoz a Codreanu által alapított, majd Horia Sima által irányított Vaszgárda egykori tagjai. Az elsőt esetleg „kormánypártinak” is lehetne nevezni, a másodikat viszont nyíltan fasisztának mondhatjuk. Ettől a megkülönböztetéstől azonban óvakodni kell. Antonescu Romániája a második világháború idején Hitler oldalára állt, a „kormánypártiak” kimondottan fasiszta jellegű politikát folytattak, a „nyílt fasiszták” pedig többször is részt vettek a kormányzásban, bár a belső ellentétek a királyi kormányt időnként arra készítették, hogy rendszabályokhoz nyúljon velük szemben.

Egyesek talán azt vetik ellenünk, hogy 1944–45-ben a „kormánypártiak” és a „nyílt fasiszták” nagyon is eltérő magatartást tanúsítottak, hiszen az előbbieket a nyugati szövetségesek táborához próbálták csatlakozni, az utóbbiak viszont a végsőig kitartottak a náci mellett. De akik ezt hangoztatják, elfelejtik, hogy annak a kormánynak, amelyet 1944. december 7-től 1945. március 6-ig Nicolae Rădescu tábornok vezetett, pontosan ugyanaz volt a célja, mint annak a másik kormánynak, amely csaknem ugyanakkor alakult meg német földön Horia Sima és a vaszgárdisták részvételével: az, hogy megakadályozzák Romániában a kommunisták hatalomra kerülését. Azt is megemlíthetjük, hogy azoknak a fegyveres alakulatoknak, amelyekre ez a két hatalom támaszkodott, feltűnően közös vonásaik voltak: Rădescu tábornok mögött olyan terrorista szervezetek álltak, mint a „Hajdúk”, a „Fekete Csuklyások”, a „Vér Szava”, Horia Sima mögött pedig a megmenekült vaszgárdisták, és annak a két román SS-ezrednek a tagjai, amelyet 1944 szeptemberében és októberében Antonescu kormánynak volt berlini katonai attaséja, a későbbi Gheorge SS-Brigadeführer alakított.

Az emigrációban a „kormánypártiak” reprezentatív szerve a Román Nemzeti Bizottság lett. Ez a „nemzeti bizottság” választotta ki a román delegációt a New Yorkban megszervezett „Európai Rab Nemzetek Kongresszusára” (ACEN). A „nyílt fasiszták” hivatalosan egyik szervben sem kaptak helyet. De ha megvizsgáljuk a „nemzeti bizottság” összetételét, mondjuk, 1949 szeptemberében, de bármely időpontban is, a következőket találjuk tagjai sorában:

1949-ben a bizottság elnöke maga Nicolae Rădescu tábornok volt. A bizottság többi kilenc tagja közül a már említett Constantin Vișoianun kívül olyan emberek voltak, mint Nicolae Caranfil,

Alexandru Crețianu, Augustin Popa és mások. Rădescu tábornok a második világháború előtt, mint a bukaresti csendőrség főfelügyelője, majd mint politikus, protektora és támogatója volt az egyik román légionárius szervezetnek, a „Cruciada Românismului”-nak, amelynek nevét így fordíthatnánk le: „A románság keresztes hadjárata”. Caranfil, amikor 1937-ben a román kormány légügyi minisztere volt, minden erejével segítette Franco tábornokot a spanyol köztársasági hadsereg ellen vívott harcában. Crețianu, noha hivatalosan a „liberális párthoz” tartozott, egyike volt az Antonescu-kormány legtöbbet szereplő diplomatáinak, 1943-ban ankarai nagykövetté nevezték ki, s ott, miközben kapcsolatba lépett a nyugati szövetségesekkel, elég sajátos játékot játszott. Popa, jóllehet a teológia professzora volt, a háború előtt az „Unirea” című lapot szerkesztette, amely aktívan támogatta a Vasgárdát; a háború végén egyike lett a Iuliu Maniu szervezet megteremtőinek: e szervezet tagjai az erdélyi magyar lakosság egy része elleni terrorakciókkal tüntette ki magát . . . Folytathatnánk a felsorolást, és beszélhetnénk például a „nemzeti bizottság” egy másik tagjáról, Grigore Gafencuról, aki egykor Románia külügyminisztere volt, s a háború előtt és alatt számtalan cikkben és nyilatkozatban fejezte ki csodálatát nemcsak Franco és Salazar, hanem Hitler és Mussolini iránt is . . . De ez a néhány portré elegendőnek látszik ahhoz, hogy megfelelően jellemezze a „nemzeti bizottságot”. Csupán futólag jegyezzük meg, hogy a Szabad Románok Ligáját, amelyről a berni villa elleni támadás kapcsán már szó volt, Rădescu tábornok és Gafencu alapították.

Mivel a politikai emigrációk egyik betegsége, a szervezetek mértéktelen burjánzása, szaporodása a románokat sem kímélte meg, még sok egyéb központról és mozgalomról kellene itt beszélnünk. Elegendő lesz azonban, ha csupán néhány monarchista szervezetet említünk. Madridban és Párizsban különféle román alapítványokat és egyesületeket hoztak létre. Spanyolországban az Editura Românească elsősorban Miklós (Nicolae) herceg munkáit adja ki, néhány közülük a Corazon de Jesus (Jézus szíve) nyomdában készült. Franciaországban a Fundația Regala Universitara Carol I, vagyis az I. Károly román egyetemi intézet, amelyet hosszú időn át Gheorghe Cioranescu író vezetett, egyebek között a már említett

Alexandru Crețianu könyveit és Vintila Horia műveit adta ki... Egyesek talán még emlékeznek arra a botrányra, amely akkor tört ki, amikor 1960 decemberében Vintila Horiának ítelték a Goncourt-díjat, erről azonban kénytelen volt lemondani, mivel leleplezték vasgárdista múltját. Ekkoriban felidéztek, hogy Vintila Horiát, valódi nevén Vintila Caftagioglut 1946-ban Bukarestben „in contumaciam” (távollétében) életfogytiglani börtönre ítelték, többek között „a fasizmus és a hitlerizmus javára végzett propagandáért” és „antiszemitá írások terjesztéséért”... Elég néhány számot elolvasni abból a „Sfărma Piatră (kb. „összetört szikla”)” című légionista újságból, amelynek Horia munkatársa volt, hogy a legcsekélyebb kétségünk se maradjon az ellene emelt vádak megalapozottsága felől. Iktassuk ide néhány idézetét: „A fasizmus, amelyet mintha átlátszó mediterrán kristályból metszettek volna ki, modern doktrínájával és etikájával úgy emelkedik az újkori történet csúcsain, mint hatalmas fal és szilárd gát, elzárva a szennyes ázsiai és kommunista áradat útját” (94. sz. 1937. szeptember 16.). „Ma már senki sem kételkedik abban, hogy Adolf Hitler zseniális politikai szellem. Beszédei és tettei új szakaszt nyitnak Európa, sőt, talán az egész világ történetében... A nemzetiszocialista forradalom nem teremtett új embert, mert ezt nem lehet sem teremteni, sem feltalálni, hanem egy új világot, vagyis új kereteket teremtett, amelyek között minden ember átalakulhat” (64. sz. 1941. február 2.).

Vintila Horia jellegzetesen azok közé tartozik, akiket fentebb „nyílt fasisztáknak” neveztünk. Gheorghe Cioranescu és Alexandru Crețianu viszont, akik mindketten közel állnak a Román Nemzeti Bizottsághoz és az Európai Rab Nemzetek kongresszusához, a „kormánypártiak” típusába sorolhatók. Miklós herceg igen szoros kapcsolatot tart a párizsi „Fundatia Regală”-val. Az a két irányzat tehát, amely első látásra élesen különbözik egymástól, a valóságban folyton összevegyül, egymásba fonódik.

Eddig csak Párizsról és Madridról volt szó, de ugyanígy találhatnánk hasonló példákat számos más nyugati országban. Így például Nyugat-Németországban... A „Frankfurter Rundschau” 1958. október 31-i száma a következőképpen számol be a „Román Akadémiai Társaság” egyik Mainzban tartott üléséről: „Az amerikai nép pénzéből épített kongresszusi terem kényelmes karosszékeiben egy-

más mellett foglaltak helyet román emigránsok, német professzorok, egyházi személyek és – nem utolsósorban – a fasiszta Vasgárda egykori légionistái... Nem véletlen, hogy Lortz professzor, az Európai Történeti Intézet igazgatója annak a dr. Hans Globkének mondhatott köszönetet a kongresszus megrendezéséhez nyújtott értékes anyagi támogatásért, aki Konrad Adenauer idejében a Szövetségi Kancellária államtitkára lett...”

Az ilyen és hasonló tényekből arra a következtetésre juthatunk, hogy a légiós, vasgárdista szellem bizonyos mértékig az egész román antikommunista politikai emigrációt átjárta... De többször használtuk már a „légiós” és a „vasgárdista” szavakat anélkül, hogy jelentésüket pontosabban megmagyaráztuk volna. Kanyarodjunk kissé vissza az időben.

Fentebb már említettük, hogy a második világháború végén német földön Horia Sima, a román Vasgárda vezetője kormányt alakított. Hogy pontosabbak legyünk, ez a kísértet-kormány Bécsben, majd Németországban működött 1944. augusztus 24-től 1945 májusáig. Mivel ezen a tavaszon a németek vereségével együtt a Vasgárda is széthullott, e fasiszta szervezet egész élettartama mintegy 26 évre tehető.

Az ifjú Zelinski, aki lengyel apától és német anyától született, és csak adaptálás révén lett románná, már 1919-ben, 21 esztendőskorában, fanatikus nacionalista volt. Nacionalista és antikommunista. Azok a hírek, amelyek a közeli Oroszországból, a forradalom győzelméről érkeztek, felzaklatták a fiatalembert. Codreanu-Zelinski 1919 tavaszán összehívta néhány tanulótársát. Emlékirataiban elmondja, miként eskette meg őket arra, hogy ha a bolsevikok eljutnának Romániáig, együtt visszahúzódnak az erdőkbe, s fegyveres ellenállást indítanak. A fiatalemberek végül is nem fogtak fegyvert, de a kis csoport egy jóval nagyobb mozgalom csírája lett. Zelinski, akit ettől kezdve Corneliu Zelea Codreanunak neveztek, a iași-i egyetem hallgatója lett, s itt Alexandru Cuza professzor előadásain rátalált arra a tanításra, amit keresett.

Cuza professzor egyik vezetője volt annak az antiszemita mozgalomnak, amely a maga horogkeresztes jelvényével ekkor kezdett kibontakozni Romániában, de még nem öltött igazán szervezett formát. Codreanu éppen azt a szervező tehetséget jelentette a moz-

galom számára, amely addig hiányzott belőle. 1923. március 4-én megalakult a Keresztény Nemzeti Védelem Ligája. Vezetője Cuza, szervezője Codreanu lett. A mester és a tanítvány között azonban hamarosan nézeteltérések támadtak. Mintegy húsz esztendővel később az öreg Cuza, akit Jérôme és Jean Tharaud – a Francia Akadémia későbbi tagjai, akik akkoriban írták Codreanuról szóló „Az arkangyal küldötte” című könyvüket – a szakítás okairól faggattak, a konfliktus gyökerét egyetlen szóval jelölte meg: „A gyilkosság!”

Valóban, Codreanunak, hogy úgy mondjuk, a vérében volt a terrorizmus. Még ugyanabban az évben, 1923-ban megszervezte első összeesküvését, és le is töltötte érte első börtönbüntetését. Emlékirataiban később teljes komolysággal beszámolt róla, hogy rabsága idején megjelent előtte Szent Mihály arkangyal, és megparancsolta neki, hogy harcoljon hazája felszabadításáért... Egy arkangyal parancsaival nem szabad tréfálni, s így, miután Codreanu egy évig Berlinben, két évig pedig Grenoble-ban folytatta jogi tanulmányait, majd ügyvéd lett, 1927-ben visszatért Romániába, és ez év június 24-én megalapította „Szent Mihály arkangyal légióját”.

Engedjük át e szervezet leírását annak a francia történetírónak, Paul Guiraud-nak, aki rendkívüli rokonszenvvel viseltetik Codreanu iránt: „Szent Mihály arkangyal légiója, amelyet Franciaországban inkább egyik ágának, a Vaszgárdának a nevére ismernek, nem liga, de még kevésbé párt. Semmiben sem hasonlít azokhoz a francia vagy más külföldi politikai szervezetekhez, amelyek korunkban olyannyira elterjedtek. Teljesen eredeti és sajátos mozgalom ez, amelynek fő célja és rendeltetése az emberek szellemi és erkölcsi átalakítása, egy új emberfajta megteremtése, szakítva a ma demokratikus emberével, aki individualista gyáva és puhány. A mozgalom a legőszintébb és egyben a legmegfelelőbb kísérlet arra, hogy valamenynyünkben felébressze a bennünk szunnyadó ősi, eredeti hőroszt, akit elnyomnak annak a mindennapi, közönséges, unalmas embernek a sekélyes tulajdonságai, akik ma valamennyien vagyunk, és aki ellentéte annak a hőrosznak, amivé lehetnénk... A francia embernek, akinek szelleme ugyanolyan spontán módon termeli ki a politikát, mint ahogyan a máj kiválasztja az epét, hatalmas erőfeszítésre van szüksége ahhoz, hogy visszanyerhesse szellemi szüzességét, vagy hogy egyáltalán megérthesse azt a szellemet, amely a Vas-

gárdában uralkodik, s amelyben az összes légionisták valamilyen misztikus és aszketikus, mindnyájukat átható szenvedéllyel egyesülnek.”

Codreanu, vagyis, ahogy ettől kezdve nevezte magát: a „Capitanul” (szó szerint: a kapitány, vagy még inkább: a főnök) szenvedélye és aszkézise revorverlövésekkel és csizmadobogással kapott nagyobb hangsúlyt. A légionisták tevékenysége lényegében abból állott, hogy szerte az országban büntetőexpedíciókat, látványos felvonulásokat és propagandahadjáratokat szervezzenek. Az expedíciók többnyire Codreanu ellenfeleinek halálával végződtek, a felvonulások és a kampányok szerepe pedig főként az volt, hogy felgyújtsák az egyszerű emberek képzeletét. E propagandakampányok módszere különösen érdekes.

Idézzük ismét Paul Guiraud-t: „Különleges propaganda-osztagot alakítottak Halálbrigád elnevezéssel. Olyan emberek tartoztak ide, akik önként megfogadták Codreanunak, hogy készek meghalni érte, a Légióért és Romániáért. Ezek az emberek teherautókon jártak faluról falura, hazafias dalokat vagy a Légió indulóit énekelve. Még saját indulójuk is volt...”

Íme az induló primitív szövege:

„Itt hát a Halálbrigád,
Moldvából vagyunk,
Elvetettük a kockát:
Győzünk vagy meghalunk!

A hazában nagy a baj,
Idegen a gazda,
És a román itthon is
Csak koldus vagy szolgál.

Lássunk hozzá máma még,
Vívjuk meg a harcot,
Kiűzzük a banditákat,
Nem fizetünk sarcot.

Veled tartunk, kapitány,
Mi örömet szenvedünk
A hóhérok hulláin
Új országot teremtünk.

Ajkunkon a vad mosoly,
Halál előtt sincs szavunk,
Eljen a Halálbrigád,
Győzünk vagy meghalunk!”

Ernst Nolte német történész igen jól írja le Codreanu érzékét a külsőségek, a jelképek és jelvények iránt: „A mozgalom »misztikáját« azok a bőrzacskók jelképezték, amelyek »az ősök vérével átitatott szent földet« rejtették, s amelyeket minden légionista megkapott az eskütételkor, hogy egész életében a mellén hordja. A mozgalom etikája leginkább a különböző vidékeken megszervezett munkatáborokban jutott kifejezésre. Itt diákok és diplomások segítettek fizikai munkával a parasztoknak, utakat építettek, hidakat állítottak helyre stb. A nagyvárosokban ritkán rendeztek propagandisztikus tömegtüntetéseket, a parasztok képzeletére viszont erőteljes benyomást gyakoroltak azok a gyalogos és lovas felvonulások, menetek, amelyek résztvevői az „istentelen zsidó hatalom” elleni küzdelem keresztes vitézeinek képzeltek magukat. A légionisták zöld inget viseltek, mellükön fehér vászonból varrott keresztet, sapkájukon pulykatollat, s előttük zászlótartó lovagolt. Leghatásosabb és legjellegzetesebb eszközük azonban továbbra is az egyéni terror maradt...”

A rendszeres terrorizmus és a leplezetlen antiszemitizmus hamarosan beavatkozásra kényszerítette a román kormányt. Jóllehet udvari körökben és a nagybirtokosok között sokan rokonszenveztek Codreanu mozgalomával, a sorozatos gyilkosságokat mégsem tűrheték el az igazságszolgáltatás legalább minimális beavatkozása nélkül. 1931. január 11-én került sor a Vaszárda első hivatalos feloszlására. Vezetőit és a gyilkosságokban részes légionistákat több ízben letartóztatták, bíróság elé állították, néha elítélték, de legtöbbször fölmentették. „Az arkangyal küldötteit” egyre inkább felbátorították Mussolini és Hitler sikerei.

Ismét Paul Guiraud-t idézzük: „1936 nyarán 10 000 légionista akart önkéntesként jelentkezni Franco keresztény-nemzeti hadseregébe. Codreanu azonban nem járulhatott hozzá a tömeges kiáramláshoz, így a légió hierarchiája felső köreiből jelölt ki kilenc embert, hogy magának Cantacuzeno tábornoknak a vezetésével részt vegyenek a spanyol polgárháborúban. Hogy súlyt adjon a vállalkozásnak, az első helyen sógorát, Moțát jelölte, aki 1922 óta harcostársa volt, vele együtt raboskodott a vacaresti-i börtönben, s Codreanu után az első légionistának számított... Moța, abban a meggyőződésben, hogy a halál alkotó, gyümölcsöző erő, azzal a feltett szándékkal indult Spanyolországba, hogy ott elessen... Nem egyszerű önkéntesként vonult harcba, hanem tudatos engesztelő áldozatként, hogy kiöntött vére segítse a barbárság ellen küzdő kereszténységet, hogy halálával szolgálja és nemesítse a Légión. Moța és Marine, akik a Tercio* tagjai voltak, 1938 első napjaiban el is estek a harcmezőn. Codreanut nagyon fájdalmasan érintette a csapás, és elrendelte, hogy a holttesteket szállítsák haza Romániába. A lakosság gyászos, mégis lelkes hangulatban, hatalmas és felejtethetetlen fogadtatásban részesítette a halottakat, tisztelegve az önként vállalt halál és a Légión szellemének nagysága előtt.”

Egy másik szerző, Roland Gaucher, aki Paul Guiraud-nál kevésbé fogékony ugyan az olcsó lírára, de szintén szimpatizál a „légiós szellemmel”, így írja le a temetési menetet: „A holttestek hazahozatala hatalmas tüntetésre nyújtott alkalmat a Vaszgárdának. Codreanu remekül értett az ilyen látványosságok megrendezéséhez. A koporsók felett ő maga és légionistái esküt tettek, hogy mindhalálig harcolni fognak a Haza feltámadásáért. Az elesett harcosok temei mögött óriási menet haladt. Élén a »Capitanul«, Hitler módjára bokáját verdeső esőköpenyben, mögötte a légionisták zöld ingben, lassú és kemény léptekkel, természetesen igazodva a gyászszertartás ünnepélyességéhez. Mögöttük 400 pap és püspök lépkedett, majd magas rangú állami tisztviselők, egyenruhás tisztek következtek, Németország és Olaszország diplomáciai képviselői, végül nemzeti viseletbe öltözött diákok ikonokkal és zászlókkal. Amerre a me-

* *Tercio* – az 1920-ban alakított spanyol idegenlégió neve. Ezek az afrikai osztagok Franco oldalán támadtak a spanyol köztársaságra. – *Szerk.*

net elhaladt, a járdákon és az ablakokban 200 000 ember tisztelgett kinyújtott karral.”

Ion Moța és Vasile Marine temetése a mozgalom fejlődésének csúcspontját jelentette. A második világháború előestéjén a Vasgárda és a román kormány között kiéleződtek az ellentétek. Antonescu, a kormány vezetője, francóista típusú rendszert vezetett be, s nem tűrte, hogy Codreanu emberei túlságosan megerősödjének és jobbról presszionálják. Hitler, aki mindig kész volt elárulni híveit és tanítványait, ha ez valamely okból érdekében állt, ebben az időben azt tartotta a legfontosabbnak, hogy a román hadsereget is bevonja az általa felállított hadigépezetbe. A „Rosenberg-iroda” és Himmler titkosszolgálat, az SD, valamint a Légión közti kapcsolatok gyakorlatilag nem lazultak ugyan meg, de Hitler hivatalosan Antonescut támogatta. Az eredmény nem sokáig váratott magára: 1938. december 1-én a román rendőrség hivatalos kommunikében jelentette be, hogy Codreanút és tizenhárom társát agyonlőtték, amikor letartóztatásuk után szökést kíséreltek meg. Valószínűnek látszik, hogy a „Capitanul” és társait a november 29-ről 30-ra virradó éjszakán cellájukban megfojtották, s tetemeiket csak azután lyuggatták át golyókkal, hogy így bizonyítsák a szökési kísérletet.

Codreanu mozgalma azonban halála után is fennmaradt. A „Capitanul”-nak halála előtt még gondja volt rá, hogy kijelölje utódát, Horia Sima személyében. Simának nagyobb szerencséje volt, mint mesterének és elődjének: a háború alatt a németek nyomására a minisztertanács elnökhelyettese lett.

Térjünk vissza e kitérő után a kiindulóponthoz, a második világháború utolsó hónapjaihoz, ahhoz a korszakhoz, amikor Bécsben létrehozták Sima árnyékkormányát, ahhoz a tavaszhoz, amikor a németek veresége nyomán a Harmadik Birodalommal együtt a Vasgárda is felbomlott. A sors iróniája, hogy amíg Antonescut, akit a szovjet csapatok letartóztattak, bíróság elé állítottak, halálra ítélték, végül pedig 1946. június 1-én Bukarestben felakasztottak, addig Horia Sima több más vezető légionistával együtt ki tudta használni az SS-ek által kiépített menekülési útvonalakat, s a Vatikán segítségével kijutott Dél-Amerikába.

Mihez kezdett ott? Arra törekedett-e, hogy Codreanu szervezete

és mozgalma a száműzetésben is fennmaradjon? Igen, egyrészt erre is, s ennek érdekében megteremtette a Román Légionista Mozgalmat. De Horia Sima nem elégedett meg ezzel a csupán jelképes, külsőséges lépéssel. Számára természetesen nem jelent kudarcot, ha inkább csak jelképe, semmint tényleges vezetője egy szervezetnek, amennyiben úgy látja, hogy ez a jelkép előmozdítja a légionisták és eszméik behatolását az emigrációs szervezetekbe. Jól tudja, hogy a nyugati világ különféle titkosszolgálatai továbbra is azon az alapon toboroznak és használnak fel embereket, hogy valamikor vasgárdisták voltak. Rio de Janeiróból olyan szélsőséges politikát hirdethet, amely kifejezetten hasznos azok számára, akik megindították és később is folytatni igyekeztek a hidegháborút.

Horia Simának erre a szélsőséges, „rálicitáló” szerepére jó példa az 1963. augusztus 23-i proklamáció, „A Légionista Mozgalom Nyilatkozata”, amelyben a következőket olvashatjuk: „A légionista mozgalom tiltakozik a nyugati politikának a legutóbbi években megnyilvánuló olyan tendenciája ellen, amely végérvényes elfogadását jelenti Kelet-Európa bekebelezésének a szovjet birodalomba... A Légionista Mozgalom úgy véli, hogy az Észak-Atlanti Szerződés és a Varsói Szerződés hatalmai közötti bármiféle megegyezésnek... semmiféle morális vagy jogi értéke sem lehet... Ha aláírnák a megneemtámadási szerződést, ez végleg sorsára hagyná a keleti népeket, megnyílnának a Nyugat-Európát védelmező gátak, és többé semmi sem tudná megállítani a kommunizmus győzelmes előrenyomulását egészen az Atlanti-óceánig... A Légionista Mozgalom minden nemzet, minden faj és minden vallás összefogását követeli, egyetlen közös frontban – a kommunista veszély elhárítására.”

Horia Sima természetesen nem feledkezik meg róla, hogy Codreanu állítólag Szent Mihály arkangyal megjelenése után fogott hozzá mozgalmának megteremtéséhez, ezért kiáltványát sajátosan vallásos stílusban folytatja: „Mivel a kommunizmus végső célja Krisztus egyházának megsemmisítése, a nyugati kereszténységnek rendkívüli éberséget kell tanúsítania a közös ellenség manővereivel szemben. A kommunizmus nem holmi új barbár invázió, amint azt egyes olyan tudósok vélik, akik rabjai a történelmi párhuzamoknak. A kommunizmus a gonosz hatalmak világméretű jelentkezése. A

kommunizmussal kötött bármely kompromisszum, amely a szellemi, ideológiai és politikai status quo elismerésén alapszik, Krisztus ellen elkövetett bűn. A világ békéjét nem lehet azokkal együtt keresni és megteremteni, akik háborút akarnak viselni az Egyház birodalmának megsemmisítésére. Nem lehet addig kezét nyújtani azoknak, akik ma Szovjet-Oroszországban a hatalom letéteményesei, amíg ezek el nem távolítják az Egyház és az egész emberi faj megsemmisítésére szolgáló pokoli gépezetüket.”

Folytathatnánk az idézetet, de ennyi is elegendőnek látszik belőle, annál is inkább, mert elérkeztünk ahhoz a ponthoz, hogy választ adhassunk korábbi kérdésünkre. Azt kérdeztük, hogyan és miért történhetett, hogy a román kommunistaellenes politikai emigráció ugyanolyan tökéletes kudarcot vallott, mint az albán, holott az előbbi tagadhatatlanul erősebbnek, szervezettebbnek és számbeliileg is nagyobbknak tűnt. Nos, világos, hogy a gyengeség és a részleges eredménytelenség általános okain túlmenően, amelyeket már megismertünk, s amelyekkel még később is találkozni fogunk, a román emigránsokat éppen a légionista behatolás bénítja meg. Az a fasiszta illúzió, amely a húszas években még lehetővé tette, hogy a „Capitanul” ezrével toborozhassa híveit balkáni kampányai során, az ötvenes és hatvanas években már senkit sem téveszthetett meg.

De óvakodjunk az általánosításoktól. Ha az albán és a román emigrációkra érvényesnek tűnnek is azok a következtetések, amelyeket ezeknek az emigrációknak a vizsgálatából levontunk, ez nem jelenti azt, hogy ebből az összes többi emigrációra is érvényes formulát állíthatunk fel. Ha a nyugati hatalmaknak az a törekvése, hogy a népi demokratikus országokban és a Szovjetunióban gerillamozgalmat hívjanak életre, lényegében kudarcot vallott is, tudjuk, hogy a múltban Magyarország, ma pedig a Jugoszlávia ellen alkalmazott terrorista módszerek és az egykori fasiszták felhasználása nem volt teljesen eredménytelen. Az albániai kísérlet kudarca, s az a tény, hogy a berni terrorista akciónak nem volt folytatása, nem akadályozott meg egyes nyugati politikusokat, katonai és hírszerző vezetőket abban, hogy továbbra is ne kísérletezzenek a fegyveres felforgatás eszközeinek alkalmazásával.

Ezért robbantak és robbannak még ma is a bombák Belgrádban...

V. BOMBÁK BELGRÁDBAN

*Ivant tegnap agyonlőtték – Egy kis osztrák állomáson
„Hol voltál, te áruló?” – „Ó, csak jóvá tudnám tenni!”
Robbanás a moziban – Sohasem hallott Pavelićről
Nyissunk ki egy nagyobb dossziét*

1968. november 2-án közvetlenül napkelte után egy belgrádi külváros eldugott és meg nem nevezett pontján eldőrdült egy kivégzőosztag sortüze. Az elítélt, akit a golyók leterítették, 24 éves volt, Ivan Jelićnek hívták. Másnap, november 3-án, rövid kommuniké jelent meg a jugoszláv lapokban: „Ivan Jelić terroristát tegnap agyonlőtték...”

Ivan Jelić sorsa egyszerre mindennapi és figyelemre méltó, egyrészt sokakkal közös, másrészt rettenetes és intő példa. Tárgyalása a lehető leghatározottabban folyt le, nagyszámú közönség előtt, a közvélemény állandó tájékoztatásával. Az ítélet nem váltott ki sem megdöbbenést, sem bírálatot. Amikor 1968. szeptember 25-én a belgrádi kerületi bíróság kihirdette az ítéletet, a tárgyalóterem zsúfolva volt, sőt az épület előtt, egészen a Masaryk utcáig és a Miloš herceg utcáig hatalmas tömeg szorongott, amely a halálos ítélet hallatára elégedett kiáltásokat hallatott: „Éljen a népbíróság!... Le az usztasákkal!... Agyon kell löni!” Már a bíróság épületében is rendőröknek kellett megvédeniük az elítéltet a hallgatóságtól, mely meg akarta lincselni. A rabszállító kocsit a tömeg dühös kiáltozása közepette hagyta el az Igazságügyi Palotát.

A Jelićre kimondott halálbüntetés megfelelt az ügyész, Krsta Nenковиć álláspontjának, amelyet a vádbeszédben így foglalt össze: „Jelić hétpróbás diverzáns, veszedelmes terrorista!”

Milovan Jovanović viszont, a szerb ügyvédi kamara elnöke, akinek kommunista meggyőződését jól ismerem, s aki mégis szenvedélyesen látta el Jelić védelmét a bíróság előtt, még ma is azt hangoztatja előttem: „Nem volt ez igazi usztasa, csupán eszköz, báb az

usztasák kezében. A közvélemény jelképet látott benne, a lánc egyik szemének tekintette...”

Amikor az ügyvéddel találkoztam, már vége felé jártam az usztasák ügyében végzett elég hosszú kutatómunkának, s miközben őt hallgattam, arra gondoltam, hogy paradox módon az ügyésznek is, a védőnek is igaza van. Érdemes kissé belelapozni az Ivan Jelić-per aktáiba...

Ivan 1944-ben született Omanjskában, Doboj közelében, bosnyák parasztcsalád gyermekeként. A szegény szülőknek sok gyermekük és nagyon kevés földjük volt: mindössze 40 dulum. Ivan négy osztályt végzett az elemi iskolában, ezután dolgoznia kellett, előbb a földön, később alkalmazottként Szlovénia fővárosában, Ljubljanában. Kisgyermek kora óta hallatlanul csodálta és tisztelte bátyját, Jožót, aki – sok százezer honfitársához hasonlóan – néhány esztendő óta külföldön, Nyugat-Németországban dolgozott. 1966 augusztusában Ivan Friedrichshafenben, abban a német városban töltötte szabadságát, ahol bátyja, Jožo dolgozott. A fiatal bosnyák azt remélte, hogy bátyja neki is tud majd munkát szerezni Németországban, ez azonban nem sikerült. Kénytelen volt visszatérni Jugoszláviába. Októberben viszont értesítették, hogy kötőmunkásként elhelyezkedhet, ha nem is Németországban, de Ausztriában, Dornbirnban. Ivan nyomban oda is utazott, annál is gyorsabban és szívesebben, mert Dornbirn közel van a német határhoz, és Friedrichshafen sincs messze az osztrák határtól. Úgy gondolta, most legalább külföldön dolgozhat és bátyjával is gyakran találkozhat.

Eseménytelenül teltek a napok és a hónapok, egészen addig a júniusi délutánig, amikor Jožo helyett, akit várt, Jožo egyik barátja érkezett meg. Ez a barát rettenetes hírt hozott: Jožót előző nap készsúrásokkal megölték. A gyilkosság körülményeit a vizsgálóbíró, Velimir Stepanović minden erőfeszítése ellenére sem sikerült tisztázni a belgrádi perben. Szerelmi dráma vagy ittas állapotban folytatott civakodás lett volna ez? A féltékenység mindenesetre szerepet játszott a verekezésben, tehát a jelek szerint nem politikai motívumokról volt szó.

Ivant felkavarta bátyja halála. Azonnal Nyugat-Németországba utazott, s öt napig maradt ott. Azt a feladatot kellett megoldania, hogyan vitetheti haza Jugoszláviába Jožo holttestét. Perében erről

a következőket mondta: „A rendőrség engedélye nélkül ez nem volt lehetséges... Bizonyos személyek meg tudták szerezni az engedélyt.” Kik voltak ezek a „bizonyos személyek”? Ivan ezt nem akarta elárulni. Ugyanezen a kihallgatáson viszont elmondta: „1967 őszén, egy szombati napon, amikor a dornbirni állomáson ültem egy padon, két ismeretlen lépett oda hozzám. Üdvözöltek, de én azt mondtam nekik, hogy még nem találkoztunk. Erre kijelentették, hogy ismerték megölt bátyámat. Nem akarták megmondani, miért ölték meg a testvéremet, de érdeklődtek a sorsom iránt, és rá akartak beszélni, hogy menjek Németországba dolgozni... Elkísértem őket a kávéházig.” Lukić tanácselnök ekkor megkérdezte Jelićtól: „Kik voltak ezek az emberek?” A vádlott azt felelte: „Csak a keresztnévüket ismertem: Ivo és Boza. Hárminchárom és harmincnyolc év közötti férfiak voltak. Ez év januárjáig vagy februárjáig tartózkodtak ott, már nem emlékszem pontosan. Egy nap együtt ebédeltem velük egy kocsmában. Más jugoszlávok is voltak ott, egy partizándalt énekeltek, azt, hogy »Tito átkel a hegyeken«. Ivo és Boza nyomban sértegetni kezdték őket. Ekkor értettem meg, hogy ők Jugoszlávia ellen vannak.” A tanácselnök többet kívánt tudni a dologról: „Miért ment velük?” Jelić kitérő választ ad: „Azért, mert én mindenkiel jó viszonyban akartam lenni...”

Mi történt a valóságban?

Ivo Kutuzović, Boza Pašalić és egy harmadik ember, Žarko Od-rak, egy usztasa szervezet toborzói voltak. Elhatározták, hogy Jelićet beszervezik, és felhasználják a maguk céljaira. Az ügyvéd, Milovan Jovanović, ezzel kapcsolatban kijelentette: „Jelić félénk fiú volt. Bátyja halála után nagyon egyedül érezte magát. Az usztasák felfigyeltek rá, s ekkor kezdtek foglalkozni vele. Azt is mondhatni: behálózták. Megígérték neki, hogy az ő segítségükkel átmehet Ausztriából Németországba és részt vehet bátyja gyilkosának tárgyalásán. Elmondta nekem, hogy újdonsült ismerősei szüntelenül egyéni ügyei felől kérdezősködtek. A kocsmái incidensnél, amikor társai sértegetni kezdték azokat, akik a partizánok indulóját énekelték, Jelić először értette meg, hogy usztasákkal van dolga. De azok nagyon kedvesek voltak hozzá. Azt mondták neki, hogy egy értelmes fiú, mint ő, valami magasabb rendű munkát érdemelne, olyat, amely jobban megfelel képességeinek...”

Hamarosan érkezett a perc, amikor a három toborzónak ki kellett teregetnie lapjait. Megmagyarázták Jelićnek, ha meg akarja menteni Jugoszláviát a kommunizmustól, bombákat kell elhelyeznie Belgrádban. A félénk Ivan, akinek semmi baja sem volt az otthoni rendszerrel, eleinte nem állt kötélnek. „Ekkor, folytatta az ügyvéd, ígéretet kezdték, hogy unokahúgának is munkát szereznek. Bátyja halála után ugyanis Jelićet elsősorban az foglalkoztatta, hogyan találhatna munkát unokahúgának. Abban a pillanatban, hogy erre vonatkozólag ígéretet kapott, beleegyezett, hogy a három usztasával kocsin elmegy valami erdőbe, ahol megtanítják a robbanóanyagok kezelésére.” Így történt, hogy 1968. április 27-én Ivan Jelić egy kis osztrák állomáson vonatra szállt Belgrád felé. Kezében egy öreg bőröndöt vitt, amely nagyon nehéz volt. Két időzített bomba volt benne.

Ivan kopott tárcájában gondosan összehajtva hat darab százmárkás bankjegy lapult. Ezt a pénzt a három usztasától kapta. A vonat elindult. A fiatalember egyedül maradt, a kupé sarkába húzódott, s a kapott utasításokat ismételte magában... Ha a határon megkérdezik, kié a bőrönd, nem válaszol semmit... De a határon minden akadály nélkül átjutott. Jugoszláviába érkezve, amint Jelić később elmondta, úgy érezte, mintha álomból ébredne. Még arra is gondolt, hogy jelentkezik a rendőrségen. „De – ahogy mondta – nem vagyok politikus. Nem ismerem ki magam ezekben a dolgokban...”

Estére megérkezett Belgrádba. Ahogy leszállt a vonatról, bement a központi pályaudvar mosdójába, megvizsgálta a bombák szerkezetét, és megindította a robbanást szabályozó óraserkezeteket. Körülbelül nyolc óra volt, amikor a bőröndöt a megőrzőben elhelyezte. „Féltem – mondta később. – Szorongtam... A bőrönd kulcsát gyorsan bedobtam egy csatornanyílásba. Azután jegyet váltottam, de nem egyenesen Ausztriába, hanem előbb csak Vrpeljéba, ami valamivel Zágráb előtt van...”

Vrpeljéből Jelić abba a faluba ment, ahol unokahúga, megölt bátyjának a lánya lakott, az a lány, akinek annyira szeretett volna munkát szerezni. Május 2-ig maradt családjánál, majd visszament Ausztriába.

Dornbirnban Kutuzović, Pašalić és Odrak, a három usztasa, az

állomáson várta. A szó szoros értelmében rávetették magukat. Most egészen más hangon beszéltek vele, mint korábban: „Hol voltál, te áruló? Folytan lessük az újságokat és a televíziót, de Belgrádban nem volt semmiféle robbanás. Elárultál bennünket...” Jelić tiltakozott a vád ellen, mire az usztasák azt kívánták, mutassa meg nekik a bőrönd megőrzési jegyét, annak bizonyítékaul, hogy valóban beadta a megőrzőbe. Csakhogy Jelić nem őrizte meg a cédulát. Azt is eldobta.

„A bíróság – mondta nekem az ügyvéd – megállapította, hogy a bombák Ivan ügyetlensége folytán mondtak csütörtököt. Ő viszont mindvégig azt állította, hogy szándékosan hiúsította meg az első robbantási kísérletet... Ausztriába történt visszatértekor viszont az usztasák megfenyegették: »Ne felejtsd, hogy nekünk Jugoszláviában is vannak ügynökeink, akik mindig és mindenütt megfigyelhetnek téged. De ha Ausztriában maradsz, akkor is likvidálhatunk.« Annyi bizonyos, hogy Ivan gyenge, puha fickó volt. Nem tudott többé ellenállni nekik...”

És Jelić csakugyan nem állt ellen. Az április 27-i utazás csupán főpróbája volt a következőnek, amelyre május 22-én került sor. Ugyanaz a kis állomás, ugyanolyan bőrönd, s benne két ugyanolyan típusú bomba. Az egyetlen különbség az volt, hogy éjjel szállt vonatra, így május 23-án reggel érkezett Belgrádba. A többi is ugyanúgy zajlott le: rövid idő a mosdóban, hogy megvizsgálja és megindítsa a szerkezeteket, jegyváltás Vrpeljéba stb. ... Volt azonban egy kis különbség is: az usztasák, hogy fokozzák a merénylet sikerének esélyeit, azt mondták neki, hogy csak az egyik bombát helyezze el a megőrzőben, a bőröndbe rejtve, a másikat burkolja újságpapírba, és tegye abba a szemétgyűjtőbe, amely az első vágány végénél áll. Ivan Jelić pontosan betartotta az utasításokat...

Nyolc óra 50 perckor robbant az első bomba, az, amelyik a szemétládába került, nyolc óra 58-kor pedig a második, a megőrzőben. A szakértők megállapították, hogy a két szerkezet 221 szilánkra hasadt szét, s ezek mindegyike halálos kimenetelű sérülést okozhatott. A ruhatár romjai és a peron törmelékei között 14 sebesült feküdt. Két hónappal később, a tárgyalás idején, a sebesültek közül kettő

még nem volt olyan egészségi állapotban, hogy megjelenhessen a tárgyaláson.

A tárgyaláson Dimitrije Miloradović, a tanácsot alkotó öt bíró egyike, megkérdezte Jelićet: „Amikor az első kísérlet után azt mondták önnek, hogy áruló, miért vállalta az újabb merényletet?” A vádlott így válaszolt: „Azért, mert ha elutasítom, ez azt jelentette volna, hogy szándékosan hiúsítottam meg a robbanást...” Ugyanezen a kihallgatáson Jovan Popović pirotechnikai szakértő odalépett a vádlottak padjához, és megmutatta Jelićnek az egyik bomba gyújtószerkezetét. Jelić megnézte és ezt mormolta: „Ez egy csavar!” A szakértő állítólag nem lepődött meg a különös válaszon. Kijelentette, hogy véleménye szerint Jelić nem lehetett egyedül, nem helyezhette el egyedül a két bombát. De a vádlott makacsul hajtogatta, hogy igenis, egyedül volt.

Másnap, július 25-én, a tárgyalás során az elnök megkérdezte: „Valóban nem gondolta, hogy azok, akik önt Belgrádba küldték, egy szervezet tagjai?” Jelić némi habozás után így válaszolt: „Én nem ismertem semmiféle szervezetet, és nem feltételeztem, hogy egy szervezetről lenne szó...” Ennyire naiv lett volna? Ugyanezen a napon Srba Stojiljković elmeszakértő a következőket mondotta: „A vádlott értelmi képessége magasabb az átlagosnál. Szellemi képességei jobbak, semmint az iskolai végzettsége alapján várható lenne. Teljesen normális személlyel van dolgunk, aki fel tudja fogni cselekményeinek jelentőségét, akinek felelősségérzete is van. Világos különbséget képes tenni a között, hogy mi a helyes és mi a helytelen...” Mi erről a védő véleménye? „Amikor először láttam a vádlottat cellájában, a börtönben, így szóltam hozzá: »Tudod-e, Ivan, hogy amit tettél, bármilyen okból tetted is, nagyon súlyos dolog? ... Éppen ezért meg kell magyaráznod magatartásodat, fel kell fedned indítékaidat ...« Azt hiszem, elég gyorsan megnyertem a bizalmát, de nemcsak az övét, hanem a nővérét és a fivéréét is, akik jelen voltak a tárgyaláson, és köszönetet is mondtak nekem. A fiú megpróbált valami magyarázatot adni, kissé naivat. Mindig ezt hajtogatja: »Ó, csak jóvá tudnám tenni!« Amikor a kivégzés előtt utoljára láttam, szüntelenül panaszkodott, hogy nem tudta meggyőzni bíróját...”

Május 23-án este, a merénylet után, Ivan Jelić tulajdonképpen semmi komolyabb óvintézkedést sem tett, hogy elkerülje a letartóztatást, s amikor ez bekövetkezett, igen készségesen válaszolgatott az SDB (Služba Državne Bezbednosti, vagyis az állambiztonsági szolgálat) embereinek kérdéseire. Sőt, saját kezdeményezésére még értékes felvilágosításokkal is szolgált. Közölte például, hogy tudomása szerint a következő hetekben további harminc terrorista érkezik Jugoszláviába robbanóanyagokkal felszerelve. Ennek az információnak a helyessége gyorsan és tragikus módon beigazolódott, mivel tíz nappal Jelić perének kezdete előtt, 1968. július 13-án 21 óra 7 perckor bomba robbant Belgrád egyik legnagyobb filmszínházában, az „Október 20” moziban. A robbanásnak 35 sebesültje, sőt egy halálos áldozata is volt, Savo Kukurović fiatal munkás személyében. Két hónappal a Jelić-per után, és három héttel azelőtt, hogy az ügy Jugoszlávia Legfelsőbb Bírósága elé került volna, Belgrádot egy harmadik robbanás is megrázta, ezúttal ismét a központi pályaudvaron, 1968. szeptember 25-én, hajnali 2 óra 13 perckor. A sebesültek száma 16 volt, közülük három súlyosan megsérült. E két utóbbi merénylet tettesét, Miljenko Hrkačot 1969 júniusának közepén elfogták, s október 2-án halálra ítélték. De térjünk vissza Jelićhez . . .

A Legfelsőbb Bíróság nyilvános tárgyalásán Ivan Jelić utoljára még megpróbált megmenekülni a haláltól. „Nem vagyok sem elvetemült terrorista, sem az usztasák szervezetének tagja – mondja. – Behálóztak, rábeszéltek, ezért követtem el ezt a bűncselekményt. Ha az lennék, aminek önök előtt beállítanak, akkor nem tettem volna olyan őszinte és részletes vallomást.”

Megkérdeztem az ügyvédet: „Az ön véleménye szerint valóban lehetséges, hogy ne tudta volna: usztasákkal került össze?” „Ami azt illeti – válaszolta Milovan Jovanović –, ezt én is szerettem volna tisztábban látni. Szerintem tudta, hogy az usztasák a mai Jugoszlávia ellenségei, de előtörténetükről semmit sem tudott. Sohasem hallott Pavelićről vagy Heferről . . .”

Sohasem hallott róluk. Nem tudta, hogy az usztasák véres kalandja éppen az ő születése pillanatában omlott össze. Nem tudta, hogy abban a pillanatban, amikor elvezették, hogy meghaljon értük, éppen negyedszázad múlt el azóta, hogy azok, akiket „Isten

nevében gyilkolóknak” neveztek, száműzetésbe kényszerültek, miután vérbe és lángba borították hazájukat, de eltökélték, hogy ezt a lángot újra felélesztik, és újra vért ontanak, ha a körülmények megengedik.

Most tehát csak azért zárjuk be a Jelić-dossziét, hogy egy másikat nyissunk ki, egy nagyobbat, az usztrasák vaskos és megdöbrentő iratcsomóját, amelynek az előbbi történet csupán apró epizódja. A háború utáni gerillamozgalmak kapcsán már említettük az usztrasákat. Láttuk, mint váltak már a konfrontáció első pillanataitól a hidegháború erőszakos eszközeivé. Akkoriban nem lehetett előre látni, milyen meglepően könnyű módon túléljük ezt a korszakot. Miközben az évek múlásával oly sok politikai emigráció vesztette el harci kedvét, az usztrasák változatlanul aktívak és erőszakosak maradtak. Valamennyi szocialista ország közül egyedül Jugoszláviában fordulnak még elő újabb és újabb terrorista támadások és merényletek. Másutt a fegyveres felforgatás helyébe szinte minden esetben a lélektani vagy éppen az ideológiai fellazítás lépett. Jugoszláviában viszont bombák robbannak. És nem csupán Jugoszláviában, hanem Észak-Amerikától Nyugat-Európáig és Dél-Amerikától Ausztráliáig mindenfelé gyakran érik támadások a jugoszláv állam képviselőit, a követségek és a konzulátusok épületeit, helyiségeit... Ez a jelenség alighanem megérdemli, hogy közelebbről is megvizsgáljuk.

VI. KOMITÁCSIK ÉS USZTASÁK

Egy őszi délelőtt 1934-ben – A félelmetes VMRO

Egy vén összeesküvő – „SD-Ausland”

„Hiú, kegyetlen, sőt szadista volt . . .” – Az usztasa eskümintája

Keresztelőkápolna és vágóhid – A Gondviselés embere

Hamis útlevelek a Vatikánban

1934 egy őszi délelőttjén az usztasák hatalmas robajjal törtek be az ismeretlenség homályából a világpolitikába . . . Jean Belin körzeti rendőrfelügyelő, az az ember, aki Landrut letartóztatta, emlékirataiban a kor hangulatát érzékeltető színekkel rajzolja meg az eseményt:

„A »Dubrovnik« jugoszláv cirkáló fanfárok hangja és ágyúk üdvlövései közepette siklott be a marseille-i régi kikötőbe. Ezen a napon, 1934. október 9-én érkezett Franciaországba Ófelsége Sándor király, Jugoszlávia uralkodója, aki, mint Sándor, Szerbia hercege, bátorságával tette ismertté nevét az 1914–1918-as háborúban . . . A Doumergue-kormány a király fogadására a finom és eleven szellemű Louis Barthou külügyminisztert és Georges tábornokot, a legfőbb francia katonai vezetők egyikét, a hadsereg vezérkari főnökét küldte ki, ami meg is felelt az esemény jelentőségének . . . Tudtuk, hogy Sándor király életét veszély fenyegeti, ezért Franciaország egész rendőrségét riadókészültségbe helyezték, hogy gondoskodjon a baráti ország uralkodójának biztonságáról. Az ilyen jelentős személyiségek védelme mindig nehéz feladat, különösen egy demokratikus országban. Marseille lármás, z sivajgó, bábámszkodó és vidám tömegei ezen a szép őszi napon megtöltötték a régi kikötőtől a rendőrfőnökségig vezető utcákat, mert a nagy fogadást ide, a prefektusi palotába tervezték. Különösen nagy volt a tolongás a Börze téren, nem messze a régi kikötőtől, ahol a régi, patinás kávéház és fagyaltozó még ekkor is tömegesen látta vendégül a két földrész turistáit és utazóit. Itt furakodott a nézők első sorába egy Kelemen nevű horvát, miközben a menet nagy éljenzés közepette bekanyarodott a jugoszláv

és francia zászlókkal pompásan feldíszított Canabièrre-re. Kelemen felugrott a nyitott négyülékes autóra, amelyben Sándor király ült Barthou oldalán, szemben Georges tábornokkal és mosolygó arccal fogadta az ünneplést. A merénylet zsebében két bomba volt és két revolver, ezek mindegyikében tíz töltény és számos tartalék töltény. Előrántotta a revolvért, és lőtt, lőtt, szünet nélkül! Kelemen megölte Sándor jugoszláv királyt, saját uralkodóját! . . .

A király melletti ülésen Louis Barthou is megsebesült. Felsőteste az ülésre hanyatlott, lornyonja a térdére esett; s utolsó, reflexszerű mozdulatával megpróbált utánakapni. Georges tábornok is súlyosan megsebesült a mellén. Senki sem számított a merényletre, sem a tömegben elvegyülő és az embereket szemmel tartó rendőrök, sem azok a tisztek, akik táncoló lovaikon körülvették a királyi gépkocsit. A dráma olyan gyorsan, olyan váratlanul zajlott le, hogy leírhatatlan zűrzavarba torkolt: üvöltések, a fájdalom és az elszörnyedés kiáltásai hallatszottak, pánik lett úrrá a bámészkodók egy perccel előbb még vidám tömegén. A rendőrügynökök odarohantak, hogy megvédjék a királyt és Barthou külügyminisztert. Életük kockáztatásával lerántották a kocsi lépcsőjéről a gyilkost, aki még belelőtt a tömegbe. A kíséret egyik tisztje végül helyben lekasabolta a merényletet. Közben a rendőrség is tüzet nyitott, és néhány bámészkodó megsebesült. Őrjengő tömeg vetette magát Kelemen testére, taposták, ütötték-verték, meggyorsítva haldoklását. A halálosan megsebesített Sándor király, akit a prefektusi palota szalonjában fektettek le, hamarosan kiszenvedett. Barthout a Hôtel Dieube szállították, de nem operálták meg elég gyorsan, így nemsokára ő is elvérzett. Georges tábornok sebei nem voltak halálosak.

A merénylet az egész világon nagy visszhangot keltett. Ki és miért ölte meg Sándor királyt? Az én feladatomban volt összefogni és irányítani a vizsgálatot, amelyet nyomban a szörnyű merénylet után az egész francia rendőrség bevonásával elrendeltek . . . Hamarosan sikerült felgöngyölítenem a merényletre szőtt összeesküvést, s megtudnom a gyilkosok főnökének nevét, a horvátországi születésű, 45 éves dr. Ante Pavelić, alias Steve Gregorić, alias Tomas Mateo volt a vezető. Az egykori ügyvédet és jugoszláv parlamenti képviselőt hívei »fővezér«-nek nevezték . . .”

A marseille-i merényletet számos vizsgálat és nemzetközi incidens követte, s az ügy irodalma hatalmasra nőtt. Kiderült, hogy a Pavelić vezette usztasa szervezet eredetileg egy macedón terrorista mozgalmából nőtt ki, protektorai és finanszírozói között pedig Hitlert és Mussolinit kell említenünk. A gyilkosokat, akiket a szervezet időnként Jugoszláviába, de alkalomadtán más országokba is elküldött, magyar területen fekvő kiképzőtáborokban készítették elő feladatuk elvégzésére.

A macedón terrorista mozgalom, amely meglehetősen hosszú időn át töltötte be az usztasák gyámjának és nevelőjének szerepét, a „komitácsik” mozgalma volt: az úgynevezett Belső-Macedón Forradalmi Szervezet (rövidítése VMRO*, francia rövidítése ORIM). A VMRO-t 1893-ban alakították, eredetileg a török megszállók, a Macedónia akkori urai elleni harcra. Tagjainak bátorsága, leleményessége és szívós kitartása hamarosan legendás hírre tett szert Európában. A komitácsikat külföldön történytáskákkal és törökkel állig felszerelt, szakállas óriásokként képzeltek el, így is ábrázolták őket. De a romantikus hírnév mögött közben valami más született . . . Roland Gaucher a VMRO-ban „a felforgató tevékenység prototípusát” látja, s ezeket írja róluk: „A titkos szervezet fokozatosan kiterjesztette hálózatát a síkságokra, végül a városokra is. A XIX. század utolsó éveiben a VMRO szervezete egész Macedóniát behálózta. Szilárd, szerteágazó szervezetté vált, amely már a keresztény lakosságot is ellenőrzése alatt tartotta . . . Ennek a harci gépezetnek, amely arra törekedett, hogy az igájába hajtott lakosságot kiképezze és bevonja a harcba, megvoltak a maga összekötői, titkos kódjai és jelei, illegális sajtótermékei . . . rendőrei és bíróságai, amelyek a legnagyobb szigorral büntették az árulást, sőt még a mulasztást is megtorolták. Minden bizottságnak külön titkosrendőrsége volt, s kötelességei közé tartozott, hogy havonta részletes jelentést tegyen tevékenységéről.”

A XX. század elején, különösen attól fogva, hogy Protogerov tábornok vette át a mozgalom vezetését, a komitácsik lassanként szélsőjobboldali terrorista szervezetté váltak. Ez az átalakulás az 1914-es háború előestéjére gyakorlatilag befejeződött. A háború alatt a

* VMRO – Vätresna Makedonszka Revoljucionna Organizacija.

VMRO főként Koburg Ferdinándkirály és a bolgár dinasztia szolgálatában állt, a háború után pedig a szervezet tevékenységének ez az iránya még világosabbá lett. Henri Barbusse francia író az Emberi Jogok Ligájához intézett nyílt levelében (1928-ban) ezzel kapcsolatban a következőket írta: „Meg kell mondani, hogy ha 1923. június 9-ének éjjelén Bulgáriában diadalt arathatott a fehérterror, amely öt év alatt 25 000 áldozatot követelt, ez nagy részben a Protogero-féle ORIM komitácijainak tulajdonítható. A polgárháború alatt, különösen pedig az 1923 szeptemberi munkás- és parasztfelkelés idején végrehajtott vidéki büntetőexpedíciók, a mérszárlások javarészt a komitácsik művei voltak . . . Az ORIM banditái ölték meg Bulgáriában és külföldön a fasiszta rémuralommal szemben álló politikusok többségét; parasztpárti minisztereket, kommunista képviselőket, egyszerű demokratákat, újságírókat, ügyvédeket. Ugyanakkor, amikor a Protogero vezette ORIM ezt a lehető leggyalázatosabb tevékenységet annak a vérengző bolgár kormánynak a szolgálatában végzi, amelyet minden tisztességes és lelkiismeretes ember elítél, látszólag saját számlájára tovább folytatja a Balkán-háború és a világháború kirobbantására irányuló politikáját.”

Jövedelmező politika volt ez . . . A VMRO ugyanis fénykorában sötét eredetű vagyont szerzett. A „Frankfurter Zeitung” című híres német napilap 1928. december 28-án a következőket írta: „Ez a macedón szervezet valósággal állam az államban, saját törvényhozó és végrehajtó hatalma van, de más államoktól eltérően nem egyhelyben székel, hanem mozgó, vándorló szervezet. Nem ró ki börtönbüntetést, csupán az olyan büntetési fokozatokat, mint először a figyelmeztetés, majd a jóvátétel és a megbotozás, a kereskedők bojkottálása, továbbá valamilyen veszélyes feladattal (többnyire merénylettel) való megbízatás, végül pedig a halál . . . Az adókat (amelyeket sokan zsarolásnak neveznek), eléggé kezdetleges módon vetik ki . . .” Ezeket a megfigyeléseket Charles Reber is megerősíti „Terrorizmus és diplomácia” című könyvében: „A szervezet az évek során egymásra jelölte ki és váltotta le a bolgár kormányokat, amelyek engedelmesen szolgálták. Rablásból és fosztogatásból élt, rendszeresen megsarcolta a lakosságot, adót vetett ki rá. Az ORIM által a háború vége óta elkövetett gyilkosságoknak se szeri, se száma. Kérdés, tu-

dunk-e egyáltalán valamennyiről? Nem találnak-e lépten-nyomon Macedóniában olyan sírokat, amelyekbe sokszor tucatjával földelték el a komitácsik áldozatait?”

A terrorista tevékenység, a politikai banditizmus irányzata még jobban erősödött, amikor a VMRO vezetésében változás következett be. Protogerov tábornokot ugyanis 1924-ben meggyilkolták, mégpedig annak az embernek a parancsára, akit addig „trónörökösének” tekintettek, s akit Hervé Laurière így jellemez: „... egykori joghallgató, beteg a tüdeje, kecske formájú a feje, lelke pedig olyan, mint egy kínvallató hóhérré”. Ezt az embert Ivan Mihajlovnak hívták, és Vancsónak becézték. Éppen ez a Vancso Mihajlov volt az, aki az usztasa-mozgalom születésénél bábáskodott, s aki 1929. április 21-én Szófiában találkozott is Ante Pavelićcsel... Mielőtt azonban visszatérnénk Pavelićre, mondjunk néhány szót Mihajlov pályafutásáról.

Hatalma egészen a negyvenes évek elejéig csorbíthatlan maradt, szilárdan kézben tartotta a VMRO gépezetét, de a második világháború okozta kudarcot sem ő, sem a szervezet nem tudta kiheverni. Hitler és Mussolini támogatása ellenére sem sikerült megteremtenie az önálló „macedón államot”, amely hasonló lehetett volna Pavelić „önálló horvát államához” vagy Tiso „szlovák államához”. Partizánjainak száma egyre csökkent, s amikor a háború után az SS menekülési útvonalain külföldre szökött, nem tudott a nyugati titkosszolgálatoknak olyan harcra kész emberanyagot felajánlani, mint például az usztasák vagy a vasgárdisták, hogy csak ezeket említsük. Hol bandavezérként, hol „szakértőként” tevékenykedett, és sohasem mondott le arról a félig illegális életmódról, amelyet mindig is folytatott. Még ma is, amikor elmúlt már 80 éves, öreg összeesküvőként él Rómában, s kilétét az olasz hatóságok jóindulatú, hallgatólagos beleegyezésével leplezi a kíváncsi tekintetek előtt. Az álnév azonban, amely mögé bújik, már nem a mindig tette kész, törvényen kívüli harcos álarca, inkább csak azokkal szemben szolgál védelmül, akik a régi bűnök vagy ellentétek miatt netán le akarnának számolni vele, továbbá számtalan áldozatának rokonai ellen, akik bírósági eljárást indíthatnának ellene. Két évvel ezelőtt halt meg a felesége, aki hosszú időn át harcostársa volt, s akit egy kis faluban temettek el az olasz főváros közelében. A VMRO ma már csak apró csopor-

tocskák formájában létezik, és csupán az olyan legális macedón politikai magánszervezetek segítségével – szinte azt mondhatnánk, jótékonyága révén – tud fennmaradni, mint például a belgiumi Todor Alekszandrov egyesület vagy az Egyesült Államokban és Kanadában működő MPO (Macedón Hazafias Szervezet).

Vancso Mihajlov tehát, amióta visszahúzódva él Rómában, aligha szólhat bele az események menetébe, s a világ a VMRO-ról sem igen fog hallani, hacsak valamilyen váratlan és valószínűtlen újjáéledés nem lendíti fel ezt a mozgalmat. Néhány szót azonban még hozzá kell tenni a macedón terrorista szervezetről eddig elmondottakhoz. Hiányozna ugyanis a leírásból a szervezet működésének egyik fontos mozzanata, s az uszításokkal fenntartott kapcsolatokat sem tudnánk helyesen megvilágítani, ha nem szólnánk a VMRO-nak a német és az olasz titkosszolgálatokhoz fűződő kapcsolatairól.

Ezek a kapcsolatok természetesen Hitler és Mussolini uralma idején bontakoztak ki igazán, s ekkor érték el a szinte teljes manipuláltság fokát, kezdeteik azonban jóval megelőzik a fasiszmust és a nácizmust, s egészen az első világháborúig nyúlnak vissza. A már idézett Charles Reber a következőket jegyzi fel a VMRO-ról: „Berlin már 1914-ben felismerte a szervezet jelentőségét. II. Vilmos rendszeres anyagi támogatásban részesítette a szervezetet, amely Bulgáriát be is vonta a háborúba a Központi Hatalmak oldalán.”

A háború, mint ismeretes, balul ütött ki Németország számára, és a húszas években a VMRO az olasz fasiszmus védőszárnyai alatt folytatta működését. Henri Barbusse fentebb idézett 1928-as levelében ezt írta: „Az ORIM valamennyi európai fasiszta szervezettel együttműködve folytatta a külföldi tevékenységet. Az „Ébredő Magyarokkal”, a román antiszemitákkal és a német rasszistákkal fenntartott kapcsolatai vitathatatlanul dokumentáltak, itt mégis elsősorban a Mussolinival és az olasz fasisztákkal való összejátszást kell hangsúlyoznunk... Nem vitás, hogy azokat a merényleteket, amelyeket sorozatosan hajtottak végre főként jugoszláv földön, Mussolinival együttműködve szervezték meg, s ezzel támogatást adtak Mussolini Jugoszlávia ellen irányuló politikájához. Pontos adatok kerültek nyilvánosságra arról a pénzügyi támogatásról, amelyet Mussolini nyújtott a Protogerov-féle ORIM-nak (Tomanevszki, az ORIM ügy-

nőke kétmillió lírát kapott az olaszoktól). Egyébként nyilvánvaló, hogy az autonomista vezetők nem is tudnának ilyen nagyszabású külföldi propagandát folytatni – hiszen ez jelentős összegeket emészt fel –, ha nem kapnának igen számottevő anyagi támogatást. Az ORIM több vezetője, elsősorban Tomanevszki, nyilatkozataikban nagyon világosan kifejezésre juttatták, hogy Protogeroov emberei erősen számítanak Mussolini balkáni imperialista beavatkozására, s ennek kapcsán ismét szeretnék »bedobni« a macedón kérdést. Ehhez még hozzátenném, hogy abban az Olaszországban, ahol az ország tulajdon állampolgárai nem tarthatnak összejöveleteket, az ORIM vezetői egészen otthonosan sétálhatnak, még gyűléseket is rendezhetnek. Az autonomisták összejátszása a faszizmussal tehát vitathatatlan.”

A VMRO, alias ORIM, később is ápolta az olasz fasisztákhoz fűződő kapcsolatokat, mindamellett, amint Hitler hatalomra került, menten arra törekedett, hogy vele, az igazi „gazdával” teremtsen direkt összeköttetést. Vancso Mihajlov a harmincas, negyvenes években közönséges német ügynökként tevékenykedett. Igaz, fontos ügynök volt, de azért a hadsereg vezérkarának hírszerző szolgálata (a Canaris tengernagy vezette Abwehr), valamint a náci párt és az SS titkosszolgálata (a Walter Schellenberg vezette SD-Ausland) egyaránt saját embereként vette nyilvántartásba. Mihajlov ügynöki szerepét számos tény bizonyítja, s ezek felsorolása túlságosan hosszadalmas lenne, de Wilhelm Höttl tanúvallomását mindenképpen érdemes idézni. „A szürke tábornok” című könyvben említettük már Höttl nevét és Walter Hagen álnéven írt könyvét. Itt elég annyi, hogy mivel a szerző annak idején az SD-Ausland délkeleti osztályának vezetője volt, mindaz amit leír, első kézből származik. „Hitlert nem sikerült rávennünk arra, hogy döntést hozzon a macedón kérdésben. A nikor aztán mégis elhatározta egy macedón állam megteremtését, elérkezett 1944 nyara, s ekkor már túlságosan késő volt . . . Ezek után, noha a megfelelő pillanat már elmúlt, a német titkosszolgálat felsőbb utasításra érintkezésbe lépett Mihajlovval, s azt javasolta, menjen Macedóniába, és kiáltsa ki az ország függetlenségét. Mihajlovot német különrepülőgépen vitték hazájába. Megérkezése után teljes őszinteséggel kifejtette a német titkosszolgálat ügynökeinek, hogy már elmúlt a kedvező pillanat, hogy olyan államot terem-

senek, amilyen ő kívánt és tervezett... A német titkosszolgálat nem neheztelt meg Mihajlovra az elutasításért, ellenkezőleg, Németország veresége idején minden szükséges intézkedést megtettek a macedón vezető életének biztosítására, olyannyira, hogy Mihajlov ma is biztonságos helyen tartózkodik, és szilárdan kezében tartja a VMRO irányítását." Ehhez a nem mindennapi tanúvallomáshoz hozzá kell fűzni, hogy a Wilhelm Höttl által említett „ma” az 1947–1949-es éveket jelenti, s hogy ez idő tájt Höttl már a Gehlen-szervezetben, más szóval az amerikai védnökség alatt helyreállított német titkosszolgálatban jutott vezető szerephez. Ennek hangsúlyozása ugyanis nem lehet közömbös annak megértéséhez, hogy mi a pontos jelentése Höttl-nél az olyan kifejezéseknek, mint „biztonságos hely” vagy „szilárdan kezében tartja”... De ez a körülmény azt is megmagyarázza, miért nem említi egyetlen szóval sem a szerző Mihajlovnak és szervezetének akkoriban már jócskán észlelhető hanyatlását, sem pedig azt a kudarcot, amelyet Vlado Kurtev és Joro Nasztev szenvedett el, amikor gerillamozgalmat próbált szervezni Bulgáriában.

Magától értetődik, hogy a VMRO és az usztasák közötti megegyezés és együttműködés Olaszország és Németország ösztönzésére alakult ki. A Mussolini-féle pénzüsszegek jelentős részét ugyanaz az olasz bankár, Rossi, juttatta el a VMRO-hoz és az usztasákhoz, a Banca Commerciale Italiana szófiai fiókja, illetve a zágrábi Horvát Bank útján. Berlinben pedig a Rosenberg-hivatal tartotta szemmel a Sándor király elleni 1934. október 9-i merénylet megszervezését, azét a merényletet, amely maga is jól illusztrálja a horvát és a macedón nacionalisták együttműködését, hiszen a merénylet, Petrus Klemen, akit a bűntett színhelyén megöltek, a VMRO tagja volt, s Mihajlov „adta kölcsön” Pavelićnek erre az alkalomra. Ezzel kapcsolatban érdemes idézni Jacques de Launay szavait: „Pavelić, a Rosenberg-hivatal állandó és megbízható ügynöke október 8-án még Berlinben tartózkodott, s környezete nem is csinált nagy titkot az összeesküvés előkészületeiből. Ennek híre egészen Marseille-ig elszívargott, s a fényképészek minden száz méteren készen álltak az esetleges merénylet megörökítésére.”

Azt is megemlíthetjük, hogy ugyanebben az időben az usztasák Genfben megjelenő közlönyének, a „Croati Press”-nek a főszerkesz-

tői tisztét nyíltan a Rosenberg-hivatal egyik magas rangú tisztviselője, Gerhard Raether töltötte be, az olaszországi usztasa kiképzőtáborok pedig – így például a Brescia melletti – a Mussolini-féle titkosrendőrség, az OVRA egyik vezető funkcionáriusa, dr. Ercole Luigi Conti felügyelete alatt állottak. Ha ennek az együttműködésnek a terrorcselekményekkel kapcsolatos és pénzügyi vonatkozásait titokban tartották is, magát az elvet és az együttműködés tényét nem rejtették véka alá. Az akkori, természetesen a cenzúra ellenőrzése alatt álló olasz sajtó beszámolt a VMRO 1933 februárjában Gorna Dzsomajában (ma: Blagoevgrad, Bulgária) tartott kongresszusáról, s ebben a tudósításban ott áll az a kijelentés is, amelyet a komitácsik egyik vezetője, Ivan Sztakov tett: „A macedónok ma helyes úton járnak, és teljes mértékben együttműködnek a horvátokkal...”

A marseille-i merényletet követő leleplezések és napvilágra került tények között említettük már, hogy az Ante Pavelić és vezérkara által Jugoszláviába és más országokba küldött gyilkosokat magyar földön működő kiképzőtáborokban készítették fel. Ez a hír annak idején meglehetősen nagy feltűnést keltett. 1934. október 17-én, egy héttel Sándor király és Louis Barthou meggyilkolása után, a „Paris-Soir” rikkancsai szenzációs interjút hirdetnek a párizsi bulvárokon. Az interjú egy Jelka Pogorelec nevű fiatal nővel készült, aki egyesek szerint ma csendesesen és félrevonultan él Ausztráliában, abban az időben viszont egyszeriben az érdeklődés középpontjába került, minthogy barátnője volt az előző évben meghalt egyik usztasa főnöknek, Gustav Perčecnek, aki Horváth Emil álnéven hosszú időn át működött Pavelić megbízottjaként Magyarországon.

Mit mondott Pogorelec kisasszony a „Paris-Soir”-nak? Elmesélte, hogy a horthysta Magyarország szívesen fogadta az usztasa terroristákat, kiképzőtáborokat állított fel számukra, kiképzőkkel és fegyverekkel látta el őket. A későbbi vizsgálatok és nyilatkozatok megerősítették ezt az állítást, s a jugoszláv kormány 1934 novemberében a Népszövetség előtt panaszt emelt a magyar kormány ellen. Genfben a Népszövetség ezzel kapcsolatos vitáját semmiféle konkrét határozat sem követte. Az ügy elmerült a balkáni politika ingoványában, s az usztasák kérdése csupán az egyik ütőkártya lett a sok közül abban a játszmában, amelyet a magyar nacionalisták folytattak az

egykori Ausztria–Magyarország utódállamaiból kialakított, Franciaország által támogatott kisantanttal szemben (Jugoszlávia, Csehszlovákia és Románia).

De ha a Népszövetség ülésein és kulisszái mögött Ante Pavelić és emberei csupán másodrangú nemzetközi politikai problémát jelentettek a sok közül, az európai közvéleményben némileg más volt a helyzet. Itt Pavelić mégis elért valamit, talán azt is mondhatnánk, hogy sikert aratott. Személye, amelyet az összeesküvés és a gyilkosságok véres nimbusza övezett, valóságos jelképpé vált, izgatta az emberek fantáziáját, s ugyanakkor félelmet ébresztett bennük. Elhomályosította, háttérbe szorította például a konkurens Mihajlovot, s bár ő maga továbbra is a fasiszta nagyhatalmak manipulált eszköze maradt, a közvélemény szemében helyet kapott a nemzetközi fasiszmus ismert vezetői között.

Ismert volt – de vajon ismerték-e? Ahhoz a hírnévhez, amely Pavelićet övezte, feltétlenül hozzá tartozott a rejtélyesség, a titokzatoság. Az évek során kialakult arcképet annyira hozzávetőleges, nagy vonásokkal rajzolták meg, hogy annak, aki most hozzáfog és ismét felvázolja, kissé attól kell tartania, hogy a portréból karikatúra lesz. De mégis... Anélkül, hogy hosszan idéznénk azt a híressé vált és találó képet, amelyet Curzio Malaparte festett arról a Pavelićről, aki „fáradt mosollyal” így szól: „Ezt az ajándékot az én hűséges usztasáimtól kaptam: húsz kilónyi emberszemet” – juthat-e végül az ember más következtetésre, mint arra, hogy a durva vonások itt nem az ábrázolótól származnak, inkább magának a modellnek a sajátjai? Ha egyszerűen egymás mellé raknánk a Pavelićről szóló emlékezéseket és személyes tanúvallomásokat, könnyű lenne véres kaleidoszkópöt készíteni belőlük. Itt azonban elegendő lesz, ha csak egy szintézist idézünk, amelyet Georges Oudard történétíró adott tízegynéhány évvel ezelőtt egy nem éppen baloldalinak ismert párizsi hetilapban, a „Carrefour”-ban.

„Ante Pavelićen úrrá lett a gyűlölet – írja Georges Oudard. – Hiú, kegyetlen, sőt szadista volt, aki azt mondta katonáinak: »Nem jó usztasa az, aki nem tud késsel kivágni egy gyermeket az anyja hasából.« Nem vitás, hogy modern condottierének, mai szerencselovagnak képzelte magát, mohón imádta a pénzt, vonzotta a fényűzés és mindenfajta fizikai élvezet, vagyis inkább azokhoz a bűnö-

zökhöz fűzte lelki rokonság, akik szintén nem találtak jobb módot az élet fokozottabb élvezetére, minthogy elvegyék a másét. Róma és Berlin szervilis zseb-diktátort faragott Ante Pavelićból.” A felsorolt jellemvonásokhoz tegyük még hozzá a kitartást, az állhatatosságot. Gondoljuk meg, hogy ez az ember, aki 1889-ben Bradinában egy hercegovinai horvát családból született, majd Zágrábban ügyvéd lett, s akit 1920-ban, 31 éves korában a Horvát Jogpárt (Hrvatska Stranka Prava) képviselőjeként beválasztottak a parlamentbe, ami igazán jó kiindulópontja lehetett volna politikai pályafutásának, később habozás nélkül vállalta, hogy tíz éven át ismeretlenségben, majd száműzetésben éljen, csak hogy valóra válthassa céljait. El kell ismerni Pavelić egy technikai képességét is: kitűnően értett a terror-szervezetek létrehozásához.

Az usztasa szervezet alapszabályainak negyedik részében szerepel az az esküszöveg, amelyet minden új tagnak el kellett mondania. Figyelemreméltó szöveg: „Esküszöm a mindenható Istenre és mindenre, ami nekem szent, hogy hű leszek az Usztasa* elveihez, alávetem magam a szabályzatnak, feltétel nélkül teljesítem az usztasa vezetők parancsait, a leghívebben megőrzöm a rám bízott titkokat, és soha semmit sem árulok el senkinek.

Esküszöm, hogy az usztasák soraiban a horvát állam függetlenségéért fogok küzdeni, s mindent megteszek, amire feletteseim utasítanak.

Ha megszegném eskümet, sújtson halálbüntetés az usztasák szabályzata szerint.

Isten engem úgy segítjen!

Amen.”

A már idézett Charles Reber leírja egy volt usztasa történetét: ez az ember, aki „ma csendesesen és becsületesen él rengeteg baromfi között”, elmondta neki, hogyan tette le ezt az esküt egy magyarországi kiképzőtáborban. „Egy este – írja Reber –, levezették a Jankapusztai szeszfőzde pincéjébe, amely fölött egy teremben a bombákat készítették. A pincehelyiség falai fehérre voltak meszelve, a helyiségben egy asztal és két szék állt. Az asztalra feszületet és revolvert

* *Ustaša Hrvatska Revolucionarna Organizacija* – horvát nacionalista-fasiszta szervezet. Az „usztasa” szó felkelést jelent, a szervezet tagjainak horvát elnevezése „usztasi”. – Szerk.

helyeztek, mindkettő csillogott a mellettük álló két gyertya fényében. Az asztal mellett két ember ült: Gustav Perčec, alias Horváth Emil, a magyarországi usztasák vezetője, és egy magyar tiszt, mintegy ötven éves, magas, döllyfős, monoklis ember. A fiatal usztasa – kezét a feszületre és a revolverre helyezve – megismételte az esküszöveget, amelyet Perčec olvasott fel egy kis kartonlapról. Ezután az egyik parancsnok így szólt az újonchoz: »Jól tudod, mire vállalkoztál saját elhatározásodból. Nálunk haditörvény uralkodik. Feljebbvalóid rendelkeznek életeddel és haláloddal. Feltétlen engedelmeséggel tartozol nekik.«» . . . Reber később ismerteti az usztasák szervezeti és fegyelmi szabályzatát, amelyet Pavelić egyik helyettese dolgozott ki, majd ezt kommentálva hozzáfűzi: „Az usztasáknál az volt a bevett szokás, hogy a szervezetből való kizárás automatikusan halálbüntetést jelentett . . . Azt az usztasát, aki elhagyta a szervezetet, távollétében halálra ítélték, s az usztasák parancsot kaptak, hogy bárhol akadjanak is rá, öljék meg.”

Így válik teljesen érthetővé az a meghatározás, amelyet később maga Pavelić adott szervezetéről. Ez már 1950 januárjában történt. Egy Ermano Amirucci nevű olasz újságíró, maga is egykori fasiszta, repülőgépen kelt át az Atlanti-óceánon, s az utasok között egyszerre felismerte a hivatalosan eltűntnek nyilvánított Ante Pavelićet. Amirucci természetesen engedélyt kért az usztasák főnökétől, hogy interjút készíthessen vele, amihez az hozzá is járult. Ennek a beszélgetésnek a során jelentette ki: „Az Usztasa nem pártjellegű politikai szervezet, és soha nem is volt az. Katonai szervezet a mienk.”

Pavelić kezdettől fogva azt a célt tűzte fanatizált kis hadserege elé, hogy vívja ki „Horvátország függetlenségét”, ami más szóval annyit jelent, hogy ragadja kezébe a hatalmat az országban. Ezt a célt látszólag el is érte 1941. április 10-én, amikor Zágrábban kikiáltotta a „független horvát államot”. Azért csak látszólag, hiszen az usztasák csak azért kerülhettek hatalomra Horvátországban, mivel a német hadsereg lerohanta Jugoszláviát, és kormányt is csak úgy alakíthattak, hogy a nácik kívánságára egyesültek Maček „parasztpártjával”. Az úgynevezett „állam” határait is csak akkor állapították meg, amikor Pavelić május 6-án látogatást tett Hitlernél, s Berlin hozzájárult, hogy Bosznia–Hercegovinát és a Szerémséget is Horvátországhoz csatolják.

Ez az „állam” olyannyira mesterséges jellegű volt, „függetlensége” pedig oly szánsalmasan nevetséges, hogy ha a kiontott vér hamarosan nem kölcsönzött volna az egésznek tragikus realitást, a kutatónak kedve lenne az egészet laboratóriumi vagy kiállítási tárgyként vizsgálni a fasizmus különféle jelenségeinek sorában. A groteszk irrealitás érzését kelti már az is, hogy Pavelić Poglavnikká kiáltotta ki magát, ami horvát nyelven megfelel a német Führer, az olasz Duce, a spanyol Caudillo vagy a román Capitanul jelentésének. Mindamellett 1941 és 1945 között ez az „állam” hivatalosan létezett, s erről áldozatainak tömege is tanúskodik.

Ernst Nolte német történész igen jól írja le, miként formálta Pavelić „az új államot olyanná, hogy alig különbözött az SS szervezetétől. Horvátországban nem került sor »nemzeti forradalomra«, patetikus összefogásra a régebbi politikai erőkkal. Az államot mindjárt az Usztasa, a Felkelés államaként fogták fel és hozták létre. Minden felvonuláson a mozgalom harcosainak sötétzöld egyenruhája dominált, s a horvát hadsereg »táboriszürke« uniformisát csak ritkán, szórványosan lehetett látni. 1941 nyarán különféle ágazatokat szerveztek az Usztasán belül. Ilyen volt a Poglavnik usztasa gárdája, az usztasa milícia (az SA-nak vagy az SS-nek megfelelő fegyveres testület), az usztasa őrszolgálat, amely a koncentrációs táborok fenntartására és őrzésére alakult, továbbá a rendőrség, egy hírszerző szolgálat, egy védelmi őrszolgálat, az usztasa ifjúság szervezete és a nőszervezet. Az állam és a párt szervei és testületei gyakorlatilag összemósódtak, de a párt mindenestre megőrizte szemmel látható elsőbbségét. Az új állam fennállásának első hónapjaitól kezdve parancsuralmi egypártrendszer vezetett be, amit Németországban és Olaszországban annak idején csak több éves erőfeszítés árán tudtak megvalósítani.”

Említettük már, hogy Pavelić „állama” végeredményben csak a kiontott vér özönével és az áldozatok óriási számával bizonyítja saját realitását. Ez közismert. Mi több, a fasizmussal foglalkozó történetírók szerint valamennyi fasiszta állam közül ez volt a legkegyetlenebb. De milyen vért ontott, és kik voltak az áldozatai? Erről is érdemes beszélni, hiszen az usztasák ezen a téren „újításokat” vezettek be, s az embercsoportok kiirtásának náci módszereit újabbakkal „gazdagították”. Itt már nemcsak a zsidókat mészárolták le „az árja

faj tisztaságának” nevében, vagy a kommunistákat az „új rend” nevében, hanem a szerbeket is a „horvát függetlenség” nevében, s különösen ortodoxokat és muzulmánokat a „katolikus vallás” nevében. Szándékosan tettem idézőjelbe a katolikus vallást; sajnos, látni fogjuk, hogy a Vatikán ezt nem mindig tette meg az usztasák esetében. Tevékenységüket számos alkalommal a Vatikán is jóváhagyta. Itt csupán olyan szerzőkre kívánunk hivatkozni, akik a legkevésbé sem kerülhetnek a fasizmussal szembeni ellenszenv gyanújába, éppen ellenkezőleg. A „Défense de l'Occident” (A Nyugat védelme) című folyóiratban ezt olvashatjuk: „Az új horvát állam nyomban kegyetlen harcba kezdett a területén élő ortodox vallású szerbek és a zsidók ellen.” A már idézett Wilhelm Höttl, a náci titkosszolgálat magas rangú tisztje pedig így írt: „Az ország új gazdáinak halálos gyűlölete a zsidók és a szerbek ellen fordult, akiket hivatalosan törvényen kívül helyeztek . . . A szerbek kollektív és szervezett lemészárlása mennyiségi tekintetben messze meghaladta a zsidókkal szemben elkövetett túlkapásokat. 1941 nyarán a szörnyű atrocitások elképesztő méreteket öltöttek. Módszeresen kiirtottak egész falvakat, például Vojnić községet, sőt egész vidékeket is . . . A görögkeletieket megpróbálták kényszeríteni, hogy lépjenek be a katolikus egyházba. A kötelező áttérések tulajdonképpen a »horvátosítás« megvalósítására szolgáltak . . .” Mindez még a teljes náci uralom idején is tiltakozásokat váltott ki. Ulrich von Hassel nagykövet 1938–1944-ig vezetett titkos naplójában beszámol arról a bizalmas közlésről, amelyet Hans Oster tábornoktól, az Abwehr egyik osztályvezetőjétől, Canaris tengernagy egyik legfontosabb munkatársától hallott. Oster elmondta neki, hogy a Horvátországban állomásozó német csapatok parancsnoka kénytelen volt magához rendelni a Poglavnik „hadügyminiszterét”, Egon Kvaterniket. Kvaternik már régebről Pavelić egyik leghűségesebb híve volt, 1934 októberében az usztasa vezér rendelkezései alapján részleteiben ő szervezte meg a marseille-i merényletet. A német tábornok azonban korántsem azért hívatta Kvaternik „marsallt”, hogy a múltat idézze fel, hanem, amint von Hassel írja, „hogy a legszigorúbban megmossa a fejét a horvátok által mintegy egymillió nyolcszázezer szerb ellen elkövetett hihetetlen kegyetlenkedések miatt . . .” A beszélgetés során a tábornok állítólag azt mondta Kvaterniknek: „Az utóbbi években sok ilyen dolgot láttam,

de semmi nem volt hasonlítható a maguk horvátjai által elkövetett bűnökhöz.” Említettük már, hogy a kegyetlenségnek ez az áradata szorosan összekapcsolódott a fajgyűlölettel és az erőszakos katolizálásra irányuló megdöbbentő kampánnyal. Ernst Nolte, a katolikus német történétíró, akit már idéztünk, ezzel kapcsolatban maga is megjegyzi: „Európa alighanem századok óta nem ismerte a Hit ilyenféle bajnokait . . . Horvátország a háború alatt hatalmas keresztelőkápolnává, egyszerismind gigászi vágóhíddá alakult át.”

A keresztelőkápolnában és a vágóhídon gyakran ugyanazok az emberek teljesítettek szolgálatot. A papi hivatásnak ez a vérengző felfogása a keresztények soraiban is felháborodást keltett. Így például 1950-ben Dominique Auclères asszony, a „Figaro” jugoszláviai különtudósítója ezt írta: „Senki sem tudja elfelejteni, hogy Ante Pavelić usztasái, Hitler jóindulatú támogatásával, valóságos vérfürdőt rendeztek az ortodoxok, a muzulmánok és az izraeliták között. Az Antikrisztus tébolyult kereszties hadjárata volt ez, amellyel szemben a katolikus papok tehetetlenek voltak, egyesek középkori fanatizmusuk miatt, mások egyszerűen azért, mert az események erősebbnek bizonyultak akaratuknál. Ez a passzív vagy tényleges »együttműködés« eléggé diszkreditálta a katolikus papságot Jugoszláviában.” Megértjük Auclères asszony aggodalmát, de ha következtetések akarunk lenni, meg kell állapítanunk, hogy ez az Antikrisztus a Vatikánban székelt. Hiszen a Vatikán, azonkívül, hogy Monsignore Marcone személyében nunciust delegált Pavelić mellé, kinevezte és megtartotta tisztében Zágráb érsekét és a horvát katolikus egyház fejét, Stepinac érseket, akiről Fejtő Ferenc „Histoire des démocraties populaires” (A népi demokráciák története) című munkájában az alábbiakat írja: „1941-ben, amikor az országot megszállva tartó németek Ante Pavelićet ültették hatalomra . . . Mgr. Stepinac megjelent az usztasák vezérénél, hogy biztosítsa őt a katolikus papság odaadó támogatásáról. 1941. április 28-án kelt pásztorlevelében pedig hálát adott az égnek a »független horvát állam« megeremtéséért, s felszólította a papságot, hogy minden templomban mondjon te deumot az állam felvirágzásáért. Maga az érsek celebrálta a zágrábi Szent Márk székesegyházban a hálaadó istentiszteletet az usztasa parlament megnyitása alkalmából, 1942. február 23-án. Ez volt az a parlament, amely megszavazta a faji törvényeket, majd tekintélyé-

vel fedezte több mint hatszázezer szerb és zsidó lemészárlását. Stepinac emellett elfogadta Pavelić kezéből a fegyveres erők főpapijának tiszttét, megáldotta a partizánok ellen harcba induló csapatokat, s a püspöki kar több más tagjával együtt részt vett, sőt elnöki szerepet vállalt az ortodoxoknak a katolicizmusra történő áttérítésével foglalkozó bizottság munkájában. Láthatjuk tehát, hogy Horvátország prímásának múltjában meglehetősen sok volt a terhelő tétel.”

Ha belelapozunk a korabeli horvát katolikus sajtóba, jó néhány épületes idézetet találunk, amelyek ezt a magatartást illusztrálják. Hangnemében valamennyi hasonlít arra a cikkre, amely a „Glasnik Biskupije Bošanske i Srijemske” (Bosznia és a Szerémség püspökségének lapja) 1941. augusztusi számában jelent meg „A Poglavnik, a Gondviselés embere” címmel. Íme egy idézet a cikkből: „Ez a szent év a szabadság feltámadásának, a független horvát állam feltámadásának éve. A szivárvány ívének közepén megjelent Pavelić heroikus alakja. Az ő személye a vallás és a hűség, a bátorság és a hősiesség, az értelem és a méltóság, a becsületesség és a jellem, a horvát nép e vonásainak tizenhárom évszázadát testesíti meg.” Az usztasa kormánynak, megalakulásától kezdve, kultuszminisztere is volt Mila Budak személyében, aki 1941. július 22-én Gospićban kijelentette: „A szerbek egy részét megöljük, másik részét deportáljuk, a harmadik rész pedig kénytelen lesz elfogadni a katolikus vallást és beolvadni a horvátságba.” De hogy visszatérjünk Stepinac érsekhez, ő maga egy 1943. május 18-i levelében a következőket írta a pápának: „A fiatal horvát állam bebizonyítja, hogy minden körülmények között hűséges akar maradni ragyogó katolikus hagyományaihoz, s jobb, világosabb, perspektívákat kíván biztosítani a katolikus egyház számára a földi világnak ebben a részében... Ennek az államnak a pusztulása vagy végzetes meggyengülése nem csupán a 240 000 áttért ortodox pusztulását, hanem az egész katolikus lakosság megsemmisülését okozná, templomaival és kolostoraival együtt...”

Milyen magatartást tanúsított a helyi papság és a Vatikán 1945-ben, amikor a Harmadik Birodalom a „független horvát államot” is magával rántotta a pusztulásba? Az ezzel kapcsolatos számtalan adatból és tanúvallomásból az derül ki, hogy a Jugoszláviában maradt egyházi emberek egyfelől segítséget nyújtottak a kommunista-

ellenes gerilláknak, másfelől az usztasa háborús bűnösök menekülésükhöz támogatást és segítséget kaptak a pápai államtól.

1945. május 22-én Zágrábban, egy hónappal a város felszabadulása után, titkos gyűlést tartottak, Modesta Martinčićnek, a ferencrendi kolostor főnökének elnökletével, s e rend számos más tagjának, így a vukovári, a belovári, a viroviticei és más kolostorok képviselőinek jelenlétében. Martinčić mindenekelőtt közölte a résztvevőkkel, hogy mondanivalóját Lach püspök, Stepinac érsek egyik helyettese is jóváhagyta. A „mondanivaló” tulajdonképpen felhívás volt, felhívás Jugoszlávia katolikus papságához arra, hogy segítsék a Tito és rendszere ellen gerillaharcot folytató usztasákat, akik akkoriban legszívesebben „kereszteseknek” nevezték magukat. Ennek a felhívásnak, amelyet titokban juttattak el a papsághoz, volt is bizonyos eredménye. Megszervezték az úgynevezett „kaptárak” hálózatát, amely élelemmel látta el a hegyekben bujdosó lázadókat. Hosszadalmas lenne felsorolni annak a sok-sok tucatnyi papnak és szerzetesnek a nevét, akiről kiderült, hogy részt vett e „kaptárak” szervezésében és fenntartásában. Elegendő egyetlen példaként a szarajevói érsekséget említeni, ahol, minthogy Sarić érsek elmenekült, vikáriusa, Marko Alopović püspök építette ki a hálózatot.

Még hatékonyabban támogatta ez a szervezet azokat az usztasákat, akik Jugoszláviából Nyugat-Európába, vagy – az esetek többségében – Dél-Amerikába akartak menekülni. A fő menekülési utat Fiuméből (Rijekából) építették ki Olaszország felé. A menekülők itt hamis személyi okmányokat kaptak a trieszti katolikus érsekség jóvoltából. Az út folytatásához szükséges felvilágosításokat és okmányokat később kapták meg. 1947 januárjában ebben az ügyben diplomáciai jegyzékváltásra került sor a jugoszláv kormány és a Szentszék között. Belgrád tiltakozott azellen, hogy a Vatikán segítséget nyújt az egykori usztasáknak abban, hogy Olaszországból kivándorolhassanak Dél-Amerikába. Emellett követelte, hogy adják ki a pápai államban lapuló háborús bűnösöket. A jugoszláv jegyzékek részletes adatokat soroltak fel. Közölték azoknak a háborús bűnösöknek a nevét és egykori funkcióját, akik 1946. december 31-én Nápolyban szálltak fel az „Andrea Gritti” nevű olasz tengeirjáró hajóra. Leszögezték, hogy egy vatikáni szerv, a Commissione di Assistenza Ponteficio (A pápai segítség bizottsága) gondoskodott a ha-

mis személyi okmányokról, s hogy diplomáciai úton szerezték meg több latin-amerikai országtól a szükséges bevándorlási engedélyeket. Hivatkozott a jugoszláv jegyzék a brit kormány 1947. január 3-i hivatalos közlésére is, amelyben London tudomására hozta a jugoszláv kormánynak, hogy az olaszországi angol–amerikai katonai megszálló hatóságokhoz intézett, a háborús bűnösök kiadatására vonatkozó kérés nem teljesíthető, mivel a szóban forgó személyek Vatikánvárosban találtak menedéket. Később még az is kiderült, hogy a pápai „segélybizottság” legfőbb jugoszláv munkatársa egy usztasa pap, Krunoslav Draganović atya, aki Rómában a Szent Jeromos Intézetben állította fel boszorkánykonyháját.

Részletesebben is kifejthetnénk, miként kapcsolódott az usztasák vatikáni útvonala a főbb hitlerista menekülési utakhoz, például az ODESSÁ-hoz (az SS-tagok szervezetéhez), a „Schleusé”-hoz (zsilip) és a „Spinné”-hez (pók). Ez azonban már túllépné könyvünk kerekeit. Értjük be azzal, hogy leszögezzük az együttműködés tényét, s maradjunk az usztasáknál, akik közül a leghírhedtebbek s maga Ante Pavelić is ezen az úton menekültek el...

Pavelić odisszeiájáról két változat van forgalomban. Az egyiket 1951-ben írta meg a már idézett Hervé Laurière. A másikat 1959-ben hozta nyilvánosságra a már ugyancsak említett Georges Oudard. „Ante Pavelić – írja Laurière – hosszú időn át rejtőzött – aranyai-val együtt – az ausztriai Sankt Gilgen kolostorában, Salzburg és Bad Ischl közelében. Méltóságteljesen hordta reverendáját. Innen, továbbra is papnak álcázva, Olaszországba ment, s 1948-ig Pater Gomez és Pater Benarez néven Rómában élt egy exterritoriális (területenkívüliségi) jogot élvező kolostorban. A római papság segítségével egy olasz hajó fedélzetén 1948 novemberében kijutott Buenos Airesbe. Az útlevelet, amellyel Argentínából érkezett, a Nemzetközi Vöröskereszt állította ki Rómában, 1948. július 5-én Aranyos Pál (Pablo) névre. Argentínában azután, két hónapos tartózkodás után, továbbra is hamis névre szóló, de szabályos okmányokat kapott a hatóságoktól.”

Oudard verziója így hangzik: „Pavelić először Ausztriában, az ország amerikai megszállási övezetében rejtőzködött. Eleinte parasztnak álcázta magát, bajuszt növesztett, később borotvált arccal reverendát öltött. 1946 márciusában papnak álcázva jutott el Olaszor-

szágba. Veronától egészen Palermóig bejárta az országot. Egy hónapot töltött Firenzében, ahol a Poggio Imperiale nevelőintézetben viszontláthatta lányait, közben egy ideig magyar tábornoknak adta ki magát, találkozott a „Salói Köztársaság” (Mussolini fasiszta köztársasága) egykori minisztereivel, végül eljutott Rómába. Itt, miután tudomást szerzett arról, hogy egykori tanítómesterét, Cortesét az olasz Legfelsőbb Bíróság elítélte, erőt vett rajta a nyugtalanság, azután pedig szeretne volna átvenni biztonságba helyezett kincseit. Régi szokása szerint hamis útlevéllal szállt hajóra Argentína felé . . .”

Pavelić tizenöt évig élt száműzetésben, mindaddig, amíg a halál el nem ragadta ezt az erőteljes, embertelen, hetvenes férfit, aki magas kora ellenére mindvégig jó egészségnek örvendett. Nem halt erőszakos halált, amelyet oly bőkezűen osztogatott, de ő maga mindig el tudott kerülni. 1957. április 10-én, Caserosban, az argentín főváros közelében, merényletet kíséreltek meg ellene. Pavelić mégis természetes halállal halt meg 1959. december 28-án Madridban, egy kényelmes ágyban . . .

A száműzetés tizenöt évét az egykori Poglavnik vad acsarkodással töltötte. Pályafutását tekintve, az embernek szinte kedve lenne René Chart parodizálni: valahányszor egy vállalkozása megghiúsult, újabb bűnök sorozatával válaszolt a sorsnak. Ameruccinak, az olasz újságírónak adott interjújában Pavelić kijelentette: „Utazgatók . . . Tartom a kapcsolatot derék usztasáimmal és honfitársaimmal, akik szétszóródtak a világ minden táján . . .” Ezek a szavak 1950 januárjában hangzottak el, s a kijelentés igaz volt. Abban az időben sikerült megszerveznie az usztasa emigránsok lényegében világméretű szervezetét, amelyben sor került ugyan kisebb belvillongásokra, a szervezet mégis túlélte őt, sőt napjainkban is igen tevékenyen működik. Igaz, ebben nagy segítséget kapott a nyugati politikusoktól, tábornokoktól és titkosszolgálatoktól is, hiszen ezek jól ismerték, nagyra értékelték, és fel is használták az általa nevelt és irányított gyilkosok és összeesküvők kegyetlen „szakértelmét”. Mindamellett tény, hogy a többi hasonló szervezet ugyanilyen fokú manipulálás és anyagi támogatás ellenére sem ért el ilyen „eredményeket”, s nem tudott fennmaradni, noha ezek sem riadtak vissza a legszélsőségebb eszközök használatától.

Fennmaradni – ez a kulcsszó. Az usztasák még a fasiszták között

is rendkívül konzervatívok. Miközben a szélsőséges szervezetek, politikai emigráns csoportok és nyugati védnökeik számára többnyire az jelenti a fő problémát, hogy új, a mai világpolitikai feltételekhez alkalmazkodó stratégiát dolgozzanak ki, addig az usztasák meglepő módon ma is teljes nyíltsággal és szakadatlanul a „független horvát államról” és a Poglavníkról beszélnek . . . Ante Pavelić nem sokkal azután, hogy Olaszországból Argentínába menekült, majd letelepedett, egy „Hrvatska” (Horvátország) című lapot alapított, amely mind a mai napig megjelenik. Lapozzuk fel az újság 1968 október-novemberi számait. Arról olvashatunk, hogy Jugoszláviát, „ezt a mesterséges államképződményt a horvát nép ismét szét fogja rombolni, ahogyan 1941-ben tette.” Vagy: „A horvát nép határozottan elveti Jugoszláviát annak bármilyen lehetséges formájában, s minden eszközzel harcol ellene, hogy visszaállítsa a független horvát államot . . .” Végül ott találjuk azt a kijelentést is, hogy az usztasa mozgalom célja nem egyéb, minthogy „becsülettel eleget tegyen annak a küldetésnek, amelyet a halhatatlan Poglavnik, dr. Ante Pavelić hagyott reánk . . .”

Az usztasák legfőbb, szinte azt mondhatnánk, *egyedüli* tevékenységi formája, akárcsak a háború előtt és alatt, ma is a terrorizmus. Nézzünk egy rövidebb és viszonylag közeli időszakot, amely 1966 november végétől 1968 szeptember végéig terjed, tehát 22 hónapot foglal magában. Kísérreljük meg összeállítani az ebben az időszakban végrehajtott vagy megkísérelt merényletek listáját. 1966. november 26: két időzített bomba a párizsi jugoszláv nagykövetség klubjában. 1967. január 29: hat időzített bomba az Egyesült Államokban és Kanadában működő hat jugoszláv diplomáciai és konzuli képviselő ellen. 1967 július: időzített bomba az oslói jugoszláv nagykövetség ellen. 1967. július 26–27: több időzített bombát találunk a Jugoszlávia felé haladó nemzetközi vonatokon. 1967. szeptember 3: bomba a „Kupres” nevű hajó fedélzetén. 1967. november 29: a melbourne-i diplomáciai képviselő épületében töltőtollba rejtett bomba robban egy gyermek kezében. 1968. február 16: időzített bomba a schwenningeni jugoszláv konzulátuson. 1968. február 18: újabb merénylet a párizsi jugoszláv klub ellen, két időzített bomba robban az alagsorban. 1968. március 15: időzített bomba a klagenfurti konzulátus ellen. 1968. március 24: időzített bomba a grazi fő-

konzulátuson. 1968. április 13: két időzített bomba két kanadai konzulátus ellen. 1968. május 23: Jelić merénylete a belgrádi központi pályaudvaron. 1968. június 5: időzített bomba egy Jugoszlávia felé haladó nemzetközi vonaton. 1968 július: időzített bomba a koppenhágai nagykövetségen. 1968. július 14: bombarobbanás a belgrádi Október 20 filmszínházban, egy halott, 35 sebesült. 1968. szeptember 25: újabb merénylet a belgrádi központi pályaudvar ellen... És ez az összeállítás minden bizonnyal nem is teljes. Néhány merénylet biztosan kimaradt belőle, két-három főként az Egyesült Államokban és Kanadában végrehajtott merénylet pedig, mint még látni fogjuk, inkább a csetnikek, semmint az usztasák művének tűnik. Ezek azonban már részletkérdések, s maga a felsorolás önmagáért beszél.

Annál is inkább, mert amint Ivan Jelić esetében már láttuk, itt közönséges, szintiszta terrorizmusról van szó, olyanról, amely egyszerűen csak ölni akar. És ez a terrorizmus mindmáig nem szűnt meg. Miközben e sorokat írom, híre érkezik, hogy 1969. június 30-án fegyveres támadást intéztek a nyugat-berlini jugoszláv képviselő ellen. Megsebesítették a képviselő vezetőjét, Anton Kolendićet és a házfelügyelőt. Előző nap, június 29-én, Münchenben holtan találták Nahid Kolenovićot, Pavelić egyik miniszterének fiát. Revolverlövésekkel ölték meg. Bizonyos, hogy mire könyvem megjelenik, újabb merényletekre is sor kerül. Amint hallottam, Belgrádban még ma is, csaknem negyedszázad óta szüntelenül foglalkozni kell a merényletek elleni harccal, a merényletek elhárításával. A jugoszláv igazságügyi hatóságok hangsúlyozzák ugyan, hogy az 1950-es évek óta, amikor az ilyen ügyekkel vádolt személyek száma évi átlagban 200 volt, a bíróság elé kerülő terroristák száma jelentősen csökkent, s évente nem több 10–15-nél, de így is kétségtelen, hogy az ilyenfajta perek száma, amely évi 3–4 és 15 között mozog, még mindig aggasztóan magas. Annál is inkább, mert minden újabb tárgyaláson bebizonyosodik, hogy az usztasák gyűlölete változatlanul eleven, s továbbra is minden eszközzel, még a legvéresebb eszközökkel is ártani akarnak a jelenlegi jugoszláv rendszernek. És ha helyesen akarjuk felmérni a Jugoszláviában jelenleg is folyó terrorista tevékenység méreteit, akkor számításba kell venni azt a fékező szerepet is, amelyet a biztonsági szolgálat játszik, hiszen ez a szolgálat, a küzdelemben szerzett két évtizedes tapasztalat révén, gyakran megelőző rendszabályokra

is kőpes. Az utóbbi években lezajlott tárgyalások során, így például a mostari (1967. december 20.), a Banja Luka-i (1968. február 21.) és az eszéki ügyben (1969. április 8.) meg lehetett figyelni, hogy a vádlottakat – akik néhány esztendei börtönbüntetésnél nem is kaptak többet – kivétel nélkül kevéssel azután tartóztatták le, hogy illegálisan átlépték a határt, s így nem is volt idejük hozzáfogni olyan emberek toborzásához, akiket külföldi megbízóik utasítása szerint esz-kozeikké, újabb és újabb Jelićekké kellett volna tenniük.

Ante Pavelić követői és örökösei túlnyomórészt nem is jugoszláv területen folytatják tevékenységüket, hanem főként a nyugati világban, ahol a jugoszláv diplomáciai és konzuli képviselvek ellen intézett rendszeres támadásokkal igyekeznek felhívni magukra a figyelmet. Vegyük ehhez hozzá azokat a leszámolásokat s a titkos háború számtalan olyan epizódját, amely a jugoszláv biztonsági szolgálat harcához kapcsolódik az ország legfőbb ellenségei ellen, és megkapjuk a robbanásoknak és gyilkosságoknak azt a végtelen sorozatát, amelynek egy-egy láncszemére szinte minden reggel rábukkan a nyugati újságolvasó a lapok vegyes rovatában. Az ilyen esetek legtöbbször alig hívja fel magára a figyelmet, néhány már fölébreszti az emberek kíváncsiságát, sok pedig megérdemli a közelebbi vizsgálatot. Vegyünk ezek közül példának három esetet a közelmúltból: a bombát a párizsi boulevard Delessert-en, a „Kígyó” halálát Ris-Orangisban és Luburić tábornok kivégzését Spanyolországban.

VII. BOMBÁK ÉS KÉSSZÚRÁSOK

Robbanás a boulevard Delessert-en – Mrkonić, a „Kígyó”

Gyilkosság Valenciában – Horvátok Mozambique-ban

A padlón három bolttest – „Kész vagy meghalni?”

Ki ez a Šarac? – Az „Éjféli Mozgalom”

Titkos horvát hadsereg Ausztráliában

Mara asszony és Višnja kisasszony döntése

Febér szerbek és febér szlovénok

A bomba 1968. február 18-án vasárnap este robbant Párizsban... Lássuk, hogyan írja le a merényletet a másnapi „France-Soir”: „Lazo Mitrev 21 éves volt, egyike azoknak, akik megmenekültek a szkopljei katasztrófából, amikor a macedón várost 1964 júliusában földrengés pusztította el. Őt tépte szét az a bomba, amely vasárnap este robbant a párizsi jugoszláv követség boulevard Delessert-i épületének alagsorában. A merényletnek egy halálos áldozata és tizenkilenc sebesültje van, közülük hetet a Boucicaut-kórházban ápolnak. Mitrev, aki néhány hónappal ezelőtt érkezett Franciaországba, technikusként dolgozott a Makadám és Aszfalt-vállalatnál, Párizs XIV. kerületében, a rue d'Alésián. Honfitársaival lakott együtt a rue Ecluses-Saint-Martin 20. szám alatt. Boldog és elégedett volt, a közelmúltban jegyezte el magát egy francia lánnyal. A lány éjszaka érkezett a követ-ség épületéhez, amikor a tűzoltók már takarították a törmelékeket, s a rendőrök megkezdték a vizsgálatot.

»Otthon voltam – mondja –, amikor barátaim értesítettek, hogy sürgősen menjek a Boucicaut-kórházba. Amikor odaértem, még láthattam Lazót, de már halott volt«...

A robbanás pontosan 21 óra 50 perckor következett be az alagsorban, éppen a követ lakása alatt – maga a követ nem tartózkodott Párizsban –, abban a helyiségben, ahol három évvel előbb klubot rendeztek be, hogy ezzel is szorosabbra fűzzék a szálakat a párizsi jugoszláv kolónia tagjai és ezek francia vagy más nemzetiségű barátai között. A klub hétfő kivételével minden nap vagy negyven em-

bert látott vendégül. Hazájukról beszélgettek, vagy megtekintették a legújabb jugoszláv filmeket, újságot olvastak, barátaikkal, külföldi diplomatakkal, műszaki szakemberekkel, újságírókkal vagy párizsi ismerőseikkel találkoztak. Azon a vasárnap estén kétszázan is összejöttek, legtöbbször a moziteremben, mások pedig a televízió előtt, hogy végignézzék az olimpiai játékok záróünnepségét.

Ekkor következett be a robbanás, amelyet sűrű füst kísért. A válaszfalak leomlottak, a bútorok szilánkokra hasadtak. A füstben és a porban a fájdalom és a rémület kiáltásai hallatszottak. Mindenki csak a menekülésre gondolt, hogy mielőbb kívül legyen a klub egyetlen ajtaján. Hétfő reggel a betört üvegű ajtó előtt a legkülönbébb tárgyakat találták; két termésködarab, két széttroncsolt fadarab között egy vérrel átitatott zsebkendő hevert. A klub 60 százalékosan megsemmisült. A követség munkatársai nem kételkednek benne, hogy merénylet történt, s hogy ez a merénylet nem a követ lakása, hanem a klub ellen irányult. A bombát, amelynek időzítő szerkezetéből néhány darabot megtaláltak, a mosdóhelyiségek mennyezete alatt helyezték el, közvetlenül annál a válaszfalnál, amelynek másik oldalán a tévékészülék állt. A klub '9 óra körül nyitott, így a terrorista észrevétlenül bejuthatott a nagyszámú meghívott között, s elhelyezhette a robbanószerkezetet. A városi laboratórium szakértői megállapították, hogy az egykilós plasztikbombát házilag készítették, és időzítő szerkezettel látták el . . ."

A boulevard Delessert-i épület ellen nem ez volt az első merénylet. Egy korábbi kísérletre még 1966. november 26-án került sor. A francia rendőrség több száz embert hallgatott ki az ügyben, néhány hónap múlva azonban kénytelen volt beismerni, hogy a vizsgálat semmilyen eredményre sem vezetett. Később még visszatérünk a különös kudarc okaira, most azonban lássuk a „Kígyó” halálát . . .

Másfél hónappal a követségen történt robbanás után Ris Orangiban, Párizs e nagy külvárosában, a 31. számú megyei út szélén, a déli autópálya alatt, a járókelők egy holttestet fedeztek fel: egy ismeretlen fiatal jugoszláv holttestét, amely a jelek szerint csak bizonyos idővel a gyilkosság után kerülhetett erre a helyre. A férfit egy 7,65 mm-es revolverből leadott öt lövéssel ölték meg. Miután ujjlenyomatot vettek a halotról, a rendőri szervek könnyen megállapították személyazonosságát. Neve Nedeljko Mrkonić volt, kora 33 év,

s a rendőrkapitányság külföldieket nyilvántartó osztályán tárolt kartonján ez a megjegyzés állt: „Különösen veszedelmes politikai agitátor.” Három nappal a holttest felfedezése után a „Le Monde” a következőket írta az ügyről: „A jugoszláv klub boulevard Delessert-i helyiségei ellen intézett február 18-i merénylet után Mrkonićot a bűnügyi rendőrség emberei hosszasan kihallgatták, majd szabadon engedték.” A „Figaro” megjegyezte: „Mrkonić 1964-ben érkezett Franciaországba, valamivel később pedig politikai menedékjogot kapott. Eredetileg szobafestő volt, de hamarosan felhagyott a rendszeres munkával, február óta pedig egyáltalán nem dolgozott... Úgy tudjuk, barátai »Zmijar«-nak, vagyis »Kígyóvadász«-nak nevezték a mozgalomba bevont fiatalembert”. Mindenki meg volt győződve, hogy a halott valamilyen leszámolás áldozata. A francia rendőrséget azonban ugyanaz a balszerencse kísérte, mint a boulevard Delessert-i merénylet után, ezért nem sikerült kiderítenie, ki lőtte le a Kígyót.

Egyetlen ember viszont nagyobb szerencséivel járt a nyomozásban... A boulevard Delessert-i robbanást és a Ris-Orangis-i leszámolást követő hónapokban a legnagyobb belgrádi napilap, a „Politika”, Franciaországba küldte legjobb tudósítóját, Dušan Savkovićot. A riporter szorgosan gyűjtötte anyagát és jegyzeteit Párizsban, Clermont-Ferrand-ban, a Côte d’Azur-on (a Riviérán), s ennek alapján hosszabb cikksorozatot írt „Az emigránsok és a párizsi »környezet«” címmel. A sorozat első három cikke a Kígyó ügyével foglalkozik. „Este 8 óra van – írja Savković. – A La Pergola kávéház és vendéglő a Saint-Germain-des-Prés-n éjjel-nappal nyitva tart. Egy órája ülök itt, egy barátomra várva, aki megígérte, hogy összehoz egy bizonyos Ivica B...-vel, aki ismerte az egyik legveszedelmesebb usztasa terroristát... , Nedeljko Mrkonićot, akit Kígyóvadásznak vagy még egyszerűbben Kígyónak is szoktak nevezni...”

Ivica el is jött a találkozóra.

„Tudja, miről lehet felismerni egy usztasát? – kérdezi a »Politika« munkatársától. – Nos, arról, hogy nem csinál semmit, de mégis van pénze!”

Ivica nevet.

„A Kígyót lelőtték – folytatja ezután. – Olyan lyukas lett a golyóktól, mint egy ócska vödör. Így történik ez, ha az ember politikába keveredik...”

Ezután Ivica elmeséli, hogy a Kígyó magának tartotta meg annak a pénznek egy részét, amit Nyugat-Németországban kapott a Franciaországban élő jugoszlávok ellen irányuló merényletsorozatra. Ezek után ugyancsak Nyugat-Németországból megjött Vid Maričić, akit az „usztasa James Bond”-nak neveztek mindaddig, amíg valamilyen ok miatt vele is le nem számoltak. Maričić április elején érkezett Párizsba, pontosan akkor, amikor Ris-Orangis-ban megtalálták a Kígyó holttestét.

„A Kígyó túlságosan szerette a lóvét – teszi hozzá Ivica. – És túlságosan mutogatta, hogy mennyi van belőle... Egyesek szerint új lakásán ölték meg, mások azt mondják, hogy egy kocsiiban, egy éjszakai utazás közben.”

Most pedig menjünk át Spanyolországba... 1969. április 22-én Carcagentében, Valencia egyik külvárosában, egy meggyilkolt férfit találtak, három késszúrással a hátában. A zsebében talált papírok alapján az áldozat Vicente Garcia Perez spanyol állampolgárnak bizonyult. Ám a spanyol rendőrség pontosan tudta, hogy e név mögött Vjekoslav „Maks” Luburić rejtőzött. Említettük már Luburić tábornok nevét a háború utáni gerillamozgalmakról szóló fejezetben. Az usztasa vezérkar „harmadik irodája”, különösen pedig a Koljači (kb. „öldöklők”) nevű különleges alakulat vezetőjeként kiérdemelte a horvát Eichmann elnevezést. Azok a tömeggyilkosságok, amelyeket az ő parancsára, sőt az ő vezetésével hajtottak végre a jasenovaci koncentrációs táborban, a legszörnyűbbek közé tartoznak mindazok közül, amelyeket a megszállt Jugoszlávia átélt. Luburić 1946–1947-ben otthagya a teljes vereségre ítélt hazai ellenállási mozgalmat, megszökött a biztonsági szolgálat emberei elől, kijutott Olaszországba, s Pavelićcsel együtt bujkált. Mivel azonban az ex-Poglavnik mindenkinél jobban ismerte Luburić iszonyatos bűneit, társaságát túlságosan kompromittálónak ítélte, s felkérte, hogy keressen más búvóhelyet. Luburić egy ideig egyik rejtekhelyről a másikra vándorolt, végül 1949-ben Spanyolországban telepedett le. Itt már biztonságban volt, mivel olyan védnöke akadt, mint régi barátja, Muñoz Grandes, Franco egyik minisztere, akit abból az időből ismert, amikor parancsnoka volt a hírhedt Azúr-hadosztálynak, amely spanyol önkéntesekből állt, s a háború alatt a keleti fronton harcolt a nácik oldalán. Luburić kereskedelmi utazó lett, spanyol nőt vett feleségül, s

egy ideig úgy tűnt, mintha rendezett életet akarna kezdeni, s felhagyna mindenfajta usztasa tevékenységgel. De Pavelić halála után ismét bekapcsolódott a „munkába”, ezúttal „Drinjanin tábornok” név alatt. Természetesen terrorista és propagandatevékenységet folytatott. Ennek érdekében Carcagentében nyomdát létesített röpiratok, újságok és körlevelek kiadására, s később itt, ebben a nyomdában találták meg a holttestét.

Carcagentében Luburićot „Lengyel” vagy „Nyomdász” néven ismerték. Tetemét kedden találták meg, de a jelek arra vallottak, hogy a három késszúrás még vasárnap délelőtt érte. A rendőrség véleménye szerint egyszerre több ember támadt rá. Egyéni leszámolás volt ez, vagy valamiféle ítélet? A vizsgálatot irányító spanyol rendőrtisztek ebben a kérdésben nem foglaltak állást. Mindössze annyit állapítottak meg, hogy szombaton négy férfi érkezett a városba, a Lengyel felől tudakozódtak, majd távoztak. Vasárnap reggel egy „Jugoslav” nevű jacht futott be a valenciai kikötőbe, hogy aztán még ugyanaznap délután fel is szedje a horgonyt.

Az olvasónak nyilván feltűnt, hogy mindeddig az említett személyeket nem hoztuk közvetlen kapcsolatba a jelenleg működő usztasa csoportokkal, és nem is neveztük meg e csoportokat. Arra törekedtünk ugyanis, hogy ne fárasssuk az olvasót a bonyolult elnevezések és kezdőbetűk dzsungelével. Most azonban elérkeztünk ahhoz a ponthoz, amikor röviden fel kell vázolnunk az usztasák nemzetközi hálózatát.

Nézzük először Nyugat-Európát... Azok az országok, amelyekben az usztasa tevékenység a legerősebben jelentkezik, fontossági sorrendben a következők: Nyugat-Németország, Franciaország, Svédország, Ausztria, Spanyolország és Belgium. Olaszország, amely a háború utáni években fontos menedéke volt az usztasáknak, paradox módon ma már nem tartozik ezek közé az országok közé: területén alig néhány elszigetelt usztasa él, s ezek, ha nem is egészen tétlenek, nem jelentenek szervezett erőt. Svájcban néhány csoportnak – „kulturális egyesületek” álcája alatt – sikerült kivonnia magát a külföldi politikai szervezetekről szóló törvény hatálya alól, de a terroristák svájci földön gyakorlatilag nem tevékenykednek. Portugáliában is él néhány usztasa menekült, akiknek egy részét egyébként be is sorozták a Mozambique-ba küldött gyarmati hadseregbe, de szer-

vezetről itt nincs tudomásunk. Nagy-Britanniában az usztasa emigráció szinte elenyésző, a nagyszámú és szervezett csetnik emigrációhoz viszonyítva.

És mi a helyzet Európán kívül? A legjelentősebb csoportok négy tengerentúli országban működnek. Ezek, fontossági sorrendben: az Egyesült Államok, Kanada, Ausztrália és Argentína. Ez utóbbi kivételével Dél-Amerikában nem működnek illegális usztasa szervezetek vagy terrorista csoportok. Jelentősebb legális szervezetek vannak viszont Brazíliában, Chilében, Venezuelában és Uruguayban. Ázsiával nem kell foglalkozni, mivel ezen a földrészen az usztasa emigrációt mindössze néhány odavetődött személy képviseli.

E rövid áttekintés után nézzük végig egyenként azt a nyolc országot, ahol az usztasa tevékenység összpontosul...

Lássuk először is a Német Szövetségi Köztársaságot. Stuttgart egyik külvárosában áll egy csendes parkkal körülvett ház. A békés külszín csupán álcázásra szolgál, minthogy itt működik a németországi usztasák legfontosabb terrorista iskolája. Az irodahelyiségben Anton Jurković egyre idegesebben próbál telefonálni. Füléhez illeszti a kagylót, ütögeti, ismét a füléhez teszi – semmi. Dühösen visszaakasztja a helyére. A müncheni központ nem jelentkezik. Ez a csönd máris nyugtalanságot ébreszt Jurkovićban. A főnök nem az a fajta ember, aki ne tartana be egy megbeszélést, akárcsak telefonon is. Jurković nyomban beül a kocsijába, s már úton is van München felé. Gyorsan maga mögött hagy 218 kilométert, s kora délután már ott van a bajor fővárosban. Könnyen megtalálja a Paul Heusse Strassét. Megáll a 25-ös számú ház előtt, a járdán. Az épület homlokzatán nem tapasztal semmi rendkívülit. Fölmegy a lépcsőn a negyedik emeletre, bekopog azon az ajtón, amelyen kis tábla jelzi: „Ujedinjeni Hrvati” (Egyesült Horvátok). Ismét kopog, de senki sem válaszol. Egy darabig még próbálkozik: semmi. Rosszat sejt. Lemegy a lépcsőn. Hosszas keresgélés után talál a környéken egy lakatosműhelyt. Végül elég későn, már estefelé, sikerül kinyitni az Egyesült Horvátok helyiségeinek ajtaját.

A padlón három holttest. A Kriminálpolizei, a bűnügyi rendőrség felügyelői hamarosan megérkeznek. Az épület lakói azt állítják, hogy semmit sem hallottak. Lehetséges, hogy a közeli főpályaudvar zaja

elnyomta a lövések hangját? Vagy talán a háromszoros gyilkosság elkövetője hangtompító revolvert használt?

Ki volt a három halott a Paul Heusse Strassén? Jurković azonnal felismerte őket: a legidősebb Mile Rukavina, a legfiatalabb Vid Maričić, a harmadik pedig Krešimir Tolj. Rukavina, akinek nevét a háború utáni gerillamozgalmakkal kapcsolatban már említettük, nemcsak a németországi usztasák vezetője volt, hanem ő irányította az egész nyugat-európai hálózatot. Maričić, a hírhedt „usztasa James Bond” neve szintén szerepelt már ebben a könyvben. Végül a 30 éves Tolj egyike volt Rukavina legközelebbi munkatársainak, ő szerkesztette a „Hrvatska Sloboda” (Horvát Szabadság) című lapot.

Az 1968 őszen eldőrdült müncheni lövések a németországi usztasa szervezet szívének közepébe találtak. Annál is inkább, mert az 58 éves Mile Rukavina, aki még Pavelić iskolájában nevelkedett, az elhunyt Poglavnik egyik legreményteljesebb tanítványa volt. „Adjatok nekem húsz igazi usztasát, és csodát csinálok!” – szerette mondogatni. Ez a kijelentés valóságos jelmondata lett. Az usztasa hierarchiában történt felemelkedése annál figyelemreméltóbb volt, mivel ez az egykori perušići földműves nem tartozott Pavelić legelső hívei közé: csak 30 éves kora után, a „független horvát állam” létrejöttékor csatlakozott a mozgalomhoz. Igaz ugyan, hogy később sokat behozott a mulasztottakból, mert kiemelkedő szerepet játszott az usztasákkal szemben álló szerbek és horvátok lemészárlásában. Mi több, még nyolc szövetséges repülőt (négy kanadait, két amerikai és két angolt) is agyonlővetett, amikor ezek 1944 júliusában kénytelenek voltak gépeikből ejtőernyővel kiugrani, s Rukavina működési területén értek földet. Amikor aztán 1947-ben elhagyta a jugoszláv hegyekben meghúzódó antikommunista gerillákat, s az emigrációban először Ausztriába, majd Nyugat-Németországba vetődött, hamarosan kitűnt energiájával és erőszakos határozottságával. „Az usztasák tömörítéséhez csak bombákra és késekre van szükség – szerette mondogatni társainak. – A beszédek és a papírok nem érdeklik az usztasákat!” Ha újonc került a mozgalomba, mindig ő maga hallgatta ki. „Kész vagy meghalni?” – kérdezte tőle, s mielőtt még az felelhetett volna, hozzátette: „És a mi kezünktől? Kész vagy-e meghalni a mi kezünktől is?” Pavelić értett hozzá, hogy gyorsan felismerje és hasznosítsa ezeket a képességeket, s fontos feladatokat bí-

zott Rukavinára, amikor hozzálátott az usztasák világméretű szervezetének, a Horvát Felszabadítási Mozgalom, a HOP (Hrvatski Oslobodilački Pokret) megteremtéséhez. Még 1958-ban, a volt Poglavnik életében, Mile Rukavina hivatalosan is elnöke lett a HOP legjelentősebb részlegének, a nyugat-németországi szervezetnek. Ezen a poszton Rukavina a mozgalom agresszivitásának fokozásával számottevően csökkentette a szervezetből való kiválások okozta erkölcsi és számbeli károkat. Neki köszönhető, hogy csak nagyon kevesen követték dr. Branko Jelićet, amikor ez kivált a HOP-ból, s Nyugat-Berlinben megalapította a HNO-t (Hrvatski Narodni Odbor, magyarul: Horvát Népi Bizottság). Amikor pedig a vezér meghalt, és egykori papja, a fasiszta horvát hadsereg volt főlelkésze, Rafael Medić atya ugyancsak elhagyta a HOP-ot, és létrehozta az Egyesült Horvátok (UH) szervezetét, megintcsak Rukavina volt az, akinek sikerült elérnie, hogy a két szervezet közötti ellentét ne mélyüljön szakadékká, s hogy később, ha elvileg nem is, de legalább ténylegesen, ismét egyesüljenek. A mozgalom ütőképességének fokozása érdekében a HOP homlokzata mögött létrehozott egy TRUP (Tajna Revolucionarna Ustaška Postrojba, vagyis Titkos Usztasa Forradalmi Alakulat) elnevezésű csoportot. Ennek egyik kiemelkedő tagja volt az a Kígyó, akinek Ris-Orangisban bekövetkezett haláláról már beszéltünk. Amikor Medić atya úgy akarta megszilárdítani a maga disszidens szervezetét, hogy szintén létrehozott egy illegális csoportot TUP (Tajni Ustaški Pokret, azaz Titkos Usztasa Mozgalom) néven, Rukavina ezt is semlegesíteni tudta, s így elkerülte, hogy a két rivális különítmény között véres leszámolásra kerüljön sor. A sorozatos sikerek meg is hozták számára gyümölcsüket, amennyiben Stjepan Hefer, aki Pavelić halála után a HOP vezetője lett, 1961-ben Mile Rukavinát nevezte ki a mozgalom európai központjának főtítkárává.

Rukavina halála tehát mély elkeseredést okozott az usztasák körében. „Aljas és gyalázatos gyilkosság... Szörnyű büntett” – írta a „Hrvatska” (Horvátország), a HOP Buenos Airesben, Hefer szerkesztésében megjelenő központi lapja. A veszteség annál érzékenyebb volt, mert gondoskodni kellett Rukavina utódának kinevezéséről. A vezetők először haboztak, ám végül is úgy látszik, hogy a választás, ha egyelőre nem is hivatalosan, de ténylegesen Rukavina

egyik legbizalmasabb társára, Dane Šaracra esett, arra az emberre, akire az elhunyt mindig a legbizalmasabb feladatokat bízta.

Ki ez a Šarac? Most, hogy neki kellene átvennie Rukavina szerepét, még börtönben van. Baden-Württemberg tartomány ügyészége záratta be, mégpedig különféle terrorista cselekmények miatt. 1968. július 25-én tartóztatták le, 1968 szeptemberében pedig még további három embert zártak mellé: a már említett Odrakot, Pašalićot és Kutuzovićot, vagyis ugyanazokat, akik Ivan Jelićet megbízták a bombák elhelyezésével a belgrádi központi pályaudvaron. Šarac a felettese ennek a három embernek, ő adott utasítást nekik Jelić beszervezésére és „átdobására”. Feltevések szerint ugyanez a csoport szervezett egy sereg további merényletet is, ezek végrehajtói Franciaországból Olaszországon át utaztak Jugoszláviába. A súlyos bűncselekmények ellenére a nyugatnémet igazságszolgáltatás Šaracot és három cinkosát „bizonyítékok hiányában” minden jel szerint hamarosan szabadlábra helyezi. Hozzá kell tennünk, hogy Dane Šarac nem először van ilyen helyzetben, korábban is előfordult már, hogy bűncselekményei ellenére felmentették vagy „bizonyíték hiányában” szabadlábra helyezték. A „független horvát állam” fennállása idején Luburić tábornok alárendeltje volt, s a jasenovaci táborban kínzásai-
val tette hírhedtté a nevét, később pedig, az emigrációban, a merényletek szervezésén kívül a gengsztertámadások és a büntetőexpedíciók végrehajtásának specialistája lett. A „Politika” című belgrádi lap egy másik, „A Bodeni-tó terroristái” című cikksorozatában Dušan Savković Šarac személyének és tevékenységének ezzel az oldalával foglalkozik. „Amikor arra kerül sor, hogy embereivel rátörjön egy fogadóra vagy kocsmára, amelynek tulajdonosa vagy bérlője »vörös« (vagyis szabályos jugoszláv útlevele van, s nem hajlandó teljesíteni az usztasa gengszterbandák követeléseit), ilyenkor Šarac halatlanul »bátor«.

»Senki se mozduljon! Az usztasák parancsnoka vagyok!« – üvölti, majd felfegyverzett embereivel ráveti magát a vendéglőre és a vendégekre, összeverik őket, a bár üvegeit és poharait szétzúzzák. Šarac közben fenyegetődzik, követeli, hogy mindenki mutassa meg személyi igazolványát, »vörösöket« keres stb. . . . Ivan Kras, a nürnbergi Tirolenhof Kávéház tulajdonosa is elszenvedett egy ilyen »büntetőexpedíciót«, amelyet a müncheni usztasák hajtottak végre. Šarac

és emberei csupán ebben az egy kávéházban húsz horvát munkást vertek meg, nyolcat pedig súlyosan megsebesítettek. Šarac késsel vágott ki egy darabot az egyik ember húsból, ugyanúgy, mint annak idején, a jasenovaci táborban tette. Számtalan ilyen »vörös«, többnyire horvát vendéglőst lehetne felsorolni, akit Šarac és bandája »meglátogatott«. Nincs olyan kávéház Karlsruhéban, Stuttgartban, főként pedig a Bodeni-tó környékén, amelyet Šarac és usztasái meg ne támadtak volna.”

Közvetlenül Nyugat-Németország után, sőt azzal csaknem azonos mértékben, az usztasák másik fő nyugat-európai erőssége és gyűlekezőhelye Franciaország.

Itt is, mint másutt, az usztasa mozgalom két formában, két síkon működik: legálisan és illegálisan. Van két, hivatalosan bejelentett és számontartott egyesületük; ezek a „Horvát Népi Bizottság” (HNO) és az „Egyesült Horvátok” (UH) franciaországi tagozatai. Az első tulajdonképpen jelentéktelen: elnöke, Ivica Veršić alig tízegynéhány embert tudott maga köré tömöríteni. Az Egyesült Horvátok szervezete ezzel szemben igen erőteljes. UHF (Ujedinjeni Hrvati Francuske, vagyis Franciaországi Egyesült Horvátok) elnevezés alatt tulajdonképpen a Stjepan Hefer vezette HOP francia szekcióját alkotják. Ez a kapcsolat azonban nem hivatalos, s az utasítások és pénzküldemények a nyugat-németországi usztasák közvetítésével jutnak el hozzájuk. 1965-ben az UHF-nek Franciaországban 16 ogranakja (szekciója) volt. Ma ezek közül csak 12 folytat számottevő tevékenységet. Közéjük tartozik a párizsi, a Clermont-Ferrand-i, a lyoni, a chamonix-i, a chambéryi, a marseille-i és a nizzai. Mindezek a szekciók külön nevet vettek fel, többnyire olyat, amely az usztasák történetének valamelyik epizódjára utal. Így például a második nizzai szekció, amelyhez Cannes és Antibes is hozzátartozik, s amelynek Mate Salopek a vezetője, egyszerűen a „Dr. Ante Pavelić” nevet viseli. A Hasan Selimović vezette marseille-i szekció, amelybe a horvátok mellett néhány albán és macedón tartozik, ezt a nevet választotta: „10 travanj” (vagyis április 10-e, a „független horvát állam megalakulásának dátuma). A Chamonix–Mont Blanc körzetben működő, „Vitez Kruno Devčić” nevű harmadik szekció (vezetője Kruno Pernar) egy usztasa vezető nevét vette fel, akit megöltek a háborúban, s akit Jugoszláviában bűnözőként tartanak számon. Vé-

gül a jelenleg szinte semmilyen tevékenységet sem folytató szekciók közül a mulhouse-i a „Kardinal Stepinac”, a hagondange-i második szekció pedig – Pavelić egyik miniszteréről és az usztasák ideológusáról – a „Prof. Milan Šuflay” nevet viseli.

És melyek az illegális, titkos szervezetek? Franciaországban kettő van belőlük: a HRB (Hrvatsko Revolucionarno Bratsvo, azaz Horvát Forradalmi Testvériség) francia csoportja és a HNRPP (Hrvatski Narodni Revolucionarni Pokret Ponoc, vagyis Éjféli Horvát Forradalmi Népi Mozgalom).

Az Éjféli Mozgalom néhány évvel ezelőtt alakult a Franciaországi Egyesült Horvátok (UHF) keretén belül, s ez utóbbinak azokat a tagjait tömöríti magában, akik azzal vádolták a mozgalom vezetését, hogy nem elég tevékeny, vagyis nem folytat elegendő terrorista akciót. Ez a kis csoport hamarosan kapcsolatba került egy másik hasonló szervezettel, amely a nyugat-németországi Egyesült Horvátok keretein belül működik, s innen, Németországból kapja a tevékenységéhez szükséges fegyvereket és robbanóanyagokat. Ez az Éjféli Mozgalom hajtotta végre 1966-ban és 1968-ban a két támadást a párizsi jugoszláv klub ellen a boulevard Delessert-en. A második bombát, amelynek halálos áldozata is volt, bizonyos K. K. helyezte el a klubban. A francia rendőrség néhányszor kihallgatta, de aztán ugyanúgy szabadlábra helyezte, mint a többi gyanúsítottat.

Ám az Éjféli Mozgalom tagjai és azok, akik felülről manipulálják, magában Jugoszláviában is szerették volna végrehajtani akcióikat. Egy ilyen akciójuk során történt az 1968. augusztus 16-i trieszti baleset. Ezen a napon Triesztben, a Gazzoletti utcában, a járda mellett felrobbant egy parkoló gépkocsi, amikor a vezető és egy utas kinyitották a kocsit, hogy beüljenek. A robbanás rendkívül erős volt, nemcsak a kocsit semmisítette meg, hanem a két embert is szét tépte. A 33 éves Josip Krtalić és a 31 éves Ante Znaor, a két áldozat, a hatvanas évek elején illegálisan hagyta el Jugoszláviát. Néhány év óta az Éjféli Mozgalom tagjai voltak. Az olasz hatóságok által lefolytatott vizsgálat nem derítette ki, vajon a két terrorista által a kocsiban szállított időzített bomba váratlan felrobbanása okozta-e a „balesetet”, vagy ellenkezőleg, mások robbantották-e fel a kocsit. A trieszti ügy után, 1968 utolsó hónapjaiban, az Éjféli Mozgalom mindenesetre azt az utasítást adta tagjainak, hogy szóródjanak szét,

és gyakorlatilag szüntessenek be mindenfajta tevékenységet. A tagok egy része az Egyesült Államokba vagy Nyugat-Németországba távozott, azok pedig, akik Franciaországban maradtak, szintén igyekeztek „eltűnni”.

Az Éjféli Mozgalom tevékenységének megszüntetését elrendelő parancs azonban nem vonatkozott a másik franciaországi usztasa terrorista szervezetre, a Horvát Forradalmi Testvériség (HRB) francia központjára. Ez továbbra is folytatja tevékenységét két szekciója, a nizzai és a párizsi révén. A francia fővárosban a HRB emberei hol a Trocadero tér egyik kávéházában, hol a Saint-Michel negyed valamelyik bárjában gyülekeznek. A pénzt, az utasításokat, a fegyvereket és a robbanóanyagokat részint közvetlenül, részint pedig Nyugat-Németországon át juttatja el hozzájuk a mozgalom vezérkara, amely Ausztráliában működik, ugyancsak illegális körülmények között. Azt mondják, hogy ezt a vezérkart viszont az angolszász országok régi szélsőjobboldali harcosainak egy titokzatos szervezete, a Kolumbusz Lovagjai védelmezi és finanszírozza. A HRB nemzetközi hálózatának jelenlegi vezetője Josip Senić, aki hol Sydneyben, hol Melbourne-ben él. 1966-ban, amikor Senić Európába utazott, hogy személyesen irányítsa egy csoport behatolási kísérletét Jugoszláviába, kellemetlen kalandba keveredett. Június elején egy olaszországi autóúton, Verona közelében közlekedési baleset érte kocsiját, amelyben Franjo Pintarić, Ante Nikšić és Petar Andrić társaságában haladt. Mind a négyen megsebesültek, s amikor kórházba szállították őket, a helyi rendőrség fegyvereket és robbanóanyagokat talált a kocsiban. Az olasz és francia kémelhárító szervek mind a négyüket kihallgatták, de hamarosan minden további nélkül szabadlábra helyezték őket.

A Horvát Forradalmi Testvériség számára jóval kellemetlenebb volt a mostari ügy. Említettük már ezt a pert, amely 1967. december 20-án zajlott le ebben a városban. A három vádlott, Ivan Cindrić, Jožo Vujević és Jožo Tedić a HRB tagjai voltak. 1967. június 30-ról július 1-re virradó éjszaka tartóztatták le őket, amikor illegálisan próbálták átlépni az olasz–jugoszláv határt. Robbanóanyagokat, fegyvereket, röpcédulákat és emberek toborzására, merényletek szervezésére és felforgató tevékenység folytatására vonatkozó részletes utasításokat találtak náluk. Ezután, mint köztudomású, elítél-

ték őket. Azt azonban kevesebben tudják, hogy mindhárman a HRB nizzai szekciójához tartoztak.

Miután elég hosszasan időztünk az usztasák nyugat-németországi és franciaországi tevékenységénél, a többi országot már sokkal gyorsabban áttekinthetjük, mindössze néhány érdekesebb részlet említésére szorítkozva. Ilyen például az a tény, hogy Svédországban a Harcoló Horvátok vezetője egyházi ember, név szerint Čire Korbar atya, akit Jugoszláviában a felszabadulás után elítéltek . . . Spanyolországról beszéltünk már Luburić halálával kapcsolatban, de még visszatérünk erre az országra, különösen a madridi rádió horvát adásaival összefüggésben. Az Egyesült Államokban működő legfontosabb szervezetet két hírhedt usztasa, dr. Ante Bonifacić, Pavelić egykori minisztere és Milan Šega mérnök irányítja ugyan, de ez a szervezet a reguláris horvát hadsereg volt tagjainak, az úgynevezett Domobranoknak (kb. „honvédő”) a leple alatt működik . . . Láttuk, hogy a HRB terrorista hálózatának irányító központja Ausztráliában volt. Az a támogatás, amelyet az ausztrál hatóságok nyújtanak az usztasáknak, jócskán meghaladja a többi nyugati ország kormányai által tanúsított passzív jóindulatot. Itt még az is előfordulhatott, hogy a HRB emberei részt vettek az ausztrál hadsereg katonai gyakorlatain és felvonulásain, s egyenruhájukon usztasa rangjelzéseket viseltek. A „The Guardian” című tekintélyes angol lap 1963 szeptemberében ilyen címmel közölt egy canberrai tudósítást: „Titkos horvát hadsereg Ausztráliában. Kiképzőtáborok terroristák számára.” A cikk közölte, hogy Sydney-Boularában, a Queen Street 121. szám alatti katolikus templomban álcázott usztasa toborzóiroda működik. Kiderül az is, hogy a központi kiképzőtábor Wodonga mellett van, Melbourne-től mintegy 310 kilométerre északkeletre. A jugoszláv kormány ezzel kapcsolatban több ízben tiltakozó jegyzéket intézett az ausztrál kormányhoz, a jelek szerint azonban a helyzet semmit sem változott . . . Dél-Amerikában, több fasiszta jellegű országban, az egykori usztasák beszivárogtak az államgépezetbe, s ott fontos szerepet játszanak. Így Paraguayban újjászervezték Stroessner tábornok politikai rendőrségét, a peronista Argentínában pedig a szürke eminenciások szerepét játszották. Erről a szerepről írta az egykori francia SS-katona, Marc Augier, aki több könyvet adott ki Saint-Loup álnéven: „Emlékszem Ante Pavelić horvátjaira, akik Evita Peron

személyén keresztül többé-kevésbé kormányzó szerepet töltöttek be Argentínában. Micsoda emberek voltak!”

Eddigi vizsgálatunk során, miközben az usztasa mozgalomnak a mai világban történő elhelyezkedését kísértük nyomon, minduntalan fel kellett figyelniünk a különféle nyugati országok hatásainak jóindulatára, amelyet ezekkel az emberekkel és szervezetekkel szemben tanúsítottak és tanúsítanak, annak ellenére, hogy ezek gyakran megsértik a törvényt, sőt nemegyszer nyíltan megzavarják az őket befogadó országok közrendjét. E magatartás oka a rendőri és hírszerző szervek részéről ugyanolyan nyilvánvaló, mint amennyire hivatalos formában bevallhatatlan: az usztasák kimeríthetetlen tartalékát, valóságos tenyészetét jelentik a besúgóknak és ügynököknek, s a francia hatóságok sohasem késlekedtek és ma sem késlekednek felhasználásukban.

A boulevard Delessert-en végrehajtott második merénylet után a nagy belgrádi napilap, a „Politika” ezt írta: „Szeretnénk mélységes elégedetlenségünknek hangot adni a miatt a jóindulatú magatartás miatt, amelyet a francia rendőrség tanúsít a politikai emigráció e nyomorúságos maradványaival szemben. Nem kételkedünk a franciával közvélemény álláspontjában, de annál nagyobb bizalmatlansággal viseltetünk a rendőrség iránt, mivel régóta tudjuk, hogy a párizsi jugoszláv emigráció salakja a rendőrség anyagi támogatásaiból él, s hogy a rendőrség toborzást is folytat az újonnan érkezők között.” Ugyanebben a lapban, néhány hónappal később, a már idézett Dušan Savković leszögezte: „Ez év április 10-én, a Pavelić-féle »független horvát állam« kikiáltásának napján, a »Nice-Matin« című ismert francia újság első oldalán közölte azt a fényképet, amely a gyászos napot ünneplő nizzai usztasa vezetők csoportját ábrázolja. Szinte hihetetlen. A szabadságszerető Franciaországban, a szövetséges Franciaországban, amely a Hitler-ellenes koalíció népeivel együtt szenvedte el a német megszállás és a náci erőszak összes borzalma, egy újság dicshimnuszokat közöl az usztasa államról... Talán valaki felajánlotta a cikket és a fényképet a »Nice-Matin« szerkesztőségének? Véletlen lehetett, vagy...? Amikor konzulátusunk képviselője másfajta információt és másfajta cikket ajánlott fel a »Nice-Matin« főszerkesztőjének, olyan tájékoztatást, amely valóságos képet adott volna az usztasák és a »független horvát állam« mibenlétéről, akkor

Nizzának ez a tekintélyes és befolyásos polgára csupán a fejét csóválta:

Hát igen . . . , hát igen . . .

És nem foglalt állást sem ezen, sem azon az oldalon. Még csak magyarázatot sem adott. A »hát igen« még csak nem is a sajnálkozás kifejezése. Mintha csak az usztasa »körökre« valakinek szüksége lenne. Ezek az usztasa »körök« azonban érintkeznek bizonyos francia »körökkel«, a kommunistaellenes választási ügynökök politikai »köreivel«. Elképzelhető lenne különben, hogy a merényletek és gyilkosságok egész sorozatával kapcsolatban indított vizsgálatok egyike sem járt még sikerrel?”

A rendőri védelemhez járul még a „különleges szervek” nyújtotta védelem. „A Nyugat védelme” című kiadvány, amelynek rokon-szenve az usztasák iránt közismert, azt írja, hogy az Ante Pavelić köré tömörülő emigránsok mozgalma kezdettől fogva „hatékony támogatásban részesült a francia SDECE (külföldi adatszerző és kémelhárító szolgálat) részéről. Ez utóbbi anyagi támogatást nyújtott a Duna-menti országokkal összefüggő fontos információk ellenében.”

Magától értetődik, hogy ugyanazt, amit itt francia példán mutatunk be, az amerikai CIA-ról és főként a nyugatnémet BND-ről is elmondhatnánk. Egyébként gyakran előfordul, hogy a kommunistaellenes jugoszláv emigránsokat felhasználó szervek nem is rejtik véka alá ezt a tevékenységüket. Párizsban nem számított államtitoknak, hogy a francia belügyminisztérium, egészen 1967-ig, a jugoszláv emigráció problémáinak szakértőjeként alkalmazta az egykori diplomatát, Teofil Djurovićot. Azt is mindenki tudta, akit érdekelt, hogy Vlasta Stojanović, a csetnikek egykori hírhedt „501-es vezérkarának” tagja, aki hosszú időn át a francia rádió és televízió jugoszláv osztályát vezette, a valóságban hivatalos politikai szakértőként működik a hatóságok szolgálatában. Az Egyesült Államokban, közelebbről Kaliforniában, békésen éldegél Andrija Artuković, Pavelić egykori belügyminisztere, akit az amerikai hatóságok nem voltak hajlandók háborús bűnösként kiadni Jugoszláviának, s az is köztudott, hogy hivatalos személyek rendszeresen kéri „szakértői” tanácsait. Ugyancsak jellemzőnek tekinthető Stanko Bjelajac esete: a volt csetnik-ezredes ma ténylegesen a Pentagon alkalmazottja mint „a gerillaháború kérdéseinek szakértője”. Belgrádban készséggel, bár nem

minden keserű humor nélkül állapítják meg – mint ahogy ezt Djuro Stanković, „az emigránsok kérdésével foglalkozó szövetségi bizottság” elnöke előttünk is megtette –, hogy a menekült aktivisták terrorista tevékenysége és a különleges szervek által történő felhasználása „abban a mértékben csökken, ahogyan az illető ország és Jugoszlávia politikai kapcsolatai javulnak”. Beszélgető partnerem még ezt is hozzátette: „Így például megfigyelheti, hogy Nyugat-Németországban igen sok a merénylet, amíg Törökországban ilyesmi már egyáltalán nem fordul elő . . . És Franciaországban? Tudja, egyes francia hatóságok magatartása néha nagyon különösnek tűnik számunkra . . .”

És mit válaszolnak az így megvádolt „egyes francia hatóságok”? Azt, amit a „Le Monde” írt a boulevard Delessert-i második merénylet másnapján, hogy tudniillik ők „nem olyan tétlenek, mint ahogyan ezt egyesek el akarják hitetni”. Emlékeztetnek arra, hogy francia területen betiltották a HOP tevékenységét, valamint a „Hrvatska” című lap árusítását. Hozzáteszik: „1966 februárjában a belgrádi kormány kívánságára feloszlatták „a jugoszláv menekültek fogadó bizottságát”, amely a horvát szeparatista mozgalom fedőszerve volt. Engedélyezik ugyan a Horvát Unió működését, amelynek bevallott célja egyrészt a segélyezés, másrészt a kulturális és népművészeti tevékenység folytatása, de a szövetséget szigorú ellenőrzés alatt tartják . . . Ami pedig azokat a megelőző intézkedéseket illeti, amelyeket a követség kíván, mindig készenlétben tartják a gyanúsított személyek listáit, de nem lehet intézkedéseket foganatosítani a jugoszláv menekültekkel vagy dolgozókkal szemben, amíg igazán komoly okok és anyagi bizonyítékok – így például fegyverraktárak vagy fegyverszállítmányok felfedezése – nem merülnek fel tevékenységükkel vagy ártalmas szándékaikkal kapcsolatban”.

Az usztasa mozgalom nemzetközi méretekben jelentkező szívós életerejének legfőbb oka nyilvánvalóan abban rejlik, hogy a Német Szövetségi Köztársaság, Franciaország és az Egyesült Államok rendőri és hírszerző szervei – hogy csak a legfőbb „munkáltatókat” említsük – ma is felhasználják saját céljaikra az usztasákat. Az ő elnézésük és jóindulatú támogatásuk nélkül a horvát terroristák sem pénzhez nem juthatnának, sem új, fiatal tagokat nem toborozhatnának. A pénznek, amely elég bőségesen ömlik az usztasa szervezetek pénztáraiba, tulajdonképpen két forrása van: az egyik a rendőri és

a hírszerző szervek közvetlen anyagi támogatása, a másik pedig az „önkéntes hozzájárulás” vagy tagdíj, amit legtöbbször erőszakkal csikarnak ki a jugoszláv „gazdasági” emigráció tagjaitól. Az első forrás vagy tizenöt éve fokozatosan apad, ugyanakkor a második mérete és jelentősége erősen növekszik. A nyugati hatóságok számára kevésbé terhes, ha engedik, hogy a terrorista szervezetek kiterjesszék rabló, zsaroló, általában gengsztertevékenységüket, mintha rendszerré teszik, hogy ők maguk látják el azokat a „titkos alapokból” származó közvetlen és rendszeres juttatásokkal. Minél több pénzt szereznek maguk az usztasák, annál kevesebbet kell adniuk azoknak, akik manipulálják őket . . . Láttuk, hogyan folytatja a gengszterkedést Dane Šarac, a nyugat-németországi usztasák új vezetője. Ugyanezeket a módszereket alkalmazzák másutt is, ahol a helyi rendőrség nem vet véget az ilyesminek. Dušan Savković a „Politiká”-ban írt cikkeiben így mutatja be az ausztráliai helyzetet: „Milyen pénzről van itt szó, és ki küldi ezt a pénzt? Három évvel ezelőtt a melbourne-i jugoszláv egyesület elnöke, Marian Jurjević drámai nyilatkozattal fordult az ausztrál közvéleményhez, mondván, hogy hamarosan vér fog folyni Melbourne utcáin! »Ha a kormány nem lép közbe, és nem fojtja el az ausztráliai usztasa mozgalmat, néhány héten belül Melbourne utcáin patakokban ömlik majd a vér - jelentette ki Jurjević az újságíróknak. – Sok horvát már el sem meri hagyni a házat. Az usztasák arra kötelezik a horvátok ezreit, hogy minden vasárnap pénzt adományozzanak nekik. Az így összegyűjtött hatalmas összeget a németországi és a spanyolországi usztasa központoknak küldik. Igen sok horvátot összeverték, üzleteiket kifosztották. Két alkalommal az usztasák ellenem is bombamerényletet kíséreltek meg, s meg akartak ölni. Később megverték. Két bordámat eltörték. A múlt héten tüzet idéztek elő házam udvarán« . . . »

Az usztasa toborzók lényegében ugyanazokat a módszereket alkalmazzák, mint azok a társaik, akik pénzt gyűjtenek. Számukra is nélkülözhetetlen a helyi hatóságok elnézése. Az erőszakon és a fenyegetéseken kívül azonban a csábítás és a „segítség” eszközét is alkalmazzák. Az első fejezetben már láttuk, hogy a nagy francia pályaudvarokon valóságos „fogadó bizottságok” várják azokat a vonatokat, amelyekkel a hazánkban munkát kereső jugoszláv dolgozók érkeznek. Kihasználják, hogy ezek az emberek nem ismerik a francia

nyelvet, hogy zavarba ejti őket a számtalan adminisztratív tennivaló és kötelezettség, hogy magányosnak érzik magukat az idegen földön, és örülnek, ha már megtelepedett honfitársaikkal találkoznak, a toborzók ezért igyekeznek „kezelésbe venni” az újonnan érkezetteket. Próbálkozásuk legtöbbször ugyan nem jár sikerrel, de már elbeszél-tük, miként hagyta magát beszervezni a fiatal Ivan Jelić. És az ő esete nem tekinthető elszigeteltnek . . .

Jóllehet az usztasákat a különféle rendőri és hírszerző szervek manipulálják, mégis világméretű szervezetet alkotnak. Ante Pavelićnek és utódjának, Stjepan Hefernek sikerült nagyjából megszüntetniük a belső ellentéteket és a kiválásokat. Ha időnként elszaporodtak is a különféle elnevezésű szervezetek, a mozgalom lényegében egységes maradt. Természetesen ez is hozzájárul az usztasák tevékenységének szívósságához. Mielőtt azonban befejeznénk ezt a róluk szóló részt, indokolt lesz még néhány szót szólni Heferről, a mozgalom jelenlegi vezetőjéről.

Stjepan Hefer, aki ma 72 éves, Horvátország észéki körzetének egy Čepin nevű kis falujából származik. Jogi doktorátust szerzett, először ügyvédként dolgozott, majd képviselő lett. A Maček-féle horvát parasztpárt tagja volt, s a második világháború előtt e párt vezetői közé tartozott. A „független horvát állam” kikiáltása után Pavelić egy Belgrád és Zágráb között fekvő szlavóniai kisváros, Vinkovci „veliki županjává” (főispánjává) nevezte ki Hefert, aki lelkes és buzgó usztasává lett. Egy évvel később bekerült Pavelić kormányába, előbb földművelésügyi, majd élelmezésügyi miniszterként. A felszabadulás után az új jugoszláv hatóságok őt is felvették a háborús bűnösök listájára. Miután a szokott útvonalon kiszökött az országból, Dél-Amerikába menekült, s azóta is Buenos Airesben él. 1959-ben, Pavelić halála után, az utódlás kérdése nehezen oldódott meg. Legalább négy ember tartott igényt a mozgalom vezérségére. Heferen kívül egy pap, Branko Marić atya, egy katona, a hírhedt Luburić tábornok, azután Pavelić egy másik volt minisztere, Vjekoslav Vrančić. Különböző izgalmas fordulatok után végül is a halott Poglavnik felesége és leánya döntötték el a vitát. Mara asszony és Višnja kisasszony megerősítették, hogy férjük, illetve apjuk halálos ágyán szabályszerűen Hefert jelölte ki utódjává, ezzel tulajdon-

képpen ők iktatták be a nemzetközi usztasa mozgalom vezérének tisztébe.

Hefer még Pavelić életében felcsapott a mozgalom történetírójának. „A horvátok harca a szabadságért és állami jogaikért” című, Argentínában megjelent könyvében megírta az usztasa kaland történetét, és dicsőítette a volt Poglavnik tetteit. Fogalmat alkothatunk e könyv hangneméről, ha tudjuk, hogy a szerző elsősorban azt erősítgeti, hogy a „független horvát állam” nem Hitler és Mussolini alkotása volt, hanem „a horvát nép szuverén akaratának eredménye”. Sok mindent elárul a szerzőnek azzal kapcsolatos méltatlankodása is, hogy az olyan embereket, mint Pavelić, „háborús bűnösként” bélyegezték meg, szerinte pusztán azért, „mivel a független horvát állam határai és keretei között négy éven át védelmezték a horvát nép szabadságra való jogát, a nemzetközi kommunizmus ügyéért harcoló külföldi betolakodóval és agresszorral szemben”. A meglepő az, hogy ez a hangnem, úgy látszik, hasznosnak bizonyult Stjepan Hefer szempontjából, s az emigránsok legszélsőségebb szervezeteiben olyan tekintélyt biztosított számára, amelyre később vissza kell majd térnünk.

Az usztasák, külön magyarázatra nem is szoruló okokból, „kiérdemelték”, hogy hosszasabban foglalkozzunk tevékenységükkel, mégsem szabad alábecsülni azoknak a nem horvát politikai emigráns csoportoknak a jelentőségét, amelyek sok esetben ugyanolyan aktív harcot folytatnak a mai Jugoszlávia ellen, mint Pavelić követői és tanítványai. Az előzőkben többször is említettük a csetnikeket. Ezeknek a szerb nacionalistáknak a veszedelmessége és fertőzőképessége tulajdonképpen semmivel sem marad el az usztasáké mögött.

Eredetileg, a XIX. század első felében, a csetnikek a helyi szerb földesurak, a „vojvodák” (vajdák) által kiállított magánhadseregek harcosai voltak. Később, főként az 1877-es szerb–török háború után, a csetnikek száma megnőtt, tevékenységük fokozódott, és alakjuk szinte legendássá nőtt a szerb lakosság szemében. A XIX. század végén szüntelenül támadták a Macedóniát még megszállva tartó törököket. Az 1914–1918-as háborúban reguláris alakulatokká szervezték őket a III. szerb hadsereg és az užicei hadsereg keretében. Abban az időben kitűnő, elszánt harcosok voltak, s franciaországi hírnevükhöz és népszerűségükhöz azok a történetek is hozzájárultak, amelye-

ket a keleti front egykori francia harcosai meséltek a közös harcokról, különösen a drinai csatáról és a szaloniki front küzdelmeiről. A Központi Hatalmak felett aratott győzelem után a jugoszláv királyság a volt csetnikeket szövetségbe tömörítette, hivatalosan avégett, hogy segítséget nyújtsanak az elesettek hozzátartozóinak és a háború rokkant áldozatainak. A szövetség azonban a reakciós Kosta Pećanac vezetése alatt fokozatosan szélsőjobboldali nacionalista szervezetté alakult. Elkövetkezett a második világháború, s a Jugoszlávia szempontjából oly végzetes 1941-es esztendő. Mit csináltak a csetnikek? „Az áprilisi fegyverletétel után Draža Mihajlović, a volt jugoszláv hadsereg ezredese és a londoni emigráns jugoszláv kormány hadügyminisztere fegyveres csetnik alakulatokat hozott létre. Az emigráns kormány utasítására a csetnikek hamarosan véget vetettek annak a rövid életű együttműködésnek, amelyet 1941 óta folytattak a partizánokkal, sőt nyíltan is megtámadták őket, miközben Nyugat-Szerbiában teljes erővel folyt az ellenség offenzívája. Később, a háború egész ideje alatt és Jugoszlávia egész területén együttműködtek a megszállókkal a nemzeti felszabadítási mozgalom erői ellen folytatott harcban.” Ez az idézet, amely Tito katonai tárgyú műveinek egyik kommentárjából származik, jól fejezi ki a mai Jugoszlávia hivatalos álláspontját a csetnikek múltjával kapcsolatban. Ezt a tézist a szerb politikai emigráció és ennek nagyszámú nyugati barátja hatására hosszú ideig vitatták. Eszünkben sincs itt felújítani a vitát, amelyet ma már eldöntöttek lehet tekinteni. Csupán arra emlékeztetünk, hogy 1944. február 22-én Winston Churchill a következőket jelentette ki a brit alsóházban: „Annak magyarázata, hogy felhagytunk Mihajlović támogatásával és fegyverrel való ellátásával, igen egyszerű. Mihajlović nem harcolt az ellenség ellen, mi több, egyes alárendeltjei megegyezésre léptek az ellenséggel.” 1945 márciusában, miközben hívei, amint láttuk, gerillaháborút vívtak az új rendszer ellen, Mihajlovićot elfogták, árulás vádjával bíróság elé állították, halálra ítélték, és 1946. július 17-én agyonlőtték. Ettől kezdve az emigráns csetnikek csaknem ugyanolyan ádáz harcot vívtak a kommunisták ellen, mint az usztasák.

A szerb terroristák legnagyobb szabású akciója az a merényletsorozat volt Észak-Amerikában, amelyről már említést tettünk: az 1967. január 28-ról 29-re, szombatról vasárnapra virradó egyetlen

éjszaka során hat bombát helyeztek el az Egyesült Államokban és Kanadában levő jugoszláv diplomáciai és konzuli épületekben. A hat bomba alig néhány percnyi eltéréssel, szinte azonos pillanatban robbant fel New Yorkban, Washingtonban, Chicagóban, San Franciscóban, Ottawában és Torontóban. A washingtoni bomba volt a legerősebb: száz méteres körzetben minden ablaküveget betört, s egy amerikai rendőr valamivel később kijelentette: „Valóságos csoda, hogy nem voltak halálos áldozatok.” Vasárnap hivatalosan bejelentették, hogy az FBI és a kanadai rendőrség rendkívüli vizsgálatot indít a merényletsorozat elkövetőinek kézrekerítésére. A vizsgálat azonban szokás szerint nem járt eredménnyel. A sértődött gyanúsítottakat hamarosan szabadlábra helyezték azzal az ürüggyel, hogy nem találtak ellenük szóló „tárgyi bizonyítékokat”. Annyit azonban a vizsgálat is egyértelműen megállapított, hogy e nagyszabású terrorista akcióért az Egyesült Államokban működő legnagyobb szerb nacionalista szervezet, az SNO (Srpska Narodna Obrana, vagyis Szerb Nemzeti Védelem, vagy ahogy Amerikában ismerik: Serbian National Defence Council of America) vezetőit terheli a felelősség. Tény, hogy az SNÓ-nak az Egyesült Államokban nagyhatalmú barátai vannak. A szervezetet 1941-ben alapították Mihajlović hívei azzal a céllal, hogy külföldi támogatókat szerezzenek a csetnikmozgalomnak, s azóta elég idejük volt arra, hogy fontos kapcsolatokat építsenek ki. A szervezet Chicagóban megjelenő lapja, a „Sloboda” sokszor ismerteti jelentős amerikai személyiségek szolidaritási nyilatkozatait.

Hasonló a helyzetük Nyugat-Európában is. Franciaországban például a legfőbb szerb terrorista szervezet, amely jelentős hivatalos támogatást és védelmet is élvez, voltaképpen egy olyan mozgalom franciaországi ága, amelynek nemzetközi központja Chicagóban működik. Ez az úgynevezett OSC Ravna Gora, más szóval „A szerb csetnikek Ravna Gora” szervezete. A Ravna Gora név Boszniának azt a hegyvidékét idézi, ahol Mihajlović rendezte be főhadiszállását. Az Egyesült Államokban a szervezetet két ortodox pap vezeti: Momčilo Džujić, a szervezet elnöke, és Dobroslav Jevtjević, a helyettese. Džujić a háború alatt Dalmáciában volt egy csetnik hadosztály parancsnoka, és a felszabadulás után Jugoszlávia főügyésze őt is felvette a háborús bűnösök listájára. A franciaországi szervezet vezetőjévé egységének egy volt tagját, a Moselle-ben élő Jovo Trbojevićet

tette meg. A franciaországi csoport „hőstettei” közé tartozik, hogy mintegy tíz évvel ezelőtt megtámadta és felgyújtotta a párizsi jugoszláv könyvtárat. A szervezetet hivatalosan feloszlatták ugyan, de illegális hálózata a valóságban tovább működik. Hozzá kell tennünk, hogy a csetnik-mozgalomnak nem csupán ez az egyetlen ága vette fel a Ravna Gora nevet. Mihajlović egykori tisztjei, Piletić, Jovanović, Perešić őrnagyok és Babić kapitány, akik valamennyien szerepelnek a háborús bűnösök listáján, létrehozták a Ravnogorci társaságot, ez azonban inkább csak veteránok klubja, mintsem tevékeny szervezet.

A szerb politikai emigráció körképét még ki kell egészítenünk néhány szervezet felsorolásával. Ilyen a Dimitrije Ljotić által vezetett Zbor, amely az egykori szerb fasiszta párt tagjait tömöríti, ilyenek az „Ifjú törökök”, akik létrehozták a Zborral rivalizáló szervezetüket, a Jugoslovenski Demokratski Savez – Budućnostot (Jugoszláv Demokratikus Unió – Jövő), amelynek vezetőjéről, Roko Kalebről közismert, hogy a nyugatnémet titkosszolgálat, a BND ügynöke. El kellene még mondanunk, hogy egy volt csetnik-parancsnok, Dragan M. Sotirović, aki a Ravnogorcihoz tartozik, és 1952-ben könyvet adott ki „A dobra vert Európa” címen, az ötvenes években kémiskolát vezetett Franciaországban, a francia és amerikai titkosszolgálat anyagi támogatásával, s itt ügynököket képeztek ki későbbi jugoszláviai bevetésre. De a lényegre kell szorítkoznunk, s ezért csupán két további csoportot említünk: egy lélektani hadviselési intézetet, amelyet ügyesen liberális szervezetnek álcáznak, és egy nemrégiben létrehozott „kemény” terrorista hálózatot. A lélektani hadviselési intézet, amely az Oslobodjenje (Felszabadulás) nevet viseli, Párizsban működik, s lapot is ad ki „Naša Reč” (Szavunk) címen. Az intézmény kizárólag értelmiségiekből áll, s úgy tünteti fel önmagát, mintha sem székhelye, sem állandó vezetése nem lenne. Tagjait igen széles körű kapcsolatok fűzik a francia és az amerikai értelmiséghez és az üzletemberekhez. Valamennyien ügyelnek rá, hogy szavaikban, megnyilatkozásaikban mérsékelteknek mutassák magukat, és lenézzék a vulgáris kommunistaellenességet. Több viszonylag fiatal ember is van közöttük . . . Ha azonban kissé közelebbről vesszük szemügyre tevékenységüket és írásaikat, ha megvizsgáljuk az intézet legfőbb mozgatóinak múltját, megállapíthatjuk, hogy legfőbb sza-

bályuk az állandó kommunistaellenesség, s hogy az intézet alapító magva a csetnikek hírhedt „501-es vezérkarának” egykori tagjaiból áll. Három legismertebb vezetőjük, Vladimir Predavec, Desimir Tosić és Vlasta Stojanović (a francia rádió és televízió vezető munkatársa), a közé a négy emigráns közé tartozik, akik Párizsban 1950-ben (október 1-én szerb, horvát és szlovén nyelven, november 1-én francia és angol nyelven) nyilatkozatot tettek közzé, amelyben elítélték „a kommunista kisebbséget”, s felszólították honfitársaikat, folytassanak „aknamunkát a rendszer ellen” . . . Az említett „kemény” terrorista hálózat csupán az elmúlt évben jött létre: 1968-ban alakult meg New Yorkban a SOPO (Savez Omladine Pokreta Otpora, vagyis az Ellenállási Mozgalom Ifjúsági Szövetsége).

Bár a szerb politikai emigráció nem hódol olyan buzgón annak a fajta „folklorisztikus” erőszaknak, amely az usztasák egyik legjellegzetesebb vonása, anyagi eszközei, toborzási módszerei és a rendőri és hírszerző szervek által történő manipuláltsága lényegében mégis azonosak a horvát emigrációéval. Amilyen világosan felismerhetők a kapcsolatok a katolikus papság számos tagja és Ante Pavelić emberei között, ugyanúgy megfigyelhető, hogy sok ortodox pap jelentős szerepet játszott és játszik a csetnikeknél. Így például az úgynevezett raskolnikok, azok a papok, akik nem German belgrádi pátriárkát, hanem a Chicagóban élő Dijonisiye pátriárkát ismerik el feljebbvalójuknak, sok esetben hajlandók a politikai emigráció toborzóügynökeiként szerepelni a külföldön munkát kereső jugoszláv dolgozók között, s erre a szerepre papi hivatásuk teljesítése alkalmként is szolgál.

Vajon az usztasák és a csetnikek szervezeteinek áttekintése képet ad-e a jugoszláv politikai emigráció történelmi valóságáról és jelenlegi helyzetéről? Lényegében igen. A többi nemzetiségi csoport számában és jelentőségben eltörpül a horvátok és a szerbek mellett. A macedónokról már beszéltünk, így most már csak a montenegróiak, a bosnyákok és a szlovénok vannak hátra.

A montenegróiak gyakorlatilag nem alkotnak külön szervezetet, hanem a meglevő szerb mozgalmakhoz kapcsolódnak. A bosnyákok is ezt teszik, azzal a különbséggel, hogy szinte egyenlő arányban csatlakoznak a szerb és a horvát szervezetekhez. Ezt a tényt azért is érdemes hangsúlyozni, mert jól mutatja annak a mintegy tíz évvel

ezelőtti kísérletnek a kudarcát, amely külön mozgalommá akarta szervezni az emigrációban a muzulmán bosnyákokat. Akkoriban a Dzsamiat al Iszlam európai ágazatának létrehozása került szóba. Ezt a szervezetet eredetileg Nasszer-ellenes pakisztániak és egyiptomiak alakították az Egyesült Államokban. Támogatást kaptak az amerikai titkosszolgálatától is. Svájci fiókja révén a szervezet Bécsben is megnyitott egy különleges irodát a bosnyák származású muzulmán emigránsok tömörítésére, de csatlakozók híján ezzel a vállalkozással hamarosan felhagytak. Maradnak tehát a szlovénok . . .

A második világháború idején Szlovéniának is megvolt a maga kicsiny Pavelíce, méghozzá Leo Rupnik tábornok személyében. Ez a jugoszláv tiszt 1941-ben annak a három megszálló hatalomnak a szolgálatába szegődött, amelyek feloszlatták egymás között Szlovéniát. Ezek a németek, az olaszok és a magyarok voltak. Először Ljubljana-i polgármestert csináltak belőle, majd a Slovenski domobranci (a szlovén honvédek) főnökét. Ebben a szervezetben jött létre a Fekete kéz (Črna roka) nevű titkos társaság, amelynek tagjai ezzel a jellel jelölték meg azokat a helyeket, ahol áldozataikat késsel legyilkolták. Ezzel párhuzamosan az OVRA, az olasz titkosrendőrség egy Milizia Volontaria Anticomunista (Önkéntes Kommunista-ellenes Milícia) nevű szervezetet is létrehozott . . . A nácik veresége után Rupniknak nem volt olyan szerencséje, mint Pavelícnek. A nyugati szövetségesek letartóztatták, a háborús bűnösökről szóló egyezménynek megfelelően kiadták a jugoszlávoknak, ott árulás vádjával bíróság elé állították, halálra ítétek, és 1946-ban Ljubljanában kivégezték. Sok híve jutott még erre a sorsra, másoknak azonban sikerült külföldre menekülniük. Itt azután az említett nácibarát szervezetek egykori tagjai kialakítottak egy mozgalmat, amelynek elnevezése legalább őszintének mondható: OSP (Organizacija Slovenskih Protikomunistov, más szóval Szlovén Antikommunisták Szervezete). Központja Chicagóban volt, ágazatai pedig Nyugat-Németországban, Olaszországban, Spanyolországban, Franciaországban és Svédországban működtek, ám csakhamar elsorvadtak. Ivan-Janez Toplišek kivételével, akit 1963. augusztus 15-én tartóztattak le, amikor Svédországból Nyugat-Németországon és Ausztrián át Szlovéniába érkezett, az utóbbi évekből nem tudunk példát arra, hogy a terrorista akciók szervezői vagy végrehajtói kimondottan szlovénok let-

tek volna. Az OSP mellett megemlíthető annak a Borut Zerjavnak a kísérlete, aki 1950-ben a negyedik aláírója volt annak a felhívásnak, amelyről Stojanovičcsal, Predaveccl és Tosičcsal kapcsolatban már beszéltünk. Zerjav a megszállás idején együttműködött a fasisztabarát „Jutro” (Reggel) című újsággal, ezért távollétében 1945-ben hat évi börtönre ítélték, az emigrációban viszont gyakorlatilag senkit sem tudott maga köré tömöríteni. Azóta kénytelen beérni az-
zal, hogy filozófiát tanít a strasbourgi egyetemen, és Borut Klas ál-
néven a francia rádiónak és televíziónak dolgozik.

A másik kísérlet a Mihael Krek nevéhez fűződő Szlovén Nemzeti Bizottság létrehozása volt, de ez sem járt több sikerrel. Azt hihet-
nénk, hogy amikor az ötvenes években szinte kivétel nélkül elfogták
vagy felszámolták azokat a kommunistaellenes gerillákat, akik Szlo-
véniában a felszabadulás után is tartották magukat, ez a folyamat
aligha járult hozzá a szlovén emigránsok fellelkesítéséhez. Ellenkező-
leg. Mindenesetre elfogadhatjuk azt a véleményt, amit a már idézett
„A Nyugat védelme” ír erről, nem minden sajnálkozás nélkül: „El-
lentétben a horvátokkal, az emigráns szlovénok, akik kevesen van-
nak és rosszul szervezettek, nem tudtak olyan felszabadítási frontot
létrehozni, mint a horvátok, s tevékenységük hosszú évek óta alig
észlelhető.”

Ez az összehasonlítás szinte természetesen adódik, s a szlovén ku-
darc megállapítása inkább csak megerősíti a horvát kivételt. Anél-
kül, hogy ebből túlságosan általános következtetést próbálnánk le-
vonni, mi sem vonjuk kétségbe az usztasák és mellettük a csetnikek
mozgalmának kivételességét. Ez a kivétel rendkívül erőteljes, de
csak arra jó, hogy annál élesebb megvilágításba helyezze a többi ke-
leti ország emigráns csoportjainak gyengeségét. Igazán természetes,
hogy a nyugati politikusok, katonai vezetők és kémfőnökök, akik a
kommunistaellenes emigrációt fegyverként szeretnék felhasználni a
Kelet ellen folytatott küzdelmükben, elég hamar levonták ezt a té-
nyekben rejlő tanulságot. A hidegháború kezdete óta azon töprenge-
nek, hol találhatnának olyan csodaszert, amellyel a gyenge emigrán-
sokat az usztasákhoz tehetnék hasonlóvá. Lehet, hogy ez az életelixír
az amerikai bankárok széfjeiben rejtőzik? Lehetséges, hogy a dollár
ez a vitamin?

*A 101. cikkely – Eisenhower „az álarc mögé tekint” . . .
Kennedy és a „magasztos bit” – Johnson és a csetnikek
Nixon aranysove . . . – A „mértékadó elemek”
Nagy Frigyes tábornoka – Horvátok Kaliforniában*

1951. október 10-én Harry S. Truman, az Egyesült Államok elnöke Washingtonban aláírta az úgynevezett „kölcsönös biztonságról” szóló törvényt. A törvény 101. cikkelye némi megütközést és megbotránkozást keltett a nagyvilágban. Ez a paragrafus ugyanis kimondta, hogy az elnök a „kölcsönös biztonságra” szánt költségvetési összegből 100 millió dollárt vehet igénybe és folyósíthat „olyan kiválogatott személyeknek, akik a Szovjetunióban, Lengyelországban, Csehszlovákiában, Magyarországon, Romániában, Bulgáriában, Albániában, Litvániában, Lettországon és Észtországban, vagy Németország és Ausztria kommunista uralom vagy megszállás alatt élő övezeteiben, illetve a Szovjetunió által bekebelezett más országokban élnek vagy ezekről a területekről menekültek el . . .” Néhány héttel később, november 21-én a Szovjetunió hivatalosan tiltakozott ez ellen a szöveg ellen, s az Egyesült Államok kormányához intézett jegyzékében leszögezte: „Ez a törvény lehetővé teszi, hogy a Szovjetunió és egész sor más állam területén fegyveres személyeket és csoportokat pénzljenek avégett, hogy aknamunkát és diverziós tevékenységet folytassanak az említett országokban.” Mondani sem kell, hogy a tiltakozást visszautasították. Az Egyesült Államok vezetői és általában az úgynevezett „szabad világ” bajnokai számára a „101. cikkely” döntő fontosságú volt, hiszen benne öltött testet, benne kapott legális formát a hidegháború e korszakának egy lényeges politikai elhatározása. Annak ellenére ugyanis, hogy a kommunistaellenes gerillamozgalmak kudarcot szenvedtek, hogy a felforgatás mesterséges felszítását célzó albániai kaland zátonyra futott, hogy egyre nagyobb nehézségekbe ütközött minden olyan kísérlet, hogy valamennyi emigráns csoportot olyanná formáljanak, mint az usztasák, a

csetnikek, az ukrán és a balti csoportok, mégis mindenáron fel akarták használni a politikai renegátokat a Kelet elleni küzdelmükben, mert ezt az emigrációt pótolhatatlan fegyvernek tekintették. Az 1951. október 10-i törvény egyébként csupán az alapkőve annak a törvényhozási épületnek, amelynek beható ismertetésére és elemzésére nincs helyünk, jellemzésére pedig elegendő annyit említenünk, hogy betetőzése később a „rab nemzetekről” szóló 1959. július 17-én elfogadott hírhedt „86–90. számú törvény” volt. Az emberek és a szervezetek manipulálása a gyakorlatban továbbra is a titkosszolgálat feladata maradt, a probléma általános megvitatása és a döntés joga viszont magasabb szintre, a politikai hatalom szintjére siklott. Azokat a hatalmas dollárösszegeket, amelyeket csodagyógyszerként akartak beadni az emigráns csoportocskáknak, csak hogy ezeket mindenáron megerősíthessék, ettől kezdve már nemcsak a titkos alapokból lehetett lecsípni – ilyen igénybevételtől az alapok hamar ki is merültek volna –, hanem teljes nyíltsággal feltüntethették őket a hivatalos állami költségvetésben.

Ezt a politikai döntést sokan úgy foghatták fel, mint ami egyenes következménye volt az Egyesült Államokban a hidegháború e fékevesztett korszakában uralkodó atmoszférának, ezért csak átmeneti jellegűnek tekinthető. Erről azonban szó sincs. Ezek a dollármilliók a negyvenes évek végétől kezdve egészen napjainkig özönlöttek és özönlenek, s apadásuk vagy növekedésük csupán taktikai változatokat jelent, minden érdemi változás nélkül. Ha kissé közelebbről vesszük szemügyre a kérdést, meg kell döbbernünk azon az állandó és következetes támogatáson, amelyben ezt a politikát az Egyesült Államok legfontosabb vezető személyiségei és szervezetei részesítették. Vegyük például magukat az amerikai elnököket.

Truman írta alá a már említett, döntő fontosságú törvényt. Azt hihetnénk, hogy miután a lényeges lépést megtette, ügyet sem vetett a további részletekre. Éppen ellenkezőleg. Egymás után bocsátotta útnak az olyan üzeneteket, amelyek hangnemét jól érzékelteti az alábbi idézet, amelyet a washingtoni ún. „lett követséghez” intézett 1952. június 14-i üdvözléséből választottunk ki:

„A balti államoknak a Szovjetunió által történt törvénytelen megszállása 12. évfordulóján legmelegebb üdvözléssel küldöm Önöknek. Az Egyesült Államok kormánya és népe természetes és mély

rokonszenvet érez Észtország, Lettország és Litvánia rab népei iránt. Felháborít bennünket a megszálló hatóságok magatartása, minthogy sohasem ismertük el a balti államok erőszakos annexiójának jogosultságát... Sohasem feledkezünk meg balti barátainkról. Bárhol éljenek is, most az Önök közvetítésével hozzájuk fordulunk, s kifejezésre juttatjuk mélységes reményünket, hogy lesz elegendő bátorságuk és türelmük elviselni a most rájuk nehezedő zsarnoki elnyomást, s eljön a nap, amikor ismét megízlelhetik a függetlenség és a szabadság örömét a szabad nemzetek közösségében.”

Nem változtatott ezen a politikán Dwight D. Eisenhower sem, aki Truman utóda lett az elnöki székekben, noha időközben a nemzetközi helyzet sokat változott. 1957. január 6-án Eisenhower üzenetet intézett a Kongresszus plenáris üléséhez, s ebben az emigránsok sorsán szánakozva a következőket mondta: „A nemzetközi kommunizmus nyilvánvalóan arra törekszik, hogy uralmi terveit jószándékúnak tűnő nyilatkozatok s a politikai, gazdasági és katonai együttműködés szándékának látszatát keltő ajánlatok mögé rejtse. Minden olyan szabad országnak, amelyet a szovjet vezetők meg akarnak téveszteni, rendelkeznie kell azzal az elemi józansággal, hogy e mögé az álarc mögé tudjon tekinteni.” John F. Kennedy elnököt gyakran nagy változások kezdeményezőjének tekintik, holott a bennünket foglalkoztató kérdésben ő sem módosította elődeinek politikáját. Igaz, ezzel a politikával ő már jóval azelőtt közösséget vállalt, mint-hogy bekerült volna a Fehér Házba. Már 1948. június 18-án, tehát három évvel a hírhedt „101. cikkely” törvénybe iktatása előtt, a hidegháború legkezdetén, mint Massachusetts fiatal képviselője, az amerikai képviselőházban interpellációt nyújtott be a litván kérdésről. Ezt a beavatkozást „a Mindenható Istenbe vetett magasztos hitével és bizalmával” indokolta, s kifejezte azt a szilárd reménységét, „hogy Litvánia népe végül is vissza fogja kapni jogát az élethez, a szabadsághoz és a boldogság kereséséhez, hiszen mindezt Istentől kapta adományul”. A későbbi években Kennedy még sok esetben ragadtatta magát ilyen állásfoglalásra. Amikor 1958. április 25-én Strasbourg-ban összeült az „Európai Rab Nemzetek kongresszusa”, amelyen nem kevesebb, mint kilenc élvonalbeli amerikai közéleti személyiség, köztük John Foster Dulles külügyminiszter és George Meany, az AFL-CIO elnöke üdvözölték számos emigráns szervezet

ott megjelent vezetőit, e kilenc személy között ott volt a jövőendő elnök is. Amikor pedig 1963-ban ugyanez az Európai Rab Nemzetek kongresszusa (ACEN) a nyilvánosság előtt örömének és megelégedettségének adott kifejezést afölött, hogy július 14-e és 20-a között már ötödször ünnepelték hivatalosan az Egyesült Államokban „a Rab Nemzetek Hetét”, azt is hangsúlyozta, hogy ennek a manifesztációnak kettős legális alapja van: egyrészt a már említett „86–90. számú törvény”, másrészt pedig „John F. Kennedy elnök nyilatkozata”.

Kennedy meggyilkolása után Lyndon B. Johnson ugyanezt a politikát folytatta. Amikor az ACEN 1964-ben fennállásának tizedik évfordulóját ünnepelte, az új elnök arról az őszinte reményéről biztosította a szervezet tagjait, hogy álmaik meg fognak valósulni, s megígérte nekik, hogy „ezek a nemzetek, amelyek a második világháború kezdete óta diktatúrában élnek, vissza fogják nyerni szabadságukat és függetlenségüket”. Vagy egy másik példa: egy levél, amelyet 1967. október 19-én Whitney Shoemaker, az elnök egyik tanácsadója intézett dr. U. L. Sefferhez (valódi nevén Uroš L. Šeferović-hoz). Shoemaker ezt írta: „Az Elnök azzal bízott meg, hogy tolmácsoljam köszönetét Önnek és az Önök szervezetének azért a levélért, amelyben támogatásukról biztosítják a vietnami kérdésben elfoglalt álláspontunkat. Ez az átgondolt támogatás bátorítólag hat rá és mindazokra, akik a mai konfliktus középpontjában állnak. Az Elnök nagyrabecsüléséről biztosítja Önöket, és legjobb kívánságait küldi Önöknek.” Az a szervezet, amelyet Johnson a fenti módon nagyrabecsüléséről biztosított, az SNO nevű terrorista csetnik-csoport volt, melynek chicagói főhadiszállásán az említett Šeferović töltötte be az elnöki tiszteket. Az előző fejezetben már láttuk, hogy éppen e levél keltezésének esztendejében, még január hónapban, az SNO különítményei egyetlen éjszaka hat jugoszláv diplomáciai és konzuli épület ellen intéztek bombatámadást az Egyesült Államokban és Kanadában.

Nem szakított ezzel a hagyománnyal a jelenlegi elnök, Richard Nixon sem. 1964. november 23-a és 27-e között rendezte tizedik, évenkénti konferenciáját Az Ázsiai Népek Antikommunista Ligája (APACL). Az említett ülésre az Egyesült Államok két megfigyelője utazott el, s egyiküket Richard Nixonnak hívták. 1969 elején a „Lo

Specchio” című olasz hetilap két teljes oldalt elfoglaló cikket közölt ezzel a címmel: „Lapunk interjúja Tollas Tiborral, a magyar szabadság száműzetésben élő bajnokával: »Még elviseljük a szenvedést!« . . .” A cikkhez tartozó fényképek legnagyobbika 1959-ben készült Washingtonban. A képen Tollas Tibor és Richard Nixon látható, amint mosolyogva állnak egymás mellett, s az Egyesült Államok akkori alelnöke „aranyszőget” ver egy magyar nemzeti zászló rúdjaiba. A fénykép alatt ez a szöveg olvasható: „Nixon megválasztása a szabadság nagy reménységét jelenti mind az otthon, mind a külföldön élő magyarok számára.” Tegyük hozzá, hogy Tollas Tibor a második világháború idején a hírhedt horthysta csendőrség tisztje volt Magyarországon, s ebben a minőségében akciókat vezetett a hazafiak és a zsidók ellen. Egy idő után maguk a magyar emigránsok is megelégtették, hogy Tollas szüntelenül „a magyar szabadság bajnokának” szerepében tetszeleg, és 1967-ben Párizsban közreadtak egy olyan okmány- és jegyzőkönyv-gyűjteményt, amelynek ismeretében senkinek a legcsekélyebb kétsége sem lehet Tollas valódi múltja felől.

Eddig az Egyesült Államok öt, háború utáni elnökének tetteit és nyilatkozatait idéztük, azaz legfelülről választottuk a példákat. De sorolhatnánk szinte vég nélkül a hasonló megnyilvánulásokat, így az olyan személyek, mint John Foster Dulles, Henry Cabot Lodge, Hubert Humphrey és mások nyilatkozatait és állásfoglalásait. Felidézhetnénk az Egyesült Államok kongresszusának számtalan ülését az utolsó negyedszázadban, ahol demokrata és köztársaságpárti szenátorok és képviselők dörögtek el hangzatos nyilatkozatokat és interpellációkat. Már 1945 novemberében, alig néhány hónappal az Egyesült Államoknak és a Szovjetuniónak az igazi fasizmus felett aratott közös győzelme után szólásra emelkedett a képviselőház egyik tagja, Alvin E. O’Konski wisconsini képviselő, s kijelentette, hogy Litvánia „a vörös fasizmus uralma alatt” él. Amikor A New York-i Ukrán–Amerikai Szervezetek Egyesített Bizottsága 1954-ben dicsőítő művet adott ki az UPÁ-ról, azaz az ukrán nacionalisták fegyveres különítményeiről, két amerikai szenátor, Theodore F. Green és Irving M. Ives, továbbá egy képviselő, Michael A. Feigan, intézte el a könyv kiadását. Igaz, arról a megszámlálhatatlanul sok üzenetről és üdvözléstről, amely sohasem marad el, amikor a nyugati világ va-

lamelyik pontján a keleti emigránsok gyűlést vagy kongresszust tartanak, azt lehet mondani, hogy ezeket az amerikai képviselők és szenátorok csak magánszemélyekként írják alá! De amikor az Egyesült Államok Kongresszusa 1959. július 17-én megszavazta a „III. számú határozatot”, vagyis azt a szöveget, amely intézményesíti „a Rab Nemzetek Hetét”, s amikor ez a szöveg felsorol 22 ilyen „rab nemzetet”, köztük egy „Idel-Ural”-nak nevezett országot is, amelyről nem tudni, hogy voltaképpen melyik bolygón is terül el, akkor már nem egyéni kezdeményezésről van szó, hanem olyan politikai aktsusról, amely magát az amerikai államot is elkötelezi.

Fontos szerepet játszik ebben a nagyszabású támogató kampányban a diplomácia és a hadsereg is. A hadsereg mindenekelőtt egyszerűen besorozza az amerikai katonák közé a fiatal emigránsokat. Itt azonban elsősorban azokról a tanulmányokról van szó, amelyeket számos tiszti iskolában és stratégiai kutatóintézetben folytatnak a Szovjetunió és a népi demokráciák ellen irányuló felforgató tevékenységgel és ezek végrehajtási terveivel kapcsolatban, s amelyeknek eredményeit hivatalos folyóiratokban teszik közzé. A magas rangú tisztek és tábornokok személyesen is részt vesznek azokon a megmozdulásokon, amelyek ennek a törekvésnek a szolgálatában állnak. Így például amikor Párizsban 1960. december 1-e és 3-a között megrendezték „a szovjet politikai hadviselést tanulmányozó nemzetközi konferenciát”, amelyet közismerten szélsőséges kommunistaellenes emigráns csoportok szerveztek, ezen két amerikai tiszt is megjelent. Figyeljük meg, hogyan mutatták be őket a nyilvánosság előtt: „Donovan P. Yeuell, a hadsereg vezérkara koordinációs bizottságának tisztje, az amerikai Katonai Akadémia tájékoztatási főnöke, a pennsylvaniai Egyetem Politikai Kutatóintézete és a chicagói amerikai Stratégiai Intézet munkatársa, a politikai hadviseléssel foglalkozó tanulmányok és előadások szerzője, a hadsereg hadműveleti kutatásokkal foglalkozó osztálya főnökének tanácsadója.” Ő volt az egyik. És a másik? „Morris O. Edwards dandártábornok, az Egyesült Államok Országos Katonaiskolájának (The US Military Academy, West Point) egykori növendéke, akit 1957-ben közvetlenül azelőtt léptettek elő dandártábornokká, hogy kinevezték a NATO Kollégiumának személyzeti főnökévé az »Alaszkai Parancs-

nokságon» s aki jelenleg a NATO védelmi testületének helyettes főparancsnoka» . . .

Ami a diplomákat illeti, ők bábjátékot játszanak az emigránsokkal. Azzal, hogy elismernek vagy nem ismernek el valamiféle képviselőket, amelyről tudják, hogy egészében véve mesterséges képződmény, azzal, hogy megadnak vagy megtagadnak bizonyos szubvenciókat, amelyekről minden lehető alkalommal kimutatják, hogy merő jótékonyaságból adják – mindezzel megalázó, hol szennyes, hol meg aranyozott függőségben tartják az emigráns politikusokat, akik tisztában vannak vele, hogy dollár-vitamin adagjuk nélkül végük lenne. Ebből a helyzetből valami sajátos politikai színház alakul ki, amelyről az Európai Rab Nemzetek kongresszusa kapcsán később még beszélni fogunk.

A keleti emigránsoknak a hidegháborúban való felhasználásában, amint ez az Egyesült Államokban minden jelentős ügy kapcsán szokás, sőt szinte szabály, a magánvállalkozás és a magántőke is erőteljesen részt kér. Számos egyesületet, bizottságot, alapot és alapítványt hoztak létre, ezek különféle címkékkal ellátott szervezeteket alakítottak ki. Mivel ezekben a testületekben sok magas rangú állami tisztviselő, tábornok és politikus is különféle szerepet tölt be, s mivel minisztériumok, vezérkarok és a titkosszolgálat szubvencionálják őket, nehéz különválasztani bennünk az állami és az üzleti körök befolyását. Közülük a legfontosabb továbbra is a Szabad Európa, amely leginkább rádióállomásairól ismert, holott ez a szervezet tulajdonképpen komplex intézmény, amely szerteágazó tevékenységet folytat.

„A Szovjetunió népeinek szabadságáért küzdő amerikai bizottság Rt.” megalakulását a „New York Times” 1951. március 7-i száma jelentette be. „A Szovjetunió népeinek szabadságáért küzdő amerikai bizottság – közölte a lap – erkölcsi és anyagi támogatást fog nyújtani az orosz menekülteknek Sztálin rendszere ellen vívott harcukban . . . A bizottság bejelentette azt a kívánságát, hogy az általa nyújtott segélyek fölött egy olyan központi szerv rendelkezze, amelyben a szovjet emigráció valamennyi számottevő demokratikus eleme képviselteti magát. Már meg is kezdődtek a tárgyalások ennek a szervnek a létrehozásáról, s megállapodás született, hogy székhelye Nyugat-Németországban legyen”. A bizottság első elnöke

Eugene Lyons, a „Reader's Digest” későbbi főszerkesztője lett, akinek helyére hamarosan Leslie C. Stevens került, ő viszont 1954. szeptember 30-án átadta helyét Howland Sargeant volt helyettes külügyminiszternek. Ez utóbbi, tisztének elfoglalásakor kijelentette: „A bizottság ki fogja terjeszteni tevékenységét, s minden területen igyekszik együttműködni a Szovjetunióból érkező antikommunista emigránsokkal. Ennek során érvényesíteni fogja a Szovjetunió népeinek önrendelkezésére irányuló amerikai politikát. A bizottság legfőbb, közvetlen feladata tehát abban áll, hogy együttműködjék az emigráns körök mértékadó kommunistaellenes elemeivel.” Hogy mi is volt ez a „legfőbb, közvetlen feladat”, és hogy kik is voltak ezek a „mértékadó antikommunista elemek”, arról majd akkor alkothatunk fogalmat, ha elérkezünk Alexandre Melbardis, Baranov, alias „Barat ezredes”, s általában az SZBONR orosz emigráns szervezet nyugat-németországi tevékenységéhez, nem is szólva a Felszabadítási Rádió 17. adójáról vagy a müncheni, Szovjetuniót tanulmányozó intézetről. De ne szaladjunk előre . . .

Egy másik, igen figyelemre méltó szervezet az Orosz Szabadság Harcosainak Barátai (Friends of Fighters for Russian Freedom) elnevezést viseli. Eredetileg 1949-ben alakult meg Friends of Russian Freedom (Az Orosz Szabadság Barátai) néven George S. Counts professzor vezetésével, de teljesen jelentéktelen maradt, és alig működött mindaddig, amíg 1951 februárjában meg nem alakult Az Orosz Szabadság Harcosainak Barátai elnevezésű társaság. Az alapító banketten, amelyet New Yorkban rendeztek március 20-án, Brian MacMahon szenátor és a brooklyni egyetem rektora elnökölt. A társaság élén hivatalosan két asszony áll, Mrs. Henry Hadley elnöknő, és Mrs. Ivan Tolsztoj, ő a titkári és pénztárnoki teendőket látja el. A valóságban az egész vállalkozás megindításának az amerikai hadsereg egyik politikai tanácsadója, Frank R. Barnett volt a kezdeményezője. Érdekes portrét festett Barnetről az amerikai militarizmus egyik kitűnő szakértője, Fred J. Cook történész, akiről Bertrand Russell azt írta: „Ha ennek a századnak a végén lesznek még élő emberek, akkor ezt többek között Cooknak köszönhetjük.” Nos, hogyan vélekedik Cook Barnetről? „1951-ben tette ismertté a nevét – írja –, mint a kommunistaellenes politika meggyőződéses szószólója. Abban az időben azt javasolta, hogy alakítsanak idegen-

légiót a kommunista országok menekültjeiből. Újabban azt ajánlotta, hozzanak létre külön miniszteri tárcát és egy kongresszusi vegyesbizottságot kizárólag a hidegháború problémáinak elemzésére, alakításának egy önálló kormány szervet a propaganda és a lélektani hadviselés irányítására, végül nyissanak különleges katonai iskolát, ahol a politikai háború szakembereit képzik majd ki. Barnett egyik legfőbb hittétele, amelyet elvaráta is osztanak, a Szovjetunióval fennálló »permanens konfliktus« tézise. Ez a tézis azon az elméleten alapszik, hogy »a kommunisták magatartásában és alapvető céljaiban nem lehet olyan változásokra számítani, amelyek lehetővé tennék a Nyugat számára is elfogadható kiegyezést« . . .

Barnettnek nagyszámú hallgatóság előtt volt módja kifejtetni a permanens és elkerülhetetlen konfliktusról szóló elméletét. Előadója lett ugyanis az Országos Hadiakadémiának, a Katonai Műszaki Iskolának, a katonai és haditengerészeti tiszti iskolának, s részt vett az amerikai orvosok országos kongresszusán, az Országos Ipari Szövetség és a tartalékos tisztek szövetségének kongresszusán. Végül segítséget nyújtott Barnettnek eszméi terjesztésében és ezek tekintélyének növelésében a »Richardson-alapítvány« másodszülöttje, a pennsylvaniai egyetem Külpolitikai Intézete is, amely ésszerűnek tűnő, tudományosnak álcázott köntösbe öltöztette a »permanens konfliktus« elméletét . . .” Említsük meg Cooknak azt a megállapítását, hogy Frank R. Barnett egyik előadója volt „A szovjet politikai hadviselést tanulmányozó nemzetközi konferenciának”, amelyet, mint tudjuk, Párizsban tartottak 1960 decemberében.

De említhetnénk más szervezeteket is, például a Szabad Oroszország Alapot (Free Russian Fund), amelyet egy 1951. március 23-án rendezett New York-i gyűlésen hoztak létre. Elnöke kezdetben a külügyminisztérium egyik legfontosabb vezető személyisége, George F. Kennan volt. Neki azonban hamarosan le kellett mondania tisztességéről, mivel 1951 végén az Egyesült Államok moszkvai nagykövetségévé nevezték ki. Ám néhány hónappal később ismét elfoglalhatta elnöki tisztét, minthogy 1952 októberében a szovjet hatóságok kérésére visszarendelték Washingtonba. Kennan ugyanis a szovjet fővárosban a „diplomácia” leple alatt olyan tevékenységet folytatott, amelyet a diplomáciával aligha lehetett összeegyeztetni.

Mindeddig a Szabad Európán kívül csak olyan szervezeteket és

bizottságokat említettünk, amelyek kizárólag az orosz emigránsokkal foglalkoznak. Mondanunk sem kell, hogy a hidegháború ilyen-fajta szervei nem korlátozták tevékenységüket az orosz menekültekre. „A vasfüggönyön túlról menekültek” összes olyan csoportjai, amelyek hajlandók voltak „együtműködni a szabad világgal”, jogot formálhattak a maguk dollár-adagjára. Különösen bőkezű ellátásban részesültek az ukránok. Az Ukrán–Amerikai Segélybizottság (United Ukrainian American Relief Committee), amelynek sok más szervezethez hasonlóan szintén megvolt a maga antennája Münchenben, nem fukarkodott a szubvenciókkal. Az a gerillamozgalom ugyanis, amelyet az ukrán nacionalisták indítottak Kelet-Lengyelországban, a Szovjetunió nyugati részén és Észak-Szlovákiában, ha végül vereséget szenvedett is, igen jó benyomást tett a vezető amerikai körökre. James Burnham „A szovjet imperializmus legyőzéséért” című könyvében, amely a hidegháború valóságos bibliája lett, a következőket olvashatjuk: „Maga az a tény, hogy ilyen nehéz körülmények között egyáltalán fenn tudták tartani az ukrán felkelő hadsereg egy kis különítményét, vitathatatlanul olyan győzelmet jelent, amelynek szinte beláthatatlan súlyú következményei lehetnek a végső rendezés pillanatában.” Hasonló okokból igen aktívan működött a szintén az Egyesült Államokban székelő és Münchenben ugyancsak adóállomással rendelkező Egyesült Amerikai Litván Segélyalap (United Lithuanian Relief Fund of America Incorporated) is. Ennek a vállalkozásnak nemcsak egy rádióadója volt, hanem számos szerve is, amelyek több nyugatnémet városban működtek. Ugyancsak megvoltak a maga stuttgarti, hamburgi és müncheni fiókjai a Csehszlovák Menekültek Amerikai Alapjának (American Fund for Czechoslovak Refugees) is stb.

Az Egyesült Államokban kezdettől fogva megkülönböztetett figyelmet fordítottak a politikai emigránsoknak egy másik különleges kategóriájára is: azokra az emberekre, akik Nyugat-Németországban telepedtek le, s akik Közép-Európa német nyelvű kisebbségeiből származtak, vagy az egykori német, 1945 után Lengyelországhoz csatolt területekről, illetve a Német Demokratikus Köztársaságból menekültek nyugatra. Ezeknek a száma milliókat tesz ki. A bennük élő erős revansvágy igen nagy hatást tett a hidegháború amerikai szakértőire. Heinz Sander NDK-beli történész megállapította:

„Amerikában Willoughby tábornok volt a legfőbb szószólójuk. 1957-ben Baltimore-ban a tábornok azt javasolta, hogy erősítsék meg a NATO-t 90 vagy száz »menekült-hadosztályal«. Az irredenta szervezetek külföldi tevékenységének fontos hídfőállása az Egyesült Államokban a német–amerikai Steubengesellschaft (Steuben tábornok Társasága), amely a legkülönbözőbb eszközökkel igyekszik befolyást gyakorolni Washington politikájára a nyugatnémet imperialista érdekeknek megfelelően. A Steubengesellschaft tartja fenn azt a lobbyt*, amely a Kongresszusban Bonn érdekében tevékenykedik, s ez szervezi a hagyományos német–amerikai felvonulásokat is, amelyeknek az a céljuk, hogy megnyerjék az amerikai közvéleményt a nyugatnémet követelések számára . . .” Ezekkel a felvonulásokkal kapcsolatban Maximilian L. Opolony, a német „keleti menekültek” központi szervezetének egyik újságíró tagja 1961-ben ezt írta: „A Steuben-Parade történelmi és politikai jelentősége abban áll, hogy a harcokcsik dekorációjában ismét megtalálta a maga kifejezési formáit. Így a Steubengesellschaft kocsiját a hagyományoknak megfelelően az egykori porosz tábornok alakja díszítette, azé a hadvezéré, aki Nagy Frigyes uralkodása idején ontotta vérért Sziléziáért, vagyis azért a célért, hogy az Odera és a Baltikum közötti területen megfelelő védelmi övezetet alakítsanak ki a Kelettel szemben . . . Közép-Európa, ez a nyugati világ szívéen végighúzódo seb nem gyógyulhat be addig, amíg ki nem fakasztják . . .”

Ha ebben a fejezetben, amelyben a kommunistaellenes emigránsoknak a hidegháború amerikai stratégiái által történő felhasználásáról és szervezeteiknek jókora dollár-vitamin adagok segítségével való életbentartásáról volt szó, időnként múlt időt használtunk, ennek jelentősége stiláris és nem tartalmi. Az elmondottak lényege ma is teljes mértékben időszerű. Utolsó példánk egyébként 1968 tavaszáról származik. Ekkor történt, hogy Kalifornia kormányzója, Ronald Reagan, a hajdani híres televíziós színész, a helyi törvényhozással egyetértésben április 4-én aláírt és kiadott egy méltán történelminek nevezhető rendeletet. Ez a rendelet leszögezte, hogy a jövőben minden év április 10-e a horvát függetlenség évfordulójának ünnepe

* *Lobby* – eredeti jelentése előcsarnok. Így nevezik azokat az üzleti érdekszövetségeket, amelyek befolyásolni igyekeznek az amerikai törvényhozást. – *Szerk.*

(Croatian Independence Day) legyen. Talán még emlékszünk rá, hogy április 10-e az usztasák „dicsőséges” napja volt, mivel 1944-ben Ante Pavelić ezen a napon kiáltotta ki a „független horvát államot”. Ha arányaiban más is, ez mégis olyasvalami, mintha a francia Alpes-Maritimes megye prefektusa elhatározná, hogy ezentúl minden évben hivatalosan meg kell ünnepelni Hitler hatalomra jutásának évfordulóját. Reagan tette azonban nem elszigetelt eset. Más amerikai vezetők – köztük egy nagyváros, az Ohio állambeli Cleveland polgármestere, Carl B. Stokes – is ugyanilyen elhatározásra jutottak.

Vatikáni rádióadók – XII. Pius és a „házához való jog”

Egy skót usztasa – A montreali aranykönyv – A torontói rabbi

Az Európa Tanács . . . – A tengernagy fél a „vörös tengertől”

Egy fekete herceg a pomerániaiaknál

„Száműzetés és szabadság” – A hidegháború titkai

A hidegháború szemszögéből nézve az úgynevezett „szabad világ” minden egyes nemzete egy-egy különítménye és része annak a hatalmas hadseregnek, amelynek főhadiszállása az Egyesült Államokban van. Attól a pillanattól kezdve, amikor ez a főhadiszállás úgy döntött, hogy a „vasfüggönyön túlról érkező menekülteknek” a Szovjetunió és a keleti országok elleni felhasználása egyik elemét alkotja az általa alkalmazott stratégiának, ezt a szempontot valamennyi osztag természetesen szintén beillesztette a maga haditervébe. Így tehát a nyugati tábor minden egyes országa magáévá tette és gyakorlatilag is érvényesítette a kommunistaellenes emigránsok támogatásának, felhasználásának és szervezeteik módszeres erősítésének politikáját, természetesen azzal a céllal, hogy minél eredményesebben hasznosíthassák őket a küzdelemben. Közvetlenül a második világháború után, s még inkább az ötvenes évek elején kibontakozott az emigránsok nemzetközi támogatásának világméretű hálózata. Ennek a hálózatnak egyes részei, láncszemei azonban nem minden országban voltak egyformán erősek: erejük attól függött, hogy az általános irányelvek megvalósítása hol talált kedvezőbb talajra. Nyilvánvaló például, hogy könnyebb volt politikai csoportokat szervezni egy olyan emigrációban, amelynek már sok tagja gazdaságilag, egzisztenciálisan megalapozottan, szilárdan megtelepedve élt a nyugati országokban, hiszen ez lehetővé tette, hogy szimpatizánsokat találjanak az illető ország állampolgárai között, kiterjedt agitációs és propaganda-tevékenységet folytassanak, pénzt gyűjtsenek és embereket toborozzanak. Magától értetődik, hogy e munka sikerénél sokat számított az illető ország általános politikai helyzete, légköre is. Hasonlóképpen

fontos volt, hogy az adott területen léteznek-e és megfelelő tevékenységet folytatnak-e olyan nemzetközi szervezetek, amelyekben az emigráns csoportok „fedőszervekre” találhatnak, s ahová jól beépülhetnek. Egyes országokban az is előfordult, hogy helyi kezdeményezésre már jóval a hírhedt amerikai „kölcsonös biztonsági törvény” megszavazása előtt – történelmi és ideológiai okokból – megteremtették az emigránsok befogadásának és támogatásának rendszerét.

Így történt ez például a Vatikánban . . . A román, a horvát és más háborús bűnösök megszöktetésével kapcsolatban már jellemeztük azt a szerepet, amelyet a katolikus hierarchia jelentős elemei játszottak a második világháború végén. Fejtő Ferenc „A népi demokráciák története” című munkájában ezt írja: „Az egyházak, különösen pedig a katolikus egyház, Magyarországon, Horvátországban, Szlovákiában és valamivel kisebb mértékben Lengyelországban is ragaszkodott középkori eredetű és jellegű kiváltságaihoz. Az egyházi főméltóságok a régi kiváltságos osztályokkal vállaltak szolidaritást, mivel származásuknál fogva vagy asszimiláció révén maguk is ezekhez tartoztak. A háború előtti tekintélyuralmi rendszerek – mint például Magyarországon Horthyé, Lengyelországban az ezredeseké, Romániában, Bulgáriában és Jugoszláviában a diktatórikus eszközökkel uralkodó királyoké – számíthattak az egyházak támogatására a fennálló társadalmi rend fenntartásáért és a „felforgató” eszmék ellen vívott harcukban . . . 1939-ben és 1941-ben a Vatikán nem csekély örömmel és elégtétellel szemlélte, hogy az eretnek Csehszlovákia és a túlnyomórészt ortodox lakosságú Jugoszlávia romjain kicsiny fasiszta államok alakulnak, amelyek kedveznek az egyházi befolyásnak. Monsignore Tisót a Szentszék sohasem ítélte el, noha igen sok nem kommunista cseh és szlovák árulónak tekintette. Vagy vegyük Stepinac esetét: háború alatti magatartásáért később még egy esetleges Mihajlović-kormánynak is felelősségre kellett volna vonnia.”

A Vatikán tehát nem várt Washington jeladására, s már 1945-ben hozzálátott, hogy az egyházi állam területén kommunistaellenes emigráns szervezeteket alakítson ki, majd fejlesszen tovább. A háborús bűnösök itt már a hidegháború kezdete előtt lehetőséget kaptak arra, hogy rádión fordulhassanak volt hazájuk lakosságához. Különféle szerzetesrendek szabályos kiképző intézeteket létesítettek az emigráns agitátorok és propagandisták számára. Az egyik legjelleg-

zetesebb intézményt a jezsuiták hozták létre és tartották fenn: bresanonei iskolájukban magyar, lengyel és szlovák hallgatók tanultak. XXIII. János pápa idején valamennyire fékeztek ugyan ennek a tevékenységnek a legfeltűnőbb kinövéseit, de joggal feltételezhetjük, hogy számos ilyen intézmény ma is létezik és működik. Ilyen például a Hermann Haest által 1955-ben alapított Centro Studio Cattolico (Katolikus Kutatási Központ), amelynek leple alatt a Vatikán hírhedt, de igen kevésbé ismert titkosszolgálat a ügynöki tevékenységre használja fel az emigránsokat. Sokat lehetne beszélni az olyan szervezetek valóságos szerepéről is, amilyen például a Caritas, vagy azokról a kampányokról, amelyek a „csend egyházának” nevében folynak. Magában Németországban is, közvetlenül a náci vereség után, abban az időben, amikor a megszálló hatalmak még a nácizmus felszámolásának közösen megállapított elveiből indultak ki politikájukban, a „keleti menekültek” embrionális állapotú szervezetei egyetlen támaszra találtak: a Vatikánra. Heinz Sander NDK-beli történetíró ezzel kapcsolatban megjegyzi: „A fuldai püspöki konferencián a németországi katolikus egyház legfőbb szerve már az első alkalommal, 1945 augusztusában tiltakozott a németeknek a keleti területekről történő áttelepítése ellen. XII. Pius pápa 1945-ös karácsonyi üzenetében formálisan elítélte ugyan a háborút, de egy szót sem szólt arról, hogy ázt a német imperializmus robbantotta volna ki. Ezzel szemben bírálta Németország új határait. Ebben az üzenetben, továbbá 1946 februári pásztorlevelében és a német püspökök levelére adott 1948 áprilisi válaszában olyan jelszavakkal és kifejezésekkel fegyverezte fel a politikai klerikalizmust, amelyeket az kitűnően felhasználhatott a kommunistaellenes és revansista propagandában. Ilyen volt a „totalitarizmus”, a „házához való jog” (Recht auf Heimat), „a Keletről kiűzöttek” (Ostvertriebene) stb. . . . Adolf Kindermann prelátus és professzor egyáltalán nem túloz, amikor a Vatikán akkori szerepének, különösen pedig XII. Pius 1946 februári pásztorlevelének utólagos méltatásakor így tekint vissza a múltra: „Ezek az egyértelmű szavak évekkel korábban felvetették azt, ami körül később a »házához való joggal« kapcsolatos viták folytak . . . valójában nyugodtan elmondhatjuk, hogy a Szentszék kezdeményezte a nyugat-németországi revanspolitika elméletét . . .”

Aligha kell bizonygatni, hogy a Vatikán szerepétől és álláspontjától

tól függetlenül itt nem vallási, hanem *politikai* kérdésről volt szó. Figyelemre méltó ebben a vonatkozásban egy olyan jellegzetesen protestáns ország magatartása, amilyen Nagy-Britannia. London már a háború másnapján, mielőtt még az amerikai kezdeményezésekre sor került volna, az árnyék-kormányok fővárosa volt. Az ott működő „kormányok” közül a lengyeleké volt a legfontosabb és a leghangosabb, de nem az egyedüli. Voltaképpen az ilyenfajta példákban Anglia ugyanolyan gazdag, mint az Egyesült Államok. Az ezen a téren folytatott állandó és következetes angol politikát olyan példák illusztrálják, mint Harold Macmillan későbbi miniszterelnök 1951. március 6-i beszéde az Észti Nemzeti Tanács ülésén, a balti emigráns vezetők előtt, akiket harcra bátorított, vagy P. Kirk egykori honvédelmi államtitkár nyilatkozata az Európai Rab Nemzetek Kongresszusának strasbourg-i ülésén (1963. május 5–7.), nem is említve e két időpont között az ukrán gerillákról és hasonló témákról szóló dicsőítő sajtócikkeket. Az angol és az amerikai magatartás között nem lényegi, hanem legfeljebb formai eltérés tapasztalható. Az angolok évszázadok óta hajlanak arra, hogy az ilyen ügyeket diszkrétén kezeljék, s alig leplezték csalódottságukat, amikor azt kellett látniuk, hogy az emigráns vezetők legtöbbje – a nagyobb és könnyebben megszerezhető pénzüsszegek csábításának engedve – London helyett inkább Washington szolgálatába szegődik. Alig van jelentősége, hiszen nagyon kevésbé felel meg a valóságnak, amit egyes emigráns vezetők utólag állítottak, igazolni igyekezvén átpártolásvukat, hogy tudniillik Anglia elárulta őket, sőt már kezdettől fogva sem támogatta őszintén törekvéseiket. Mindez említésre sem lenne érdemes, ha az ilyen vádakból nem bukkannának fel néha pikáns részletek is, amilyen például az usztasák szövetsége Az Európai Szabadságért Küzdő Skót Ligával (Scottish League for European Freedom), amelynek elnöke, John F. Steward, 1958-ban bekövetkezett haláláig állandó ürügyként használta fel a horvát kérdést ahhoz, hogy az angol kormányt skót nacionalista álláspontból támadhassa.

Meglepő lenne, ha Kanada, amely a brit hagyományok és az amerikai kezdeményezések között foglal helyet, s kezdettől fogva kitart az „atlanti politika” mellett, azonfelül a múlt század óta kedvelt letelepedési helye a kelet-európai országok gazdasági emigrációjának, nem játszana kiemelkedő szerepet a „keleti politikai menekültek”

támogatásának és felhasználásának nemzetközi hálózatában. Kanada esete ebből a szempontból jellegzetesebb, mint bárki is gondolná. Azok a dolgozó ukrán, lengyel, balti és egyéb családok, amelyek Észak-Amerikában telepedtek le, miután hamarosan gyökeret ver-
tek és tűrhető anyagi helyzetet vívtak ki, sőt jómódba kerültek, erős hajlamot mutattak az asszimilációra. Szülőföldjükön maradt roko-
naikkal időnként leveleznek ugyan, sőt néha-néha meg is látogatják azokat, vagy azok őket, Kanadában részt vesznek a folklorisztikus
jellegű ünnepségeken és felvonulásokon (népviselet, népi táncok, da-
lok stb.), megőriznek bizonyos vallásos hagyományokat, ettől elte-
kintve azonban a mostani nemzedék nem tanúsít komolyabb érdek-
lődést egykori hazája iránt. Még kevésbé vonzza őket a küzdelem
azoknak a régi rendszereknek a visszaállításáért, amelyek uralma
alatt szüleik vagy nagyszüleik legtöbbször annyit szenvedtek. Ez az
érdektelenség természetesen a legkevésbé sem kedvez a kommunista-
ellenes emigráns csoportoknak. Így azután ezek ügyét a kanadai kor-
mány volt kénytelen felkarolni, az a kormány, amely állandóan és
módszeresen ajánlgatja a politikai emigráns szervezeteket a gazda-
sági emigráció tömegeinek, visszaélve azoknak az embereknek a bi-
zalmával, akik nem régóta kanadai állampolgárok vagy éppenséggel
most akarják megszerezni az állampolgárságot.

Lássunk néhány példát. 1957-ben August Rei, az Észti Nemzeti
Tanács azóta (1963-ban) meghalt elnöke látogatást tett Kanadában.
Itt úgy fogadták, mint hivatalos állami személyiséget. Montrealban
maga Drapeau polgármester fogadta a városházán, s miután fel-
kérte, hogy írja be nevét a város aranykönyvébe, lefényképeztette
magát vele. 1965 áprilisában Torontóban az usztasák nyilvánosan
megünnepelték „a horvát függetlenség évfordulóját”, vagyis a Pa-
velić-féle állam megteremtésének napját. Dr. Stanley Heydas kana-
dai miniszter erre az alkalomra külön odautazott, hogy maga is fel-
szólalhasson, s az emelvényen megjelent a város polgármesterének
egy képviselője is . . . Egyike a legszélsőségesebb nemzetközi emig-
ráns szervezeteknek a Nemzetek Antibolsevista Blokkja (ABN). Er-
ről a szervezetről, mint „a keleti emigránsok főhadiszállásáról”,
1964-ben meglehetősen hosszú cikket közölt a nyugatnémet „Rheini-
scher Merkur”. A szerző, Wolfgang Strauss, a cikk végén felsorolja
„az ABN legbefolyásosabb barátait és jótékony támogatóit”. Az

amerikaiak és az angolok után mindjárt a kanadaiakat említi, többek között „Gordon Churchill szövetségi minisztert, végül pedig magát Diefenbaker volt miniszterelnököt . . .”

Kanadában működik a Lett Nemzeti Föderáció. Elnökét Janis Niedrának hívják. Sok barátjához hasonlóan őt is több esetben nyilvánosan megvádolták azért a tevékenységéért, amelyet Tukums lett városban a német megszállás alatt folytatott. Vádlói között volt Günter Plaut, Toronto rabbija is. Mivel vádolták? A sok-sok tanúvallomás között, amelyben az ő neve is szerepelt, az üldözésekből megmenekült Vera Lejmalnice egy mondatban foglalta össze a vád lényegét: „A tukumsi zsidók 1941 júliusában pusztították el, amikor éppen Janis Niedra volt a Kommandantur »vezetője« . . .” Niedrát nem rázta meg túlságosan a vád, annál kevésbé, mivel gyakori és szívélyes érintkezést tartott fenn a kanadai hatóságokkal, különösen pedig Diefenbaker miniszterelnökkel.

E tanulmány keretei nem engedik, hogy egyenként menjünk végig a nyugati országokon. Elégedjünk meg annak megállapításával, hogy alig van ennek a könyvnek olyan fejezete, ahol ne esnék szó Nyugat-Németországról. Tegyük ehhez hozzá, hogy létezik egy Európa Tanács nevű szerv, amelyről már mindenki hallott, de a legtöbben azt hiszik róla, hogy olyan testület, amely kontinensünk jövőjéről nyilatkozzat, bukott parlamenti politikusoknak szolgál szószékkal és színekurákkal, tonnaszám ad ki luxuskivitelű brosúrákat, és néhány utópistának ad lehetőséget az álmodozásra. A valóságban ez az Európa Tanács a fentiekén kívül harcot folytat Európának az ellen a része ellen, amely nézete szerint nem eléggé „európai”. Ennek érdekében szárnya alá fogad egy sereg politikai emigráns szervezetet. Tagjainak abban a csoportjában, amely „az európai együttműködésért küzdő, nem kormány jellegű szervezetek” elnevezést viseli, tíz „emigráns nemzeti tanács” szerepel, és pedig az albán, a bulgár, az észt, a magyar, a lett, a litván, a lengyel, a román, a csehszlovák és a jugoszláv. Ugyanígy az Európai Federalista Unió címszó alatt, „emigráns rendes tagok” megjelöléssel, találhatunk bolgár, horvát, magyar, szerb, szlovén, román, litván, lengyel, jugoszláv és csehszlovák csoportokat. Más kategóriába tartoznak a „nemzetközi tagszervezetek”, s ezek között találjuk az Emigráns szabad szakszervezetek nemzetközi központját is. Az Európa Tanács Tanácskozó

Gyűlése rendszeresen fogad el úgynevezett „határozatokat”, amelyek hangnemét és szellemét egyetlen ilyen határozattal is jól illusztrálhatjuk. A „189. (1960-as) határozat”-ról van szó, amelyet 1960. szeptember 29-én hoztak, s amely „a balti államok helyzetével foglalkozik, a Szovjetunió által történt erőszakos bekebelezésük huszadik évfordulója alkalmából”. E határozat 4. pontja „kifejezi rokonszenvét a szenvedő balti népek iránt, s biztosítja őket, hogy a többi európai nép nem feledkezik meg róluk”. Végül a 7. pont „nyomatékosan arra kéri a Tanácshoz tartozó kormányokat, hogy támogassák a balti országok menekültjeinek arra irányuló törekvéseit, hogy megtarthassák nemzeti kultúrájukat, hagyományaikat és nyelvüket, arra a napra várva, amikor Észtország, Lettország és Litvánia szabad nemzetekként elfoglalhatják helyüket demokratikus nemzetközi intézményeinkben” . . . Egy másik példa: a Magyar Forradalmi Tanács elnöke, Kéthly Anna és főtítkára, Kiss Sándor, egy New Yorkban 1957. március 18-án megszövegezett dokumentumban azt bizonygatták, hogy a Forradalmi Tanács „a Szabad Magyarország érdekeit képviselő és az Európa Tanács közgyűlése által támogatott intézmény” . . . Az Európai Rab Nemzetek Kongresszusa (ACEN) több ízben is örömmel nyugtázta a nyilvánosság előtt, hogy az Európa Tanács gondoskodó figyelmet és érdeklődést tanúsít irányában. Az ACEN kilencedik ülészakának munkájáról szóló jelentésben, amely 1964-ben jelent meg, a következőket olvashatjuk: „A kongresszus a kilencedik ülészak során fenntartotta szoros együttműködését az Európa Tanáccsal. A két szervezet kapcsolatai még jobban megerősödtek.”

Bizonyos, hogy az Egyesült Államok és Kanada mellett az emigráns szervezeteket támogató világméretű hálózat európai része a legtevékenyebb. Mindamellett ennek a hálózatnak Latin-Amerikában, Ázsiában és Afrikában is megvannak a fiókjai.

Nézzük röviden ezeket is. Kezdjük Brazíliával. Rio de Janeiróban Carlos Peuma Botto admirális áll az ún. Antikommunista Keresztes Hadjárat élén. Ő az elnöke A Kontinens Védelméért Küzdő Amerika-közi Szövetségnek is. Amikor 1960-ban Párizsban összeült „a szovjet politikai hadviselést tanulmányozó nemzetközi konferencia”, a tengernagy odautazott, hogy beszédet tartson „a totális politikai háborúról”. Ez a tengerész, aki annyira retteg a „vörös tengertől”,

hazájában nagy pártfogója a keleti politikai emigráns csoportoknak. Különösen E. Ressel egykori román alezredessel, az ACEN braziliai képviselőjével működik együtt, akinek copacabanai lakása az emigránsok braziliai tevékenységének egyik legfőbb központja.

Argentínában 1962 óta szeptember 9 és 15-e között évről évre megünneplik a „rab nemzetek hetét”. Meglehetősen élénk tevékenységet folytat az országban az ACEN helyi delegációja is, amelynek vezetője a lett Visvaldis Gusts, tagjai között pedig egy román, egy litván és egy magyar foglal helyet. Ugyanezt mondhatjuk a Nemzetek' Antibolsevista Blokkjáról (ABN) is, amelynek Dél-Amerikában legfontosabb személyisége az argentin dr. A. Marquez. Végül említenünk kell az usztasákat is, akikkel szerfölött kitüntetően bánnak. Amikor 1967. október 12-én az argentin légierők napját ünnepelték, a hivatalos személyiségek között ott ült Zvojnimir Pilsel, a HOP „Vitez Jure Frančetić” szekciójának titkára. Le is fényképezték dr. Guillermo Borda argentin belügyminiszter, Osvaldo V. Guaita tartományi kormányzó és fregattkapitány, Miguel Angel Montes tábornok, a 9. dandár parancsnoka, valamint egyéb közéleti nagyságok társaságában. Hivatalos támogatásban részesülnek az usztasák Uruguayban is. Támogatja és szubvencionálja a „rab nemzeteket” Chile*, Columbia, Mexikó, Peru, Venezuela és Ecuador kormánya. Mexikóban és Bolíviában képviselte van az Antibolsevista Blokknak.

Utazzunk most el Dél-Amerikából Fekete-Afrikába. Kétségtelen, hogy az afrikai kontinens nem tartozik e hálózat legfontosabb területei közé, mindamellett itt is találhatunk néhány elgondolkoztató példát. Ilyen mindjárt az a tény, hogy az 1960-ban Párizsban megrendezett „a szovjet politikai hadviselést tanulmányozó nemzetközi konferencián” Katanga és léopoldville-i Kongó képviselői is részt vettek. Dominique Diur, a Csombe-féle „Conakat-párt” egyik alapító tagja és „Katanga franciaországi állandó missziójának vezetője” beszédet is tartott a konferencián ilyen címmel: „Eltaszítja-e a Nyugat azokat a barátait, akik szembe akarnak szállni a kommunizmussal?” Nzeza N'Landu, az „Abako-párt” küldötte pedig arról beszélt, „milyen tevékenységet folytat Kongóban a Kreml”. Egy másik

* Emlékeztetünk arra, hogy a szerző 1968-ban írta ezeket a sorokat. – Szerk.

példa: 1962 augusztusában a nyugat-németországi Kielben a Nigériából érkezett Oyelowo herceg volt az ünnepelt sztárja az ún. „Pomerániai napnak”, amelyet a Pomerániából származó „keleti menekültek” rendeztek. Ezen az ünnepségen, amelyen Schleswig-Holstein tartomány akkori miniszterelnöke és a Szövetségi Köztársaság későbbi hadügyminisztere, Uwe von Hassel elnökölt, balti emigránsok is részt vettek.

Vagy vegyük Ázsiát. Indiában Rama Swarup irányítja ezt a tevékenységet. Swarup összeköttetésben áll a világ szinte valamennyi kommunistaellenes emigráns csoportjával. Sokat utazik: 1960-ban Párizsban járt, hogy részt vegyen „a szovjet politikai hadviselés” konferenciáján. 1963-ben ő lett a New York-i ACEN tudósítója Új-Delhiben. 1967-ben Taivanban látjuk a Nemzetközi Antikommunista Liga első konferenciáján, 1968-ban pedig Londonban a Nemzetek Antibolsevista Blokkjának ülésén.

Szándékosan nem foglalkoztunk Ausztráliával és a Távol-Kelettel. Ennek oka mindenekelőtt az, hogy az ausztrál hatóságok magatartása már az uszítások tevékenységéről szóló fejezetben is olyan világosan kirajzolódik, hogy szükségtelennek látszott ismét visszatérni rá. Másrészt Taivanról, Saigonról, Szöulról, Tokióról, Maniláról és más távol-keleti fővárosokról inkább majd akkor beszélünk, amikor Az Ázsiai Népek Antikommunista Ligájáról (APACL) lesz szó.

Miután így sebtiben körüljártuk a világot, részletesebben kell foglalkoznunk Franciaországgal. Itt olyan tisztán kivehető kettős játék folyik, amelyet bővebben kell ismertetnünk. Eltekintve az olyan kivételes időszakoktól, amilyenek az 1956-os magyar események voltak, valamint az olyan izgalmas aktualitásokról, amilyeneket a boulevard Delessert-i jugoszláv klub ellen végrehajtott usztasa merénylet képviselt, a francia közvélemény alig vesz tudomást a keleti emigránsok problémáiról. Ha leszámítjuk az olyan alkalmakat, amikor valamilyen kommunistaellenes gyűlésen megható beszédek hangzanak el, vagy amikor az egyik délutáni lap „Szabad Fórum” („Tribune libre”) rovatában néha-néha megszólalnak, ezek az emigránsok alig szerepelnek a nyilvánosság előtt. Kiadványaikat, nyilatkozataikat csak azok olvassák sűrűbben, akik különös érdeklődést tanúsítanak a szélsőjobboldali kiadványok iránt, vagy akik tagjai vala-

melyik klasszikus jobboldali jótékonyági egyesületnek. Mégis, ha közelebbről vesszük szemügyre a dolgot, kiderül, hogy ezek az elemek, bár titokban, mégis igen tekintélyes körök támogatását élvezik. Nem kívánom lemásolni az „előkelő világ” név- és címjegyzékét, csupán néhány névre szorítkozom . . .

André François-Poncet nagykövet és akadémikus munkatársa az „Új Európa” című magyar nyelvű kiadványnak. A folyóirat felelős szerkesztője Csonka Emil, aki hazájában a háború alatt a nyilaskezsztések vezérének, Szálasinak volt az „írnoka”, ma pedig a Szabad Európa Rádió munkatársa. Működik Párizsban egy fehérorosz emigráns szervezet, amelynek vezetőjéről, Arsène Goulévitchről, alias François de Romainville-ről már szó volt az első fejezetben. Ez a szervezet eredetileg Az Elnyomott Népek Védelmének Szövetsége (UDPO) nevet viselte, majd 1958 januárjában vette fel a Szabadság Internacionáléja elnevezést. Havonta megjelenő francia nyelvű lapot ad ki „Exil et Liberté” (Száműzetés és szabadság) címen. Noha maga a szervezet igen kicsi, tagjainak száma elenyésző, a lapnak igen neves munkatársai vannak. Íme néhány név közülük, előre is elnézést kérve azért, hogy élők és holtak egymás mellett szerepelnek: Claude Farrère, Lacaze tengernagy, Maxime Weygand tábornok, Henry Bordeaux, Jean Legaret, Robert Schuman, Joseph Denais, Edouard Frédéric-Dupont, Paul Estèbe, Henri Lémery, Georges Portman, Julien Tardieu, Jean Baylot, Etienne Royer de Véricourt stb. Említsük meg azok számára, akik talán nem tudnák, hogy 1969 februárjában Georges Portman orvosi tisztségein kívül Gironde megye szenátora és a NATO francia delegációjának elnöke is volt. Arra már többen fognak emlékezni, hogy Jean Baylot az indokínai háború utolsó hónapjaiban Párizs rendőrfőnöke volt, és sok szó esett róla a „szökevények ügyének” nevezett botrányban, Julien Tardieu és Etienne de Véricourt pedig egyaránt a párizsi községtanács elnökei voltak. Az „Exil et Liberté” munkatársa Achille Dauphin-Meunier, a boulevard Saint-Germainen működő Amerikai Tudományos Intézet (Centre des hautes études américaines) igazgatója is. Ez az intézet kapcsolatban áll valamennyi emigráns politikai szervezettel. A Béke és Szabadság szervezet egyik fő védnöke volt a franciaországi kommunistaellenes emigráns csoportoknak, amikor a Független Parasztok szervezete nagy pompával fogadta kongresszusán a lengyel

Mikołajczykot és a magyar Nagy Ferencet, s egyik fiatal vezetője, Stanislas de La Laurencie képviselte Berlinben a szervezetet Közép- és Kelet-Európa Szabad Ifjúságának Tanácsában. Az MRP* egyik alapítója, a Köztársasági Tanács elnöke, Ernest Pezet volt a Francia-Balti Társaság elnöke . . .

Egyesek talán mégis meglepődnek, mégpedik három olyan gaulle-ista vezető miatt, akiket általában a legortodoxabbak közé tartozóknak szoktak tekinteni, továbbá annak a szakszervezetnek az említésétől, amely a közhit szerint igen óvatos, józan és körültekintő politikát folytat: a Keresztény Dolgozók Francia Szövetségéről (CFTC) van szó, annak kettészakadása előtt.

A három gaulle-ista vezető: Michel Debré, Maurice Schumann és Edmond Michelet. Az első csupán üzenet formájában, a másik kettő viszont személyesen is megjelent „a szovjet politikai hadviselés” 1960 decemberi párizsi konferenciáján. Michel Debré a következőket írta a konferenciához intézett üdvözlétében: „A mai világban, a mi korunkban, amikor a Nyugatnak teljes egységben kell védekeznie a totalitárius imperializmusok szervezett felforgató tevékenysége ellen, feltétlenül hatékonyabbá kell tenni a tájékoztatást, hogy fel tudja venni a harcot az ellenséges propagandával . . . Ezért van nagy jelentősége a Szovjetunió politikai hadviseléséről tartott konferenciának. Ezt annál is nyomatékosabban kívánom hangsúlyozni, mivel a Nyugat eredményesebb védelme szabad és elfogulatlan vizsgálatának, amelynek célja a Nyugat eszményeinek és filozófiájának jobb megismerése, feltétlenül újabb lehetőségeket kell adnia a szabadság számára . . .”

Maurice Schumann ugyanitt kijelentette: „Azért vagyunk itt, hogy meghatározzunk egy fenyegetést, és megszervezzük az ellene való védekezést. Ennek a fenyegetésnek az eredete és ennek a védekezésnek az alapeszméje az, hogy a kommunizmus minden néptől, magától a Szovjetunió népeitől is megvonja azt a jogot, hogy önmaguk felett rendelkezzenek . . . De Gaulle tábornok volt az első, akinek volt bátorsága a kommunizmus ellen fordítani az antikolonializmus ideológiai fegyverét . . .”

* *Mouvement Républicain Populaire* – Köztársasági Népi Mozgalom – francia polgári párt. – *Szerk.*

Edmond Michelet pedig így beszélt: „Mindenekelőtt szeretném a legmelegebben üdvözölni a Szovjetunió politikai hadviselésével foglalkozó nemzetközi konferenciát, s elmondani, mennyire örültem, amikor megtudtam, hogy a konferencia szervezője Suzanne Labin volt. Sőt, nyíltan megmondhatom Önöknek, hogy nem egyszerűen örültem, de meg is voltam indulva, mivel sok más emberhez hasonlóan én is hosszú ideje csendben győtrődtem annak láttán, mennyire megbénul a mi világunk szelleme, szava és akarata a kommunizmus jelenségével szemben . . . Az az egységes front, amelyet a totalitárius kommunizmussal szemben véleményem szerint ki kell alakítani pártjaink között, annyival is szükségesebb, mert e pártok mindegyike becsületesen csupán saját párttevékenységét folytatja a politikai vita szokványos eszközeivel, s így egymagában szánalmasan csekély erőket képes szembeállítani a politikai háborúnak azzal a gépezetével, amelyet a kommunizmus épít ki a maga céljaira . . .”

E harcias szónoklatok után fejezzük be ennek a néha meglepő láncszemekből álló hatalmas hálózatnak a vizsgálatát azzal, hogy néhány szót szólunk a CFTC és az usztasák kapcsolatairól. A keresztény szakszervezetek az ötvenes években két horvát szervezetet is befogadtak szövetségükbe: a Horvát Dolgozók Szövetségét és a Horvát Dolgozók Unióját. Ez a két csoport, noha szakszervezetnek álcázta magát, valójában teljes mértékben az usztasák kezében volt. „Ezt két tény bizonyítja – írta Georges Oudard. – Máskülönben Branko Jelić nem utazott volna ide (Párizsba) Münchenből, Miroslav Varoc pedig Rómából, hogy 1957. december 7-én a CFTC székházban előadást tartsanak a Horvát Dolgozók Uniója tagjainak, 1958 áprilisában pedig nem kérte volna fel e két szakszervezet vezetősége a CFTC-t, hogy bocsásson rendelkezésükre egy termet, ahol megünnepelhetik a horvát állam megteremtésének évfordulóját.”

Ennek az áttekintésnek a során, amelyben egymást követték a legkülönbözőbb fajta példák, azért hangsúlyoztuk e joggal világméretűnek nevezhető támogató hálózat jelentőségét, mert megfelelő ismerete nélkülözhetetlennek tűnik a továbbiak megértéséhez. Ez a hálózat, amelyet a második világháború befejezése és az ötvenes évek eleje között hoztak létre, része egy általános stratégiának, s rendeltetése nyilvánvalóan az, hogy lehetővé tegye a Kelet elleni akciók sorozatának végrehajtását. A hidegháború nyugati vezetői számot

vetettek a háború után nyomban kibontakozó kommunistaellenes gerillamozgalmak kudarcával, valamint a később, mesterséges eszközökkel felszított hasonló mozgalmak teljes sikertelenségével (például Albániában). Tudták, milyen árat kell fizetniük azért, ha akarják használni azt a politikai emigrációt, amelynek gyengeségét nagyon is jól ismerték. Ezek után háromféle tevékenységet folytattak. Az első egyszerűen a kémkedés és a felforgatás, beleértve fegyveres csoportoknak ejtőernyőn történő ledobását az ellenségesnek tekintett területre. A második a lélektani hadviselés különféle módszereinek felhasználása, a rádiópropaganda jelentős fokozásával. Végül a harmadik a demokratikus kulisszák felállítása, s annak elhite tése, hogy az emigrációban fennmaradtak a régi, megdöntött rendszerek bizonyos struktúrái. A két utóbbi tevékenység ma is tapasztalható, az első viszont, amely a „klasszikus” felforgatásból, főként pedig a fegyveres csoportok ejtőernyős bevetéséből áll, egy idő óta szünetel. De az ejtőernyős bevetések is hozzátartoznak a hidegháború titkaihoz. Megkísérelhetjük-e, hogy legalább részben felfedjük ezeket a titkokat?

X. EJTŐERNYŐVEL AZ ERDŐBE

A repülőgépek Ciprusról indultak . . . – Végállomás: Moldova

Egy adag cián és aranypénzek – A szeszgyári mérnök

Egy brüsszeli börtönben – „Tebeneket kellett fejnem . . .”

Egy pap kék öltönyben – A hazugságvizsgáló gép

Írj a véreddel – A vonat 10 órakor indul

Az ejtőernyős vállalkozások irodalma Keleten és Nyugaton egyaránt nagyon csekély. Mindmáig nem sokat írtak azokról a kis fegyveres csoportokról, amelyeket az ötvenes években elsötétített amerikai vagy angol repülőgépekről dobtak le a keleti országok legsűrűbb erdői vagy legelhagyatottabb síkságai fölött. Pedig sok fiatal emigránst dobtak le így, miután titkos nyugati táborokban kiképezték őket az ejtőernyős ugrásra, a hírszerzés, a szabotázs, a mérgező propaganda és a közelharc technikájára. Amikor ezek a férfiak kiugrottak a gépekből, igen csekély esélyük volt a visszatérésre. Odalenn üldöztetés és halál várt rájuk. Vajon él-e még valaki közülük? S ha igen, nyomára lehet-e bukkanni? Ezeket a kérdéseket tettem fel magamnak, amikor gyűjteni kezdtem az ezzel kapcsolatos információkat. Vizsgáljuk meg ezt a vékony iratcsomót . . .

Philby a következőket írja emlékirataiban: „A CIA határozott kezdeményezésére 1951 áprilisában Londonban magas szintű értekezletet tartottak a SIS-szel (az angol titkosszolgálattal) együtt . . . Az egyetlen kérdés, amelyben a két fél meg tudott egyezni – bár az amerikaiak alig leplezték rosszkedvüket –, az a határozat volt, hogy ismét vizsgálják meg a helyzetet, amint 1951-ben véget ér az ejtőernyős vállalkozások szempontjából kedvező időszak. Azt remélték, hogy e vizsgálat révén újabb tények kerülnek napvilágra. Az angolok egy hónap alatt háromszor is hat-hat főnyi csoportokat dobtak le ejtőernyővel. Gépeik Ciprusról indultak. Az egyik csoport félúton ereszkedett le Lvov és Tarnopol között, egy másik a Prut felső folyásának közelében, Kolomija szomszédságában, egy harmadik közvetlenül a lengyel határ mellett, a Szan forrásvidékén. Az angolok

és az amerikaiak el akarták kerülni, hogy az általuk ledobott emberek vagy csoportok útja keresztesse egymást, ezért kölcsönösen tájékoztatták egymást a leszállások pontos idejéről és helyéről. Hogy a szóban forgó csoportokkal mi történt, azt már nem tudom . . .”

A „Politikai, diplomáciai és pénzügyi dokumentumok” című bizalmas kiadványban, amelynek 1960 februári száma „az amerikai titkosszolgálat közép- és kelet-európai tevékenységével” foglalkozott, az alábbiakat olvashatjuk: 1951-ben „a »United Press« hírügynökség december 19-i keletű belgrádi jelentése közölte, hogy az előző év augusztusában a szovjet hatóságok Moldvában, nem messze a román határtól elfogtak két kémeket, A. I. Oszmanovot és F. L. Szarancevet, akiket az amerikaiak dobtak le ejtőernyővel. Az orosz származású kémeket az amerikaiak egy nyugat-németországi menekülttáborban szervezték be, s bevetésük előtt magas rangú amerikai tisztek által vezetett különleges tanfolyamokon képezték ki őket. Kiképzésük után Athénba vitték őket, innen indultak amerikai tisztek kíséretében egy amerikai gép fedélzetén arra a helyre, ahol ejtőernyővel le kellett ereszkedniük, hogy különféle terrorista és szabotázsakciókat hajtsanak végre. Feladatuk végeztével vissza kellett volna térniük a törökországi Karsban működő amerikai kémközpontba. A Szovjetunióban elfogták, elítélték és kivégezték őket.”

Borys Lewytzkyj „A vörös inkvizíció” című könyvében megemlíti ezt az ejtőernyős akciót: „Nem sokkal Sztálin halála előtt, amikor a nyugati hírszerző szervek megkísérelték tevékenységi körüket az orosz emigránsok segítségével a Szovjetunióra is kiterjeszteni, az 1951. december 19-i »Pravda«-ban kommüniké jelent meg arról, hogy a Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága halálra ítelt két »amerikai szabotőr«, A. I. Oszmanovot és F. L. Szarancevet . . . Mindkettőt ejtőernyőn dobták le szovjet terület felett, és mindketten az államrendőrség kezébe kerültek. Később kiderült, hogy a Vlaszov-hadsereg két egykori katonájáról van szó, akiket a Moldvai SZSZK-ban fogtak el.”

Ugyanez a könyv egyetlen mondatban egy másik csoportra is utal: „1953. május 27-én a »Pravda« bejelentette, hogy kivégeztek négy további orosz emigránst, akik Münchenből jöttek.” A valóságban a „Pravda” 1953. május 27-i száma teljes terjedelmében közölte a Szovjetunió belügyminisztériumának (MVGY) közleményét, amely-

nek leglényegesebb része a következő: „Ez év április 25-ről 26-ra virradó éjjelen a Szovjetunió belügyminisztériumát értesítették, hogy egy ismeretlen nemzetiségű idegen repülőgép átrepült az Ukrán SZSZK területe felett, megsértve a Szovjetunió határait. Megállapítást nyert, hogy erről a repülőgépről egy külföldi hírszerző szolgálat ügynökei ereszkedtek le ejtőernyővel. A Szovjetunió belügyminisztériuma által foganatosított intézkedések segítségével sikerült megtalálni és letartóztatni két ejtőernyőst, akiket saját közlésük szerint *Vaszilcsenko* Vaszilij Vasziljevicsnek és *Matkovszkij* Leonyid Nyikolajevicsnek hívnak. A letartóztatott ejtőernyősök bevallották, hogy diverzáns ügynökök, akiket az amerikai titkosszolgálat küldött a Szovjetunióba azzal a feladattal, hogy itt terrorista és szabotázs-cselekményeket hajtsanak végre és kémkedést folytassanak. A diverzánsok elmondták, hogy egy felségjel nélküli négymotoros amerikai repülőgépről ugrottak le ejtőernyővel az Ukrán SZSZK területe fölött az április 25-ről 26-ra virradó éjszaka. A további kihallgatások során *Vaszilcsenko* és *Matkovszkij* diverzáns ügynökök beismerték, hogy az első alkalommal csupán álnevüket közölték, amelyet az amerikai hírszerző szolgálattól kaptak, a valóságban „*Vaszilcsenko*” *Labno* Alekszandr Vasziljevics, alias „Alec”, „*Matkovszkij*” pedig *Makov* Alekszandr Nyikolajevics, alias „Pete”. *Labno* és *Makov* azt is bevallották, hogy velük egyidőben további két diverzáns ügynököt is ledobtak. Ezek is az amerikai hírszerző szolgálat tagjai, fedőnevük „John” és „Dick”. A Szovjetunió belügyminisztériuma által foganatosított intézkedések nyomán még ugyanaznap sikerült megtalálni és letartóztatni „John” és „Dick” diverzáns ügynököket is. Megállapítást nyert, hogy „John” valódi neve *Gorbunov* Szergej Zoszimovics, „Dick”-é pedig *Remiga* Dmitrij Nyikolajevics. Az ejtőernyősöknél letartóztatásuk pillanatában lőfegyvereket, mérgeket (cianidot és káliumot), négy amerikai gyártmányú rövidhullámú rádióadót, repülőgépek irányítására szolgáló jelzőrádiót, titkosíráshoz szükséges anyagokat, hamis szovjet személyazonossági okmányok készítéséhez szükséges nyomtatványokat, nagyobb összegű szovjet pénzt, külföldi aranypénzeket és szovjetellenes röpcédulák nyomtatására szolgáló kliséket találtak.” Az MVGY közleménye a továbbiakban ismertette, hogy a négy letartóztatott közül három a német megszállás idején együttműködött a nácikkal. A Harmadik Birodalom

veresége után mind a négyen elhagyták a Szovjetuniót, és Németország amerikai megszállási övezetébe mentek. Itt szervezték be őket a hírszerző szolgálat emberei. Különbféle kiképzőtáborokban és intézményekben készítették fel őket tevékenységükre. A közlemény felsorolja a kiképzőtáborokat, elmondja, hogyan vitték őket 1953. április 23-án Görögországba, majd így folytatja: „Az athéni repülőtéren a diverzáns ügynököket az amerikai hírszerző szolgálat egyik vezetője, Harold Irving Fidler fogadta. Ez a tiszt 1951-ben háromszor is járt a Szovjetunióban az Egyesült Államok külügyminisztériumának „diplomáciai futáraként”. Április 25-én este a diverzáns ügynökök ejtőernyőt kaptak, s Fidler vezetésével felszálltak arra a fentebb már említett, felségjel nélküli négymotoros amerikai repülőgépre, amely elvitte őket addig a pontig, ahonnan ejtőernyőn le kellett ereszkedniük a Szovjetunió területére. A diverzáns ügynökök jegyzőkönyvileg elismerték: az amerikai hírszerző szolgálattól azt a parancsot kapták, hogy jussanak el Kijevbe és Odesszába, előzőleg azonban minden eszközzel, beleértve szovjet állampolgárok meggyilkolását is, szerezzenek valódi szovjet személyazonossági igazolványokat a hamis igazolványok helyett, amelyeket az amerikai hírszerző szolgálat készített számukra, s ezeknek az okmányoknak a segítségével telepedjenek le az említett városokban. Feladatuk volt, hogy a magukkal hozott rádióadók segítségével lépjenek rejtjeles rádiókapcsolatba az amerikai hírszerző szolgálat nyugat-németországi közvetítő állomásaival, hogy így további utasításokat kaphassanak a Szovjetunió területén végzendő terrorista és diverzáns tevékenység folytatásához. Miután a Szovjetunió belügyminisztériuma befejezte a vizsgálatot A. V. Lahno, A. Ny. Makov, Sz. Z. Gorbunov és D. Ny. Remiga diverzáns ügynökök ügyében, ügyüket átadta a Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága Katonai Kollégiumának, amely a bűncselekményben illetékes. A Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának Katonai Kollégiuma néhány nappal ezelőtt megvizsgálta és tárgyalta Lahno, Alekszandr Vasziljevics, Makov, Alekszandr Nyikolajevics, Gorbunov, Szergej Zoszimovics és Remiga, Dmitrij Nyikolajevics ügyét. Tekintettel az általuk a szovjet állam ellen elkövetett bűnök súlyosságára, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének 1950. január 12-i, »a hazaárulókra, a kémekre, a szabotőrökre és a diverzáns ügynökökre alkalmazandó halálbüntetésről« szóló rendeletének meg-

felelően, a vádlottakat a legsúlyosabb büntetésre: golyó általi halálra ítélte. Az ítéletet végrehajtották.”

Az említett vékony dosszié utolsó darabjaként egy félig pamflet, félig dokumentum jellegű könyvet találtam, amelyet Julius Mader írt az NDK fővárosában, Berlinben. A szerző felidézi a Szovjetunió területére történt ejtőernyős leszállásokat, majd ezt írja: „Ezen az úton érkezett 1953-ban Belorussziába egy Hmelnickij nevű kém, 1953-ban pedig Krasznodar környékére két másik kém: Jakuta és V. N. Kravec-Szorokin. 1954-ben több kém szállt le Kudrjavcev vezetésével az Urál hegységben, 1955-ben pedig Kukuk és Toomla kémek az Észti SZSZK-ban értek földet... Ugyanígy jutott el 1957-ben is egy Bromberg nevű kém a Letti SZSZK-ba...”

De jó lenne megtalálni valakit ezek közül az emberek közül... Keresni kezdtem őket egyenként, a dossziémban található nevek alapján. Moszkvában eleinte kitérő válaszokat kaptam. Azután egy márciusi este felhívtak telefonon. Közölték, hogy meglátogat valaki, akit 1953 tavaszán ejtőernyőn dobtak le a Szovjetunió területére. Többet nem mondtak. Nyomban felidéztem az általam ismert neveket. Lahno? Makov? Gorbunov? Remiga?... Nem, hiszen ezt a négy embert csakugyan agyonlőtték. Akkor hát Hmelnickij?

Valóban ő volt, Konsztantyin Iljics Hmelnickij.

Bár névrokona a kozákok híres XVII. századi hetmanjának, Bogdan Hmelnickijnek, látogatóm külseje semmiben sem emlékeztet a sztyeppék lovasaira. Inkább zömök testalkatú, s mintha bele volna gyökerezve a földbe. Vonásai durvák. Izomzata nehézkes. Kezei hatalmasak. Jelenleg 45 éves, munkás egy ivanovói textilgyárban. Amikor nem találja a szavakat, ujjai összekulcsolódnak, egymást nyomorgatják. Valóban hajlandó lesz beszélni? Igen, hajlandó rá. Mi mást kérhetnék tőle, mint azt, hogy mesélje el az életét?

„1924-ben születtem – kezdi – Brjanszk körzetében. Amikor kitört a háború, még iskolás voltam, a kilencedik osztályba jártam. Eleinte, mivel még nagyon fiatal voltam, a városi őrségbe osztottak be. Ez nem számított igazi katonai szervezetnek. Mindez Brjanszk mellett történt. 1942 szeptemberében azután, amikor már ott voltak a németek, mozgósítottak a »Kaminszkij-brigádba«. Tudja, Kaminszkij régebben mérnök volt egy szeszgyárban, és harcra jelentkezett a partizánok ellen...”

Kaminszkij . . . Ránézek beszélgető partneremre, és megkérdem tőle: „Önként vonult be?” „Nem, nem . . . Már mondtam . . . Abban az időben a németek mozgósították a fiatalokat . . .” Ismét ránézek. „Egyébként – teszi hozzá –, amikor az ejtőernyős ügy után letartóztattak, gondolhatja, hogy a szovjet hatóságok alaposan megvizsgálták az ügyemet, a múltamat. Ha annak idején elkövettem volna valami büntetendő cselekményt, nem kaptam volna amnesztiát . . .”

De mégis, Kaminszkij . . . 1942-ben a megszállt Belorussziában Kaminszkij mérnök jelentkezett a német hatóságoknál, s felajánlotta nekik, hogy helyi erőkből olyan egységet alakít, amely harcba száll a vörös partizánokkal. A németek elfogadták a felajánlkozást, és megszervezték a bandát. Kaminszkij emberei olyan készségesen és olyan hozzáértéssel vettek részt a mézárásokban, hogy az egység hamarosan SS-dandárrá alakult, s amire addig nem volt példa, megengedték neki, hogy a körzetben megteremtse saját autonóm közigazgatását. Lokotyban Kaminszkij egy ideig valóságos kiskirály volt, de hamarosan megrészegült saját hatalmától, egyre-másra engedetlenkedett még saját gazdáival szemben is, s bizonyos német javakat is eltulajdonított. Az SS megelégte a dolgot, Kaminszkijt letartóztatták, és Erich von dem Bach-Zelewski SS-Obergruppenführer haditörvényszék elé állíttatta. Halálra ítélték és agyonlőtték. Néhány embere ugyanerre a sorsra jutott, a többieket pedig szétszórták abba a két hadosztályba, amelynek Andrej Vlaszov, az ellenséghez áállt egykori szovjet tábornok volt a parancsnoka.

De térjünk vissza Moszkvába és hallgassuk tovább Hmelnickijt. „A végén valamennyiünket beosztottak Vlaszov első hadosztályába . . . 1945 májusában már nagyon féltem a szovjet hatóságoktól, s átmentem az amerikai megszállási övezetbe. Ott beraktak egy amerikai táborba. Ebben a táborban megtudtam, hogy a potsdami egyezmény alapján állítólag az összes hadifoglyokat átadják a Szovjetuniónak. Akkor elhatároztam, hogy otthagynom a tábort. Megszöktem. Átszöktem egy másik táborba, ezúttal egy München közelében levő »menekülttáborba«. Ott éltem egészen 1948-ig. Akkor munkát ajánlottak. A belgiumi Charleroiban dolgoztam mint bányász. Belgiumban jól éltem. Négy hónapig maradtam Charleroiban. A bányák azonban elavultak voltak, a munkaviszonyok pedig igen kemények.

Felajánlották, hogy szerződjek le három évre, de ebbe nem akartam belemenni. Akkor visszaküldtek Nyugat-Németországba. Ez ugyan már valamivel később történt, mivel előzőleg két hónapig fogva tartottak a brüsszeli börtönben szerződésszegés miatt. Így aztán csak 1949-ben tértem vissza Nyugat-Németországba. Ismét egy menekült-táborba kerültem, ugyanabba, ahonnan hat hónappal korábban elindultam. Az ottani élet a legkevésbé sem volt könnyű és kellemes. Ezért azt kértem, hogy kivándorolhassak Franciaországba. Erre engedélyt kaptam. Délre utaztam, Aveyronba. Egy üzemben dolgoztam, a nevére már nem emlékszem, csak arra, hogy olajtermékek feldolgozásával foglalkozott. Majdnem egy évig maradtam ott. 1949 végén aztán gépesítették az üzemet, engem pedig elbocsátottak. Akkor Marseille-be mentem. De Marseille-ben sok volt a munkanélküli, s miután több mint egy héten át hiába kerestem valami munkát, felmentem Párizsba. Ott két hónapig egy orosz vendéglőben dolgoztam az avenue Victor Hugón, az Etoile közelében. Két hónap után a munkaügyi minisztériumhoz fordultam segítségért. Ott azt mondták, hogy nagyon nehéz munkát találni számomra. Az Ardennekbe utaztam, mert ezt tanácsolták. Ott csak hat napig maradtam. Eladtam bőröndjeimet és megmaradt ruháimat, hogy valamiből megélhessek. Kétezer frankkal a zsebemben Metzbe mentem, de ott sem találtam semmit. Akkor Nancyba kerültem, onnan pedig Pont-à-Mousson vidékére, Meurthe-et-Moselle megyébe. Tudja milyen munkát találtam? Teheneket kellett fejnem. Mégis ott maradtam egy évig. Emlékszem, a gazdaságnak Le Clos (Szőlőskert) volt a neve, a gazdát pedig Monsieur Paulnak hívták. A ház körül minden munkát én végeztem. A gazda bevitte a tejet a városba és eladta. Nekem viszont egy évre csak 90 ezer frankot fizetett (régi frankban – *Ford.*), holott a franciák 30 ezer frankot kaptak havonta. Én tehát csak negyedannyit kaptam, mint a francia munkások. Ekkor ismét keresni kezdtem valami üzemi munkahelyet. Nancytól 14 kilométerre találtam is egy vegyi gyárat, ahol szuperfoszfátot állítottak elő. Néhány hónapig ott maradtam. Egy szállodában laktam Nancyban, a rue de Saint-Dizier-n. Akkoriban 30 ezer frankot kerestem havonta. Ez 1951-ben volt. Szállodai manzárdszobám 5000 frankba került. Ott maradtam egészen 1952-ig...”

Hagyom beszélni Hmelnickijt. Nézem nagy, vörös kezét, amint

ujjai egymást tördelik. Később másoktól is hallottam, hogy amit Hmelnickij átélt, az sok-sok emigráns közös sorsa volt. A hidegháború nem volt könnyőreletes a maga fél-zsoldosaihoz. Hmelnickij halkabban folytatja az elbeszélést. Most érkezik el ahhoz a ponthoz, ahol már a részletekről kell faggatnom. Bár nehézkes teste meg se moccan, abból, ahogyan lehajtja a fejét, pontosan érzem, mennyire átéli beszervezésének történetét.

„Nancyban történt – folytatja –, hogy egy este egy orosz kopogott az ajtómon. Örömmel fogadtam, boldog voltam, hogy egy oroszral beszélhetek. Mindenütt franciákkal, jugoszlávokkal, lengyelekkel találkoztam, oroszral alig. Kerestem őket, de ez az ember magától jött. Leonyid Nyikolszkij néven mutatkozott be. Párizsban élt, ortodox pap volt, de civilben járt, kék öltönyt hordott. Körülbelül 28 éves lehetett. Egy szovjetellenes emigráns szervezetről beszélt nekem, amelynek központja Németországban van, de Párizsban is működik egy fiókszervezete. Ezt már csak akkor mondta el, amikor együtt lementünk egy kávéházba, s már legalább egy órája ittunk. Közölte, hogy a szervezet neve NTSZ, sikerrel harcol, megvan a maga programja, és új tagokat akar toborozni. Hallott rólam, ezért jött hozzám. Ő, egyáltalán nem sürgetett. Azt mondta, hogy Párizsból küldethet a címemre egy »Poszev« (Vetés) című újságot meg brosrákat is, amelyekben kifejtik a szervezet programját. Azután elment. Ezt az embert nem is láttam többé, de egy héttel később csakugyan megkaptam az újságokat és a brosrákat. Figyelmesen elolvastam őket. A Szovjetunióban jártam iskolába, ezért pontosan tudtam, hogy amit ezekben az írásokban javasolnak, az nem más, mint a kapitalizmus visszaállítása. Aztán meglátogattam egy másik orosz. Vlagyimir Ivanovics Brandtnak hívták. Ez már egy hónappal később történt. Brandt egyik vezetője volt az NTSZ párizsi fiókszervezetének. Amikor megemlítettem neki a kapitalizmussal kapcsolatos aggályaimat, így válaszolt: »Képzetlen vagy politikailag, ezért el kell menned tanulni Bad-Homburgba. Az Frankfurt mellett van. Ott működik a Szovjetunió népeit tanulmányozó intézet. Ha ott tanulsz, majd járatosabb leszel a politikában...« Erre azt mondtam Brandtnak, hogy nem bánom...»

Félbeszakítottam Hmelnickijt, s megkérdeztem tőle, tudatában volt-e annak, hogy fogaskerékrendszerbe dugja az ujját? Felém for-

dítja a tekintetét . . . Tudatában? Rám néz, és lassan megvonja széles vállát. Mi mást tehettem volna? És folytatja a történetet.

„Nancyban Brandt és barátai segítettek a nyugatnémet vízum megszerzésében. A vízum egy hónapra szólt. Nem kaptam tőlük pénzt, de elvittek Párizsba. Amíg ott voltam, mindenhova elkísértek. Emlékszem, elmentem egy Vlagyimir Ivanovics Jesztkov nevű öreg emigránshoz. Ott találkoztam Mihail Kudrjavcevvvel és Nyikolaj Jakutával. Ezek az NTSZ egyszerű tagjai voltak, de Jesztkovhoz Brandt is elkísért. Ezután elutaztam Bad-Homburgba, Majna-Frankfurt mellé. Egy férfi fogadott nagyon kedvesen. Azt mondták róla, hogy ez Georgij Szergejevics Okolovics, az NTSZ egyik vezetője. Az NTSZ intézete egy öreg házban volt, az épület másik felében valamikor egy gyár működött. Előadóterem is volt az épületben. Mi nem ebben a házban laktunk, hanem részben német magánszemélyeknél, részben szállodában. A költségeket az NTSZ fedezte. Hozzákezdtünk a tanuláshoz. Tereptant tanultunk, az illegális élet és a konspiráció szabályait, a fegyverek kezelését, a hamis papírok készítésének módját. A Szovjetunióról az NTSZ vezetői, Redlics, Poremszkij és Romanov tartottak előadásokat. Gyakran érkeztek az intézetbe olyan emberek, akik Nyugat-Berlinben dolgoztak, de már Kelet-Berlinben is folytattak kémtevékenységet. Érkeztek amerikaiak is, a hírszerző szolgálat emberei, akik átnézték és kijavították dolgozatainkat, és segítettek nekünk. Németeket nem láttam. Az intézetben tulajdonképpen elég szegényesen éltünk . . . Valamivel több mint hat hónapig tanultam ott . . . 1952 júniusában Okolovics nyolcunkat magához rendelt. Egy régi német palotában fogadott bennünket, pontosabban a homlokzat előtti nagy gypszönyegen. Ott volt Gorbunov, Remiga, Lahno, Novikov, Jakuta, Kudrjavcev, »Vaszilij« és én.”

Ismét félbeszakítom Hmelnickijt . . . Meg tudná-e mondani, mi történt azzal a hét emberrel, akik akkor vele voltak? „Igen . . . Tudom, mi történt velük, kivéve azzal, akit »Vaszilijnak« hívtunk. Ő pár nappal később, kiképzés közben, eltörte a lábát, ezért nem vett részt a bevetésben. De a többiek . . . Nos, Gorbunovot, Remigát és Lahnót főbelőtték. Jakutát, Kudrjavcevet és Novikovot nem, ők hozzám hasonlóan szabadon élnek a Szovjetunióban . . .”

Látogatóm folytatja elbeszélését: „A gypszönyegen Okolovics be-

szédet intézett hozzánk. Többek között a következőket mondta: »Szervezetünknek káderekre van szüksége ahhoz, hogy szovjet területen tudjon dolgozni. Nincs azonban elegendő pénze az ilyenfajta tevékenységhez. Ezért van szükségünk az amerikaiak segítségére . . .« Ettől a naptól kezdve nem lehetett többé semmi kétségem. Ahogy már addig is sejtettem, az iskolát és minden egyebet az amerikaiak pénzelték. Ezt még csak nem is titkolták előttünk. Nekem azonban semmi kedvem sem volt visszamenni Franciaországba, hogy ott ismét munkanélküli legyek, idegen, akinek nincs jövője, nincs perspektívája. Igen, akkor így gondolkoztam. Hogy a többiek mit gondoltak, azt nem tudom, mert hamis néven éltünk, és nem bizalmaskodtunk egymással. Végül is valamennyien elfogadtuk azt, amit Okolovics felajánlott nekünk. Beleegyeztünk az akcióba. Ezután gyorsan elvittek minket Münchenbe. Ott az amerikaiak megvizsgáltak bennünket egy hazugságvizsgáló készülékkel. Ez a hírszerző szolgálat által fenntartott magánlakásokban történt. Az egyik szobában kettesben maradtunk egy tiszttel. Egész testemet ellepték az elektromos huzalok és kapcsolók. A tisztek minden esetben amerikaiak voltak. Ezután kórházba kerültünk, ahol két héten át az orvosok minden áldott nap különféle vizsgálatokat végeztek rajtunk. A kórházból visszatértünk Bad-Homburgba, az intézetbe. Csaknem egy hónapot töltöttünk teljesen tétlenül. Azt mondták, meg kell várnunk az értesítést. Ekkor sem adtak több pénzt, mint korábban. Nyolcunknak mindig együtt kellett lennünk. Más-más lakásban laktunk, de rendszeresen összejöttünk. Sokat beszélgettünk, de parancsot kaptunk arra, hogy az előttünk álló feladatokról ne szóljunk semmit. Bizalmas beszélgetéseket sem engedélyeztek. Hát igen, elég lassan telt el így az az egy hónap. Akkor elvittek egy tóparti villába, amelynek már elfelejtettem a nevét, de tudtam, hogy 30 kilométerre volt Münchentől. Ebben a villában négy ember fogadott bennünket: az NTSZ egyik vezetője, egykori parancsnok a Vörös Hadseregben, akit dr. Lev Ljovicsnak hívtak, egy Vologya nevű orosz-amerikai és két ugyancsak polgári ruhás amerikai. Valamennyien igen jól beszéltek oroszul. Első nap mi magunk főztünk, egész sor fogást készítettünk, s jó sokat ittunk. A négy férfi is velünk volt, ott is aludtak a villában. Másnap beszélgettek velünk az élettörténetünkről. Ez amolyan további ellenőrzés volt. Végül aláírtak velünk egy okmányt, amely arról

szólt, hogy mindabból, amit megtudunk, semmit nem szabad elmondanunk, ellenkező esetben amerikai katonai törvényszék elé kerülünk. A hátralevő néhány napon kijártunk a grafenweri táborba, ahol lögyakorlatokat folytattunk, és kiképeztek bennünket a közelharcra. Később átvittek egy másik villába, Amalienburgba, Bad-Wiessee közelébe, szintén egy tó mellé. Itt a rádiózást, a szövegek rejtjelezését, hamis papírok készítését, a különböző típusú szovjet fegyvereket, a szovjet közigazgatási szokásokat, az illegalitás szabályait, az iránytűvel való éjszakai tájékozódást tanulmányoztuk. Összesen kilenc hónapot töltöttünk Bad-Wiessee mellett. Jegyzeteket is kaptunk a tanuláshoz. Tanáraink valamennyien oroszul beszélő amerikaiak voltak, kivéve Lev Lvovicsot, akiről már beszéltem, és aki történelmi előadásokat tartott. A hetedik hónapban megkezdtük a gyakorlatokat igazi ejtőernyőkkel, nappal és éjszaka egyaránt. 1953 áprilisában kiképzési eredményeinket megfelelőnek minősítették. Akkor három csoportra osztottak bennünket. Az elsőbe négy ember tartozott: az a három, akiről mondtam, hogy főbelőtték őket, továbbá Makov, alias »Pete«, akit egyébként szintén kivégeztek. A második csoportban volt Jakuta és Kudrjavcev, akiket még Párizsból ismerem, a harmadikban pedig Novikov és jómagam . . .”

Időközben Moszkvára leszállt a sötétség. Konsztantyin Iljics Hmelnjickij tovább beszél halk és vontatott hangon. Térdei közé szorított nagy ujjai szüntelenül egymást gyúrák, tekintetét a földre szegezi. Most nem ezt az 1969 márciusi moszkvai éjszakát látja, hanem azt a másikat, 1953. április 30-ról május elsejére virradóra, valahol Nyugat-Németországban . . .

„Először a két másik csoport indult útnak. Hogy honnan, azt nem tudom . . . Ránk az április 30-ról május elsejére virradó éjszaka került sor. Beszálltunk egy négymotoros amerikai katonai repülőgépbe. Ezen az éjszakán furcsa, vegyes érzések dúltak bennem: az idegfeszültség, az a gondolat, hogy hamarosan viszontlátom a hazámat, azután a félelem, a félelem . . . Világosan megmondták, hogy feladatunk szerint nem szabad visszatérnünk a Szovjetunióból. Ott kell maradnunk, hogy az amerikaiak számára dolgozzunk. De én már eldöntöttem magamban, hogy hasznot húzok a dologból, és a Szovjetunióban nem csinálok semmit. Közvetlenül indulás előtt beszéltünk is erről Novikovval. Olyan pillanatban történt ez, amikor éppen

kettesben voltunk. Ő is egyetértett velem. Egyébként tudtuk, hogy le is tartóztathatnak bennünket. Ehhez a gondolathoz is igyekeztem hozzászoktatni magam. De nem akartam semmit csinálni . . .”

Megkérdem Hmelnickijtől, hogy pontosan milyen feladattal bízták meg őket.

„Milyen feladattal? . . . Először is katonai támaszpontok, repülőterek, fegyvergyárak és minden érdekesnek tekinthető üzem kikémlelésével . . . Azután hivatalos okmányokat, főként pedig valódi útleveleket kellett lopnunk. Feladatunk volt az is, hogy ügynököket szervezzünk be, és kapcsolatba lépjünk egyes emberekkel, hogy megismerjük véleményüket és jelentéseket küldhessünk a szovjet emberek gondolkodásáról. Jelentéseink továbbítására kétfajta lehetőségünk volt: rádióadások és titkos levelek. Ezeket a titkos leveleket úgy kellett megírni, hogy először megszúrjuk az ujjunkat, hagyjuk vérezni, saját vérünkkel megírjuk a levelet, megszáritjuk, majd meleg vízbe áztatjuk a papírt, amíg az írás el nem tűnik, ezután megszáritjuk a papírt, és rendes levélpapírként használjuk egy rendes levélhez. Megmagyarázták nekünk, hogy a hírszerző szolgálat elő tudja hívni a vérrel írt szöveget, s a vér összetételéből a levélíró személyazonosságát is meg tudja állapítani . . .”

Szünet. Elég hosszú szünet. Aztán Hmelnickij ismét az 1953. április 30-ról május 1-re virradó éjszakáról beszél . . .

„Amikor a belorussziai erdők fölé értünk – mormolja –, parancsot kaptunk az ugrásra. Ez pontosan Szmorgony körzetében történt, Mologyecsno közelében . . . Már mondtam, hogy Novikov és én meg egyeztünk abban, mit fogunk tenni. Így aztán, amint földet értünk és összehajtottuk az ejtőernyőket, arra használtuk a nálunk levő iránytűt, hogy a lehető leggyorsabban megtaláljuk a legközelebbi rendőrőrsöt. Ott aztán mindent elmondtunk. És mivel mindent elmondtunk, alkalmazták ránk azt a törvénycikket, amely szerint azokat, akik önként bevallanak mindent, nem szabad elítélni . . . Ami a többi dolgot illeti, a múltat, a »Kaminszkij-dandárt«, erre vonatkozólag érvényes volt rám az amnesztia . . .”

Hmelnickij megnézi az óráját. Elnézést kér, de másnap reggel munkába kell állnia az ivanovói textilkombinátban. A vonat pedig tízkor indul Moszkvából. Éppen ideje, hogy elinduljon. Az ablakon át nézem, amint eltűnik a Gorkij utcában . . .

*Okolovics lelket ver a londoniakba – „Nacionalno Trudovoj Szozuz”
Szigony a falakon – Hol vannak a molekulák?
Kémjelentés a bélyegalbumban – A „Szabad Orosz Alap”
Kik a „szolidaristák”? – Szolidaristák a nagyvilágban
A „Bolond Klio” – Az „operatyika” – Egy érdekes arcképcsarnok
Alaszkát a Kaukázusért
„A szovjet kormány egészségére, galambocskám!”
„Nasi inosztrannije druzja” – COPE és SZBONR
Az „egyéb” rovat emberei*

Újra átolvasom jegyzeteimet, amelyeket valósággal szó szerint diktált az az ember, aki szerencsésen túlélte a hidegháború egyik leggonoszabb epizódját. Hozzá kell-e tennem valamit ehhez a tanúvallomáshoz, mielőtt tovább folytatnám a vizsgálatot? Nos, igen... Konsztantyin Iljics Hmelynickij orosz nemzetiségű. Az NTSZ orosz fehéremigráns szervezet. De szinte mondani sem kell, hogy az ilyen ejtőernyős akciókat nemcsak Oroszországban vagy általában a Szovjetunióban hajtottak végre, hanem rendszeresen alkalmazták az összes népi demokratikus országok ellen.

1951. október 18-án az erdélyi Fogarasi-havasokban ért földet Wilhelm Spinder és Constantin Saplakan, akiket egy olaszországi „menekülttáborban” szerveztek be. Feladatuk ugyanazt kapták, amit Hmelynickijnek kellett volna elvégeznie a Szovjetunióban. A román hatóságok elfogták, bíróság elé állították, halálra ítélték és decemberben kivégezték őket.

Ugyancsak Romániába dobták le 1953 elején ejtőernyővel Alexandru Tănaset. Hamarosan letartóztatták, és még ugyanazon év augusztusában a bukaresti törvényszék elé került. A tárgyaláson elmondta: „Párizsban egy régi vasgárdistát, Mircea Musatescut adták mellénk kiképzőnek. Musatescunak magas rangja volt a légiós szervezetben, és kapcsolatban állt az amerikai és a francia hírszerző szolgálattal. Ugyancsak Párizsban bűnügyi gyakorlatokat is végeztünk.

Később vidékre mentünk, hogy gyakoroljuk a lövészetet és a robbanóanyagokkal végzendő szabotázsakciókat. A legtöbb időt Longjumeauban töltöttük. Kisebb megszakításokkal itt voltam 1952 március-áprilisától egészen augusztusig. Ezután visszatértem Párizsba. Csoportunk székhelye a rue Pergolèse-en volt, s az amerikai titkosszolgálat közvetlen felügyelete alatt állt.” A tárgyaláson három másik vádlott, köztük Mircea Popovici is megerősítette Tănase vallomását.

1952 novemberében két lengyel emigránst, Stefan Skryszowskit és Dionisy Sesnowskit küldték ejtőernyővel szülőföldjükre. Ők is megkapták a szokásos kiképzést, s azzal a feladattal bízták meg őket, hogy szervezzenek kémhálózatot Lengyelországban. Hamarosan kézre kerültek, s 1953 február elején a varsói katonai bíróság ítélezett fellettük.

1955. február 4-én az AFP francia hírügynökség egy Szófiából keltezett jelentést közölt. A bolgár belügyminisztérium egy közleménye számolt be arról, hogy a biztonsági szervek ártalmatlanná tettek egy ejtőernyővel ledobott emigráns csoportot, amelyet az amerikai hírszerző szolgálat képzett ki és küldött Bulgáriába. A csoport vezetőjét, Hriszto Nesztorovot, valamint több társát a letartóztatáskor megölték.

E néhány bizonyító erejű példa után térjük vissza Hmelnickij vallomásához. Hmelnickij attól a perctől kezdve, hogy jelentkezett a szovjet hatóságoknál, természetesen semmit sem tudott többé arról, mi történik Nyugat-Németországban azokkal, akiket hozzá hasonlóan beszerveztek, kiképeztek és útnak indítottak hazájukba. Mi viszont ezt is megtudhatjuk, ha megismerkedünk azzal a beszámolóval, amelyet 1965-ben adtak ki Moszkvában az NTSZ Nyugatról visszatért egykori fontos tagjának, Konsztantyin Cserezovnak a tollából. Cserezov elmondja, hogy Lahno, Makov, Remiga és Gorbunov letartóztatásának és kivégzésének, valamint több társuk (köztük Hmelnickij) önkéntes jelentkezésének híre demoralizáló hatást gyakorolt azokra az emberekre, akiknek követniük kellett volna őket, s akik abban az időben részben angliai, részben nyugat-németországi kiképzőtáborokban tartózkodtak. Okolovics el is utazott Londonba, hogy megpróbáljon lelket verni az ottaniakba. „Azt igyekezett bizonygatni – írja Cserezov –, hogy az NTSZ független az amerikai

és angol hírszerző szervektől. A Lahno-csoport kudarcáért az amerikaiakat tette felelőssé, mondván, hogy nem fogadták meg tanácsait, s egy veszélyes övezetben dobták le az ejtőernyős csoportot. Ez azonban, tette hozzá, nem fog megismétlődni, mert ezentúl ő irányítja az ügynökök bevetését a Szovjetunióban . . .”

Így hát Hmelnickij vallomásából, amelyet most már Cserezové is kiegészít, az derül ki, hogy a nyugati hírszerző szolgálatok ellenőrizték ugyan a munkát a kivitelezés stádiumában, az utolsó szakaszban pedig közvetlenül is kezükbe vették az irányítást, a keleti ejtőernyős bevetések ügyét lényegében mégis egy „alvállalkozóra”, az NTSZ-re bízták. Így volt ez tíz, tizenöt, húsz évvel ezelőtt. És mi a helyzet 1969-ben? Elég, ha az ember kinyitja reggeli újságját, újra meg újra olvashat az NTSZ-ről. Az igazság az, hogy ez a szervezet, bármennyire bizarrnak és idejétmúltnak tűnhet is bizonyos vonatkozásokban, bármilyen ellentmondásos képet is mutat, bármennyire nagyzol is, amikor tevékenységének eredményeit felnagyítja, mégis fontos alkatrésze a hidegháború nyugat-európai gépezetének. Érdemes tehát kissé közelebbről is szemügyre venni.

Mit tudunk eddigi tevékenységéről? Hmelnickij úgy jellemezte, mint olyan „szovjetellenes emigráns szervezetet, amelynek központja Nyugat-Németországban van, de Párizsban is működik egy fiók-szervezete”. Az az ortodox pap, aki Nancyban bekopogott Hmelnickij szállodai szobájába és beszervezte, kijelentette, hogy a szervezet „eredményesen harcol” és „saját programja is van”. El is küldte a „Poszev” című újságot, több brosúrával együtt. Később Hmelnickij beszámolt a szervezet egyik vezetőjének, Okolovicsnak azokról a szavairól, amelyek a régi német palota előtti gypszönyegen hangzottak el. Okolovics azt magyarázgatta, hogy az NTSZ adja az emberanyagot a Szovjetunióban végzendő aknamunkához, de nincs elegendő pénze az akciók lebonyolítására, ezért kénytelen az amerikai pénzügyi segítséget igénybe venni. Cserezov szerint ugyanez az Okolovics tagadta, hogy az amerikai és az angol hírszerző szolgálat teljesen kézben tartaná a szervezetet. A nyugatiakra hárította a felelősséget az elszenvedett kudarcokért, s hangoztatta, hogy a jövőben maga az NTSZ fogja irányítani ezeket az akciókat.

Mit tudunk még?

A szervezetnek egészen hétköznapi neve van: Nacionalno-Trudo-

voj Szozuz, ami szó szerint annyit jelent: Nemzeti Munkaszövetség. Ezt jelzik az NTSZ kezdőbetűk, de ettől függetlenül gyakran nevezik a szervezet tagjait „orosz szolidaristáknak” is. Honnan ered, és mit jelent ez a kifejezés? Keressük a választ először Nyugaton.

Sanche de Gramont amerikai publicista könyvet írt „A titkos háború” címen, amelyet francia kiadója úgy reklámozott, mint „a nagy titkosszolgálatok második világháború utáni harcának teljes történetét”. Ebben a munkában oldalakon keresztül olvashatunk az NTSZ-ről. „Az antikommunista oroszoknak ez a csoportja két okból is figyelemre méltó. Ez az egyetlen szervezet, amely rendszeresen behatol a Szovjetunió területére . . . A szervezet nem a hidegháború születte, még 1930-ban alakult azzal a céllal, hogy megdöntse a szovjet rendszert. Azóta ügynökei és brosúrái útján beszivárgott a Szovjetunióba. Ismeretei és tapasztalatai nélkülözhetetlenek a nyugati hírszerzés számára . . . Az NTSZ helyzete és szerepe összetett. Nem hírszerző szervezet, hanem ellenforradalmi csoportosulás. Tagjainak célja a szovjet rendszer megdöntése, ha kell, erőszakos eszközökkel. Ha azonban tekintetbe vesszük nagyon csekély erőforrásait, a célkitűzés körülbelül annyira reális, mintha valaki légyecsapóval akarna elefántra vadászni. A nyugati hírszerző szolgálatok emberei egymás között mulatnak és gúnyolódnak a szervezeten, vezetőit „álmodozóknak” és „forrófejűeknek” nevezik. Mivel azonban gyakorlatilag csupán ők azok, akik át tudnak szivárogni a „vasfüggönyön”, a CIA és a többi nyugati hírszerző szolgálat nem akadályozza őket tevékenységükben. Az NTSZ is pontosan tudja, hogy céljai nem azonosak a nyugati titkosszolgálatok törekvéseivel, anyagi juttatások és különféle felszerelések fejében mégis együttműködik velük. A köztük levő kapcsolat hivatalos jellegű és cinikus. Az NTSZ ügynökei csak félerővel foglalkoznak kémkedéssel, közben folytatják ellenforradalmi ideológiai tevékenységüket, a nyugati titkosszolgálatok pedig támogatják a szervezetet, miközben gúnyolódnak célkitűzésein.

A Szovjetunióval foglalkozó, közismerten szovjetellenes Roland Gaucher, akinek „A terroristák” című könyvét már említettük, „Az ellenzék a Szovjetunióban” című munkájában meglehetősen hosszan ír az NTSZ-ről. Hangsúlyozza a szervezet által alkalmazott új módszereket: „Az NTSZ a hierarchikus illegális szervezeti formát úgynevezett »molekula«-rendszerrel cserélte fel. Egy ilyen »molekula«,

amely a Szovjetunióban működik, egy, két, de legfeljebb három emberből áll egy-egy városban. A »molekula« nem törekszik arra, hogy további híveket és tagokat toborozzon a városban, csupán demonstrálni kívánja a mozgalom létezését. Ezért például a falakra mázolja az NTSZ jelvényét, a szigonyt, és levélszekrényekben helyez el külföldről származó vagy helyi, kezdetleges eszközökkel készített ropiratokat. Ezek a ropiratok arra szólítják fel a szovjet állampolgárokat, alakítsanak ők is »molekulákat« az ismertetett sémák alapján. De ezek a parányi agitációs csoportocskák sohasem igyekeznek egymással kapcsolatba lépni, vagy bővülni és szerteágazni, mert ezzel kitennék magukat az elhárítás megbízottai által történő beszivárgásnak és a megtorlásnak. Így aztán a »molekulát« nehéz megtalálni, felderíteni, s ha mégis leleplezik, a rendőrség nem tud láncszerűen további személyeket letartóztatni. Ugyanakkor a »molekulák« tagjait arra ösztönzi, hogy igyekezzenek fontos tisztségeket elfoglalni az államapparátusban, mert ezáltal a rendszer válsága esetén döntő és cselekvő szerepet játszhatnak. De miként lehet irányítani és ellenőrizni ezeket az apró sejteket, amelyek szétszóródnak a Szovjetunió területén? Az NTSZ rádiójának adásai útján, levelekbe vagy árukötegekbe rejtett utasítások, összekötő ügynökök útján, akik bejutnak a Szovjetunióba, s feladatuk jelentést tenni a külföldön működő központnak a »molekulák« helyi tevékenységéről. Az NTSZ vezetői arra számítanak, hogy ha ezek a »molekulák« elszaporodnak, elképzelhető lehet, hogy belső nyugtalanság vagy felkelés esetén rádióüzenettel mozgósítsák őket, és ekkor már igazi szervezetté egyesítsék valamennyit... Voltaképpen milyen tényleges befolyása van az NTSZ-nek? Erről heves viták folynak az emigráció köreiből, miközben a szervezet módszereit és akcióit tárgyalják. Hol azt vetik az NTSZ szemére, hogy elfogadja az amerikai titkosszolgálat pénzügyi támogatását, hol pedig azt, hogy mértéktelenül felnagyítja tevékenységének hatékonyságát és jelentőségét. Egyesek kereken tagadják a »molekulák« híres rendszerének értékét és eredményességét. Mások az NTSZ háború alatti állásfoglalását hánytorgatják fel. Rendkívül nehéz feladat különválasztani az igazat és a hamisat mind az NTSZ állításaiban, mind pedig a szervezetet érő bírálatokban. Azok a biztonsági szempontok ugyanis, amelyek arra készítetik a szervezet ve-

zetőit, hogy akcióikat teljes titokban tartsák, nagyonis indokoltak, ugyanakkor azonban lehetetlenné teszik az igazság kiderítését.”

A szovjet problémák egy másik specialistája, az orosz származású Alexander Werth, aki korábban jelentős munkát írt „Oroszország a háborúban” címmel, legutóbbi könyvében (Russie: Espoirs et Craintes, magyarul: Oroszország: remények és félelmek) külön fejezetben, „Az NTSZ veszedelmes komédiája” címmel, részletesen kifejti véleményét a szervezetről: „Az utóbbi években több hónapot töltöttem a Szovjetunióban, így például 1967-ben két hónapig voltam ott. Találkoztam és beszélgettem a legkülönbözőbb emberekkel. Volt közöttük olyan, aki még ma is lelkes híve a »régi rendnek«, s olyan is, aki alig kötődik a szovjet rendszerhez, de soha, egyetlen egyszer sem hallottam a legcsekélyebb utalást sem az NTSZ valamiféle hálózataira, vagy a Szabad Oroszországi Rádió adásaira – miközben néhányan nem titkolták, hogy rendszeresen hallgatják a BBC-t vagy Amerika Hangját. Sohasem találkoztam azonban egyetlen NTSZ-nyomtatvánnyal sem, sőt nem is hallottam, hogy valaki látott volna ilyesmit. (Feltehetően léteznek ilyenek, de nyilván elenyésző mennyiségben, s többnyire a rendes posta útján küldik őket, például a moszkvai telefonelőfizetők címére, abban a reményben, hogy a postai szervek néhányat majd átengednek közülük. A postai cenzúra, mint bárhol másutt, csak »szűrőpróbákat« vehet, nem bonthat ki minden levelet). Így aztán arra a következtetésre jutottam, hogy az amerikaiakat ismét »átejtették«. Robert Kennedy szenátor, röviddel halála előtt, az Egyesült Államok dél-vietnami politikáját bírálva kijelentette, hogy »az a több száz millió dollárnyi összeg, amely a közhit szerint arra szolgál, hogy Dél-Vietnamban megteremthessék az »amerikai életformát«, ritkán megy túl néhány ezer miniszter, államhivatalnok és szélhámos zsebében«. Joggal mondhatjuk el ugyanezt az NTSZ-ről és az oroszországi »ellenforradalom« külföldi bajnokairól is. Az orosz ma a világ leghazafiasabb népe – s ez még azokra is vonatkozik, akik langyos érzelmekkel tekintenek a szovjet rendszerre. Meggyőződésem, hogy az NTSZ emberei teljesen felesleges és értelmetlen tevékenységet folytatnak, s ezt ők is ugyanolyan jól tudják, mint én. De meg kell győzniük az amerikaiakat arról, hogy »az antibolsevik forradalom« ügye csodálatosan halad előre, és ez nekik köszönhető, hiszen ellenkező esetben vége szakadna az évi

több száz milliós juttatásoknak, s mi lenne akkor az NTSZ-szel, mi-
ből fizetné és tartaná fenn pompásan berendezett irodáit Párizsban,
Frankfurtban, Münchenben és másutt?”

Az utolsó nyugati visszhang egyben a legfrissebb is. A Reuter hír-
ügynökség egy Londonból keltezett 1969. július 26-i jelentéséről van
szó: „Gerald Brooke, a fiatal brit tanár, aki, miután több mint négy
évet töltött a szovjet börtönökben, csütörtökön kiszabadult. Beis-
merte, hogy egy szovjetellenes csoport »futárja« volt.” Ez a csoport,
amint a per során hivatalosan is elhangzott, nem más, mint az NTSZ.
A jelentés így folytatódik: „Brooke egy televíziós interjú során pén-
teken este elmondta, hogy amikor a szovjet hatóságok letartóztatták,
egy bélyegalbumban rejtjelzett utasításokat vitt magával, bár az
üzenet tartalmát nem ismerte. Hozzátette: »Nem volt szándékomban
utasításokat vinni, csupán propagandamunkát folytatni, s nem gon-
doltam, hogy a dolognak több köze van a kémkedéshez, mint szov-
jetellenes röpcédulák egyszerű szétosztásához.«”

És mit mondanak Keleten? Mit gondolnak a Szovjetunióban?

Konsztantyin Nyikitov, a „külföldön élő honfitársakkal fenntar-
tott kulturális kapcsolatok szovjet bizottságának” alelnöke, az emig-
ráció kérdéseinek egyik szakértője a következőket mondta nekem
Moszkvában: „Valójában az NTSZ mint emigránsszervezet már
nem létezik. Nem maradt más belőle, mint egy név, egy homlokzat.
Az NTSZ tulajdonképpen a CIA-vel azonos. Amerikai szervezet –
orosz alkalmazottakkal. Egyébként nagyon kicsiny szervezet. Aktív
tagjainak száma egyre csökken. Ausztráliában nem több 20–25-nél,
Belgiumban talán egy tucat, Olaszországban öt vagy hat, Francia-
országban húsz vagy harminc. Nyugat-Németországban látszólag
két-háromszázan vannak, de a valóságban létszámuk itt sem haladja
meg a néhány tucatot. Az orosz emigráción belül az NTSZ-t nem
veszik komolyan, nem is kedvelik, mivel mindenki tudja, hogy kém-
szervezet. Igen sok az olyan emigráns, még a kommunistaelenések
között is, aki sohasem ülne le egy asztalhoz az NTSZ embereivel, de
még kezet sem fogna velük. Hogy akkor miért beszélnek róla any-
nyit? Azért, mert nyilván vannak, akik hasznot húznak ebből a fik-
cióból. Higgye el nekem, amerikai pénz nélkül megszűnnének létezni.
A háború után a francia különleges szolgálat visszautasította az
NTSZ felajánlkozását. Ekkor vették át őket az amerikaiak és az

angolok. De az angolok is hamarosan felhagytak támogatásukkal. Mondom Önnek, amerikai szervezetről van szó . .”

Az ellentétes vélemények kaleidoszkópja természetesen kedvet ébresztett bennem, hogy többet is megtudjak erről a kérdésről. Mindenekelőtt az érdekelt, miként is alakult az NTSZ története.

A nyugat-európai orosz fehérémigráció a húszas évek végén és a harmincas évek elején súlyos válságba került. Sok fiatal emigráns, aki számára a cári Oroszország nem jelentett többet homályos gyermekkori emléknél, felnőtt sorba jutva szemrehányást tett szüleinek, amiért begubóznak a múlt felidézgetésébe és szépítgetésébe, elvesztették kezdeményező képességüket, és semmit sem értenek a modern világból. 1930 elején két új emigráns szervezet született: az Ifjú Oroszok és Az Orosz Ifjúság Nemzeti Szövetsége (NSZRM). Az első, amelynek Kazem Bek volt a vezetője, megmaradt monarchistának. A második élén V. M. Bajdalakov és M. Georgijevszkij állt, s ez már nem volt a cárizmus híve. Tulajdonképpen az NSZRM volt az NTSZ első formája, s a szervezet első vezetője a kozák Bajdalakov, Vrangel fehérhadserégének egykori tisztje, aki később Jugoszláviában vegyész-mérnöki diplomát szerzett. A mozgalom néhány hónapon belül háromszor is megváltoztatta nevét, mielőtt a ma ismeretes névbetűket vette volna fel. Mindamellet leszögezhetjük, hogy az NTSZ az 1930 júliusában tartott belgrádi kongresszuson alakult meg.

Milyen elvi alapokon állt ez a csoport? Roland Gaucher szerint „ezek a fiatal emberek abból indultak ki, hogy a szovjet ideológiával egy másik ideológiát, a szovjet szervezettel egy másik szervezetet kell szembeállítani. Az ideológia a szolidarizmus tanában fejeződött ki, abban a tanításban, amely – egyébként elég zavaros és ellentmondásos módon – Max Schellerre, Bergyajevre, Emmanuel Mounier-ra és Léon Bourgeois-ra hivatkozott, s megkísérelte, hogy a maga koncepcióját mind a kollektívizmussal, mind az individualizmussal szembehelyezze. Gazdasági téren az NTSZ teljes mértékben megmaradt ugyan a magántulajdon védelmezőjének, de nem utasította el a forradalom bizonyos vívmányait . . . Az NTSZ egyébként pillanatnyilag nem hajlandó határozott álláspontot elfogadni a jövő uralmi forma kérdésében . . .”

De már a mozgalom kezdetén más irányzatok és más ideológiai

befolyások is jelentkeztek. Egy szociáldemokrata emigráns, az egykori mensevik Borisz L. Dvinov, az amerikai Rand Corporation megbízásából megírta és a kaliforniai Santa Monicában 1955-ben ki is adta az orosz emigráció politikai irányzataival foglalkozó, mindmáig legteljesebb tanulmányt, s ebben a munkában alapos elemzésnek vetette alá az NTSZ által a második világháború előtt kiadott dokumentumokat. Milyen eredményre jutott? Egyszerűen arra, írja Dvinov, hogy „a szolidaristák valamennyi nyilatkozatából és tetteiből világosan kitűnik az a törekvés, hogy Hitlert és a nácizmust utánozzák”. A mozgalom alapdokumentumainak ismertetése és idézése után a szerző így folytatja: „E meghatározás értelmében a szolidarizmus nem volt egyéb, mint az orosz viszonyokra alkalmazott fasizmus.” Végül Dvinov még ezt is megjegyzi: „Nem meglepő, hogy a szolidaristák, akik ideológiájuk, szervezetük és módszereik oly sok elemét a náciaktól és a fasisztáktól kölcsönözték, az utóbbiaktól az antiszemitizmust is átvették.” Ezt a véleményt mások is osztják. Dvinov könyve előtt négy évvel, 1951-ben jelent meg New Yorkban egy tanulmány ugyanerről a témáról George Fischer tollából. Kiadója a Free Russian Fund volt, vagyis az a George F. Kennan által alapított Szabad Orosz Alap, amelyről fentebb már megállapítottuk, hogy a hidegháború gépezetének egyik döntő fontosságú szervezete volt az Egyesült Államokban. Fischer a következőket írja: „Az NTSZ elvi programja Mussolini korporatív államának eszméin alapszik.” Valamivel később pedig ezt olvashatjuk: „Az NTSZ a háború után demokratikus irányú ideológiai változáson ment át, illetve megy át ma is, de programjában, amelynek legutóbbi változata 1948-ban jelent meg, még mindig megtalálható a fasizmus számos vonása.”

„A szolidaristák nyilatkozataiból és tetteiből világosan kitűnik...” – írja Borisz L. Dvinov az NTSZ hitlerista szimpátiáival kapcsolatban. Valóban, az NTSZ, amely már a háború előtt is fasisztabarát volt, még inkább azzá lett, amikor a Harmadik Birodalom megtámadta a Szovjetuniót, s amikor úgy látszott, hogy Hitler csapatai már-már győzedelmeskednek. Idézzük ismét Dvinovot: „Oroszország megrohanása előtt az NTSZ elkerülte a nyílt állásfoglalást. Amikor azután Németország és Oroszország már háborúban állt egymással, a szolidaristák támogatókat szerveztek a náci kor-

mány több kulcsfontosságú minisztériumában. Később döntő szerepet játszottak Kaminszkij körül és a Vlaszov-mozgalomban, mivel azt remélték, hogy mindkettőt felhasználhatják a hatalomhoz vezető úton. A nácik veresége után megpróbálták eltüntetni előző kapcsolataik nyomait s megnyerni a nyugati demokráciák jóindulatát. Ezért programjukba új követeléseket vettek fel.”

Láttuk, hogy Roland Gaucher meglehetősen rokonszenvvvel tekint az NTSZ-re. Nézzük tehát, miként mutatja be ő a szolidaristák második világháború alatti magatartását. „A háború előtt – írja Gaucher – az NTSZ-nek nem volt elegendő ideje ahhoz, hogy kialakítsa kapcsolatait az emigráció más mozgalmaival, irányzataival. A német-szovjet háború kitörése azonban megmutatta, hogy olyan elszánt kisebbséget alkot, amely már ekkor járatos volt a propagandatevékenységben és a beszivárgásban. Az NTSZ emberei kihasználták az új körülményeket és lehetőségeket, s több irányban is tevékenykedtek. Szekciókat igyekeztek létrehozni a Szovjetunió megszállt övezeteiben, tevékenykedtek a hadifoglyok és a deportált munkások táboraiiban is. Egyes embereik beszivárogtak a németek által létrehozott propagandaszervekbe, így különösen a Berlin melletti wustrai kiképzőtáborba és az ugyancsak Berlin egyik külvárosában, Wuhlheidében működő táborba. Végül igyekeztek beépülni a Vlaszov-hadseregbe is. Bár maga Vlaszov nem tartozott a mozgalomhoz, egyik alvezére, Trusin tábornok tagja volt az NTSZ-nek. Amikor felmerült egy orosz „felszabadító” hadsereg felállításának terve, az NTSZ több tagjával együtt Trusin vezette azt a Berlin melletti, dabendorfi iskolát, ahol e hadsereg jövődő propagandistáit akarták kiképezni. Ugyanakkor az NTSZ azt is megkísérelte, hogy néhány emberét eljuttassa a szovjet ellenőrzés alatt álló területekre, s kapcsolatba lépjen a partizánmozgalmakkal. Mindez bizonyos súrlódásokat okozott a német hatóságokkal, s az NTSZ-t azzal gyanúsították, hogy kettős játékot játszik. A Gestapo le is tartóztatta egyes vezetőit. A Hitler elleni sikertelen merényletet közvetlenül megelőző időben letartóztatták az NTSZ berlini csoportjának hatvan tagját, köztük néhány vezetőt is, például Bajdalakovot és Poremszkijt. Néhány hónappal később felszámolták az előbbi felváltó tartalék központot is, amelynek vezetője Okolovics volt. A második központ vezetőit koncentrációs táborokba vitték. Németország összeomlása nem ve-

tett véget az NTSZ tevékenységének. A szervezet vezetői ma azt állítják, hogy sok emberük dolgozott tovább a Szovjetunióban, ahová a hazatelepülők csoportjaival szivárogtak be, s ahol le is telepedtek. Természetesen ennek az állításnak az igazságtartalmát lehetetlen ellenőrizni. Nyugaton az NTSZ emberei gyanúsak voltak, mivel a náci cinkosainak tekintették őket. De itt is kedvező környezetet teremtetek tevékenységük számára azok a „menekülttáborok”, amelyekben több mint kétmillió szovjet állampolgár élt, nem csekély részben olyanok, akik nem akartak visszatérni a Szovjetunióba. Nagynehezen létrejött és működni kezdett egy harcos NTSZ-csoport. Tübingiában »fedőszerv« gyanánt építési vállalatot hoztak létre, s fokozatosan sikerült átvenniük több menekülttábor irányítását . . . Lehetséges, hogy az NTSZ az amerikai tisztek körében is bizonyos védelemre és támogatásra talált, bár kétségtelen, hogy a nyugati kormányok általában ellenséges magatartást tanúsítottak a szervezettel szemben. Bizonyos újjáéledés csak a hidegháború kezdete után következhetett be.”

Megfigyelhetjük, hogy ha Gaucher hangsúlyozza is az NTSZ és a Gestapo között a háború végén kiéleződött ellentéteket, alapján véve ő is ugyanazt írja, amit Dvinov. A szolidaristák Hitlerre játszottak, és csak az utolsó percben fordítottak egyet köpenyegükön – ez tagadhatatlan tény. Amikor viszont Roland Gaucher „bizonyos támogatásról” és „bizonyos újjáéledésről” beszél, kénytelenek vagyunk helyesbíteni: nem, ez bizony *határozott* támogatás és *határozott* újjáéledés volt . . . 1950 novemberében a „Reader’s Digest”, amely már akkor igen nagy példányszámú folyóirat volt az Egyesült Államokban, ezenfelül az „amerikai életforma” valóságos jelképének számított, hosszú cikket közölt az NTSZ-ről, különösen annak a Szovjetunióban folytatott „illegális tevékenységéről” a szervezet egyik vezetőjének, K. V. Boldirevnek a tollából. Ez a nagy cikk ebben a népszerű és tekintélyes lapban a mozgalom igazi szentesítését jelentette. Ekkor még öt év sem telt el a tübingiai „építési vállalat” megalapítása óta. Ennyi idő alatt ilyen nagy utat tett meg az NTSZ, ami igazán ügyes újjászervezésre vall . . .

Hmelnickij vallomásából és a fenti idézetekből már elég tiszta képet alkothatunk az NTSZ tevékenységének lényegéről. Ehhez persze még hozzá kell számítani a propagandamunkát is: a sajtót, a rá-

diót és a léggömbök segítségével Keletre juttatott röplapokat. A rádióról és a léggömbökről lesz még szó a következő fejezetben, ahol részletesebben foglalkozunk a hidegháborúnak azzal a csatájával, amelyet az éter hullámain vívtak. A sajtó vagy általában a nyomtatott anyagok útján folytatott propagandának két központja volt: egy hírügynökség és egy kiadóvállalat. A hírügynökség neve Agence Russe de Presse (RAP = Orosz Sajtóiroda), székhelye pedig Majna-Frankfurtban van. A kiadóvállalat Frankfurt egyik külvárosában, Höchstben működik, „Poszev” (Vetés) néven, akárcsak a szolidaristák fő sajtóorgánuma. Összesen mintegy harmincra tehető az NTSZ által kiadott és rendszeresen terjesztett kiadványok száma. A „Poszev” mellett a legfontosabbak a következők: „Grani” (kb.: „apróságok”), „Za Cseszty Rogyini” (A haza becsületéért), „Szovjetszkaja Armija” (Szovjet hadsereg), „Za Rossziju” (Oroszországot), „Volja” (Akarat), „Nasi Dnyi” (Napjaink) stb.

Mindamellet, ha valóban helyes képet akarunk alkotni a szolidaristák tevékenységéről, figyelembe kell vennünk, hogy az évek során szervezetük gyengült, létszámuk csökkent ugyan, de módszereik ugyanakkor fejlődtek. Tudjuk, hogy fegyveres csoportoknak a szocialista tábor országaiban történő ejtőernyős bevetésével az ötvenes évek vége óta gyakorlatilag felhagytak. De éppen ettől az időszaktól kezdve az NTSZ kialakította az akció egy másik formáját, amelyet így nevezhetünk: „kapcsolatteremtés és disszidálásra csábítás”. Időnként előfordul, hogy amikor szovjet állampolgárokból álló kulturális küldöttség, sportegyüttes vagy turistacsoport érkezik Nyugatra, a nyugati sajtó világgá kürtöli, hogy ez vagy amaz a sportoló, táncos, író vagy turista „a szabadságot választotta”. Ez a „választás” természetesen úgy is történhet, hogy egyik vagy másik szovjet embernek nem tetszik a szovjet rendszer, s ezért nem akar hazatérni. Ámde az is gyakran előfordul, hogy ezt a lépést az NTSZ emberei segítik vagy éppen előidézik. Néhány év óta hasonló tevékenységet folytatnak a nagy nyugat-európai kikötőkben a szovjet kereskedelmi flotta meglehetősen gyakran ott horgonyzó hajóin szolgáló tengerészek között is. A módszer mindig ugyanaz és tulajdonképpen roppant egyszerű: kapcsolatba lépnek az utasokkal, beszédbe elegyednek velük, a beszélgetést előre kidolgozott séma alapján olyan irányba terelik, hogy az illető szovjet állampolgár elmondja esetleges eltérő véleményé-

nyét, vagy hangot adjon személyes sérelmeinek a szovjet rendszerrel kapcsolatban, s ha megtalálják ezt a rést, ígéretet kezdenek, s felajánlják, hogy nyomban segítségére lesznek a menedékjog megszerzésében. Egészen természetes, hogy az NTSZ ilyen feladattal megbízott tagjai a hírszerző szolgálat révén kapcsolatban állnak a helyi rendőrséggel, amely adott esetben „befogadja” majd a disszidentst.

Ezek az új módszerek és tevékenységi területek, valamint az a törekvés, hogy ellensúlyozzák a szervezeti gyengülést, arra készítették a szolidaristákat, hogy igyekezzenek minél több nyugati országban megvetni a lábukat. Az NTSZ-gócok elszaporodása a szervezet vezetői számára kettős előnnyel jár: egyrészt növeli a kapcsolatteremtés lehetőségét a szovjet turistákkal és látogatókkal, így elvben nagyobb a lehetősége a disszidálásra való rábeszélés sikerének is, másrészt alkalmat ad arra, hogy új kapcsolatokat építsenek ki a különféle nemzetiségű szélsőjobboldali szervezetekkel, amelyek között új támogatókat is találhatnak.

Fessünk gyors körképet az NTSZ nemzetközi hálózatáról. Magában Nyugat-Németországban a frankfurti főhadiszálláson kívül négy fiókszervezet működik, éspedig Nyugat-Berlinben, Münchenben, Darmstadtban és Fuldában. A berlini irodát 1949-ben szervezték meg. 1950 szeptemberében vette fel az Orosz Menekültek Bizottsága elnevezést, később Trusnovics-bizottság néven működött a Grünewald kerületi Hohenzollern-Chaussée-n. Igazgatója egy magát Steinnek nevező régi emigráns, akinek néha 35 állandó alkalmazottja van. A kevésbé jelentős müncheni fiók vezetője Nejmirok, aki az Amerika Hangja számára is dolgozik... Az Egyesült Államokban működő NTSZ-szekció kisebb létszámú, mint a németországi, de sokat hallat magáról. Vezetője egészen a közelmúltig K. V. Boldirev volt, aki a „Reader's Digest”-be írt említett cikke után a „Look” című nagy amerikai magazinban 1950-ben megjelent hosszú nyilatkozattal hívta fel az amerikai közvélemény figyelmét a szolidaristákra. Az itteni csoport egy másik vezetője, Alekszandr N. Malisev hozta létre és hosszú időn át igazgatta is az International Research on Communist Techniques (A kommunista módszerek nemzetközi vizsgálata) elnevezésű New York-i intézetet.

Hollandiában és Ausztráliában úgynevezett „operatív szekciók” működnek Kandaurov illetve Anatolij Konovec vezetésével... A

kicsiny dán csoport vezetője a koppenhágai börtön egyik alkalmazottja, Dmitrij Sevics. Végül, ha Viktor Batrazovics Asztyemirovnak, a Szovjetunióba visszatért egykori NTSZ-kádernek 1967-es adatai megfelelnek a valóságnak, egy-egy tucatnyi tagot számláló szekciók működnek Olaszországban, Svédországban, Norvégiában és Argentínában, s néhány tag tevékenykedik Angliában, Belgiumban, Venezuelában és Kanadában. Asztyemirov szerint a szervezetnek három tagja van Brazíliában, kettő Spanyolországban, s mindössze egy-egy tagja él Törökországban, Marokkóban és Luxemburgban. Az utóbbi években különösen nagy erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy a Távol-Keletre is eljussanak.

Konsztantyin Cserezov 1965-ben beszámolt a szolidaristák két legfőbb vezetőjének, Okolovicsnak és Redlichnek ezzel kapcsolatos utazásairól. Az előbbi körutat tett több ázsiai ország fővárosában, a második pedig elég hosszú ideig tartózkodott Csang Kaj-seknél, Tajvan szigetén. Megjelent az NTSZ küldöttsége az Ázsiai Népek Antikommunista Ligájának (APACL) 1966. november 4-e és 8-a között a dél-koreai Szöulban megrendezett 12. évi konferenciáján is.

És mi a helyzet Franciaországban? 1960 őszén, pontosabban október 1-én és 2-án Párizsban meglehetősen látványos összejövetelt tartottak „A »Poszev« című hetilap 12. évi konferenciája” elnevezéssel. A másnapi „Figaro” ilyen címen számolt be az eseményről: „Kétszáz antikommunista szovjet delegátus összejövetele Párizsban.” A vezetők, Poremszkij és Redlich, személyesen is megjelentek, hogy lelket öntsenek ebbe a gyülekezetbe. A döntő cél az volt, hogy a szervezet gyökeret verjen Franciaországban, és kapcsolatra lépjen néhány szélsőjobboldali párizsi szervezettel. Így francia részről megjelent a gyűlésen Guy Vinatrel, Baylot egykori rendőrprefektus barátja, a Hegyilakók Klubjának (Club des Montagnards) vezetője és a franciaországi csangkajsekista „lobby” szervezője, Pierre Faillant de Villemarest újságíró, a Szovjetunióval foglalkozó több könyv szerzője, aki ebben az időben kapcsolatban állt Robert Martellel, az „MP 13” nevű algériai misztikus és „terrorista-elhárító” csoport vezetőjével. Megjelent Lucien Laurat, a párizsi boulevard Haussmannon működő Georges Albertini-féle antikommunista intézmény képviselője, Georges Sauge, az úgynevezett „nemzeti-katolikus” irányzat vezetője, Philippe Vayron, Szajna megye képviselője és a Füg-

getlenek Nemzeti Központjának (Centre National des Indépendants) akkori irányítója, Julien Tardieu, a párizsi városi tanács elnöke és mások. Ám az általuk képviselt francia csoportok minden segítsége ellenére, a rue Blomet-en működő L'Union társaság által kölcsönadott párizsi irodahelyiségek, Vlagyimir Lazarevnek, Szlavinszkijnak és Sztolipinnak e fiókszervezet vezetőjévé történt kinevezése, a Julien Tardieu és más politikusok által kilátásba helyezett hitelek ellenére, a szolidaristák franciaországi képviselte mégsem lendült fel annyira, amint azt egyesek szeretnék volna, s Párizsban az NTSZ-nek csupán egy eléggé kicsiny csoportja működik. Úgy tűnik különben, hogy a francia hatóságok némi gondolkodás után nem látták nagyon kívánatosnak, hogy a fővárosban olyan szervezet működjék, amely nyíltan amerikai befolyás alatt áll, és tevékenységével incidenseket idézhet elő a Szovjetunióval, ezért aztán inkább fékeztek a vállalkozást. Azt viszont nem akadályozták meg, hogy a szolidaristák – mintegy „albérletben” – kezükbe ne vegyék a 10–15 ezer példányban megjelenő „Russzkaja Miszl” (Orosz Gondolat) című lapot, a franciaországi orosz emigráció legolvasottabb újságját. Ennek a régi fehérémigráns lapnak a főszerkesztője, Vodov, már igen öreg ember volt, s a hatvanas években a „Russzkaja Miszl” tönkrement. Akkoriban mindössze négy oldalon jelent meg. 1967-ben azután az oldalszám hirtelen megduzzadt, a lap hangneme megváltozott, s a példányszám is emelkedett. Mi történt? Vodov átadta helyét a „Poszev” szerkesztőségéből, Nyugat-Németországból átjött embereknek, akiket egy ideig maga Roman Redlich irányított Párizsban. A vállalkozást az amerikaiak is támogatták, s pénzügyi segítségüket az USIA (United States Information Agency, az Egyesült Államok Tájékoztatási Hivatala) útján juttatták el. Mindamellet Redlich ügyelt rá, hogy a párizsi rue du Faubourg-Saint-Denis-ben szerkesztett hetilap ne szerepeljen nyíltan a szolidaristák orgánusaként, ezért a látszat kedvéért egy jónevű hölgyet állított a szerkesztőség élére. Zinajda Sahovszkoj hercegnő a fáradhatatlan és féktelen hatvanévesek közé tartozik, mintegy 15 könyve jelent meg már, kétszer kapta meg a Francia Tudományos Akadémia díját, férje pedig diplomata volt, aki Belgiumot képviselte a Szovjetunióban. A hercegnő „La Folle Clio” (A bolond Klio) című könyvének előszavában ezeket írta: „Az igazság, ha nem is mindig kellemes, megérdemli, hogy tiszteljék, s az

egyres ember számára csakúgy, mint a nemzetek számára talán üdvös, ha visszagondolnak bukásukra.”

A „Russzkaja Miszl”-lel kapcsolatos vállalkozást – jellemző módon – az NTSZ-nek az a csoportja irányította és hajtotta végre, amelyet a szervezeten belül „szkritij szektor”-nak, vagyis titkos szektornak neveznek. Mi ez a „titkos szektor”? Nem más, mint a szolidaristák aktív magva, amelyről azt is érdemes megjegyezni, hogy felépítése a hírszerző szolgálatok klasszikus felépítéséhez igazodik: kémkedésre és kémelhárításra tagolódik.

Lássuk először a kémelhárító szektort, az úgynevezett „gruppa zascsiti”-t (védelmi csoportot), Konsztantyin Cserezov és Viktor Asztyemirov, az NTSZ-nek a Szovjetunióba visszatért két említett tagja, részletesen ismertette ezt a kémelhárító csoportot. Az előbbi azért, mert maga is tagja volt, a második pedig azért, mert e csoport nyomozást folytatott az ügyében. „Az NTSZ biztonsági szolgálatának, más szóval kémelhárító csoportjának legfőbb feladata az – mondta Cserezov –, hogy állandóan szemmel tartsa a szervezet tagjait és azokat az idegeneket, akik bármilyen módon kapcsolatba kerülnek a szervezettel. Am erre a csoportra fokozatosan egyéb feladatokat is rábízta, s ezek a feladatok az amerikai hírszerző szolgálat megbízásai voltak . . . Az én dolgom a biztonsági szolgálatban az NTSZ tagjainak megfigyelése volt, azoknak a felderítése, akik kapcsolatot tarthatnak a Szovjetunióban élő barátaikkal, és azoké, akik előljáróik tudta és beleegyezése nélkül bármiféle szovjet kapcsolatot ápolnak vagy keresnek . . . Az NTSZ-tagok megfigyelésére felhasznált besúgók többségét magából a szervezetből toboroztuk. A biztonsági szolgálat megszokott módszerei közé tartoztak a provokációk, a levélcenzúra, a zsarolás, a hamis dokumentumok készítése, a hamis tanúvallomások felhasználása. Erre vonatkozóan néhány példát is tudok idézni.

Egy ízben Okolovics és Rudcsenko utasítására, az NTSZ egyik tagja, Szvetlana Kulgavec-Danyilova, olyan dossziét gyártott, amely »leleplezte«, hogy az NTSZ egy másik, Kolomec nevű tagja kapcsolatban áll a szovjet titkosszolgálat párizsi embereivel. Vagy egy másik példa: Russzak (a »gruppa zascsiti« akkori vezetője) igen jó viszonyban volt egy Borzsikin nevű müncheni feketézővel és iparossal. Russzak részesedést kapott társa »jövedelmeiből«, ezért »vé-

delemben» részesítette Borzsikint. Amikor azonban Borzsikin egyszer nem volt hajlandó kifizetni Russzaknak a 30 százalékos »jutalékot«, ez elhatározta, hogy bosszút áll. Mivel tudta, hogy mind az amerikai katonai rendőrség, mind a nyugatnémet rendőrség megfigyelés alatt tartja Borzsikint, azt tanácsolta neki, változtasson lakhelyet, s felajánlotta, hogy az NTSZ megfizeti ezzel kapcsolatos összes költségeit. Borzsikin beleegyezett a dologba, s Russzak elkísérte Hamburgba, ahol maga helyezte el egy »abszolút biztonságos rejtékhelyen«. Másnap a német rendőrség letartóztatta Borzsikint.” Csere-zov így folytatja a történetet: „A nyugatnémet kémelhárítás saját céljaira használja fel az NTSZ biztonsági szolgálatát, s ugyanezt mondhatjuk a többi ország kémelhárító szerveiről is . . . Viszonzásul a kémelhárító szolgálat védelmében részesíti az NTSZ biztonsági szolgálatát. Nyugat-Németországban szabály, hogy a kémelhárítás végez minden olyan vizsgálatot, amely az NTSZ bármelyik tagja ellen irányul. Az én időmben minden ilyen ügy Olgzskijhoz tartozott. 1955-ben tanúja voltam a német kémelhárítás és az NTSZ közötti tárgyalásoknak, amelyeken a szolidaristákat Romanov, Okolovics, Poremszkij, Krusel és Olgzskij képviselte. Megállapodás született a nyugatnémet kikötőkbe érkező szovjet tengerészekkel kapcsolatos tevékenység »koordinálásáról«. Az NTSZ vállalta, hogy a szovjet tengerészekről szerzett információkat a nyugatnémet kémelhárítás tudomására hozza, a németek pedig vállalták az összes költségeket. Én 1957 közepéig dolgoztam a biztonsági szolgálatnak.”

Asztyemirov elmondta, hogy amikor az emigrációban bizonyos kétélyeinek adott hangot az NTSZ tevékenységének indokoltságával kapcsolatban, a „gruppa zasciti”, amelyet ő a szervezeten belüli rendőrségnek tekintett, nyomban vizsgálatot indított ellene. Ő azonban tudomást szerzett erről, mert egy másik szolidarista, aki ugyancsak az Észak-Oszét Autonóm Szovjet Köztársaságban született, barátságából figyelmeztette, hogy nyomoznak az ügyében. Nem sokkal később Csikarlejev, azoknak az embereknek az egyike, akiket az ő megfigyelésével bíztak meg, s aki korábban Indokínában harcolt a francia idegenlégió soraiban, nyilvánosan „kommunista agitációval” vádolta, és meg is fenyegette Asztyemirovot.

A „titkos szektor” másik ága, amely kémkedéssel foglalkozik, az úgynevezett „operatyika” (operatív csoport). Tagjaik elnevezése

„operatyivnyik”, s ezek Asztyemirov szerint állandó kapcsolatban állnak az amerikai hírszerző szolgálattal. Amikor az ejtőernyős akciókról és a külföldre utazó szovjet állampolgárok disszidálásra csábításáról beszéltünk, tulajdonképpen már az „operatyika” feladatkörével foglalkoztunk. Szólni kell még azonban arról is, hogy egyes ügynököket álcázott formában juttatnak be a Szovjetunióba. Ennek az „operatív csoportnak” két kiemelkedő egyénisége „Görög Jurka”, valódi nevén Hadzsi Georgide, valamint egy „Csemeszovának” nevezett hevesvérű hölgy, Ariadna Csirinkina volt. Ehhez az „operatyikához” tartozik a sossenheimi kiképző központ, amelynek vezetője, Nyikolaj Pavlov, szenvedélyesen foglalkozik rendőrkutyák idomításával.

Miközben az NTSZ jellegét és szerepét próbáljuk körvonalazni, gyakran bukkan fel a szervezet vezetőinek, Poremszkijnek, Romanovnak, Okolovicsnak és másoknak a neve. Bármilyen véleménnyel legyünk is múltjukról és egész tevékenységükről, kétségtelen, hogy nem mindennapi figurák, akik megérdemlik, hogy rövid arcképsorozatot fessünk róluk.

A nemrégiben meghalt Allen W. Dulles, a CIA tulajdonképpeni alapítója, aki az amerikai hírszerző szolgálatot mai alakjában megteremtette, „A hírszerzés mestersége” (The Craft of Intelligence) című könyvében Georgij Szergejevics Okolovicsot „kiváló szovjetellenes emigráns vezetőnek” nevezte. Egyik-másik amerikai, a már idézett Sanche de Gramont újságíró, még is rajzolta Okolovicsnak, az NTSZ „titkos akciói vezetőjének” alakját. „Noha elmúlt már hatvan éves – írja Gramont –, megőrizte arcának fiatalságát, kék szemének élénkségét és homlokába hulló sűrű haját. Alakja zömök, válla széles, azoknak az oroszoknak a fajtájából való, akik 150 évig élnek, s magas életkorukat a vodkának és a szivaroknak tulajdonítják. Élete egy vén ellenforradalmár kalandos élete volt, olyan emberé, aki két illegális utazást is tett Sztálin Oroszországában. Okolovics a fogát csikorgatja, ha az NTSZ-t emigráns csoportként emlegetik. Erre Napóleon aforizmáját szokta idézni: »Az emigráns olyan ember, aki semmit nem felejtett, és semmit nem tanult« . . .” Asztyemirov Okolovicsnak arról a vonásáról beszél, hogy szereti a nagyvonalú, fényűző életmódot. Saját szemével győződött meg róla, hogy Frankfurtban a Janstrassén levő lakásában „úgy él, mint egy her-

ceg”. Azt is elmeséli, hogy Okolovics gyakran nyilatkozik megvetően a szervezet többi vezetőjéről, s amikor egyszer együtt autóztak, kijelentette: „Ezek az értelmiségiek mind szemét alakok. Se vezetni, se élni nem tudnak rendesen. A legegyszerűbb ügyeket is összekuszálják. Engem néha a szamarakra emlékeztetnek . . .”

A legkiábrándítóbb arcképet azonban Konsztantyin Cserezov rajzolta Okolovicsról: „Az NTSZ egy másik vezetője, aki megérdemli az olvasó figyelmét, Georgij Okolovics, aki hosszú idő óta az angolok ügynöke, a háború előtt pedig a lengyel hírszerző szolgálat ágensc volt. A harmincas években illegálisan a Szovjetunióba utazott, hogy kémtevékenységet folytasson. A második világháború alatt a Gestapo szolgálatába lépett, s a Szovjetunió elleni náci támadás után különböző megbízásokat kapott a németek által megszállt övezetben. Így a Gestapo embereként, időnként pedig csoportvezetőjeként működött Szmolenszkban, Orsában, Minszkben, Boriszovban és Bobrujszkban. Akkoriban többféle álnevet használt, s a nácik biztonsági okokból megtették a szmolenszki városi közigazgatás vezetőjének. 1943-ban a németek megszüntették az úgynevezett »Sonderstab-R«-et, a kémelhárító szolgálatnak azt a csoportját, amelynek Okolovics volt a helyi képviselője. De kapott helyette más munkát: a kémelhárítás új szervezetének politikai csoportját vezette, s elsősorban az volt a feladata, hogy a belorussziai partizánmozgalmak ellen harcoljon, és felkutassa azokat a zsidókat, akik megmenekültek a tömegmészárlásból. A Belorussziában működő német rendőrség egyik zászlóaljának volt a parancsnoka, s ha hihetünk egy bizonyos Kolossz nevű tanúnak, Okolovics személyesen is részt vett a polgári lakosság ellen foganatosított megtorlásokban. A háború után Okolovics új gazdákat keresett magának, s egyidejűleg az angol és az amerikai hírszerzés szolgálatába szegődött. Az amerikaiak kinevezték az NTSZ kémtevékenységének »főigazgatójává«, de természetesen szigorú ellenőrzés alatt tartják. Több alkalommal jelen voltam, amikor Okolovics angol és amerikai hírszerző tisztekkel találkozott. Ezek a megbeszélések mindig kémkedési és szabotázsügyek körül forogtak. Egyetlen esetre sem emlékszem, amikor Okolovics a Szovjetunió politikai vagy kulturális problémáiról tárgyalt volna. Az volt a szokás, hogy ezekre a megbeszélésekre titkos találkahelyeken, egy düsseldorfi vagy egy mainzi lakásban kerüljön sor. Az angolok és az ame-

rikaiak nyilván nem akarták, hogy az ilyen Okolovics-féle emberekkel fenntartott kapcsolatuk köztudottá váljon . . .”

Az NTSZ leghíresebb vezetője Vlagyimir Dmitrijevs Poremszkij. Amikor 1960 decemberében Párizsban felszólalt „a szovjet politikai hadviselést tanulmányozó nemzetközi konferencián”, így mutatták be: „Orosz politikai menekült, aki középiskolai tanulmányait Jugoszláviában, főiskolai tanulmányait pedig Franciaországban végezte. Politikai közíró. Egyik alapítója és jelenlegi elnöke az orosz szolidarista mozgalomnak, a háború alatt a sachsenhauseni náci koncentrációs táborban internálták.” Egykori tanítványai, akik később visszatértek a Szovjetunióba, természetesen másfajta képet festenek róla. Cserezov szerint Poremszkij a Sorbonne-on folytatott tanulmányai idején kapcsolatban állt a francia bűnügyi rendőrséggel és egy szélsőjobboldali mozgalommal, Rocque ezredes Francia Szociális Pártjával (Parti Social Français). Később „amikor a nácik megszállták Franciaországot, Poremszkij Berlinbe ment, s jelentkezett a Birodalmi Biztonsági Szolgálatnál, amely Goebbels propagandaminisztériumába delegálta. Ott dolgozott eléggé hosszú ideig, mint a zittendorfer és wustraui német propagandaiskolák irányítója. A »zsidókérdéssel« kapcsolatos náci politikai elméleteket kellett tanítania, kifejtve ezek fajelméleti alapjait és az egész zsidó nép kiirtásának programját. Volt azonban egy másik feladata is: »oktatási igazgató« volt a »Keleti Területek« náci minisztériuma által felállított táborok egyikében.”

Cserezov még hozzáteszi: „Poremszkij nem titkolja együttműködését a németekkel, de azt mondja, hogy ezt az angolok hozzájárulásával tette. Senki sem tudja, mennyi ebből az igazság. Mindenesetre tény, hogy nem sokkal a német vereség előtt Poremszkij átment Angliába. Az angolok először háborús bűnösként internálótáborba zárták, de hamarosan szabadon engedték, s megbízták az NTSZ újjászervezésével . . . Poremszkij felsőbbrendűségi komplexusban szenved. Lépten-nyomon azt hangoztatja, hogy az ő személye nélkülözhetetlen az NTSZ számára, hogy nélküle a szervezet szétesne, jelentéktelenné válna a Nyugaton működő egyéb szovjetellenes szervezetek mellett, s hamarosan megszűnne létezni. A »Poszev« helyiségeiben tartott számtalan beszéde és beszélgetése során szívesen emlegeti ázsiai és amerikai utazásait, az amerikai üzleti élet képvi-

selőivel történt találkozásait, a különféle antikommunista szervezetekkel és egyesületekkel fenntartott kapcsolatait.” Asztyemirov véleménye szerint Poremszkij a szolidaristák valamiféle zászlóhordozójának, szócsövének tekinthető, akinek az a funkciója, hogy a nyugati értelmiség szemében az NTSZ-t független kulturális szervezetnek próbálja feltüntetni. Az „elnök”, hangsúlyozza Asztyemirov, szeret a teoretikus szerepében tetszelegni, s beszélgetés közben Nyikolaj Bergyajev, Karl Jaspers és mások emlékirataiból idéz. Mindenütt úgy mutatkozik be, mint „az antikommunista filozófia doktora”, aki „kapcsolatban áll a Szovjetunió kormányköreivel”.

Asztyemirov azt a balszerencsés kalandot is elmeséli, amely Poremszkijt Londonban érte 1963-ban. Akkoriban egy beszélgetés közben Poremszkij kijelentette előtte, hogy 1964 márciusában vagy áprilisában a Szovjetunióban kitör a forradalom, és „véget vet az orosz kommunista diktatúrának”. Poremszkij természetesen e forradalom egyik vezetőjének tekintette magát, de „a történelmi misszió megvalósításához” szüksége volt az angol kormány garanciájára, főként pedig arra az ígéretre, hogy ő lesz „a jövő szolidarista államának elnöke”. Ezért aztán Poremszkij, Asztyemirov állítása szerint, Angliába utazott, s biztosította az angolokat, hogy ha ő lesz az orosz kormány feje, kamatostól visszafizeti nekik az előlegül kért összeget. Az angolok mégsem voltak hajlandók megadni a kért segítséget. Poremszkij igen lehangoltan érkezett vissza Londonból, s amikor az NTSZ tagjainak kérésére beszámolt útjáról, a brit kormány tagjait „kreténeknek”, magát Angliát pedig „megkopasztott Albionnak” nevezte.

Jóllehet Okolovics és Poremszkij az NTSZ legismertebb vezetői, a jelek szerint nem ők a szervezet igazi irányítói. Az NTSZ „erős embere” minden bizonnyal Jevgenyij Romanovics Osztrovszkij, alias Romanov. Lengyel nemesi család sarja, előbb a cári hadseregben szolgált, majd ezredesi rangig vitte a fehérhadseregben. Mindenesetre ő látszik az amerikai titkosszolgálat legfőbb bizalmi emberének a szolidarista mozgalomban. Különös személyiség: kitűnő sakkjátékos, aki állítólag már gyerekként is zárkózott és hallgatag volt, s máig megőrizte visszahúzódo természetét és a nőktől való idegenkedését. Anyjával, Jevgenyija Alekszandrovnával, egyedül él egy kis frankfurti lakásban, az Engelbachstrasse egyik új épületében. Ugyan-

akkor specialistája az olyan akcióknak, amelyeket a CIA-ben „dirty tricks”-nek, vagyis piszkos húzásoknak neveznek. Az NTSZ rossznyelvei szerint gyakran látogatja Frankfurt, München és Hamburg, illetve Párizs és New York rossz hírű negyedeit . . . Viktor Asztyemirov így írja le emberünket: „Romanov magas, megtermett férfi, szemüveges, mindig angol öltönyt és olasz cipőt visel. Nem orosz típus. A lakásán levő páncélszekrényében mindig van a keze ügyében dollár, angol font, francia frank, belga frank, svájci frank, svéd korona és nyugatnémet márka . . .” Mit tudunk a múltjáról? „A háború előtt – írja Cserezov – Dnyepropetrovszkban élt. Amikor bejöttek a németek, szolgálatukba állt, és szerkesztője lett helyi lapjuknak . . . 1943-ban, amikor az előrenyomuló szovjet hadsereg kiűzte a németeket Dnyepropetrovszkból, Romanov Berlinbe menekült, ahol a »Novoje Szlovo« című orosz nyelvű újság egyik szerkesztője lett” . . . Cserezov azt is hozzáteszi, hogy Osztrovszkij-Romanov ebben az időben kapcsolatban állt a Gestapóval. Asztyemirov viszont állítólag ilyen kifakadást hallott tőle: „A németek? A disznók, a telhetetlenek, akik semmit sem tanultak a háborúból . . . Kár, hogy a háború alatt nem öltek meg közülük tíz millióval többet . . . Nézze csak, hogy szaporodnak már megint!”

A sakkjátékos érdekes figurája, egyben az NTSZ „végrehajtó irodájának elnöke” után tekintsünk most arcképcsarnokunk következő darabjára. Roman Nyikolajevics Redlich Oroszországban született volgai német eredetű családból. Fiatal fiú volt, amikor 1929-ben szülei a Szovjetunióból Németországba települtek át. Redlich német állampolgár lett. Mint fiatal tisztet, az orosz ügyek szakértőjeként alkalmazták Goebbels propagandaminisztériumában és Rosenberg keleti ügyekkel foglalkozó minisztériumában. Kijárta a zittenhorsti és a wustraui iskolákat. Itt találkozott az NTSZ tagjaival, és mindjárt kapcsolatba is lépett velük. Ekkoriban történt, hogy – minden bizonnyal német feletteseinek utasítására – valamilyen módon lemondott a német állampolgárságról, és „orosz emigráns” lett. Ugyancsak már ebben az időben, tehát igen fiatalon, a felforgató tevékenység szakértője lett. Ő az egyetlen a szolidaristák vezetői közül, akivel kapcsolatban 1945-től kezdve nemcsak az amerikai hírszerző szolgálatot, hanem a Gehlen-szervezetet, ezt az akkoriban létrehozott német titkosszolgálatot is hallottam emlegetni. Érdeemes erről részlete-

sebben beszélni. Noha az utóbbi időben már inkább sajtóüggyekkel foglalkozik, egyrészt az NTSZ rádiójának szerkesztőségében, másrészt a párizsi „Russzkaja Misl”-nél, az ötvenes években elsősorban a titkos akció specialistája volt. Mint az „operatyika” vezetője, az 1953-as berlini megmozdulás idején ő szervezte meg és irányította azokat a szolidarista különítményeket, amelyeknek az lett volna a feladatuk, hogy amennyiben az események a Nyugat szempontjából kedvezően alakulnak, az NDK-ban, Lengyelországban és magában a Szovjetunióban is akcióba lépjenek. Redlich egy ideig az NTSZ különleges megbízottjaként Csang Kaj-sek mellett is felbukkant Tajvan szigetén. Cserezov ezzel kapcsolatban elmondja: „Körülbelül két évet töltött ott, s egész sereg esztelen ötlettel és tervvel tért vissza: szovjet hajókat akart foglyul ejteni az európai kikötőkben, rá akarta venni az amerikaiakat, hogy »cseréljék el« Alaszkát a Kaukázusért stb. . . .”

A szolidarista vezetők kis arcképcsarnoka nem lenne teljes, ha legalább néhány szót nemoznánk Zajcevről, Rarról, főként pedig Szinyicinről . . . Alekszandr Nyikolajevics Zajcev, aki Artyomovnak nevezi magát, az NTSZ teoretikusaként szerepel. Nagy műveltségű ember, akit azonban a kor és a betegség az utóbbi időben erősen megtámadott. Egyre nehezebben tűri az NTSZ úgynevezett „forradalmárainak” gúnyolódását, amely jórészt akörül forog, hogy ő, Zajcev, közönséges álmodozó. Zajcev Rjazany körzetében született, és a háború kitörésekor a moszkvai Mikrobiológiai Intézet hallgatója volt. Német fogságba került, s ő is azok közé tartozott, akiket a fogolytáborban beszerveztek a Vlaszov-hadseregbe. A zittenhorsti, a wustraui és a dabendorfi iskolákon találkozott a többi szolidaristával. Közvetlen akciókban gyakorlatilag sohasem vett részt, de Cserezov szerint Zajcev-Artyomov készíti azokat a hamisított leveleket, amelyeket az NTSZ vezetői úgy tárnak a nyugati kormányok és titkosszolgálatok elé, mint a szervezet tevékenységének a Szovjetunióban kiváltott visszhangját, s mint olyan dokumentumokat, amelyeket egyenesen az NTSZ futára hozott a Szovjetunióból.

A magas termetű, hosszú orrú, barna arcú, hosszú és ideges kezű Lev Alekszandrovics Rar olyanfajta ember, aki félelmet ébreszt. Ő a „gruppa zasciti”, a védelmi csoport, tehát az NTSZ belső rendőrségének főnöke, s ő irányítja a szervezet külföldi szekcióinak háló-

zatát, valamint az „operatív kiadások” révén a szervezet pénzügyeinek legjelentősebb részét is. A háború előtt Lettország fővárosában, Rigában élt. A balti országok megszállása idején együttműködött a németekkel, a visszavonuláskor velük tartott, s a Vlaszov-mozgalomban adminisztrációs teendőket végzett. A háború vége a bajorországi Füssenben érte, itt lépett kapcsolatba az angolokkal, akik átvitték Nagy-Britanniába. Több éven át Londonban élt mint a BBC alkalmazottja s az NTSZ angoliai szekciójának vezetője. Cserezov azt állítja: „Rar a brit hírszerző szolgálat ügynöke, s ebből nem is csinál nagy titkot.”

A szolidarista vezetők közül utolsóként még Jevgenyij Ivanovics Szinyicinről, alias Garanyinról akarunk beszélni. „Szinyica” oroszul cinkét, cinegét jelent. Szinyicin egyéniségét jellemezve Viktor Asztyemirov ezt a szójátékot csinálja: „A hollók közé tévedt cinke.” A szójáték elég meglepőnek tűnik, ha tudjuk, hogy Garanyin katonai ügyész volt Vlaszov hadseregében, hogy – Cserezov szerint – marokkói tartózkodása idején a francia hírszerző szolgálat ügynöke lett, Asztyemirov azonban így válaszol erre az ellenvetésre: „Garanyin a háború idején tisztességesen harcolt a németek ellen a Vörös Hadsereg soraiban. Amikor német hadifogságba esett, súlyos sebesült volt. A fogolytáborban eleinte szovjet emberhez méltóan viselkedett, nem adta be a derekát. Ám az éhség és a halálfélelem megtörték akaratát, s ekkor találkozott az NTSZ embereivel, Brunszttal, Poremszkij-jel és Okoloviccsal, akik propagandakörúton voltak a fogolytáborokban, ahol toborzó munkát végeztek. Garanyin végül is hozzájuk szegődött. De sokkal becsületesebb legtöbbjüknél. Kitart saját véleménye mellett, s ez gyakran vitába sodorja a többi vezetővel. Ezek a viták annál élesebbek, mert Garanyin a »tisztán orosz« tevékenység híve, s ellenzi az együttműködést a külföldi titkosszolgálatokkal.” A Garanyinról festett portré különleges figyelmet érdemel, hiszen emlékezhetünk rá, hogy szerzője, Viktor Asztyemirov, maga is egykori szolidarista, aki visszatért a Szovjetunióba. Asztyemirov egy olyan eset elbeszélésével is alátámasztja ezt a portrét, amely 1964–65 telén történt a frankfurti „Hildestube” nevű sörcsarnokban rendezett gyűlésen. Garanyin, mint az NTSZ rádió szerkesztőségének és bizonyos kiadványok szerkesztőségi vezetője, ezen a gyűlésen beszámolót tartott a Szovjetunió jogi és igazságügyi viszonyairól. A be-

számloló „meglehetősen tárgyilagos volt”, állapítja meg Asztyemirov, majd hozzáteszi: „A beszámloló bombarobbanásként hatott... A többi vezető szóhoz sem jutott.” Maga Poremszkij válaszolt végül Garanyinnak: „Jevgenyij Ivanovics eléggé részletes elemzést adott – mondta. – De egyikünknek sem szabad illúziókat táplálnia. Számkra, forradalmárok számára, a szovjethatalomnak mindig lesz elegendő kötele. Mi törvényen kívül állunk. Velünk szemben ez a hatalom tetszése szerint járna el, és önök jól tudják, mit akarok ezzel mondani... Ha bennünket, forradalmárokat megölnének, senki sem emelné fel a szavát értünk. Ez a történelem törvénye. Ismétlem, hogy a szovjet törvények, akár jók, akár rosszak, nem vonatkoznak ránk, akik hajthatatlanul küzdünk a forradalomért és a felszabadulásért. A mi feladatunk az, hogy éjjel-nappal nagy történelmi küldetésünkre gondoljunk!”

Amikor újra elolvasom Poremszkijnek embereihez intézett buzdító szövegét, valósággal kedvet kapok rá, hogy a kis arcképcsarnokot egy nyolcadik portréval, X... portréjával is kiegészítsem. Nem is kell mást tenni, mint idézni Alexander Werth-et, aki így rajzolta meg ezt a képet „Oroszország: remények és félelmek” című művében: „Nemrégiben egy régi barátom, aki Párizsban élő orosz fehérémigráns, elmesélte, milyen rendkívüli találkozásban volt része legutóbbi müncheni útján. A bajor főváros legelegánsabb orosz vendéglőjében megpillantotta egy ismerőst, aki éppen jókora adag friss kaviárt rendelt. »Hello! – kiáltotta neki a barátom. – Ez meg hogyan lehetséges?« Pedig lehetséges volt. Az illetőt barátom Párizsban ismerte meg, közvetlenül a háború után. Emigránsként érkezett Párizsba, és kávéházi pincérként próbált megélni. Most pedig itt volt Münchenben, szemmel láthatóan igazi jómódban. »Nos, kedvesem, maga nem úgy néz ki, mint aki inséget szenved. Mit csinál Münchenben?« – kérdezte a barátom. »Hogy mit csinálók? A szovjet rendszert döntögetem, galambocskám. Így alakultak a dolgok. Vezérigazgatója vagyok itt az NTSZ egyik nagy szervezetének, és az »amik« ezért évi húszezer dollárt fizetnek nekem. Soha életemben nem voltam ilyen gazdag! Remélem, hogy addig döntögethetem a szovjet rendszert, amíg csak élek. No, igyon már egy pohárral ebből a kitűnő szovjet »sztolicsnaja« vodkából! A szovjet kormány egészségére! Álljon fenn az idők végezetéig vagy legalábbis az én életem végéig« ...»

Még ha le is számítunk valamennyit ebből a kissé kikerekítettnek tűnő anekdotából, okvetlenül fel kell hogy vetődjön bennünk a kérdés: dehát hogyan lehetséges, hogy az amerikaiakat így rá lehet szedni? A kérdés nagyon fontos, mielőtt azonban válaszolnánk rá, valamivel közelebről is meg kell vizsgálnunk azt, amit nem is annyira becsapásnak, félrevezetésnek neveznék, mint inkább árucsalásnak. Asztyemirov és Cserezov is érintik ezt a problémát. Az első idézi azt a bizalmas közlést, amit az NTSZ egyik gazdasági vezetőjétől, Werngofftól hallott. Ez az ember beszámolt neki két olyan akcióról, amelyeknek célja „a Szovjetunióba való behatolás” volt. Az első a „Potok” (patak), a második az „Episzkop” (püspök) fedőnevet kapta. A két vállalkozás semmiféle eredménnyel sem járt, de a „Potok” 100 000 dollárba, az „Episzkop” pedig 75 000 dollárba került az amerikaiaknak. Vajon tudomást szerzett-e a CIA a két akció kudarcáról, s így arról a tényről, hogy a pénzt teljesen hiába szórták ki? Werngoff határozottan állította, hogy nem szerzett tudomást, mert az NTSZ vezetősége olyan jelentéseket küldött az amerikaiaknak, amelyek szerint a „Potok” és az „Episzkop” lehetővé teszi, hogy a Szovjetunió területén egész sereg olyan „molekulát” létesítsenek, amelyektől a későbbiekben értékes információkat lehet szerezni. Cserezov elemzi ezt az eljárást is. „A »kívánt« információk hamisítása vagy »felújítása« mindennapos gyakorlattá vált – szögezi le. – Hogyan történik ez? Először megírnak egy beszámolót egy szovjet állampolgárral való képzelt találkozásról. Ebből az alapanyagból azután négy verziót készítenek, különféle terjedelemben, különböző mennyiségű ténnyel fűszerezve, más-más stílusban. A megfelelő stíluskülönbség értelmében bevezették azt a szabályt, hogy mindegyik verziót más-más szerző írja meg. A művet következő szakasza az, hogy az anyagot jó áron el is adják. A négy verziót egyszerre adják el az angol, a nyugatnémet, a francia és az amerikai titkosszolgálatnak. Az amerikaiakhoz juttatott jelentésben minden olyan »tény« szerepel, amely a másik három verzióban is megtalálható. Gyakran előfordul, hogy a franciák, az angolok és a németek kissé felhígítják az általuk »megszerzett« jelentést, és a forrás megjelölése nélkül ők is eladják az amerikaiaknak. Az amerikaiak elemzik és tanulmányozzák ezeket a jelentéseket, s összehasonlítyák azokkal, amelyeket az NTSZ-től kaptak. Megállapítják, hogy minden

részlet megegyezik, s hogy az NTSZ »teljesebb anyagot« adott át. Az amerikaiak tehát elégedettek: az NTSZ valóban »jó munkát« végzett. Mindenki elégedett, de leginkább az NTSZ ragyog, hiszen őt a többiek négyszeresen megfizették.»

Mielőtt tovább mennénk, két apróbb megjegyzést kell fűznünk Cserezov egyébként megalapozottnak látszó leírásához. Az első a francia titkosszolgálatra vonatkozik. Ha igaz is, hogy az ötvenes években a Cserezov által leírt módon járhattak el, az utóbbi tíz esztendőben már bizonyára kevésbé bőkezűen vásárolnak. Az algériai háború és a gaulle-ista külpolitika bizonyos irányváltozásai révén Franciaország elérte, hogy valamennyire csökkentse a feszültséget a Kelettel, és jóval kevésbé legyen alávetve az amerikaiaknak. A második megjegyzése a nyugatnémet titkosszolgálatra vonatkozik: a Gehlen-szervezet megnövekedett jelentősége és BND-vé történt átalakulása jelentősen módosította a szervezet kapcsolatát a CIA-vel, amennyiben az egyszerű csatlós viszony helyett ma már sokkal bonyolultabb játékról beszélhetünk, s Cserezov ezt nem veszi számításba írásában.

Ha azonban a lényegnél maradunk, ismét felmerül az iménti kérdés: de hogy az ördögbe lehetséges, hogy az amerikaiak... Nos, kétségtelen, hogy mind a hírszerző szolgálatban, mind a politikai vezetés szintjén vannak olyan amerikaiak, akik tökéletesen tisztában vannak a való helyzettel. Erre saját időnkénti reagálásmódjuk a legjobb bizonyíték. Idézzük ezzel kapcsolatban Viktor Asztyemirov tanúvallomását. Elmondja, hogy 1963-ban az NTSZ-ben pánik tört ki. Miért? Azért, mert Kennedy elnök elhatározta, hogy csökkenti a hidegháborúra szánt összegeket, s ennek következtében jelentősen csökkentek a szolidaristáknak nyújtott összegek is. Mit tettek a frankfurti urak, miután le kellett nyelniük ezt a békát? Több jelentést terjesztettek a CIA elé, s ezekben különféle javaslatokat tettek.

A javaslatok lényege a következő volt: ki kell szélesíteni a Szovjetunió irányában folytatott kémtevékenységüket; el kell jutni a totális kémkedéshez, ennek érdekében szükség van arra, hogy egész Nyugat-Európában, Latin-Amerikában, Ausztráliában és Afrikában is dolgozhassanak. Hogyan reagáltak erre az amerikaiak? Magasabb szinten sehogyan sem. Ktartottak az NTSZ-nek nyújtandó hitelek korábban elhatározott csökkentése mellett. A CIA-ben mégis kivál-

tottak némi visszhangot az NTSZ javaslatai. Felhatalmazták a szolidaristákat, hogy „Nyugat-Európában és Ausztráliában kiszélesíthetik tevékenységüket, s megengedték, hogy szükség esetén németeket, angolokat, franciákat és ausztrálokat is toborozhassanak. Romanov egészen nyíltan beszámolt erről az NTSZ vezető kádereinek. 1963 decemberében összehívta őket, és a következőket mondta: „Külföldi barátaink (nasi inosztannije druzja – a szolidarista vezetők mindig így nevezik az amerikai hírszerző szolgálatot) megengedték nekünk, hogy kommunistaellenes tevékenységünkhöz jelentős mértékben felhasználjuk a németeket, az angolokat, a franciákat és az ausztrálokat. De kikötötték, hogy csak ezekről a nemzetekről lehet szó. Célul kell kitűznünk magunk elé, hogy mindenütt, ahol ez a leghasznosabb, legyenek olyan embereink, akikre támaszkodva sikeresen megvalósíthatjuk mindannyiunk által ismert és külföldi barátaink által elének tűzött feladatainkat. Így azután barátaink elégedettek lesznek, és indokoltnak látják majd, hogy segítsenek nekünk. Csakis így készülhetünk fel bármely váratlan eseményre...” Ez a ravasz kibúvó és Kennedy hirtelen halála hamarosan lehetővé tette a korábbi szubvenciók visszaállítását. Asztyemirov elmondja, hogy Artyomov 1964 elején így lelkendezett: „Újraéledünk... Külföldi barátaink visszaállították az eredeti összegű hiteleket, s megígérték, hogy mindazt kifizetik, amit Kennedy idején nem kaphattunk meg.”

Ez az eset jól megvilágítja az amerikai magatartást, amely két okkal magyarázható. Az első nyilvánvalóan politikai jellegű, ezt már ki is fejtettük, amikor a kommunistaellenes emigráns csoportoknak a hidegháborús amerikai stratégiában való felhasználásáról volt szó. Erre tehát felesleges volna ismét visszatérnünk. De szerepet játszanak itt technikai jellegű okok is, amelyek másodlagosak ugyan, mégis tekintetbe kell venni őket. Sanche de Gramont amerikai publicista „A titkos háború” című könyvében eléggé nyíltan és őszintén ír ezekről az okokról: „A CIA... nem küld született amerikaiakat titkos megbízatással a Szovjetunióba. Bármilyen jól megtanulják is az ügynökök az orosz nyelvet és a szovjet szokásokat, bármennyire valódinak látszanak is a magukkal vitt hamis papírok, nagyon kevés esélyük van rá, hogy a rendkívül zárt szovjet társadalomban észrevételnek maradjanak. Egy szovjet ügynök nyugodtan kiköthet New Yorkban egy bevándorlónívummal és egy papírbőrönddel. Akkor sem

fog túlzottan elütni a környezettől, ha a legszörnyűbb akcentussal beszéli az angol nyelvet. De Oroszországban egy amerikai ügynöknek mindennap csodára van szüksége ahhoz, hogy le ne lepleződjék... A CIA 1949 óta alaposan kidolgozta az orosz emigránsok felhasználásának és a Szovjetunióba küldésének módszereit. Ezeknek az ügynököknek látszólag semmi közük az amerikai titkosszolgálatához. Legtöbbjük az NTSZ tagja. Ugyanakkor az NTSZ és más emigráns-szervezetek révén a CIA ellenőrzése alatt tarthatja ezeket az ügynököket, kiképzésüket és egész későbbi tevékenységüket.”

Amikor a háború utáni években az NTSZ vezetői megértették, mennyire szükségük van rájuk az amerikaiaknak, arra kezdtek törekedni, hogy valóban nélkülözhetetlenné tegyék magukat, s így adott esetben fel is verhessék az árakat. Ezzel a tevékenységükkel elvesztették ugyan a nem szélsőséges emigráns körök jelentős részének megbecsülését, de számításuk a maguk szempontjából bevált, kifizetődött, éspedig nemcsak a szó eredeti értelmében – erről már beszéltünk –, hanem a többi kommunistaellenes orosz emigráns szervezethez fűződő viszonyuk szempontjából és e többi szervezet pusztasága miatt is. Az NTSZ arra törekedett, hogy az amerikaiak reá ruházzák a hegemoniát az orosz emigráció összes szovjetellenes szervezetei fölé, sőt, lehetőleg monopolhelyzetbe jusson az orosz emigránsok egész szovjetellenes tevékenységében. Meg kell állapítanunk, hogy ezt a célt el is érte. A többi szervezet közül a COPE-t 1963-ban maguk az amerikaiak számolták fel, s maradványait beolvasztották az NTSZ-be. Az SZBONR ma már csak látszatéletet él, a monarchisták ténykedése kimerül a folklór ápolásában, a vlaszovisták külön szervezete pedig gyakorlatilag megszűnt...

A COPE (Centralnoje Objegyinyenyije Polityicseszkih Emigrantov – Politikai Emigránsok Központi Szövetsége) korábban meglehetősen jelentős szervezet volt. 1952 novemberében alakult Münchenben. Alapítói egyrészt a cári hadsereg hagyományait akarták életben tartani, másrészt a Szovjetunió ellen kívántak eredményes harcot folytatni. Müncheni központjuk mellett 1953 júniusában Nyugat-Berlinben is állandó képviseletet hoztak létre. Ennek irodái a Martin Luther Strasse egyik épületében találtak otthonra. A COPE módszerei, célkitűzései, toborzó tevékenysége, elsősorban az amerikai, de ugyanakkor az angol és francia hírszerző szolgálattal fenn-

tartott kapcsolatai sok hasonlóságot mutattak az NTSZ-szel. Az egyetlen számottevő különbség abban a militarista szellemben jelentkezett, amelyet egyrészt olyan vezetők magatartásában lehetett megfigyelni, mint az azóta meghalt Lebegyev, továbbá Arnold, Koluzsnyij, Kronzasz, másrészt akcióinak irányában és jellegében. (Mérényletek a Németországban állomásozó szovjet katonák ellen.) Noha az amerikai hírszerző szolgálat állandó képviselőt küldött a COPE nyugat-berlini irodájába – 1955 májusáig egy Benet nevű, később egy Altmann nevű tisztt töltötte be ezt a szerepet –, a szervezet élén álló hetes bizottság hamarosan észrevette, hogy a CIA jobban kedveli náluk, sőt előnyben is részesíti velük szemben a szolidaristákat. Így aztán a COPE vezetői, miközben fenntartották kapcsolataikat az Egyesült Államokkal, azon voltak, hogy új támogatókra találjanak, különösen Nyugat-Németországban. Az össznémet ügyek bonni minisztériumában, a nyugat-berlini szenátusnál és a rendőrségen, a Keleti Politikai Menekültek Szövetségénél (VPO) és egyes frontharcos egyesületeknél – sőt, állítólag jelentős nyugatnémet szakszervezeti vezetőknel – nem is találtak süket fülekre. Mindenesetre tény, hogy a COPE, amely „Szvoboda” (Szabadság) címmel újságot adott ki, több nyugatnémet városban irodát tartott fenn, számos más országban pedig fiókszervezeteket létesített, egy ideig elég erőteljesnek látszott, és élénk tevékenységet folytatott. Nem vette azonban számításba az NTSZ féltékenykedő acsarkodását... Tudjuk, hogy a CIA 1963-ban egész egyszerűen megszüntette a COPE-t, s a szervezet maradványaival, többek között egy kifogástalanul felszerelt nyomdával, az NTSZ-t ajándékozta meg.

Az SZBONR, mint már említettük, némileg más sorsra jutott. Nem számolták fel, hanem egyszerűen hagyták elsorvadni, mígnem tétlenségbe és feledésbe fulladt. Az SZBONR kezdbetűk jelentése: Szojuz Borbi za Oszvobozszenyije Narodov Rossziji (Harci Szövetség Oroszország Népeinek Felszabadítására). Ezt a szervezetet a háború után alakították a Vlaszov-hadsereg maradványainak legfiatalabb és alacsonyabb rendfokozatú tagjai. Nyugaton és Keleten merőben eltérő képet festenek erről a csoportosulásról. George Fischer abban az 1951-ben New Yorkban megjelent munkájában, amely az orosz emigráció politikai irányzataival foglalkozik, annak a nézetnek ad hangot, hogy az SZBONR létrejött „az egykori szovjetbarát ele-

mek lázadásának eredménye, s a februári forradalom programjához való visszatérést jelentette”, szemben „a monarchistákkal, akik Vlaszovot a fehérgárdista vezérek, Gyenyikin és Vrangel utódaként igyekeztek beállítani”.

Érdekesebb és fontosabb azonban ennél annak a Borisz L. Dvinnovnak a véleménye, akiről már láttuk, hogy ugyanerről a témáról szóló, 1955-ben Kaliforniában kiadott könyvében kíméletlenül leleplezi a fasiszta és a fasisztabarát irányzatokat. „Az SZBONR – írja Dvinnov – az egyetlen olyan politikai emigráns szervezet, amely kizárólag új emigránsokból áll. Tagjainak, sőt vezetőinek többsége is a forradalom utáni fiatal nemzedékhez tartozik: egykori komszomolisták, volt diákok, az államapparátus és a szakszervezetek alacsonyabb beosztású funkcionáriusai – valamennyien a Vlaszov-mozgalom közkatonáinak sorából kerültek ki... Az SZBONR szellemi színvonal és tapasztalatok tekintetében nem hasonlítható ugyan az NTSZ-hez, de energia és dinamizmus dolgában felveszi a versenyt a szolidaristák szervezetével. Az SZBONR irányítói pszichológiai és politikai tekintetben fogékonyabbak a demokratikus eszmék iránt, mint az új emigránsok zöme. Voltaképpen az SZBONR az egyetlen olyan új emigráns szervezet, amely elvetette azt az elméletet, hogy Oroszország jövődő államformáját nem lehet előre meghatározni, s egyértelműen a demokratikus köztársaság mellett foglalt állást.”

A Szovjetunióban a leghatározottabban elvetik az SZBONR-nak, mint „viszonylag haladó” mozgalomnak ezt a beállítását. Konsztantyin Nyikitov, az emigráció kérdéseivel foglalkozó moszkvai szervezet alelnöke, akit már korábban is idéztünk, merőben más véleményen van, mint Dvinnov. „Az SZBONR-t – jelentette ki Nyikitov – 1944-ben Himmler német titkosszolgálatja hozta létre Prágában. Ez a szervezet gyakran változtatta nevét, de lényege mindig azonos maradt. A nácik arra törekedtek megalakításával, hogy politikai bázist teremtsenek a Vlaszov-hadsereg tagjai és szimpatizánsai számára. A vereség után az életben maradt vlaszovista vezetők e köré a szervezet köré igyekeztek tömöríteni az emigránsokat – az amerikaiak és az angolok segítségével. Sok erőfeszítést és sok pénzt fordítottak erre, de a hegyek végül is egeret szültek. A mozgalom káderei, valamennyien egykori vlaszovisták, gyorsan kiábrándultak. Az SZBONR ma már tulajdonképpen nem is létezik. Ausztráliában öt-hat tagja

igyekszik fenntartani valamiféle képviselet látszatát. Az Egyesült Államokban is élnek néhányan, akik Németországból mentek oda, magukkal vitték a szervezet irattárát, s időnként húsz vagy harminc főből álló parányi kongresszusokat hívnak össze. Ezek az emberek önmagukon kívül senkit sem képviselnek. Higgye el nekem, az SZBONR-ból semmi egyéb sem maradt, mint néhány jelszó, néhány nyomtatott nyilatkozat és a hat kezdőbetű . . .”

Kinek higgyünk? Mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy némileg ellentmondó dolog, ha egy szervezet egyfelől haladónak tünteti fel magát, másfelől, a Vlaszov-mozgalomra, vagyis arra a szervezetre és hadseregre hivatkozik, amely hajlandó volt hitleri német egyenruhát ölteni és saját hazája ellen harcolni. Természetesen mindennek ellenére az is feltehető, hogy amikor az SZBONR közvetlenül a háború után létrejött (hivatalosan csak 1948-ban alakult meg), lehettek a soraiban egyrészt olyan emberek, akik szerették volna elfeledtetni múltjukat, sok esetben múltbeli bűneiket, ezért a demokrácia híveinek tüntették fel magukat, másrészt lehettek ott olyan fiatal emigránsok is, akik nem értettek ugyan egyet a szovjet rendszerrel, mindamellett korántsem voltak reakciósak. A szervezet azonban nagyon hamar amerikai gyámság alá került. A gyámságot gyakorló szervről, A Szovjetunió népeinek szabadságáért küzdő amerikai bizottság Rt.-ről egyébként már egy előző fejezetben szó esett. A hidegháború amerikai stratégiájának egyik legfontosabb szervezete ez. Mit jelentett az általa gyakorolt gyámság? Ez is kiderült, amikor 1960-ban Moszkvában megjelent egy szinte kizárólag fotokópiákból álló kis kötet ezzel a címmel: „Kémközpont az »Amerikai Bizottság« homlokzata mögött”. A könyv előszavából megtudjuk, hogy a benne közzétett dokumentumokat egy névtelen, „zemljaki” (honfitársak) aláírású levél kíséretében juttatták el a Szovjetunióba. Bármik voltak is ezek a „honfitársak”, a jelek szerint elég alaposan belenyúlhattak annak az irodának az irattárába, amelyet az „Amerikai Bizottság” létesített a müncheni Lessingstrassén. A gyűjtemény kitűnően megvilágítja az egész bonyolult hálózat tevékenységét, amelynek élén három ember áll: Alekszandr Arturovics Melbardisz, a központ vezetője, Baranov ezredes, alias Barat, aki annak idején részt vett a koreai háborúban, és egy Dreher nevű volt diplomata, aki kénytelen volt elhagyni Moszkvát, mivel a szovjet hatóságok azzal vádolták,

hogy valójában a hírszerző szolgálat tisztje. A kötetben nyilvánosságra hozott okmányok egy része az SZBONR-ra vonatkozik. Ilyen például az a levél, amelyet G. Ovcsinnikov, az SZBONR ingolstadti (NSZK) állandó képviselője intézett Melbardiszhoz.

A levél szövege igen jellegzetes: „Tisztelt Melbardisz, az Ön irodájában lezajlott 1959. április 14-i beszélgetésünk során abban egyeztünk meg, hogy 120 márkát kapok abból a célból, hogy ellenőrző körutat tehessek az SZBONR közép-németországi csoportjainál. Úgy állapodtunk meg, hogy ezt az összeget ön április 18-a körül elküldi nekem, hogy rögtön elutazhassak Darmstadtba, de azóta már két hét is elmúlt, s nem kaptam meg a pénzt. Így hát másodszor is arra kérem, szíveskedjék még április 30-a előtt eljuttatni a megbeszélte összeget, különben az SZBONR csoportjai nem dolgozhatnak a lefektetett tervnek megfelelően. Remélem, meg fogom kapni a pénzt, és ezt előre is köszönöm. Tisztelettel stb. . . ., aláírás: G. Ovcsinnikov, az SZBONR németországi szekciója irodájának tagja.”

Egy másik érdekes szöveg, amelyet a kötet fakszimilében közöl, „Az SZBONR ausztriai irodájának munkaterve az 1959. július 26-tól augusztus 4-ig terjedő időszakra, a bécsi Világifjúsági Találkozó tartamára”. Ezt a tervet jóváhagyásra terjesztették Alekszandr Melbardisz elé az emigráns szervezet vezetői. A tervhez költségvetést is csatoltak, s ebben részletesen feltüntették azokat az összegeket, amelyeket a terv végrehajtásával megbízott SZBONR-tagoknak kellett megkapniuk.

Számomra azonban a „honfitársak” által elküldött dokumentumokban nem is azok a bizonyítékok voltak a legmeglepőbbek, amelyek arról szóltak, miként manipulálja az Amerikai Bizottság az SZBONR-t, hanem azok az iratok és utalások, amelyekből kiderül, milyen nehézségei voltak Melbardisznak éppen abban, hogy tetszése szerint manipulálhassa az SZBONR-t. Megtudjuk például, hogy Melbardisz „Európába utazott, hogy tanácsokat adjon a szovjetellenes szervezetek vezetőinek”. Később kiderül, hogy ez a „tanácsadás” tulajdonképpen az SZBONR nem megfelelőnek tartott vezetésének kézbevétele és egész sereg olyan emigránsvezető félreállítását jelenti, akik nem nyerték meg az amerikai titkosszolgálat tetszését. Melbardisz mindenekelőtt az SZBONR névleges elnökének, Georgij I. Antonovnak a távozását akarta elérni. Ezután lépésről lépésre fi-

gyelemmel kísérhetjük az akció végrehajtását, ha elolvassuk a bizalmi embereknek a központ vezetőjéhez intézett leveleit és jelentéseit.

Egyikük, V. Csernyeckij, a következőket írja: „Tisztelt Alekszandr Arturovics, utasításai szerint mindent megtettem, hogy részletesen kivizsgáljam G. I. Antonov ügyét, s ennek alapján biztos vagyok benne, hogy ez az ember nem tudja eredményesen betölteni az elnöki tisztséget...” Később ott találjuk egy másik ügynök, I. K. Repnyikov jelentését „az SZBONR központi irodájának helyzetéről”. „Az SZBONR jelenlegi helyzetét – írja Repnyikov Melbardisznak – két csoport ádáz harca jellemzi. Az egyik oldalon Antonov csoportja, a másikon Antonov ellenfeleinek csoportja áll. Noha mindenki tudja, hogy G. I. Antonovnak vissza kellene vonulnia, egyesek még mindig támogatják, és meg akarják hagyni a helyén. Az Ön utasításai szerint beszéltem Garkusával és Mihail Antonovval, s tudomásukra hoztam, hogy az általam képviselt vélemény nem csupán az enyém, hanem az Öné is... Összefoglalva azt mondhatom, hogy most minden Öntől függ...” Melbardisz ebben az esetben némi óvatosságot tanúsított, s a jelek szerint azt kívánta, hogy az SZBONR vezetősége maga alakítsa át önmagát, máskor viszont sokkal egyszerűbben hajtotta végre a személyi okokból nemkívánatos emberek eltávolítását: az orosz kommunistaellenes emigráció sorai-
ban „feketelistákat” köröztetett, azoknak az embereknek a nevével, akiket „vörösöknek”, „szovjet ügynököknek” minősített. Természetesen nem lehetetlen, hogy vannak közöttük ilyenek is, de ha a listán szereplő személyek számát és különféleségét tekintjük, legalábbis zavarba esünk.

Míg a COPE és az SZBONR felszámolása eléggé hosszú, szívós és nagy erőfeszítéseket követelt az NTSZ-től, a monarchista szervezetekkel egészen más volt a helyzet. A szolidaristáknak itt gyakorlatilag szinte nem is kellett beavatkozniuk a dologba, mivel ezeket a szervezeteket egyszerűen felőrölte és megsemmisítette a múlt idő, legtöbbjük megöregedése és természetes halála, végül az a körülmény, hogy tagságukat és kádereiket nem tudták új forrásokból pótolni. A monarchista szervezetek egymás után múltak ki, és csupán a maradványok és ereklyék iránti folklorisztikus tiszteletet őrizték meg utolsó leheletükig. Moszkvában Konsztantyin Nyikitov eleven

képet festett számomra ezekről a szervezetekről: „Ha csak a listákat és felsorolásokat nézzük, úgy tűnik, mintha sok ilyen monarchista szervezet létezne. Valójában ezek már csak az egykori tisztek egyesületei, tagjaik jó része már túl van a nyolcvanon, a hetvenévesek szinte fiatalnak számítanak közöttük . . . Több ilyen egyesület létezik például Franciaországban is. Közülük a legismertebb az SZRKĦ (Orosz Harcosok Franciaországi Szövetsége). Kicsiny klub ez, ahol rendszeresen találkoznak egymással az öregurak. Párizsban A Cárnő Udvarhölgyeinek Társasága kizárólag kilencven év fölötti tagokból áll, akik azért jönnek össze, hogy együtt imádkozzanak a cár arcképe előtt . . . Az Egyesült Államokban működik Az Orosz Emigráció Központja, az egykori Orosz Antikommunista Központ (RAC). Vezetője még ma is Szergej Beloszelszkij-Belocerszkij herceg, aki igen gazdag, mivel egy amerikai milliárdosnőt vett feleségül. De nagyon öreg is. Rendszeresen meglátogatja azokat a hajdani nemeseket, politikusokat és tábornokokat, akik még életben vannak. Valamennyien támogatják a cári trónra igényt támasztó Vlagyimir Romanovot, aki Madridban él. Vlagyimir időnként a cári korszak kitüntetéseit tűzi hívei mellére. Ez már valamiféle kapcsolatot jelent, s egyben lehetőséget ad valamiféle szervezet fenntartására . . .”

Ez a kép ironikus, de igaz. Még jellemzőbbé válik, ha az orosz monarchista emigránsok mai helyzetét összehasonlíttjuk közvetlenül a második világháború utáni helyzetükkel. 1951-ben a már idézett George Fischer a következőket írta róluk: „A második világháború utáni első években a monarchisták többségének állásfoglalását vezetőiknek a nyugat-németországi katonai közigazgatással fenntartott szoros kapcsolatai határozták meg. Ezek az emigránsok régóta ismerték az ország életét, így aztán különféle adminisztratív posztokat kaptak a menekülttáborokban és másutt, de gyakran alkalmazták őket a hírszerző és tájékoztató szolgálatban is. Vezetőjüknek, P. Glaszenap tábornoknak jelentős és növekvő befolyása volt a Vlaszov-hadsereg sok egykori tisztjére, akiknek kisebb állásokat és pénzsegélyeket ajánlott fel. Azt mondják, hogy az amerikai hatóságok tudtával és beleegyezésével Glaszenap tábornok kapta meg azt a »kincset«, amelyet Vrangel tábornok csempészett külföldre még a forradalom után, s hogy Glaszenap akkori, azóta már hanyatló tekintélyének és befolyásának ez volt az alapja. De Glaszenap volt az első,

aki a vlaszovistákat és a régebbi moi urchista emigránsokat egyesíteni igyekezett, s ebből a célból két szervezetet is létesített. Az egyik a „Szent András zászlajának szövetsége” (SZAF) volt, amely a Vlaszov-hadsereg zászlajáról nevezte el magát, s egyrészt a Vlaszov-hadsereg, másrészt a fehér seregek tisztjeinek közös katonai központját igyekezett kialakítani, a másik pedig az Össz nemzeti Orosz Állam Mozgalma (RONDD), amely valamiféle politikai frontot kívánt alkotni. Glaszenap ma már csak a szélsőjobboldali ellenzék szerepét töltheti be a monarchista mozgalomban, de az 1948-ban általa megindított toborzó hadjárat a vlaszovista tiszteknek mintegy a felét megnyerte a szervezet számára. Ennek a szervezetnek nyíltan hirdett célja az volt, hogy Oroszországban idegen hatalmak segítségével katonai diktatúrát teremtsen. Tisztán katonai jellegű szervezet volt ez, amely a politikai program kidolgozását későbbi időkre halasztotta, és az akkori helyzettől tette függővé. Egy interjúban Glaszenap azt ígérte, hogy húsz hadosztályt fog kiállítani az emigránsokból. Glaszenap és hívei azonban később háttérbe szorultak, mivel abszolutista frakciót alkottak a szervezeten belül, s a többi monarchista vezető megértette, hogy engedményeket kell tennie: számításba kell venni az emigránsok tömegeinek gondolkodásmódját, főként pedig a nyugati nagyhatalmaknak azt a határozott kívánságát, hogy ők maguk irányítsák az emigránsszervezetek tevékenységét.” Noha Glaszenap tábornok utódai látszólag „mérsékeltabb” irányzatot képviseltek, nekik sem volt több sikerük. A monarchistákat a nyugati vezetők is elavult irányzatnak és kompromittáló szövetségeseknek tekintették. A többiből pedig, mint tudjuk, megtette az idő...

Felmerülhet azonban a kérdés, hogy ezek az „egyéb” rovatba tartozó, kommunistaellenes orosz szervezetek nem próbálkoztak-e meg ellentámadással, mielőtt az NTSZ végképp fölébük kerekedett volna? Dehogynem. Elsősorban azt a klasszikus fegyvert használták, amelyről Melbardisszal kapcsolatban éppen az imént beszéltünk: azt a vádat, hogy a másik eladta magát az ellenségnek. Azt terjesztették, hogy a szolidaristák soraiba szovjet ügynökök hatoltak be. Számos újságban és kiadványban, így például a francia nyelvű „Voilà” című hetilap egyik 1954-es számában olvashatjuk, hogy az NTSZ nem más, mint megmenekült nácik és „szovjet provokátorok” ve-

gyüleke. A szolidaristák mögött álló nyugati szervek azonban nemigen zavartatták magukat ezektől a vádaktól. Tisztában voltak ugyan vele, hogy az emigráns körök mindenkori kiszolgáltatottsága, egyes emberek megvásárolhatósága és maga a honvágy is megannyi ütőkártya a szovjet titkosszolgálat kezében az NTSZ-szel szemben, s így bármikor készen álltak a szervezet egy részének feláldozására, de nagyon jól ismerték védenkeiket, és tudták, hogy nincs különösebb ok az aggodalomra.

A nyugatiak tudták...

De azt is tudták, hogy bármiféle illúzióban ringatják is magukat egyes emigráns körök és csoportok, az olyan szervezettel, amilyen az NTSZ, csak meghatározott, korlátozott vállalkozásokba lehet kezdeni. Még hozzá igen korlátozott vállalkozásokba. Még a hidegháború stratégiáját teljesen magukénak valló politikusok, katonai vezetők és titkosszolgálati emberek körében is gyakran felmerült a kérdés, hogy a hatékonysági szempontokon túlmenően egyáltalán szükség van-e az ilyen antikommunista szertartásokat ápoló szervezetekre. Azok az emberek pedig, akik kezdték felismerni a kémkedés, az egyszerű diverziós cselekmények, a fegyveres csoportok ejtőernyős akcióinak vagy egyes ügynökök meghatározott feladat nélküli küldetéseinek elavult és idejétmúlt voltát, már a negyvenes évek végén és az ötvenes évek elején kezdtek hinni a lélektani hadviselés értékében. Ismerjük el, nem volt szükségük sem Mao Ce-tung szövegeinek tanulmányozására, sem valamelyik vietnami fogolytáborban eltöltött időre ahhoz, hogy belássák: a jó propagandának óriási hatása lehet. A totális propaganda billentyűzete rendkívül széles. Ők a maguk részéről elsősorban a rádió útján folytatott propagandát választották.

Noha az egyszerű felforgatás nyilvánvaló gyengéihez és sovány eredményeihez viszonyítva a lélektani hadviselés kifejlesztése és a rádiózás fegyverének erőteljes bevetése sokkal hatékonyabbnak és eredményesebbnek ígérkezett, a hidegháború stratégiái erre az útra térve is olyan súlyos nehézségbe ütköztek, amellyel talán nincsenek is egészen tisztában. Mivel nyilvánvaló, hogy a rádióadások szerkesztőinek és bemondóinak tökéletesen ismerniük kell azoknak a hallgatóknak a nyelvét és szokásait, akikhez szólni akarnak, ezen a

területen még nagyobb szükség volt az emigránsok felhasználására, mint bárhol másutt. De milyen emigránsokra? A válasz magától adódik: minthogy köztudomásúan a „keleti menekültek” kommunistaellenes szervezeteinek biztosítottak kiemelkedő szerepet az egész haditervben, ezúttal sem fordulhattak más emigránsokhoz, már csak azért sem, mert ezek talán nem is lettek volna kaphatók az együttműködésre. Ugyanazok az emberek, ugyanazok a módszerek.

Egy mikrofon, két mikrofon, három mikrofon... Igen, de ki tartja a kezében, ki beszél bele?

XII. EGY MIKROFON, KÉT MIKROFON, HÁROM MIKROFON...

Nagykövetek és bankárok

„A politikai emigráns mint központi figura . . .”

A williamsburgi nyilatkozat – A varsói tanú

Vége az ösztöndíjnak . . .

„1948-ban letartóztattak, még ma sem tudom, miért . . .”

A titkos „X . . . iroda”

„Olyan hang kell, amely odasújt” – mondta a tábornok

„A lélektani hadviselés szerve” – Szürke egyenruhában . . .

Akit Moszkvában felmentettek – A „Vörös gróf”

Bell ezredes – A tajvani műszaki állomások

„Szabad Oroszország Rádió” – A léggömbháború

„Égből bullott irodalom . . .”

A „Le Monde” című francia napilap 1952 januárjában cikksorozatot indított ezzel a találó címmel: „A kelet-európai emigráció mint a Nyugat szövetségese a hidegháborúban.” A sorozat szerzője, François Honti, emlékeztetett arra a tényre, hogy „1949 tavaszán megalakult a Szabad Európáért küzdő Országos Amerikai Bizottság”, majd magyarázattal szolgált: „Olyan magánjellegű szervről van szó, amely privát adományokból tartja fenn magát, hivatalosan tehát nincs köze az amerikai kormányhoz. Vezetői között azonban jó néhány nyugalomba vonult magas rangú állami tisztviselőt és politikus fedezhetünk fel. Ilyen például Joseph Grew, volt nagykövet, vagy Allen W. Dulles, a Központi Hírszerző Hivatal (CIA), az amerikai titkosszolgálat központi szervének aligazgatója. Másfelől az amerikai külügyminisztérium sem titkolja a Bizottság iránti rokonszenvét. Dean Acheson külügyminiszter 1949 júniusában adott sajtónyilatkozatában a legszélesebb nyilvánosság előtt örömét fejezte ki a Bizottság megalakulása felett, és »szívből jövő egyetértéséről« biztosította. A Bizottság azonban nemcsak erkölcsi támogatást kap a kormánytól, hanem tekintélyes pénzüsszegeket is. Ezek teszik lehetővé

számára egyrészt különféle országok egykori aktív politikusainak, másrészt a valóban reprezentatív jellegű emigráns csoportoknak az anyagi támogatását. Ily módon az Egyesült Államokban élő több száz emigráns minden hónapban 500–800 dolláros anyagi juttatást kap.”

Ebben az idézetben máris vázlatos elemzést kapunk a Szabad Európáról. Folytassuk ezt az elemzést, és mindenekelőtt kíséreljük meg pontosan körvonalazni a vállalkozás jellegét és céljait.

1949. június 1-én alakult meg New Yorkban A Szabad Európáért küzdő Országos Bizottság (National Committee of a Free Europe), amely hamarosan megváltoztatta nevét Szabad Európa Bizottságra (Free Europe Committee Incorporated). Első elnöke az Egyesült Államok egykori tokiói nagykövete, a már említett Joseph K. Grew volt. Tagjai között szerepeltek az amerikai gazdasági, társadalmi és közélet kiemelkedő személyiségei. Lássunk vagy egy tucatnyit ezekből a nevekből . . . Az államapparátust a már említett Allen Dulles kivül, aki egyébként hamarosan a Bizottság végrehajtó irodájának elnöke lett, még a következők képviselték: Arthur Bliss Lane egykori nagykövet, aki többek között Rigában és Varsóban képviselte az Egyesült Államokat, Adolf Berle volt külügyi államtitkár, Dewitt C. Poole, az OSS (a CIA elődje) egyik részlegének volt vezetője stb. Az üzleti világot képviselte Lawrence Giannini, a Bank of America elnöke, Arthur Page, a Chase National Bank (Rockefeller-érdekeltség) egyik vezetője, Frank Altschul, egy másik bankár, aki a Bizottság gazdasági ügyeinek intézője lett, Dewitt Wallace a „Reader's Digest”-től stb. A hadsereget két híres tábornok „képviselte” a Bizottságban: Lucius D. Clay és Dwight D. Eisenhower, továbbá egy tengerész, Harold B. Miller ellentengernagy, egyszerűen az American Petroleum Institute igazgatója. A szakszervezetek részéről ott volt William Green, az AFL és Carey, a CIO vezetőinek egyike.

Milyen célokat tűzött maga elé hivatalosan ez a Bizottság? A Szabad Európa 1951 februárjában New Yorkban megjelent egyik kiadványának elején a következőket olvashatjuk: „A Szabad Európa Országos Bizottsága magánjellegű amerikai szervezet, amely jelenleg Kelet-Európa szovjet megszállás alatt élő országaival foglalkozik. Hozzá tartozik a Szabad Európa Rádió, a Közép-Európai Tanulmá-

nyok Központja (Mid-European Studies Center, New York) és a Lucius D. Clay tábornok által irányított mozgalom, a Keresztteshadjárat a Szabadságért (Crusade for Freedom).” Ugyanazon év őszén Dewitt C. Poole, a Bizottság egyik vezetője is nyilatkozott, s szavait a legtöbb emigráns lap is közölte. „A politikai emigráns – mondotta Poole – központi figura, akire feltétlenül szükség van a Szabad Európa Országos Bizottsága által meghirdetett és követett fő célkitűzések megvalósításához. Már 1949 áprilisában, tehát még a Bizottság megalakulása előtt, személyi kérdésekben legfőbb törekvésünk arra irányult, hogy ismert, jelentős, demokratikus emigránsokat találjunk, s előkészítsük a talajt a velük való szoros együttműködéshez. Nem csupán politikai vezetőkről volt szó, hanem a szellemi és a művészeti élet olyan személyiségeiről is, akik . . . végeredményben jelentős politikai tényezőket képviselnek. Az emigránsok együttműködését 1950-ben nemcsak a Szabad Európa Rádió keretében sikerült biztosítani, hanem a Bizottság tevékenységének egyéb területein is . . .”

Két évvel később, 1953-ban, a Virginia állambeli Williamsburgban rendezték meg a Szabad Európa nagyszabású konferenciáját, s itt fogadták el az úgynevezett „williamsburgi nyilatkozatot”. Ez a kiáltvány leszögezi, hogy a konferencia résztvevői minden erejükkel harcba indulnak a kelet-európai országok kommunista rendszereinek megdöntésére, s ezeknek az országoknak a „felszabadítása” után mindenütt az Egyesült Államokéhoz hasonló politikai rendszereket kívánnak teremteni. Az azóta eltelt 15 esztendő alatt az úgynevezett „felszabadítás” taktikája átadta ugyan helyét a „fellazítás” taktikájának, de a vállalkozás célja és értelme tulajdonképpen semmit sem változott. Egymást követték ugyan az elnökök: Wittney H. Shepardon, Archibald S. Alexander és a többiek, egészen Lucius D. Clay tábornokig, aki C. Rodney Smith tábornok és Ralph Walter alelnökök segítségével 1968 végéig töltötte be ezt a tisztséget. Maga a gépezet mindenestre ugyanazokon a síneken haladt, amelyekre 1949-ben helyezték, s továbbra is ezeken halad, ügyet sem vetve azokra a nagy átalakulásokra, amelyek időközben a világban végbementek.

Sok és bonyolult alkatrészből álló gépezetről van szó, amelyet nem kívánunk itt aprólékosan, részleteiben bemutatni. Idézzünk azonban néhány példát, hogy fogalmat adjunk mibenlétéről, jellegéről és mű-

ködéséről . . . München II. kerületében, a Brienner Strassén található a Free Europe Exile Relations, vagyis a Szabad Európának az emigránsokkal kapcsolatot tartó szolgálata. New York 19. kerületében, a nyugati 57. utcában működik a Free Europe Committee Publications és a Research and Publications Service of Free Europe, más szóval a Szabad Európa kiadványainak Bizottsága és a Szabad Európa kutató és kiadó szolgálata. Számos nyugati fővárosban és nagyvárosban működnek a Free Europe Citizen Service (a Szabad Európa Polgárjogi Szolgálata) fiókjai. Bécs III. kerületében, a Dingengasséban van az irodája Russel J. Hall kereskedelmi cégének, amely azonban, ha hihetünk a ČTK csehszlovák hírügynökség 1958. március 4-i jelentésének, nem egyéb, mint a Szabad Európa egyik ügynökségének álcázott irodája, igazgatója pedig egy Gedye nevű amerikai állampolgár . . . Strasbourg egyik külvárosában, Robertsau-ban található a Szabad Európa Kollégium, egy magánjellegű egyetemi intézmény, ahol rendszeresen előadásokat tartanak nyugati országok ismert vezető személyiségei . . .

Ez a felsorolás, bármilyen rövid, mégis némi fogalmat adhat azoknak a szervezeteknek és intézményeknek a számáról és sokféleségéről, amelyek ma a Szabad Európa cégére alatt léteznek és működnek szerte a világon. Ám függetlenül az aktív szervezetek sokféleségétől, az egész vállalkozást egy nagyon is meghatározott szellem, meghatározott légkör, meghatározott módszerek jellemzik. Ennek megismerése és megismertetése érdekében két tanút kerestem fel, méghozzá két újságíró, egy lengyelt és egy magyart. Igaz, ezzel a két emberrel nem New Yorkban vagy Münchenben, hanem Varsóban és Budapesten találkoztam és beszéltem. Annak, aki ezen csodálkoznék, azt válaszolhatom, hogy New Yorkban és Münchenben szívesen beszélnek ugyan arról, hogy *szerintük* milyen a helyzet Varsóban vagy Budapesten, arról azonban már semmit sem hallhatnánk, mi készítette ezeket az embereket arra, hogy New Yorkból és Münchenből visszajérjenek Varsóba és Budapestre.

Klaudiusz Hrabýk Lvovban (Lemberg) született 1902-ben. Történelmi és filozófiai tanulmányok után Krakkóban kezdte el újságírói pályáját. A háború előtt harcos meggyőződéssel Roman Dmowski „nacionalista demokratái” közé tartozott. A háború alatt eleinte Rydz-Śmigły marsall, a lengyel hadsereg parancsnokának sajtótisztje

volt, később, az illegalitásban, az Armia Krajowa (AK) soraiban töltött be különféle funkciókat. 1944 decemberének végén a krakkói lakosság nagy részével együtt őt is németországi munkatáborokba hurcolták a nácik. 1945 áprilisában az amerikai csapatok szabadították fel Magdeburg és Helmstedt között. Most pedig szólaljon meg ő maga:

„Németországban maradtam, mivel a Lengyelországban végbe ment változások nem feleltek meg annak a politikai programnak, amelynek a háború alatt híve és védelmezője voltam. Lényegében ideológiai okokból kommunistaellenes álláspontot foglaltam el. Nem fogadtam el a keleti határproblémáknak azt a rendezését sem, amelyre a háború után sor került. A rendszerváltozás olyan kormányt juttatott hatalomra, amely nézeteim szerint nem felelt meg a régebben fennálló törvényeknek. Egyébként is úgy véltem, hogy Lengyelországnak nemcsak kulturális, hanem politikai tekintetben is inkább a Nyugathoz kell kötődnie, nem pedig Oroszországhoz. Nem felejtettem el az 1920-as háborút, amelyben egészen fiatal koromban magam is részt vettem. A hozzám hasonló nézeteket valló emberek számára túl nagy volt a megrázkódtatás... Így aztán csaknem öt éven át Nyugat-Németországban maradtam. Frankfurtban két emigráns lapot szerkesztettem: a »Polská«-t (Lengyelország) és a »Kroniká«-t. 1946-ban az amerikai hatóságok betiltották a »Polská«-t, mivel a lapban a lengyelek hazatérése ellen fejtettünk ki propagandát. 1949-ben több tucat emigránssal együtt elhatároztam, hogy kimegyek New Yorkba. A »Polska« betiltásáról már beszéltem, de azt is el kell mondanom, hogy a »Kronika« továbbra is megjelent, sőt 30 000 példányt is elért, így a legnagyobb lengyel nyelvű hetilap volt Nyugat-Németországban. Azonkívül ebben az időben az amerikaiak sem gyakoroltak rám semmiféle pressziót, így tehát nem volt panaszra okom. A »Kronika« nem politikai, hanem pénzügyi okokból szűnt meg, magas példányszáma ellenére...

Tény, hogy három hónappal később, 1949 szeptemberében megérkeztem New Yorkba. Mindig újságíró voltam, és mindig szenvedélyesen érdekelt a politika. Így eleinte az amerikai lengyel emigrációs sajtóban dolgozhattam, nevezetesen a »Nowy Świat« (Az Új Világ) című lapnál. Ebből azonban nem lehetett megélni. Így hát munkát kellett keresnem. Ez nehéz volt, mert nem tudtam angolul. Egy

nap egy lengyel nyelvű újságban mégis felfedeztem egy kis hirdetést, amely felkeltette érdeklődésemet. Közép- és kelet-európai újságírókat kerestek a Szabad Európa Bizottság mellett végzendő munkára. Ebben az időben alakult meg a Bizottság, ezért még senki sem tudta pontosan, hogy tulajdonképpen micsoda. Odamentem – ez már Washingtonban történt –, és találkoztam egy Morrisson nevű úrral. Barátságos beszélgetés zajlott le köztünk, s végül azt mondta, hogy írásban fog értesíteni. Egy idő múlva valóban levelet kaptam, amelyben közölték, hogy elfogadják jelentkezésemet, de fel kell hagynom mindenfajta politikai tevékenységgel a lengyel emigrációban, ezenkívül semmiféle újságba sem szabad írnom. Erre természetesen azt válaszoltam, hogy ilyen feltételeket nem fogadhatok el, tehát visszavonom jelentkezésemet. De azért, tudja, ez mégis megrázkódtatást jelentett számomra. Olyan érzés volt, mintha összetapostak volna . . . Ez volt az első eset, hogy ilyen nyomást gyakoroltak rám, de nem ez volt az utolsó. New Yorkban természetesen továbbra is részt vettem az emigráció politikai tevékenységében. Tagja lettem a Rada Narodowa, a Londonban székelő Nemzeti Tanács amerikai szekciójának. Mivel az amerikai szekció vezetőségének voltam tagja, az igazságügy-minisztérium tisztviselői tudomásomra hozták, hogy mint „idegen ügynök”, köteles vagyok rendszeresen jelentést tenni a hatóságoknak a magam és szervezetem tevékenységéről. Ez volt a második megrázkódtatás, de ez még nem minden . . .

Ebben az időben részt vettem a Lengyel Származású Amerikaiak Bizottságának (KNAP) munkájában is. Egyik munkatársa voltam a szervezet elnökének. 1951-ben vagy 1952-ben, már nem emlékszem pontosan, ez a szervezet Detroitban kongresszust tartott, s nekem kellett megírnom a beszédet az elnök számára. Dolgozott a KNAP-ban egy férfi, akit még Krakkóban ismertem meg a háború előtt. Edward Kleszczyńskinek hívták, s annak idején a Mezőgazdasági Kamara elnöke és szenátor volt. Amerikában kapcsolatban állt a Szabad Európával, mivel abból az ösztöndíjból élt, amit innen kapott agrártudományi kutatásainak elvégzésére. A KNAP elnökének beszédében meglehetősen éles bírálat érte az Egyesült Államoknak a háború alatt Lengyelországgal szemben folytatott politikáját. Alighogy visszatértünk Detroitból, Kleszczyńskit behívták a Szabad Európa Bizottságához, és kérdőre vonták, miért nem tiltakozott a

beszéd ellen. Azt válaszolta, hogy erre nem volt semmi oka. Erre közölték vele, hogy megvonják tőle az ösztöndíjat. Egyik napról a másikra kereset nélkül maradt. És ez nem volt elszigetelt eset. Több hasonló esetről szereztem tudomást . . .”

Klaudiusz Hrabýk mégis hét évig maradt az Egyesült Államokban. Több könyve jelent meg, az utolsó, „Kraj i Emigracija” (Az ország és az emigráció) című, 1957-ben New Yorkban. Két évvel később végérvényesen visszatért Varsóba.

Vámos Imre már a következő nemzedékhez tartozik, ő később tért vissza Budapestre. 1927-ben született Battonyán. Apja tevékeny szociáldemokrata volt, akit a németek 1944-ben letartóztattak, és a szovjet csapatok szabadítottak ki még ugyanabban az esztendőben. Vámos 1947-ben fejezte be tanulmányait egy budapesti akadémián. Nyomban ezután újságíró lett. De halljuk őt magát: „1948-ban letartóztattak. Még ma sem tudom, hogy miért . . . Ekkor kezdődtek a Rákosi-féle törvénytörő intézkedések. Kéthónapi börtönre ítélték, majd feltételesen szabadlábra helyeztek. Ezt az ideiglenes szabadságot arra használtam fel, hogy illegálisan elhagyjam Magyarországot. 1948 novemberében eljutottam Bécsbe, majd innen Salzburgba, Innsbruckba és Zürichbe. Amikor már nem volt pénzem, egy »menekülttáborban« laktam.”

Félbeszakítom Vámos Imrét, és megkérem, később mondja el, miként lett a Szabad Európa Rádió magyar részlegének újságírója. Pillanatnyilag egyetlen részlet érdekelne bennünket: a „Látóhatár” című folyóirat Szabad Európával foglalkozó különszámának története. A „Látóhatár” című kiadványt Vámos Imre alapította Svájcban 1950-ben, s ő szerkesztette később is, amikor a lap Franciaországban, Angliában, majd Nyugat-Németországban jelent meg.

„1962-ben akartam megcsinálni ezt a Szabad Európával foglalkozó különszámot – mondja Vámos. – Miután minden cikk együtt volt, szokás szerint elvittem a nyomdászomhoz. Ez Münchenben, Nyugat-Németországban történt. A nyomdász azonban, amikor elől-vasta, kijelentette, hogy nem hajlandó kinyomni a számot. Ezek után elküldtem az anyagot londoni barátaimnak. Ott mindent előre kellett fizetni, de a szám végül is megjelent. Erről azonban mi már meg sem győződhattünk, mivel még a terjesztőnél felvásárolták az összes példányokat. Hogy kicsoda? Találja ki . . . A Szabad Európa ang-

liai képviselte . . . Tudja, ez volt az a pillanat, amikor egy katolikus barátommal, Horváth Béla költővel elhatároztuk, hogy visszatérünk Magyarországra. 1962. február 22-én érkeztünk haza.” Amikor elbúcsúzom Vámos Imrétől, már kezd is csomagolni: másnap reggel repülőgépre ül, hogy Kínába és Vietnamba utazzon. De mielőtt elválnánk, még talál rá időt, hogy számos kérdést tegyen fel nekem. Nagyon érdeklik az 1968 májusi párizsi diáktüntetések. Meghatottan beszél egy franciáról, akit jól ismert: Albert Camus-ról, az íróról. Végül átadja legújabb könyvét, amelynek címlapjára éppen aznap délután figyeltem fel a budapesti könyvesboltok kirakatában. Címe: „Che Guevara legendája”.

Ezek után meg kell jegyezni, hogy a Szabad Európa elnevezésű vállalkozás sokoldalúsága ellenére is elsősorban bizonyos meghatározott irányú tevékenységet folytat. Szemléltető jelképe és meghatározója, igazi magva és legnagyobb létesítménye, egyszerűen tulajdonképpen sikere az általa fenntartott rádióadó. Számos országnak adott sokfajta program, a világ állítólag legnagyobb reléhálózata – a Szabad Európa Rádió a lélektani hadviselés legfőbb nyugati erődjé. Egyesek szinte a hidegháború idegközpontjának nevezik.

De legyünk pontosabbak: hogyan látják Nyugaton a Szabad Európa Rádiót? Kérdezzünk meg erről néhány olyan nyugati embert, aki semmiképpen nem kerülhet a keleti országok iránti rokonszenv gyanújába, ellenkezőleg, valamennyien a hidegháborús problémák specialistáinak tekinthetők. Válaszukat kronologikus sorrendben közöljük.

1955-ben jelent meg Franciaországban „A kémkedés titkai” című könyv. Szerzője, Faragó László, így mutatkozik be a könyv életrajzi jellegű rövid előszavában: „1942-ben az amerikai hírszerző szolgálat egyik ágának kezdtem dolgozni, csaknem négy éven át együttműködtem a hasonló brit szervezet megfelelő embereivel . . . A háború után a Szabad Európa Rádió néven ismert propagandaszervnél működtem. Itt a titkos X-irodát irányítottam, amelynek feladata a vasfüggöny mögötti harc volt a kommunizmus ellen.” Mit ír Faragó a Szabad Európa Rádióról? A következőket: „A propaganda színiskáláján fehéret, szürkét és feketét láthatunk. Fehér propagandáról beszélünk akkor, ha egy ország nem leplezi törekvéseit, s pontosan megnevezi propagandája céljait és forrásait . . . A szürke propagandá-

ban a forrás még világosan meg van jelölve, de az egész tevékenység valamely meghatározott célt követ. Ebbe a kategóriába tartozik a Szabad Európa Rádió által folytatott propaganda is. Ezt a rádióhálózatot a Szabad Európáért küzdő Országos Bizottság elnevezésű szervezet magánalapjaiból tartják fenn, s az adások azokhoz a kelet- és délkelet-európai országokhoz (Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország, Románia, Bulgária és Albánia) szólnak, amelyek kommunista uralom alatt élnek. Az intézmény célja az, hogy harcoljon az ezekben az országokban folytatott vöröspromaganda ellen, hogy szószéket adjon a politikai menekülteknek, és tájékoztatást nyújtson a szabad világban végbemenő eseményekről azoknak az embereknek, akik meg vannak fosztva a szabadságtól és a tájékozódás lehetőségétől... A Szabad Európa Rádió egyike a hidegháború leghatékonyabb eszközeinek, már csak azért is, mivel megtöri a propaganda kommunista monopóliumát a csatlós országokban, vagy mert szüntelenül tudomására hozza a vasfüggönyön túli hallgatóinak, hogy nem felejtették el és nem hagyták cserben őket; pusztá léte azt jelzi e hallgatók számára, hogy a kommunista megszállás csupán átmeneti jellegű, s a szabad világ minden rendelkezésére álló eszközt fel fog használni az elnyomott népek felszabadítására.”

Sanche de Gramont, a már idézett amerikai újságíró „A titkos háború” című könyvében ezeket írja: „München központjának egyik parkjában, az Englischer Gartenben áll az az előregyártott elemekből készült épületszoport, ahol a Szabad Európa Rádió működik, innen sugároz híreket és »különleges« programokat a csatlós országoknak. (A Szovjetuniónak azonban nem.) Németországban és Portugáliában felállított 28 adójával a Szabad Európa Rádió eléri Lengyelországot, Magyarországot, Csehszlovákiát, Romániát és Bulgáriát. (Albániában nincs annyi rádióvevő készülék, hogy érdemes lenne számára külön adásokat beállítani.) A Szabad Európa Rádió évi 11 millió dolláros költségvetéssel dolgozik, hála az olyan nagy társaságok, mint az Esso, a Ford vagy a General Motors nagyvonalú szubvencióinak. Egyedül Münchenben 1200 alkalmazottja és munkatársa van. Méretekben felveszi a versenyt egyes állami rádiókkal.” Ugyanez a szerző a következő anekdotát is elmondja: „1959 nyarán Jacob Beam nagykövet felszólította az amerikai külügyminisztériumot, kérje meg a Szabad Európa Rádiót a Lengyelországnak szóló

adások megszüntetésére, mivel, ahogy a nagykövet mondta, az adások gátolják munkáját. Kifejtette, hogy mivel nem ellenőrizheti és befolyásolhatja a propagandaadások tartalmát, gyakran ellentmondásba kerül a Szabad Európa Rádió »vonalával«. Tudomására hozta a külügyminisztériumnak, hogy a lengyel vezetőkhez fűződő kapcsolatai sokkal barátságosabbak és gyümölcsözőbbek lennének, ha a Szabad Európa Rádió nem ártaná magát az ő hatáskörébe. Ezzel kapcsolatban kikérték Christian Herter külügyminiszter véleményét, aki azzal vágta ki magát, hogy nagyon tiszteli a nagykövetet, és teljesen megbízik benne, de a Szabad Európa Rádió eredményes és feltétlenül szükséges munkáját is jól ismeri és nagyra értékeli.”

David Wise és Thomas B. Ross is amerikai újságírók, a kémkedési ügyek közismert szakértői. 1964 júniusában könyvük jelent meg a CIA-ről „Az Egyesült Államok titkos kormánya” címmel. Ebben a következőképpen írnak a Szabad Európa Rádióról: „A kimagaslóan legjelentősebb és tevékenységével – időnként – a legtöbb vitát kiváltó rádióállomás a Szabad Európa Rádió, amely saját állítása szerint „a kormánytól független, magánjellegű adóhálózat, amely a vasfüggönyön túlra sugároz műsort Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország, Románia és Bulgária rabságban élő 80 millió lakosának” . . . A Szabad Európa Rádió 1949-ben jött létre, miután megalakult a Szabad Európáért küzdő Országos Bizottság. 1950-ben Eisenhower tábornok és Lucius D. Clay tábornok kampányt indított a Keresztes hadjárat a Szabadságért bizottságának finanszírozása érdekében. Ennek a finanszírozási kampánynak az volt a célja, hogy jelentős összegeket teremtsenek elő a Szabad Európa Rádió céljaira. „Hatalmas rádióállomásokra van szükségünk külföldön – jelentette ki Eisenhower a kampány megindításakor. – Olyan állomásokra, amelyek a kormányokra érvényes korlátozások nélkül működhetnek.” Clay is ugyanerről beszélt. Megdicsérte Amerika Hangját, de hozzátette: „Ügy gondolom, hogy másféle hangra is szükség van. olyan hangra, amelyet talán kevésbé mérsékel a kormány kötelezően méltóságteljes magatartása; ha úgy tetszik, kemény hangra van szükség, amely odasújt” . . . A Szabad Európa Rádiónak 28 adóállomása van, három különböző helyen elosztva: a nyugat-németországi Biebrichben (Wiesbaden külvárosa), Holzkirchenben, München mellett, végül a Lisszabon melletti Glóriában. A rádió főhadiszállása Mün-

chenben van. A szervezet 1500 alkalmazottal dolgozik. Egy szövivője kijelentette: „Az amerikai nép, különösen pedig a Szabad Európa Rádió Alap hozzájárulásaiból élünk.” Azt is hozzátette, hogy a rádiót „magánszemélyek irányítják és finanszírozzák”. Mindamellett „az Egyesült Államok kormányának hivatalos politikája szabja meg tevékenységünket”. Amikor a szövivőtől megkérdezték, mi biztosítja, hogy az adások összhangban állnak az Egyesült Államok külpolitikájával, így válaszolt: „Olvassuk a „New York Times”-t . . .” „Kap-e állami támogatást a Szabad Európa Rádió?” – kérdezték a továbbiakban.” Nem kap – mondta a szövivő –, sőt nyomatékosan hangsúlyozni kívánom: önkéntes adományokból élünk.” Ám a Szabad Európa Rádió költségvetését sehol sem teszik közzé.

Ezután a három, inkább leíró jellegű idézet után lássunk két olyan idézetet, amelyek éppúgy nyugati forrásból származnak, mint az előbbiek, ugyanakkor azonban polemikus jellegűek. E két idézet segítségével teljessé tehetjük a Szabad Európa kívülről való bemutatását, hogy aztán megkíséreljünk behatolni magába a szentélybe.

1960-ban Párizsban megjelent egy Ch. Séverin álnéven író román antikommunista emigráns „Halál nélküli haldoklás” című regénye, amelynek első fejezetéből már idéztünk egy részletet. A könyv egyes részeit átvette és megjelentette az UDPO (A Szabadság Internacionáléja) nevű szervezet Arsène de Goulévitch által szerkesztett „Exil et Liberté” (Száműzetés és szabadság) című lapja. Foglalkozott a regénnyel a „La Nation Française” című párizsi neomonarchista hetilap is, amely ezt a kommentárt fűzte a könyvhöz: „. . . A Szabad Európa voltaképpen arra való, hogy jó lelkiismeretet teremtsen az amerikaiaknak . . .” Tulajdonképpen mit írt Ch. Séverin a Szabad Európáról? A következőket: „Ez az intézmény a vezető funkcionáriusok egész hadseregét foglalkoztatja. Ott van például négy Keletről menekült jótékony lelkű funkcionárius, aki nem csinál mást, csak az intézmény sorsán töpreng . . . Ez a valóság: nem a Szabad Európa tartja életben az emigránsokat, hanem az emigránsok tartják életben a Szabad Európát rengeteg alkalmazottjával együtt, ezekből annyi van, mint homokszem a sivatagban. Ennek az intézménynek a fejesei úgy utaznak keresztül-kasul Európán, mint a hercegek. A legfényűzőbb palotákban szállnak meg, a legpompásabb kocsikban ringatóznak, a legjobb pezsgőket isszák, a legdrágább szórakozóhelye-

ket látogatják. Európai körútjuk során időről időre – és nemes mesterségüknek ez a legunalmasabb oldala – találkoznak egy-egy valódi emigránssal, csak éppen annyi időre, hogy néhány ötletet szedjenek ki belőle, amelyből aztán összeüthetik jelentésüket, mire visszaérnek New Yorkba. Ez az igazság. És mindezt annak az amerikai adófizetőnek a pénzéből fedezik, aki álmában sem gondolná, milyen visszatartó célokra használják fel dollárjait. A kelet-európai népek felszabadítása? A magas funkcionáriusok légióinak ez a legcsekélyebb gondja. Tulajdonképpen félnek is ettől a felszabadítástól. Gondoljuk csak meg: ha nem létezne többé »rabságban élő Európa«, akkor a felszabadításért küzdő bizottság sem működhetne. Vége lenne a nagy fizetéseknek, kiküldetéscknek, utazásoknak és különféle javadalmaknak!”

Miután kívülről megismerkedtünk a Szabad Európa Rádióval, próbáljuk meg most közelebbről is megnézni, mi történik az intézmény falai között . . . C. D. Jackson, akit a New York-i bizottság megbízott a munka megindításával, s aki később Eisenhower elnök tanácsadója lett a lélektani hadviselés kérdéseiben, röviddel a rádió-állomás megteremtése után összehívta a rádió egész müncheni személyzetét. Ezen a napon, 1951. november 21-én, Jackson többek között ezt mondta alkalmazottainak: „A Szabad Európa Rádió a lélektani hadviselés szolgálatában áll. Ezt a rádiót azért alapították, hogy zavargásokat és felkeléseket idézzünk elő azokban az országokban, amelyek felé műsorainkat sugározzuk. Katonai beavatkozásnak csakis akkor van értelme, ha a rab országok népei maguk kezdik el a fegyveres harcot hazájukban . . .”

Jackson tehát hű maradt a Szabad Európa első elnökének, Grew nagykövetnek az elgondolásához, hiszen Grew egy évvel előbb programként tűzte emberei elé, hogy „tegyenek konkrét előkészületeket arra a napra, amikor a vasfüggöny szertefoszlik”, és tegyék a Szabad Európát „a kelet-európai menekültek főhadiszállásává”. Természetesen olyan főhadiszállássá, amelynek tábornokai – amerikaiak. Talán érdemes megjegyezni, hogy a Szabad Európa Rádió müncheni épületeiben dolgozó 1200-nál több ember közül húsz amerikai állampolgár (valamennyien vezető tisztségeket töltenek be), hétszázan nyugat-németek (technikusok és adminisztratív munkaerők) és csupán ötszáz a keleti emigránsok száma (bemondók, szerkesztők és

fordítók). Annál is fontosabb ez, mivel ezek a számok politikai realitást tükröznek.

Hogyan alakítják ki a Szabad Európa műsorát? Honnan érkeznek az utasítások? Honnan jön a szellemi irányítás? München csupán a végrehajtás központja. A döntések New Yorkban születnek.

Kik alakítják ki New Yorkban a követendő irányvonalat? Voltaképpen John Richardson, a Bizottság elnöke, helyettese, John H. Page és politikai tanácsadója, Richard Rowson maguk is csak a USIA-vel folytatott szoros együttműködés és részletes megbeszélés után dolgozzák ki Európába küldendő utasításait. És mi a USIA? Az előző fejezetben már utaltunk az Egyesült Államok Tájékoztatási Hivatalára (United States Information Agency). Itt azonban közelebbről is meg kell ismerkednünk a USIA-vel.

Wise és Ross a CIA-ről írott könyvükben meglehetősen jól határozzák meg a USIA jellegét: „1963. február 21-én a kongresszus külügyi albizottsága megkérdezte Donald M. Wilsontól, a USIA helyettes igazgatójától, milyen fajta kapcsolatokat tart fenn intézménye a külügyminisztériummal, a CIA-vel és a többi hírszerző ügynökséggel. „Igen szoros kapcsolatokat – felelte Wilson. – Minden szinten mindennapos kapcsolatban vagyunk velük.” Láthatjuk tehát, hogy Richardson és munkatársai a legjobb forrásból merítik ihletüket. Miután ily módon kialakították és New York-i alkalmazottaikkal kidolgoztatták a politikai utasításokat és a szerkesztőségi anyagokat, az egész paksamétát elküldik Münchenbe. A bajor fővárosban C. Rodney Smith volt tábornok, a Szabad Európa Rádió európai igazgatója és vezető munkatársai: Richard W. Burks politikai tanácsadó, valamint Gene Mater tájékoztatási igazgató kapja meg az utasításokat és a nyersanyagot. Ez a három ember ezután összeül, vagy összehívja a szekciók – minden érintett országnak külön szekciója van – vezetőit, akik kivétel nélkül emigránsok. A New Yorkból érkezett anyagot, amelyet időközben már lefordítottak az egyes nyelvekre, utasítások és kommentárok kíséretében nekik adják tovább. A Szabad Európánál az angol „guidance” szóval jelölik az ily módon törvényerőre emelkedett politikai irányvonalat, vagyis azzal a kifejezéssel, amely egyaránt jelent „irányítást” és „kormányzást”.

Az irodahelyiségekben mindenütt ki van függesztve a Szabad Európa belső szabályzata, amely kimondja, hogy az emigráns szer-

kesztőségek munkáját az igazgatóság irányítja, s bár az utasítások és a politikai információk egy-egy ország viszonyainak megfelelő feldolgozása és alkalmazása a megfelelő szekciók feladata, ezt a munkát mindig az érvényben levő utasítások állandó ismeretében, annak szigorú betartásával kell elvégezniük. Mielőtt bármiféle szöveg az éterbe kerülhetne, a szerzőnek át kell adnia a szöveg angolra fordított kivonatát az ellenőrzési osztálynak. Ennek kell véleményeznie és jóváhagynia a szövegeket az adás előtt. Nagy erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy ez a hierarchikus rendszer ne gátolja az aktualitásokra történő gyors reagálást, amire a Szabad Európa Rádió vezetői nagy súlyt fektetnek. Ezért a továbbítás, a fordítás, a szerkesztés és az ellenőrzés mechanizmusát a lehető legnagyobb mértékben meggyorsították. Az eredmény technikai szempontból eléggé figyelemreméltó. Münchenben azt állítják, hogy amíg egy sürgős szöveg a Washingtonban székelő USIA-tól kiindulva legalább hat nyelven elhagyja a müncheni antennákat, legfeljebb egy óra telik el.

Lépünk be most abba az angol kertbe – a müncheni Englischer Gartenbe –, ahol a Szabad Európa Rádió épületei emelkednek. A fák között álló épületek meglepően alacsonyak: egyik sem magasabb két emeletnél. Repülőgépről nézve az egymáshoz kapcsolódó épületcsoport egy kissé elnyújtott kínai írásjelhez hasonlít. A falak mindenütt fehérek. A főépület bejáratánál kis réztábla, rajta nagy betűkkel. „Radio Free Europe” (RFE). Kisebb betűkkel: „Crusade for Freedom – Free Europe Committee Incorporated, New York, Park Avenue 2.” A főbejárat sohasem őrizetlen: a kapu mindkét oldalán éjjel-nappal egy-egy ember áll szürke egyenruhában, mellén a Szabad Európa Rádió jelvénybe foglalt kezdőbetűivel: RFE. A legjobb riportok egyikében, amelyet a Szabad Európa Rádióról készítettek, s amely a Népszabadság 1966 januári számaiban jelent meg, Pintér István magyar újságíró a következőket mondja:

„Persze a különböző rádióknál egyaránt szokásos, hogy rendészet áll a kapuban, egy rádiószerkesztőség mégsem átjáróház. De a SZER szürke egyenruhás »portásai« mások, mint a szokásos rendészek. Katonai fegyelem alatt szervezett, a hátsó zsebben vagy amerikai módszer szerint hónaljba szíjazott pisztollyal ellátott alakulat ez. A felvételnél nem akadály, sőt előny, ha valaki az SS-ben szerzett némi gyakorlatot. Ez a házirendőrség a Securityhez, vagyis a SZER-nél

működő elhárítóosztályhoz tartozik. A Security viszont nem a rádió igazgatóságától, hanem a CIA washingtoni központjától kapja utasításait . . . Mindenesetre a »gorillák« úgy védik az Englischer Garten 1. szám alatti épülettömböt, mintha nem is egy békés szerkesztőség, hanem katonai parancsnokság székelne benne . . .”

Miután beléptünk a kapun, járjuk körbe a szerkesztőségeket . . .

A lengyel szerkesztőség hivatalos neve: Rozglosnia Polska Radia Wolna Europa (A Szabad Európa Rádió lengyel adásai). Első adását 1952 májusában sugározta. Akkoriban naponta csupán egy óras műsort adott, ma már 18 órán át sugározza programjait. Minthogy lengyel nyelvű adásokat még további öt országból (Nagy-Britanniából, az Egyesült Államokból, Spanyolországból, Franciaországból, a Vatikánból, Nyugat-Németországból, Törökországból és Kanadából) sugároznak, a Szabad Európa lengyel adásai 65 százalékát képviselik a Lengyelországon kívülről sugárzott lengyel nyelvű műsoroknak. Ilyen mennyiségű adás biztosítására Münchenben 120 állandó alkalmazottat foglalkoztatnak, továbbá kétszáz külső munkatársat, összesen tíz ügynökségen, éspedig Londonban, Bécsben, Párizsban, Rómában, New Yorkban, Stockholmban, Nyugat-Berlinben, Brüsszelben és Athénban. A Londonban kéthetenként megjelenő „Wiadomości” (Tájékoztató) című lap rendszeresen több oldalas mellékletet ad ki „Na Antenie” (Az Antennán) címmel, amely kizárólag a SZER lengyel nyelvű részletes műsorát közli. Ennek fejéért a „Wiadomości” szubvenciót kap a Szabad Európától.

Mik a műsor jellegzetességei? Először is az, hogy gyakorlatilag felhagytak a lázadásra, a felkelésre való nyílt felhívásokkal. Általában ma inkább a körülírásokat, az elmosódottabb színeket, az utalásokat kedvelik. Mindezt a tánczene áradatával öntik körül, tudatosan kiaknázva azt a kelet-európai országokban eléggé elterjedt hangulatot, amely a nyugati divatoknak hódol, és azt a tényt, hogy ezeknek az országoknak a lakói kellő mennyiségű deviza hiányában nem tudnak eleget utazni, ezért hiányérzetük van. Az adások tánczenei körítésével elsősorban az ifjúsághoz akarnak eljutni, de ezzel nem elégszenek meg, és külön műsorokat sugároznak az egyes társadalmi rétegeknek: a földművelőkhöz paraszti nyelven beszélnek, az értelmiséget bőven tájékoztatják a kulturális élet eseményeiről, külön hangsúlyozva a kényesebb kérdéseket, a munkásoknak üzemi híre-

ket adnak és így tovább. Minden adásban igyekeznek szinte hozzátapadni a valósághoz, pontosnak és a legfrissebb aktualitásokban is tökéletesen tájékozottnak mutatkozni. Varsóban a lengyel hatóságok ezzel kapcsolatban azt mondják, a Szabad Európa azt a látszatot akarja kelteni, hogy mindenről tud, ami Lengyelországban történik, s hogy ennek érdekében, a nyugati hírszerző szervektől kapott tájékoztatáson kívül, a varsói amerikai nagykövetség munkatársainak információira is támaszkodik, hiszen egyes követségi alkalmazottaknak kifejezetten az a feladatuk, hogy ebből a célból gondosan figyelemmel kísérik a lengyel sajtót és a közéletet. De – és a lengyel hatóságok ezt pontosan tudják – a müncheni szerkesztőség abból a sok levélből is információkat meríthet, amelyet a hallgatóktól kap. Hallgatóikat ugyanis állandóan arra kéri, hogy írjanak nekik, ha másról nem, legalább arról, mi a véleményük a Szabad Európa műsorairól. Nem árt hangsúlyozni ennek a postának a szerepét, mivel a Szabad Európa jelentős mennyiségű levelet kap. Egyesek itt talán azt az ellenvetést tennék, hogy amit fentebb az amerikai vezetők által gyakorolt szigorú ellenőrzésről, az általuk küldött direktívákról és szerkesztőségi anyagokról írtam, ellentmondásban van azzal, hogy minden szerkesztőség a maga adásaihoz szabadon meríthet a hallgatóktól érkező levelekből. Az ellentmondás csakugyan fennállna, ha a Szabad Európa gépezetének nem csekély része nem a hírek és információk összegyűjtésével foglalkozna. Az érkező leveleket, a Nyugatra látogató kelet-európai állampolgárokkal kitöltetett közvéleménykutató kérdőíveket, valamint a baráti beszélgetések lejegyzett anyagát mindig gondosan átvizsgálják, elemzik és osztályozzák. Ily módon az információk olyan tömege gyűlik össze, amely sokszor minden képzeletet felülmúl, s ezt az anyagot ellenkező irányban indítják útnak: Münchenből az Egyesült Államokba. Így a Keletről származó információs anyagot csak a teljes körforgás és az anyag gondos feldolgozása után sugározzák vissza Kelet felé, kivéve a sürgős eseteket, amikor az amerikaiak helyben, Münchenben végzik el a közvetlen ellenőrzést.

Időzzünk még kissé a lengyel szekciónál. Kik azok az emberek, akik az itt folyó munkát közvetlenül vezetik? A csoport igazgatója Jan Nowak néven ismeretes, valódi neve Zdisław Jeżiorański. Egy

lengyel író, aki hosszú ideig élt emigránsként New Yorkban és Nyugat-Németországban, a következőket mondta róla:

„Gyakran hallani, hogy Nowak az amerikaiak embere a lengyel emigráns körökben...” Ugyanez az író egyébként valóságos dicsőhimnuszt zengett Nowak tehetségéről, energiájáról, intelligenciájáról, fiatalos természetéről, amelyet közel hatvan éve ellenére is megőrzött. Egy másik emigránstól ezt hallottam: „Nowak aktív ellenálló volt, Londonból ejtőernyővel dobták le Lengyelországba, mint a Sikorski-féle londoni emigráns kormány és Bór-Komorowski titkos vezérkara közötti összekötőt. De a háború után az amerikaiak szolgálatába szegődött. Hatalma és befolyása nemcsak abból adódik, hogy ő a szekció vagy szerkesztőség vezetője, hanem abból is, hogy ő irányítja az úgynevezett Exile Political Organisation (Emigráns Politikai Szervezet) lengyel csoportját, amely a Szabad Európán belül az emigráns személyeknek és mozgalmaknak szánt szubvenciók elosztásával foglalkozik. Ez nagyon is kézzelfogható, közvetlen hatalmat ad a kezébe... és Nowak szereti éreztetni ezt a hatalmat.”

Nowaknak két helyettese van. Az első, Tadeusz Zawatski, valódi nevén Zenczykowski, még fiatal ember, aki Lengyelországban a háború előtt egy „Ozon” nevű alakulat propagandamunkáját irányította. Ez az alakulat kifejezetten fasiszta irányzatú volt. Zawatski azonban később más irányban fejlődött: először az Anders-hadsereg második hadtestében szolgált, majd tagja lett a londoni lengyel szociáldemokrata pártnak (PPS). Nowak másik helyettese régi rádiós, aki a háború alatt a BBC lengyel osztályát vezette Londonban. Karol Wagner-Pieńkowskiak hívják. A többi munkatárs közül ketten emelkednek ki: Waclaw Zbyszewski, aki az „ezredesek” Lengyelországában (célzás az 1939 előtti Pilsudski rendszerre) a „Czas” (Idő) című lap munkatársa volt. Ma a nyugati életről szóló riportok specialistája. Jadwiga Mieczowska pedig, akinek valódi keresztnéve Aleksandra, arról nevezetes, hogy férje Zbigniew Stipulkowski, Anders tábornok washingtoni „nagykövete” volt, később pedig ő volt az, akit „a moszkvai felmentettnek” neveztek, mivel a Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága egyedül őt nem ítélte el, amikor 1945. április 18-a és június 21-e között ügyét a Honi Hadsereg más vezetőivel, többek között Leopold Okulicki tábornokkal együtt tárgyalta. Az egyetlen olyan ember, akivel Nowaknak komolyabban számolnia

kell, nem dolgozik állandóan Münchenben, mivel elsősorban a Szabad Európa lengyel osztályának New York-i csoportját vezeti. Wojciech Wasiutyński a háború előtt a lengyel Nemzeti Párt tagja volt, most pedig azt mondják róla, hogy politikai tanácsadóként működik az amerikaiaknál, akik gyakran kérik véleményét.

Kissé hosszadalmasan foglalkoztunk a Szabad Európa Rádió lengyel szekciójával, de számos olyan vonást figyelhettünk meg itt, amely a többi népi demokratikus ország emigránsaiból álló szekciókra is ugyanúgy jellemző. Most már csak azért folytatjuk sétánkat az Englischer Garten fehér épületeinek folyosóin és irodahelyiségeiben, hogy felvázolhassunk néhány arcképet, néhány részletet, s néhány tanúvallomást halljunk a Szabad Európa Rádióról, a hidegháborúnak erről az erődítményéről, amelynek homlokzata mögött – erre az olvasónak is fel kell figyelnie – sokszor meglehetősen bonyolult viszonylatok feszülnek.

A lengyel szerkesztőségből menjünk át a magyar szerkesztőségbe . . . Itt ismét beleütközünk Vámos Imrébe, a „Che Guevara legendája” című könyv szerzőjébe, akivel már volt alkalmunk megismerkedni. Vámos esete és sorsa, ha kissé elgondolkodunk rajta, rendkívül izgalmas. Ő az eleven, érdekes és bonyolult válasz arra a kérdésre, megmaradhat-e baloldali embernek az, aki a sztálini időszak tévedései, hibái miatt megsebezve és megrendülve elhagyja hazáját, s beáll a Szabad Európa Rádió munkatársának? Térjünk hát vissza Vámos elbeszéléséhez, amelyet ott szakítottunk félbe, amikor 1948 végén pénz és kapcsolatok nélkül egy menekülttáborban élt. „Természetesen ki akartam kerülni a táborból – folytatja Vámos. – Így hát mindenáron munkát kellett találnom. Nem volt választásom: segéd-munkás lettem Svájcban egy építkezésen. Sohasem végeztem fizikai munkát, ezért eléggé nehezemre esett. Egy év után mégis sikerült valami szakképzettséget szereznem: lépcsők építésére specializálódtam. De építőmunkásként sem feledkeztem meg igazi mesterségemről, az újságírásról. Munkaidő után írogattam, írásaim zürichi magazinokban jelentek meg. Küldtem névtelen cikkeket a »Weltwoche«-nak és a »Sie und Er«-nek is. 1950-ben már abbahagyhattam a fizikai munkát, és ismét újságíróként dolgoztam. Genfben telepedtem le. Már elmondtam, hogy 1948-ban azért hagytam el Magyarországot, mert minden ok nélkül letartóztattak, és veszélyben éreztem ma-

gam. Amikor viszont Genfben közelebb kerültem az emigrációhoz és az emigráns szervezetekhez, ezeket visszataszítóan reakciónak éreztem. Ekkor alapítottam meg a »Látóhatár« című folyóiratot. Azok számára, akiket szerettünk volna olvasóinknak megnyerni, egy cikkemben így mutattam be a folyóiratot: „Célunk a magyar irodalom legszebb hagyományainak ápolása és a legigazibb demokratikus eszmények szolgálata.” Természetesen súlyos anyagi nehézségekkel küszködtünk. Noha a lap Párizsban jelent meg Borsos Sándor barátom segítségével, meg kellett elégednünk a sokszorosított kiadással és a kétezres példányszámmal. Én továbbra is Genfben éltem...”

Félbeszakítom Vámos Imrét, és megkérdem: „Ön éppen Genfben kapott állásajánlatot 1952-ben a Szabad Európától. Beszélhetne erről részletebben?” „Hogyne, szívesen... Folyóiratunk hamar ismertté vált az emigráció liberális és szociáldemokrata köreiből, sőt ezektől balra is, azok körében, akik egyszerűen azért hagyták el Magyarországot, mert nem értettek egyet Rákosi uralmával. A Szabad Európa emberei nyilván tudomást szereztek erről az elég gyorsan kialakult olvasótáborról, s ekkor történt, hogy szerződést kötöttek velem. Egy magyarral és egy amerikaival folytattam ebben az ügyben megbeszéléseket. A magyar a baloldali arisztokrata gróf Dessewffy Gyula volt, akit a háború alatt náciellenes magatartása miatt »vörös grófnak« neveztek. Elég gyorsan sikerült megnyernem a bizalmát. Az amerikai, William G. . . , a Szabad Európa politikai tanácsadója volt, szintén olyan ember, aki a háború idején szemben állt a nácikkal, most pedig a fasiszta emigránsokkal. Azóta egyébként ott is hagyta a Szabad Európát, és újra egyetemi tanár lett az Egyesült Államokban. Mindketten olyan biztosítékokat nyújtottak, amelyek nagy kedvet csináltak nekem a dolgokhoz, másrészt jó fizetést kínáltak fel, s ebben lehetőséget és eszközt láttam arra, hogy elősegítsem a folyóirat további megjelenését és fejlesztését. Ezért elfogadtam az ajánlatot...”

A legcsekélyebb okom sincs rá, hogy kételkedjem Vámos szavaiban, ám nem tudom leplezni csodálkozásomat: de hiszen a Szabad Európa mindig a hidegháború jelképe volt, az 1952–1956-os időszak pedig éppenséggel a legnagyobb feszültség éveit jelentette, hogyan lehetett hát valaki „baloldali” a müncheni szerkesztőségben? „Tudja – válaszolja Vámos –, a Szabad Európánál három irányzat létezett:

egyrészt azoké, akik nyíltan nácibarátok voltak, mivel a háború idején a nyilasokhoz csatlakoztak; másrészt voltak ott konzervatív elemek, akik nem a nácik, hanem a Horthy-rendszer híveinek mondhatók, harmadrészt voltunk néhányan, kevesen, akiket »titóista kommunistáknak« tekintettek. Az amerikai vezetés hagyta, hogy ezek az irányzatok szemben álljanak és harcoljanak egymással, nem avatkozott bele a dologba. És ez nemcsak a magyar szekcióra vonatkozott, hanem a csehszlovákokra, a bulgárakra, a lengyelre, a románra is... Egyes amerikai politikai tanácsadók így akarták elősegíteni az emigráció bizonyos egységének kialakulását, de a szekcióknak sok gondot okozott ez a helyzet.”

„No igen, mondom Vámos Imrének, de aztán jött 1956.” „Igen – feleli –, és eleinte minden elég egyszerűnek látszott: többé-kevésbé valamennyien egyetértettünk Nagy Imre politikájával. De aztán október 27-én elkezdődött a válság... Barátaim és én úgy gondoltuk, hogy Nagy Imre helyzetét kell megszilárdítani, a többiek viszont, Horthy és a nácik hívei, általánossá akarták tenni a zűrzavart, s egyre messzebb akartak menni. Október 28-án eltiltottak a mikrofontól. Fiatal, szélsőséges elemek tüntettek a Szabad Európa épülete előtt, s azt kiáltozták, ugyanúgy elégetik folyóiratomat, a »Látóhatár«-t, amint a »Szabad Nép«-et is elégették Budapesten. Ettől a naptól kezdve nem beszélhettem többé a Szabad Európa mikrofonjába. November elején, 8-a vagy 10-e körül, Nyugaton, mint tudja, nagy felzúdulás támadt a Szabad Európának az előző hetekben játszott szerepe miatt, s a bonni kormány vizsgálatot kért. A probléma lényege annak megállapítása volt, hogy a rádió valóban fegyveres harcra biztatta-e az embereket, miközben tudta, hogy a nyugatiak úgysem avatkoznak be az eseményekbe.

A Szabad Európa azzal válaszolt a vizsgálatra, hogy átadta az adások szövegét, de ezek a hozzám hasonló liberálisok szövegei voltak, vagyis azoké, akik éppenséggel nem izgattak felkelésre. A szövegeket Gellért Andor főszerkesztő helyettese válogatta ki. Nem sokkal később a főszerkesztőt és helyettesét is leváltották. 1957 február elején az egész magyar szerkesztőség három napra vidékre ment, az Erzsébet királyné Szállodába, körülbelül 30 kilométernyire Münchenből. Itt mindannyian megvitattuk a történeteket és az eseményekben játszott szerepünket, s bemutatták nekünk az új főszerkesztőt,

Bede Istvánt. A vita során az amerikaiak inkább a mi álláspontunkat támogatták. De ott kell-e tartani a szerkesztőségben azokat a fasisztákat, akik felkelésre buzdítottak? Elkövettük azt a hibát, hogy erre igent mondtunk, mert humánus módon nem akartuk, hogy ezek az emberek minden kereset nélkül az utcára kerüljenek. Ezzel szemben azt kívántuk, hogy a vezetésben csak baloldali elemek vehessenek részt. Végül is nem Németországban dőlt el a dolog... Az új főszerkesztő, Bede, New Yorkból érkezett. Jól ismertem. 1946-ban, a második világháború után Magyarország londoni követe volt. Később én hoztam be a Szabad Európához, de tőlünk hamarosan elkerült az ún. »elemző csoporthoz«, amelyről valamennyien tudtuk, hogy tulajdonképpen nem más, mint a CIA szerve, képviselte a házon belül. Bede István a horthysták, az úgynevezett Magyar Bizottsághoz tartozó emberek, főként pedig Eckhardt Tibor befolyása alá került. Az amerikaiak támogatásával olyan döntés született, hogy a Szabad Európa magyar szerkesztőségét meg kell »tisztítani«, s fel kell kérni a baloldalinak tekintett elemeket, hogy »önként« távozzanak. Így is történt... 1957. március 15-én Londonban 126 taggal megalakult a »Magyar Írók Szövetsége«, amelynek elnöke Ignótus Pál lett. Úgy gondoltam, hogy ez bizonyára baloldali szervezet, de természetesen kihagytam a számításból, hogy mögötte a »Kongresszus a Szabadságért és a Kultúráért« közvetítésével az amerikaiak állnak. Az amerikaiak: vagyis a CIA. Ezt csak jóval később tudtam meg...

Bede István, a magyar osztály vezetője, András Károlyt vette maga mellé helyettesének. A második világháború éveiben András a szélsőjobboldali „Egyedül vagyunk” szerkesztője volt, tehát nyíltan a fasiszta mozgalomhoz húzott. De ebben nem ő áll egyedül a Szabad Európa magyar szerkesztőségében. Ma, úgy látszik, ő a szerkesztőség „erős embere”. 1968 augusztusának végén Pintér István a Népszabadságban leírta a Szabad Európa egy volt munkatársának halála előtt tett bizalmas vallomását. Az idős ember Németh Zoltán volt, egykori Vas megyei nagybirtokos, aki éveken át „Agrarius” álnéven a Szabad Európa magyar szerkesztőségének mezőgazdasági kommentátoraként működött. Pintér és ő Andrásról beszélgettek. Németh nyomatékosan hangsúlyozta András befolyását. Pintér erre azt mondta: „De hiszen Bede a főszerkesztő, András csak a helyettese!”

Mire Németh halkra fogta a szót: „Ez igaz, de András az amerikai titkosszolgálat bizalmi embere. Egy este Mayers, a Security vezetője ezt meg is mondta Czupy barátomnak, miután jó sokat ivott. Most már érti, miért tart András mindenkit a hatalmában? Egyszer kommentárom szövegéről vitatkoztam vele. András ki akarta húzni a döntő mondatot, éppen azt, amiért az egészet megírtam. Mondtam neki, hogy ezt semmi esetre sem lehet kihagyni. Erre azt felelte: »Lehet, hogy te ezt akarod mondani, de az amerikaiak nem ezt akarják mondani. Tudod, hogy én New Yorkból jöttem, hát mit gondolsz, miért küldtek ide?« Tudja, a Szabad Európa Rádiónál az amerikai titkosszolgálat kezében van a döntés . . .”

A Szabad Európa magyarországi hallgatói hosszú éveken át egy bizonyos „Bell ezredes” hangját hallhatták a legtöbbit. Ki volt „Bell ezredes”? Fentebb idéztük Faragó Lászlót, „A kémkedés titkai” című munka szerzőjét, aki elmondta, hogy a müncheni rádiónál ő vezette azt a titkos „X irodát”, amelynek feladata a kommunizmus elleni harc „vasfüggöny mögötti” irányítása volt. Faragó még ugyanazon az oldalon hozzáteszi: „Emellett a munkám mellett különféle felvett neveken is tevékenykedtem, s ezek közül a »Bell ezredes« név meglehetősen ismertté lett az európai titkos szervezetekben.” Viszont Párizsban, Münchenben és Budapesten azt állítják, hogy „Bell ezredes” valójában Böhm Gyula, alias Borsányi Julián.

Arday Géza, aki maga is régi tiszt volt, és hosszú emigráció után szintén visszatért Magyarországra, emlékirataiban elmondja, hogyan találkozott 1955 novemberében a bécsi Mária Terézia étteremben „Bell ezredessel”, az utóbbi kezdeményezésére. „Elsősorban katonai kérdéseket tett fel nekem – írja Arday –, éspedig ilyesmiket: hol állomásoznak szovjet és magyar csapatok Magyarországon? Milyen a felszerelésük? Hol vannak a katonai raktárak és a repülőterek? Milyen a viszony a polgári lakosság és a katonák között? Lehet-e remélni, hogy háború esetén a szovjet és a magyar katonák egy része megadná magát? »Bell ezredes« azt mondta, hogy teljesen nyíltan beszélhetek, nevemet nem fogják megemlíteni a Szabad Európa Rádió adásaiban. Mielőtt elváltunk volna, átadott néhány száz osztrák schillinget, és megkért, hogy senkinek se beszéljek találkozásunkról . . . »Bell ezredes« negyven éve ismerem. Eredetileg Böhm Gyulának hívták. 1926-ban fejezte be a katonaiskolát. Kétévi szolgálat

után a Műszaki Egyetemen folytatta tanulmányait, ekkor változtatta a nevét Borsányi Juliánra . . . Kezdetől fogva a Szabad Európa Rádiónál dolgozik mint katonai szakértő. Ma azonban már nyugatnémet állampolgár és feleségül vette egy volt német vezérezredes leányát.”

Van a Szabad Európánál egy olyan szerkesztőség is, amely nem hasonlít a többihez. Ez a jugoszláv osztály. 1948-ban, amikor Tito és Sztálin között, pontosabban a Jugoszláv Kommunista Szövetsége és az általában Kominform néven emlegetett Tájékoztató Iroda között bekövetkezett a szakadás, a hidegháború nyugati stratégiáját éppen akkoriban kidolgozó politikusok, katonák és kémfőnökök vérmes reményeket és nagy illúziókat tápláltak. Azt remélték, hogy Jugoszlávia megtagadja addigi útját, átáll az ő táborukba, és fontos szövetségesükké, előőrseükké válik az éppen kirobbant harcban. Tudjuk, hogy ezek a tervek és remények füstbe mentek, de így is elég sokáig tartották magukat ahhoz, hogy az amerikaiak, Tito iránti kíméletükben, ne engedjék a jugoszláv politikai emigránsokat szóhoz jutni akkoriban létrehozott intézményeikben és szervezeteikben. Ilyen volt a Szabad Európa is . . . Amikor aztán felismerték tévedésüket, legalább részben megpróbálták a hibát helyrehozni. Ennek megfelelően 1954 tavaszán, Stetson S. Holmes, a Szabad Európa Bizottság közép-európai intézetének igazgatója, két munkatársával egy olyan könyvsorozat szerkesztésébe fogott, amelynek minden egyes vaskos kötetét egy-egy népi demokratikus ország viszonyainak szentelték. A sorozatba beiktattak egy „Jugoszlávia a kommunista uralom alatt” (Yugoslavia under the Communists) című kötetet is, amely 1957-ben, New Yorkban jelent meg.

Ezzel párhuzamosan létrehozták a müncheni rádió jugoszláv szekcióját is. Ez azonban mikrofon nélküli szekció, olyan szerkesztőség, amelynek nincsenek adásai. Akkor hát mit csinálnak? Jugoszláviával kapcsolatos anyagot gyűjtenek, és tanulmányokat dolgoznak ki a Szabad Európa számára, hogy ez – a politikai emigráns szervezetek közvetítésével – propagandisztikus, agitációs és toborzó tevékenységet fejthessen ki a jugoszláv gazdasági emigráció köreiben. Ennek a csendes szerkesztőségnek a vezetője egyébként Slobodan Stanković lett, aki korábban megalapította a Jugoszláv Demokratikus Uniót, a korábban már említett, szerfölött tevékeny csetnik szervezetet.

Stankovićot komoly szakértőnek tartják. Vezetése alatt ma körülbelül 250 ember dolgozik, elsősorban azon, hogy módszeresen feldolgozza és elemezze a jugoszláv rádióállomások adásait és a jugoszláv sajtó anyagát. Sok amerikai közéleti és üzleti személyiség – diplomaták, politikusok, újságírók, üzletemberek –, mielőtt Jugoszláviába utazik, előzőleg Stankovićsal találkozik, s vele folytat informatív jellegű megbeszélést. Stanković időnként álnéven ír a „Bayer Kurier” című nyugatnémet lapba, mégpedig lényegében azzal a céllal, hogy arra buzdítsa a nyugatnémet hatóságokat, kezeljék kissé keményebben a gazdasági emigrációba „beszivárgott” jugoszláv kommunistákat. Stanković legfőbb munkatársa a csetnik emigráció egy másik vezetője, Zdenko Antić. Velük dolgozik még Protić, a királyi lovasság volt tisztje, aki később az amerikai kisegítő alakulatok tisztje lett, s most a sajtófigyelő szolgálatot végzi: egy Grga Mašuran nevű usztasa, Pavelić egykori tisztje, aki kétszer sebesült meg a németek oldalán Sztálingrádnál: végül nemrég lépett körükbe Roko Kaleb, a „Hrvatska Zora” (Horvát Hajnal) főszerkesztője, aki a nyugatnémet titkosszolgálatnak, a BND-nek dolgozik.

Ismét le kellett írunk ezt a szót, „titkosszolgálat”, amely, akár csak a „hírszerző szolgálat” vagy a „hírszerzés”, újra meg újra tollunkra kívánczik, amióta a Szabad Európáról beszélünk. Mi ennek az oka? „A titkos háború” című könyvben írja Sanche de Gramont: „A Szabad Európa ellen a kémtevékenységgel kapcsolatban felhozott vádak azon a tényen alapulnak, hogy a rádióállomás keleti menekülteket hallgat ki, ezenkívül 35 mellékállomást tart fenn. A Szabad Európának mintegy 15 előretolt ügynöksége működik a csatlós országok szomszédságában, Stockholmtól Isztambulig, s ezek feladata, hogy információkat gyűjtsenek a »bábkormányokról«. A Szabad Európa Rádió hazatért munkatársai közölték, hogy kémfeladatokat végeztek a rádióhálózat számára.”

Jól tudjuk, hogy bár a New York-i bizottság, a müncheni rádió, valamint különféle kapcsolt intézményeik a hidegháború lélektani hadviselésének legfontosabb szervezetét alkotják, más intézmények és más szervezetek is léteznek mellettük. Egy mikrofon, két mikrofon, három mikrofon... A negyvenes évek végén és az ötvenes évek elején szerte a világon a támadás, a visszavágás és a nyugtalanító éter-hadműveletek rendszerét alakították ki, s ez a hálózat lényegé-

ben mindmáig működik. A Szabad Európára azoknak a programoknak a végrehajtását bízták, amelyek az egyik oldalon „népi demokratikusnak”, a másik oldalon „csatlósoknak” nevezett országok felé irányultak. A hatalmas Szovjetunió, a maga nagyszámú nemzetiségeivel és sok tízmilliós, különféle nyelveken beszélő hallgatóságával kívül esett és kívül is esik a Szabad Európa hatókörén. Ehhez a területhez két adóhálózatot építettek ki: a Szabadság Rádiót, amelyet korábban Felszabadítás Rádióknak neveztek, és a Szabad Oroszország Rádiót. Mindkettőt említettük már azokkal a szervezetekkel kapcsolatban, amelyek tevékenységüket patronálják és munkájukat irányítják. Ezek: A Szovjetunió Népeinek Szabadságáért Küzdő Amerikai Bizottság, amely New Yorkban működik és az NTSZ, amelynek központja Majna-Frankfurtban van.

A Felszabadítás Rádió első adását 1953. március 1-én sugározták orosz nyelven. Néhány nappal később, március 18-án kezdődtek az örmény, az azerbajdzsáni, a grúz, továbbá az észak-kaukázusi és a turkesztáni népek nyelvén sugárzott műsorok. Az év végén, 1953. december 11-én indult meg a tatár és baskír adás, végül 1954 tavaszán belorusz és ukrán bemondók álltak munkába a Felszabadítás Rádió hullámain. Ma naponta 17 különböző nyelven adnak műsort. 1953 és 1967 között az adások összideje hatszorosára nőtt, s ezen az időszakon belül az 1959 és 1961 közötti két esztendő hozta meg a legnagyobb ugrást: az adásidő megháromszorozását. Ily módon az 1953-as heti 300 órás adásidő 1967-ben 1750 órára növekedett.

Annak érdekében, hogy ezek az adások valóban eljussanak azokhoz a hallgatókhoz, akiknek szánták őket, a Felszabadítás Rádió vezetői 17 adóállomásukat három különböző ponton helyezték el: nyolc stúdió a nyugat-németországi Lampertheimben működik, öt a spanyolországi Playa de Palsban, négy pedig Tajvan szigetén. Ezek azonban csupán műszaki állomások, mivel a Szabad Európa Rádióhoz hasonlóan az irányítás ebben az esetben is New Yorkból érkezik, a szerkesztőség pedig Münchenben van. A New York-i irodák részint a Broadwayn, részint a keleti 42. utcában működnek, a müncheni szerkesztőség pedig két épületben helyezkedik el: az egyik a Denningerstrasse és a Richard Strauss Strasse sarkán áll, a másik pedig az egykori oberwiesenfeldi repülőtér helyén. A munkatársak és a személyzet összlétszáma 1953-ban még alig haladta meg a 150-et, ma

viszont már több mint 1200. Néhány tucat vezető személy amerikai, kétszáz alkalmazott nyugatnémet állampolgár, végül csaknem ezren emigránsok, akik az adásokban használt különféle nyelveket beszélnek, s a személyzet túlnyomó többségét alkotják. A rádióállomás 1954-ben, működésének első évfordulóját ünneplő kiadványában így jellemezte saját szerepét és tevékenységét: „A Felszabadítás Rádió azzal a céllal jött létre, hogy a Szovjetunió összes népeihez szóljon, s elősegítse azt a harcot, amelyet a közös ellenség, a kommunizmus ellen folytatnak.” Dicséretesen tömör meghatározás. Wise és Ross idézett könyvükben egy másik nyilatkozatról is beszámolnak: „Nem forradalmat hirdetünk – fejtette ki a rádióállomás képviselője azokkal az okokkal kapcsolatban, amelyek miatt a kétértelmű Felszabadítás Rádió elnevezést Szabadság Rádióra változtatták. – A felszabadításnak belülről kell megtörténnie, mi addig csak eszmei fegyvereket adhatunk ehhez a munkához . . .”

Mindezek után válaszra vár még az a kérdés, ki finanszírozza ezt a rádiót, ki adja azt a 25 millió dollárt, amennyibe a becslések szerint az állomás évi üzemeltetése kerül? Wise és Ross így válaszolnak: „A Szabadság Rádió nem azért szól hallgatóihoz, mintha bevételre számítana. Azt állítja, hogy költségeit »alapítványokból« fedezi, ezek listáját azonban még sohasem tették közzé. Azt hangoztatja, hogy egyetlen kormánytól sem kap pénzt, sem közvetlenül, sem közvetve, költségvetését mégis »bizalmasan« kezeli . . .” Természetesen joggal feltételezhetjük, hogy A Szovjetunió Népeinek Szabadságáért Küzdő Amerikai Bizottság, amely, mint tudjuk, patronálta ezt az adót, jelentős szubvenciókat juttat a Szabadság Rádiónak. De honnan ered a többi pénz? Moszkvában azt állítják, hogy a CIA cégészíti ki az összeget. 1962. november 5-én az „Izvesztija”, a szovjet kormány hivatalos lapja, meglehetősen éles hangú cikket közölt ezzel kapcsolatban. Tegyük hozzá ehhez, hogy a Szabadság Rádió adásaihoz szükséges dokumentáció jelentős részét a müncheni Mannhardtsstrassén működő, A Szovjetuniót Tanulmányozó Intézet szolgáltatja, és jegyezzük meg, hogy ezt az intézetet is A Szovjetunió Népeinek Szabadságáért Küzdő Amerikai Bizottság patronálja.

A Szabad Oroszország Rádió, mint tudjuk, az orosz szolidarista mozgalomban tömörülő emigránsok adója. Roland Gaucher „Az ellenzék a Szovjetunióban” című munkájában azt írja, hogy „a rádió

fontos szerepet tölt be az NTSZ sokirányú tevékenységében. A Szabad Oroszország adó 1950 decemberében kezdte meg adásait Nyugat-Németországban. Az adóállomás ebben az időben csupán 38 wattos volt, és egy kis teherautóra szerelték, amely különböző helyeken, de mindig erdős területen állt meg adás céljából – az antenát ugyanis építmény hiányában mindig egy-egy fára kellett erősíteni. 1951-ben a szovjet hatóságok tiltakoztak az adások miatt. 1953-tól kezdve a rádió állandó és erősebb adót állíthatott fel Frankfurt közelében, és két hullámhosszon sugározta műsorait (a 26,7 és a 46 méteres rövidhullámon). Ekkor szakadatlan harc kezdődött a szovjet zavarószolgálattal. Az adások miatt az NTSZ és a nyugati hatóságok is összevesztek. Az NTSZ vezetői szerint ezek az adások azért válhattak olyan jelentőssé, mert a Szovjetunióban sok a szenvedélyes rádióamatőr, s ezeknek a fiataloknak rövidhullámú adó- és vevőkészülékeik vannak, tehát elvben tovább tudják adni a hallottakat, terjeszteni tudják a propagandát.” Ehhez a leíráshoz hozzá kell fűzni még néhány részletet . . . A „Szvobodnaja Rosszija” (Szabad Oroszország) szerkesztősége Sossenheimben, a Flurscheiteweg nevű utcában működik. A frankfurti adókon kívül újabban Bajorországban, a wasserburgi kerületben, Haag közelében is állítottak fel néhányat. Végül a szolidaristákkal ellentétben, akik azt hangoztatják, hogy adásaik „európai Oroszország legnagyobb részében foghatók”, s meg is van a hatásuk, a szovjet hatóságok tagadják ezt a tényt, és a jelek szerint a Szabad Oroszország Rádiót sokkal jelentéktelenebbnek tekintik a Szabadság Rádiónál, szinte teljesen elhanyagolhatónak.

A hidegháború – s ezt nem győzzük eleget hangoztatni – természetesen igen sok formában, többféle síkon folyik, s nem csupán az éter hullámain folytatott szakadatlan csatározásra használja fel az eget, a levegőt. Az ötvenes években indították meg Nyugatról a kelet-európai országok ellen azt a támadást, amelyet léggömbháborúnak nevezhetnénk. A Csehszlovák Kommunista Párt hivatalos lapja, a „Rudé Právo” 1955. június 1-én közölte: „Bajorországban, a csehszlovák határ közelében elhelyezett különleges támaszpontokról az amerikai imperialisták már hosszabb idő óta provokatív tartalmú röpcédulákkal megrakott léggömböket küldenek hazánkba . . . Az utóbbi időben, május 24-e óta, a röpcédulák továbbítására új és ve-

szedelmes berendezéssel ellátott léggömböket alkalmaznak. A léggömb alatt, amelynek átmérője néha eléri a 15 métert, 50, gyutaccsal felszerelt szerkezet függ, amely a gyutacsok egymás utáni robbanásával oldja ki és szórja szét a röpcédula-csomagokat. A szerkezetet hat Burgess márkájú amerikai elektromos teleppel működtetik, s egy késleltető óraberendezés tartozik hozzá... Ha a léggömb előbb ér földet, mint hogy valamennyi gyutacs felrobbant volna, a szerkezet-hez nem értő személyeket súlyosan megsebesítheti..."

Tekintsünk el a kor szóhasználatától, és ne figyeljünk egyébre, mint e cikk kettős, technikai és politikai tartalmára. Röpcédulákat hordozó, automatikusan irányított léggömbök. Nos rendben van, de ki indította útnak őket? A „Rudé Právo” kissé általánosítva „az amerikai imperialistákról” beszél, de tulajdonképpen kikről van szó? Nem másról, mint a Szabad Európa Bizottságról, más szóval a Szabad Európa központi irányító szervéről, amely elsőként kezdeményezte a léggömbök útbaindítását Kelet felé. Elég nagyszabású akció volt ez, amely a „Keresztes hadjárat a szabadságért” megnyilatkozásaiban is szerepel, és ezt a fedőnevet kapta: Operation Prospero (Prospero-hadművelet). A Szabad Európa első léggömbje 1954. április 29-én szállt fel Nyugat-Németországból. 1955 végén több nyelvű, fényűzően kiállított brosúra jelent meg Münchenben ezzel a címmel: „Egy új fegyver.” Szerzői, a Szabad Európa emberei, valóságos dicshimnuszokat zengtek benne a léggömbökről és az általuk képviselt „erkölcsi fegyverzetről”. Néhány hónappal később, 1956 februárjában a Szabad Európa Rádió már elkészítette az akció eredményeinek első mérlegét, s közölte, hogy 1954. április 24-e óta 420 000 léggömböt indítottak útnak a keleti országok felé, s ezek 250 millió röpcédulát vittek magukkal. A Prospero-hadművelet felügyeletével a Szabad Európa egyik alelnökét, Richard Yarrowt bízták meg.

Egy csehszlovák emigránsnő, Marie Dvoráková 1955 novemberében további részletekkel is szolgált. Ez a nő 1948-ban hagyta el hazáját, 1952 és 1955 között Münchenben dolgozott a Szabad Európánál, majd 1955 őszén úgy döntött, hogy hazatér Csehszlovákiába. Elmondta, hogy a rádió müncheni épületeiben külön szerkesztőséget állítottak fel a léggömbök által szállított röpcédulák megfogalmazá-

sára. A csehszlovák csoportot egy bizonyos dr. Suda vezette. Münchenben egy Soronson nevű amerikai irányította a Prospero-hadműveletet. Közvetlen felettese az említett Richard Yarrow volt, de rendszeresen küldött jelentéseket William Crawfordnak, az amerikai külügyminisztérium kelet-európai osztályára is... A müncheni Szabad Európa számos munkatársa vett részt abban az időben a léggömbakcióban. Később vált ismeretessé, hogy Jan Nowak, a lengyel osztály vezetője, személyesen is foglalkozott a hazájába indított léggömbök előkészítésével. A nyugatnémet városok utcáin az ötvenes években gyakran lehetett látni népviseletbe öltözött, „Keresztes hadjárat a szabadságért” feliratú táblákat hurcoló emigráns csoportokat, kezükben madzagra kötött léggömbökkel és transzparensekkel. Az utóbbiakon ez a szöveg díszelgett: „Ezek a léggömbök elviszik az igazságot a vasfüggöny mögé.”

A vállalkozás látványos volta természetesen másokban is felkeltette a vetélkedő kedvet. A kommunistaellenes emigráns szervezetek nem is késlekedtek, hogy maguk is kivegyék részüket az akcióból. A COPE elnevezésű orosz emigráns csoport, amely akkoriban még teljes erővel tevékenykedett, a Német Demokratikus Köztársaság adatai szerint havonta 15–20 000 léggömböt indított útnak 10–14 millió orosz és német nyelvű röpcédulával. Az NTSZ is munkához látott, főként pedig nagy propagandát csapott körülötte. Varga Béla magyar emigráns politikus reverendában vett részt több olyan megmozduláson, amely során léggömböket bocsátottak fel. A léggömbfeszítvél egyik legnagyobb pillanata bizonyára az volt, amikor bejelentették, hogy Spellman amerikai bíboros személyes kérésére a katolikus területek felé küldött léggömbök nemcsak röpcédulákat, hanem bibliákat is fognak szállítani!

A népünnepély azonban nem tartott sokáig. 1956. január 18-án egy menetrendszerű csehszlovák utasszállító gép a Tátra fölött felrobbant: roncsai között 22 halottat és 4 sebesültet találtak. Ugyanebben az időben három hasonló légi katasztrófa történt Magyarországon is. A Szovjetunió és a népi demokratikus országok egyre élesebb hangú diplomáciai jegyzékekben tették felelőssé a léggömbök felbocsátóit ezekért a szerencsétlenségekért. A kelet-európai országokban kiállításokat és nemzetközi sajtókonferenciákat is rendeztek, s eze-

ken bemutatták a kézre került léggömböket, amelyek a röpcédulákon kívül kémkedési célokat szolgáló fényképező berendezéseket is szállítottak. A léggömbök a mai, kémkedésre használt mesterséges holdak ősei. Igaz, hogy a hidegháború egyes nyugati szakértői kimutatták, hogy az akció hatalmas pazarlással járt, hiszen, ha egyfelől számításba veszik az anyag és a felbocsátás költségeit, másfelől a rendeltetési helyükre érkező röplapok igen csekély számát, kiderül, hogy minden egyes röplap egy fényűzően kiállított könyv árába kerül.

Ezzel azután a léggömbháború véget ért.

XIII. AZ ACEN

ÉS A „ZÖLD INTERNACIONÁLÉ”

Zászlók a Carnegie Hallon – 144 mosolygó gentleman

*Az „Európai Rab Nemzetek” – Absztrakt festészet és dzsessz
„Demokratikus beállítottságú emigránsok”*

A philadelphiai bankett – A „Zöld Internacionálé”

Az ACEN 22 „követsége” – A „szélsőségeségi együttműködő”

Egy budapesti barátom a bábokról

1954. szeptember 20-án az ENSZ kilencedik közgyűlésére érkező különféle nemzetiségű politikusok és diplomaták közül sokan csodálkozva kapták fel a fejüket, mielőtt beléptek volna az Egyesült Nemzetek hatalmas üvegépületének kapuján. Néhányan meg is álltak, hogy megnézzék, mi történik a tér túlsó oldalán. Tekintetüket a Carnegie Hall homlokzata vonta magára, azé a New York-i épülete, ahol hangversenyeket és gyűléseket szoktak tartani. Az épület homlokzatán kilenc zászlót lengetett a szél. A zászlókat előbb felvonták, majd a gyász jeléül félárbocra eresztették. Kilenc ország kilenc zászlaja lengett ott, kivétel nélkül olyan lobogók, amelyek nem szerepeltek az ENSZ épülete körül több helyütt is látható felségjelvények között. A háború előtti Albánia, a Bolgár Királyság, a régi Csehszlovákia, az 1939 előtti Észtország, Lettország és Litvánia, Horthy-Magyarország, az „ezredesek” háború előtti és a Károly király-féle Románia zászlói voltak ezek. E lobogók alatt 144 méltóságteljes, mosolygó és ideges úriember állt. Csaknem valamennyien 40 évnél idősebbek voltak, sokan már a hatvanon túl jártak. Rövid idő múlva valamennyien beléptek a Carnegie Hall épületébe, felmentek a nagy ülésterembe, és helyet foglaltak, mégpedig nyolc tizenhatos és két nyolcas létszámú csoportban. A nyolc tizenhatos csoportban az imént felsorolt országok küldöttei ültek – Lengyelország kivételével. A lengyelek a két nyolcas csoportban foglaltak helyet. Azok az ENSZ-küldöttek, akik nem fordítottak különösebb figyelmet a szemközti járdán történetekre, az esti amerikai lapokból tudhatták meg – még-

hozzá bőséges tudósításokból –, hogy a Carnegie Hallban ezen a napon, 1954. szeptember 20-án született meg az Európai Rab Nemzetek Kongresszusa (Assembly of Captive European Nations, rövidítve: ACEN) nevű szervezet, erre az eseményre pedig nem véletlenül került sor ilyen közel az Egyesült Nemzetek székházához, mivel a szervezet egyik meghirdetett célja éppen abban áll, hogy valamennyi nemzetközi szervezetben, elsősorban pedig az ENSZ-ben, módszeresen akadályozza a Szovjetunió és a többi „keleti” ország képviselőinek tevékenységét.

E könyv előző lapjain több alkalommal is említettük már az ACEN-t. Úgy mutattuk be, mint sajtósárga politikai színházat, az Egyesült Államok és a kommunistaellenes emigráns szervezetek között feszülő transzmissziós szíjakat, sőt azt is említettük, hogy az amerikai külügyminisztérium gyakran használta e szervezet tagjait saját bábfiguráiként. Nyomban látni fogjuk, hogy ez a beállítás korántsem alaptalan. Egyelőre azonban térjünk vissza ahhoz a 144 méltóságteljes és mosolygó gentlemanhez, akiket akkor hagytunk el, amikor elégedett, ugyanakkor mégis aggódó, várakozó hangulatban helyet foglaltak a Carnegie Hall üléstermében. Kissé elsietett lenne azt állítani, hogy ezek az urak kilenc keleti országot vagy akár ezeknek az országoknak egykori rendszereit képviselték. Valójában az Európai Rab Nemzetek Kongresszusát eredetileg 21 szervezet alkotta. Az olvasó bizonyára megbocsátja, ha felsoroljuk e szervezeteket. Szükség van rá...

A 21 szervezet három csoportra osztható: az úgynevezett „tagszervezetekre”, a „társult szervezetekre” és a „tanácskozási joggal rendelkező szervezetekre”. A tagszervezetek csoportjába a következő tíz szervezet tartozik: a Szabad Albánia Nemzeti Bizottsága, a Bolgár Nemzeti Bizottság, a Szabad Észtország Bizottsága, a Magyar Nemzeti Bizottmány, a Szabad Lettország Bizottsága, a Szabad Litvánia Bizottsága, a Lengyel Nemzeti Egység Tanácsa, a Lengyel Nemzeti Demokrata Tanács, a Román Nemzeti Bizottság és a Szabad Csehszlovákia Tanácsa. A társult szervezetek: a Közép-európai Kereszténydemokrata Unió, a Nemzetközi Parasztszövetség, Közép- és Kelet-Európa Liberális Demokrata Uniója, Közép- és Kelet-Európa Szocialista Uniója, végül az Emigráns Szabad Szakszervezetek Nemzetközi Központja. A tanácskozási joggal rendelkező szervezetek: a

Közép- és Kelet-európai Keresztény Szakszervezetek Szövetsége, a Humanitas katolikus szervezet, az Európai Emigráns Nők Tanácsa, a Szabad Európáért Küzdő Nőszövetség, a Balti Nők Tanácsa és a Közép- és Kelet-európai Szabad Ifjúság Tanácsa.

Valójában e 21 szervezet 144 küldötte számára ez a szeptember 20-a csupán alakuló ülést, valamiféle ünnepi szertartást jelentett, olyan demonstrációt, amelynek célja a közvélemény figyelmének felkeltése volt. Maga az ülés is csak első napja volt annak az 1955. február 11-ig tartó, hetenként többször összehívott üléssorozatnak, amelyet az ACEN vezetői, abbeli törekvésükben, hogy „az ENSZ-hez hasonlóan járjanak el”, a kongresszus „első ülésszakának” nevezték el. Erről az „ülésszokról” vaskos kötetet adtak ki, s ez magában foglalja a 145 napos viták szövegét, az ülésszak egész munkáját. Az ACEN-nak ezt a fényűzően kiállított és széles körben terjesztett első kiadványát ingyen megküldték számos szervezetnek és közéleti személyiségnek, szerte a világon. A küldemény kísérlőlevelét a román Brutus Coste fogalmazta meg és írta alá, az az ember, akit a Carnegie Hallban rendezett kongresszus a szervezet főtitkárává választott. Hadd idézzünk néhány mondatot a több nyelven szétküldött kísérlőlevél francia változatából: „Az Európai Rab Nemzetek Kongresszusa által kiadott mellékelt könyv képet ad Önnek a Kongresszus szervezetéről, céljairól és tevékenységéről. Abban a reményben küldjük el Önnek, hogy ha eddig nem lett volna barátunk, ezután igaz ügyünk támogatója lesz. Szervezetünket, bár még csak hat hónapja létezik, a szabad emberek kedvező fogadtatásban részesítették szerte a világon. Az európai rab nemzetek, amelyek összlakossága több száz millió embert tesz ki, a Szovjetunió által történt leigázásuk óta első ízben hallatják közösen hangjukat a szabad világban. Az Európai Rab Nemzetek Kongresszusa ébren fogja tartani a szabadság lángját az elnyomott népek szívében, és arra emlékezteti a Szovjetuniót, hogy népeink olyan jelentős tényezőt képviselnek, amellyel számolnia kell. A kommunisták máris kimutatták nyugtalanságukat, és éles, rosszindulatú támadásokat intéztek az Európai Rab Nemzetek Kongresszusa és annak vezetői ellen. Ez világosan bebizonyítja, hogy Moszkva és országunkban működő ügynökei félnek a szabad világ közvéleményétől és attól a visszhangtól, amelyet az összes európai rab nemzetet képviselő politikai szervezet megteremtése kelt

majd a szovjet iga alatt élő országokban. Azt is tudják, hogy minél nagyobb visszhangra talál az Európai Rab Nemzetek Kongresszusa által kifejtett tevékenység a szabad világban, annál nagyobb lesz a végső felszabadulásba vetett remény is hallgatásra ítélt népeink szívében. Az Európai Rab Nemzetek Kongresszusa folytatja erőfeszítéseit az ENSZ-ben és minden más fórumon annak érdekében, hogy a rab nemzetek visszanyerjék szabadságukat . . .”

„Folyatja erőfeszítéseit . . .” – ez a kifejezés valamilyen program meglétére utal. Találhatunk is vázlatot az ACEN kiadványában, mégpedig „Az ACEN jövőbeni tevékenysége” című „titkársági jegyzet” formájában. Az új szervezet, híven az Egyesült Nemzetek Szervezetét kopírozó szokásához, itt azt a szándékát jelenti be, hogy „második ülősszakát” 1955. szeptember 20-án kívánja megnyitni, vagyis pontosan azon a napon, amikor New Yorkban megnyílik az Egyesült Nemzetek Közgyűlésének tizedik ülősszaka. A párhuzamos ülősszésnek ezt a gyakorlatát az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsára, az Emberi Jogok Bizottságára stb. is kiterjesztették. A „szerkesztősségi jegyzet” végül Nyugat-Európában tartandó demonstrációk tervét jelzi, amikor leszögezi: „Az ACEN jövőbeni tevékenységéhez tartozik egy európai gyűlőssorozat megrendezése is. Ezek a gyűlősségek alkalmat adnának az Európában élő emigráns vezetőknek a Kongresszus munkájában való részvételre, s azon túl, hogy bizonyosságot tesznek az emigránsokkal vállalt szolidaritás mellett, hatalmas erővel juttatják kifejezésre a rab népek akarátát, hogy visszatérjenek Európa kötelékébe, s maguk is elinduljanak az európai egységs felé vezető úton.”

Megfigyelhetjük, hogy a „jegyzet” utolsó részében már világosan kifejezésre jut az az „európai” gondolat, amely az ACEN későbbi tevékenységére teljességgel rányomta bélyegét. Láttuk már, hogy ez a gondolat az Európa Tanácsban is visszhangra talált, amely mindvégig támogatta a keleti emigránsok kommunistaellenes tevékenységét. De megelégedett-e az új szervezet azzal, hogy Nyugaton kongresszusokat és gyűlősséket tartson? Természetesen nem. Néhány évvel később, 1961-ben több nyelvű kötetet adott ki „A rab országok élete” címmel, s ebben a 38. oldaltól kezdve a „népi ellenállás” programja is szerepel. A kötet szerint ennek az ellenállásnak öt formája lehet: gazdasági, vallási, szellemi és művészi, ifjúsági és poli-

tikai ellenállás. Gazdasági ellenállás? Az milyen lehet? „Az állami tulajdon megdézsmálása és elherdálása. Ellenállás a mezőgazdaság kollektivizálásával szemben. Az egyéni tulajdonban levő parcellák gondos megművelése, a kollektív földek elhanyagolása.” Hát a valósi? „A hívők tömeges, tiltakozó jellegű részvétele a vallási szertartásokon. A papság részéről a kommunista tanok szószékről történő hirdetésének elutasítása. Otthoni vallásoktatás.” És a szellemi és művészi ellenállás? „Az irodalmi művek individualista jellege, szemben a »szocialista realizmus« követelményeivel. A jelenlegi »szocialista társadalom« ábrázolásának megtagadása. Érdeklődés a nyugati művészeti alkotások és irányzatok iránt, az absztrakt festészet és a dzsesszmuzsika népszerűsége.” Hát az ifjúsági ellenállás? „A nyugati öltözködés, a nyugati zene és táncok népszerűsége” stb.

Hatalmas program... Egy lényeges pontról azonban megfeledeznek: tudniillik arról a szerepről, amely az ACEN-re hárul a hidegháború általános stratégiájában, arról a szerepről, amelyet az amerikai vezetők tűznek egy olyan szervezet elé, amely elég sokba kerül nekik ahhoz, hogy némi ellenszolgáltatást is kérjenek tőle. A Rab Nemzetek gazdái nemcsak felforgató tevékenységet vártak a szervezettől, hanem a képviselő és az összehangolás kettős feladatának teljesítését is. A Carnegie Hallban 1954. szeptember 20-án megrendezett alakuló ülés több év munkájának és erőfeszítéseinek betetőzését jelentette. Az előkészítő munkálatok során már világosan kijelölték az ACEN célját és rendeltetését. A „Le Monde” már említett 1952-es cikksorozatában François Honti a következőket írta: „Az emigránsok csak akkor folytathatnak eredményes politikai tevékenységet, ha egységesek, és ha megfelelő szervek képviselik őket. A Szabad Európa Bizottság egy külön részlege Dolbeare úr elnöklete alatt azon munkálkodik, hogy elősegítse az emigráns »nemzeti központok« létrejöttét. Ez azonban beleütközik a politikai skála valamennyi árnyalatát képviselő személyek megosztottságába.”

Ennek a célnak az érdekében olyan vezetőket és irányzatokat kellett kiválasztani – anélkül természetesen, hogy más vezetőkkel és irányzatokkal lehetetlenné tették volna az együttműködést –, akiket, illetve amelyeket emigráns társaik elfogadnak, ha nem is képviselőiként, de legalább közvetítőkként, másrészt pedig akik, il-

letve amelyek a nyugati közvélemény szemében nem kompromittálták magukat túlságosan a Hitlerrel folytatott együttműködéssel. A kiválasztás feladatával megbízott Szabad Európa Bizottság tehát olyan személyeket keresett, akik Dewitt C. Poole-nak, a bizottság egyik vezetőjének szavai szerint „demokratikus beállítottságú emigráns politikai személyiségek”. Ezeket az embereket a régi, letűnt rendszerek politikusai, egykori miniszterei vagy parlamenti képviselői között találták meg, és 1951. február 11-én, a jaltai nyilatkozat hatodik évfordulóján Philadelphia városában már össze is tudták gyűjteni azokat, akiket már ekkor a Rab Nemzetek képviselőinek kezdtek nevezni. Az összejövetelen maga a Szabad Európa Bizottság vezetője, Grew egykori nagykövet elnökölt. A baráti hangulatú bankett után az összejövetel résztvevői ünnepélyes nyilatkozatot fogadtak el, s ebben kifejezésre juttatták szándékaikat és annak szükségességét, hogy megvalósuljon „Közép- és Kelet-Európa felszabadulása”. A Philadelphiában megjelent emigráns politikusok jó része vagy talán többsége is tagja volt egy akkor már évek óta működő nemzetközi szervezetnek, az úgynevezett „Zöld Internacionálénak”.

Ez a szervezet 1947 nyarán alakult meg. A „Le Monde” július 5-i száma így írt róla: „A száműzött kelet-európai parasztvezérek az Egyesült Államokban szervezkednek.” E cím után a következőket olvashattuk: „Washingtonban Nagy Ferenc volt magyar miniszterelnök, a Kiszgazdapárt vezetője, továbbá egy Dimitrov nevű emigráns, a bolgár parlament egykori képviselője és a Parasztpárt vezére nyilvánosságra hozta egy kiáltvány szövegét, amelyet rajtuk kívül aláírt még Vladko Maček, Jugoszlávia egykori miniszterelnök-helyettese és a Horvát Parasztpárt elnöke, Milan Gavrilović, a Szerb Parasztpárt elnöke, Alexandru Cretianu és Władimir Zokolski, a román és a lengyel parasztpárt képviselői. A kiáltvány »Kelet-Európa több mint 100 milliós lakossága nevében« tiltakozik »a kommunista kisebbségek diktatúrája ellen, amelyet egy uralmát polgárháborúval és terrorral fenntartó külföldi katonai hatalom kényszerített rá ezekre a népekre«. Dimitrov kijelentette, hogy ő és barátai az ENSZ következő közgyűlése elé tiltakozást kívánnak terjeszteni egy külföldi hatalomnak országaik ügyeibe való beavatkozása ellen, amely fenyegetést jelent a béke ügyére. Az új mozgalom az ENSZ alapokmányának keretében olyan társadalmi, gazdasági és

politikai rendszert kíván teremteni Kelet-Európában, amely a személyes szabadság és a kistulajdon elvein alapszik. Dimitrov hangsúlyozta, hogy az agrárvezetők nem kívánnak emigráns kormányt alakítani, csupán »nemzeti felszabadítási bizottságokat, amelyek kapcsolatban állnak országuk földalatti ellenállási mozgalmaival« ...»

1947 nyarán, amikor néhány kelet-európai országban még kommunistaellenes gerillamozgalmak működtek, teljesen nyilvánvaló volt ennek a kifejezésnek az értelme: „kapcsolatban állnak országaik földalatti ellenállási mozgalmaival”. Tudjuk, hogy ezek a remények füstbe mentek, a „Zöld Internacionálé” azonban fennmaradt, sőt szervezetenként bizonyos mértékig meg is szilárdult. A már idézett François Honti 1952-ben így írt a szervezetről: „A különböző kelet-európai országok parasztvezetőit tömöríti, s tekintettel a falusi lakosságnak ezekben az országokban betöltött jelentős szerepére, ez a szervezet valóban reprezentatív jellegűnek tekinthető.”

Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az ACEN előkészítésében és létrejöttében két tényező játszott döntő szerepet: a „Zöld Internacionálé”, és a Szabad Európa Bizottság által nyújtott politikai és pénzügyi támogatás, de ezekhez még néhány egyéb kellék is járult. Az ilyen kellékek közé sorolnám – kissé tiszteletlenül – a nemzeti bizottságokat, amelyeket gyakorlatilag erre az alkalomra hoztak létre, továbbá az egyéb internacionálékat, mint például a kereszténydemokratákét, a szociáldemokratákét, az emigráns szabad szindikalistákét, a liberális demokratákét és Közép- és Kelet-Európa szabad ifjúságáét. Mindezek a szervezetek sohasem léptek tovább azon a fejlődési fokon, hogy néhány irodájuk legyen a nyugati fővárosokban, és néhány küldöttséget menesszenek különféle nyugati politikai kongresszusokra. Az ACEN megteremtésének módja igen világosan mutatja, hogy kitervelői minél nagyobb számú nemzeti és nemzetközi szervezetet szerettek volna benne képviseltetni, avégett, hogy az új szerv a lehető legnagyobb „felületet” fogja át, s betölthesse a neki szánt szerepet, hogy mintegy „egyenlő félként” fordulhasson az ENSZ-hez, és 15 éven át szakadatlanul bombázza a világszervezetet javaslataival, memorandumaival, határozataival ...

Amit korábban arról mondtunk, hogy egyes szervezetek dollár-vitamin-injekcióknak köszönhetik életben maradásukat, az tökélete-

sen illik az ACEN bizottságaira és tagszervezeteire, amelyek csakis annyiban léteznek, amennyiben az ACEN-hez tartoznak, annak részét alkotják. Ez a képviseleti jellegre való törekvés készítette a vállalkozás kitervelőit és előmozdítóit arra, hogy olyan politikai és anyagi eszközöket bocsássanak a Rab Nemzetek rendelkezésére, amelyek lehetővé teszik, hogy az ún. „szabad világ” minél több országában hozzon létre képviseleket. Erről a kommunistaellenes emigránsok világméretű hálózatával kapcsolatban már beszéltünk. Itt elegendő, ha csupán néhány adatra szorítkozunk.

Az ACEN négy legfontosabb képvisellete az Egyesült Államokon kívül Párizsban, a rue Villaret-de-Joyeuse-on, Londonban a Queensborough Terrace-on, Bonnban a Hervath-strassén, Rómában a Via Cagliarin működik. További hat jelentősebb képvisellete van Buenos-Airesben (Argentína), Victoriában (Ausztrália), Copacabanában (Brazília), Torontóban (Kanada), Stockholmban (Svédország) és Montevideóban (Uruguay). Kilenc állandó küldöttsége működik Santiago de Chilében, Bogotában (Columbia), Koppenhágában, Athénban, Bejrútban, Mexikóvárosban, Limában (Peru), Manilában (Fülöp-szigetek) és Caracasban (Venezuela). Végül emigránsok hiányában „bennszülöttek” képviselik az ACEN-t Quitóban (Equador), Új-Delhiben és Tokióban. Az ACEN e 22 „követsége” négyes feladatot lát el. Először is a lehető legszorosabb kapcsolatot kell kiépíteniük és tartaniuk a szóban forgó ország jobboldali politikusaival, akiknek kommunistaellenes hadjárataikhoz szükségük lehet az ACEN-re, s akik cserében helyi támogatást biztosíthatnak a képviselet számára. Másodszor, gondoskodniuk kell az ACEN kiadványainak terjesztéséről és a Rab Nemzetek Napjának évenkénti megünnepléséről, amennyiben el tudják érni, hogy a helyi kormány e nap megtartására határozatot hozzon. Harmadszor, ápolniuk kell a kapcsolatot az illető országban élő keleti emigránsokkal. Végül, negyedszer, ezek a képviseletek nélkülözhetetlen reléállomásai és bázisai az ACEN vezetőinek, akiknek küldöttségei folyvást utazgatnak a nyugati világban, gyűléseket tartanak, és azon fáradoznak, hogy a meglátogatott országokban minél gyakrabban fogadják őket hivatalos minőségükben.

Most be kell vallanunk, hogy mindeddig kissé rózsaszínű szemüvegen át szemléltük az Európai Rab Nemzetek Kongresszusát.

Valójában az ACEN támogatóinak és vezetőinek dolgát kezdettől fogva megnehezítette és bonyolította egyrészt a jugoszláv kérdés, másrészt különösen az a tényező, amelyet „szélsőségességi együtt-hatónak” nevezhetnénk.

A jugoszláv kérdés lényegében ugyanolyan módon vetődött fel a New York-i Carnegie Hallban, mint a müncheni Englischer Gartenben, vagyis a Rab Nemzeteknél ugyanúgy, mint a Szabad Európa Rádiónál: ha hozzájárulnak a jugoszláv emigránsok részvételéhez és közreműködéséhez, ezzel – az amerikai vezetők felfogása szerint – ártanak annak a reménynek, amely akkor még nem aludt ki, hogy Tito rendszerét át lehet billenteni a nyugati táborba. Súlyosbító körülmény volt, hogy miközben Münchenben az amerikai irányítás nyíltan, leplezetlenül érvényesült, addig New Yorkban a képviseleti jelleg kultusza azt követelte, hogy az emigráns bizottságok felette álljanak minden ilyen gyanúnak. A „Zöld Internacionáléban”, amely még 1947-ben, tehát még a Jugoszláv Kommunisták Szövetsége és a többi kommunista párt viszálya előtt alakult, a szerbek és a horvátok is képviselve voltak, sőt Maček és Gavrilović legfőbb vezetői közé tartoztak. Ezek a vezetők már az 1951 februárjában megrendezett philadelphiai összejövetelen is jelentős szerepet játszottak, ahol a „rab nemzetek” száma még tíz volt. Kényes műveletet jelentett, amikor ezt a számot az ACEN megalakulásakor kilencre kellett csökkenteni. A jugoszlávok kirekesztése természetesen nem mehetett végbe megaláztatások és fogcsikorgatás nélkül. Az amerikaiak kénytelenek voltak valamelyest engedni s hozzájárulni, hogy a szerbek és a horvátok megőrizhessék tisztségeiket egycs igazi „internacionálékban”, éspedig nemcsak a „zöldben”, hanem például a „Közép- és Kelet-Európa Szabad Ifjúságában”, ahol 1956-ban Boško Ribar alelnöki tisztséget töltött be, s mellette más jugoszlávok is helyet kaptak a vezetésben. Az amerikaiak végül azt is megengedték, hogy egy jugoszláv árnyékküldöttség többször is megjelenjen az ACEN ülésein, részt vegyen a vitákban, anélkül azonban, hogy ez a tény a jegyzőkönyvben vagy a hivatalos kiadványokban szerepelt volna.

Még több nehézséget okozott az a tényező, amelyet kissé tömör kifejezéssel „szélsőségességi együtt-hatónak” nevezünk. Az olvasó, ha eddig nem tudta volna, ebből a könyvből kezdettől fogva meg-

állapíthatta, hogy az antikommunista politikai emigráció hangadói között nem a liberális, hanem a szélsőjobboldali elemek, a náciizmus egykori szimpatizánsai vannak többségben. Érthető okokból az emigráción belül a fasiszta mozgalmak egykori vezetői és hívei a legtevékenyebbek, főként pedig a legelszántabbak. Így aztán csaknem képtelen vállalkozást jelentett, hogy egy olyan szervezetet, mint az ACEN, a szélsőséges elemek kirekesztésével akartak létrehozni, abban a reményben, hogy ilyenformán elkerülik azt a vádat, hogy fasisztákat és háborús bűnösöket gyűjtenek össze, ugyanakkor, amikor a nyugati parlamentáris demokráciák közvéleményének figyelmét „a zsarnoki kommunista rendszerek liberális áldozatainak, száműzötteinek keserű sorsára akarják felhívni”. Ha ezt a feltételt szabták volna, ezzel a Carnegie Hall újszülöttjét eleve vészes vérszegénységre ítélik. A mennybéliekkel természetesen meg lehetett alkudni. Az amerikaiak hozzájárultak ahhoz, hogy különösen a balti emigránsok között, de a magyarok, sőt a bolgárok és a románok között is szerepeljenek olyan emberek az ACEN-ben, akik házájukban rossz, gyakran véres emlékeket hagytak maguk mögött. Arra azonban ügyeltek, hogy ezek az elemek csak *egyénileg* kerülhessenek be az ACEN-be, amely hivatalosan nem fogadta be például az usztasákat. Távol tartották a túlságosan hírhedt antiszemitékat is. A szervezet tagjait azoknak az országoknak a képviselőire korlátozták, amelyek csak a második világháború után kerültek a szocialista tábor keretei közé, s így eleve kirekesztették belőle a túlságosan ravasz fehéremigráns oroszokat és a túlságosan nyughatatlan ukrán nacionalistákat. Végeredményben tehát sok embert kirekesztettek, de ezeket, akiket a New York-i színpadon nem akartak látni és szerepeltetni, ugyancsak felhasználták a mindennapos harcban, sőt, mint tudjuk, szervezeteiknek is fontos szerep jutott a hidegháború stratégiájában. Az eredmény végül az lett, hogy megalakult A Nemzetek Antibolsevista Blokkja (ABN), az a nemzetközi szervezet, ahol a „kemények” találkozhattak.

A nyugati vezető körök is megoszlottak ebben a kérdésben: a politikusok, főként pedig a diplomaták a tekintélyesebb ACEN-t támogatták, közben pedig sok katonai vezető, elsősorban a titkoszolgálat, a hatékonyabb ABN-re támaszkodott. Később még szó lesz az ABN-ről, de már itt meg kell jegyeznünk, hogy az Anti-

bolsevista Blokk és a Rab Nemzetek Kongresszusa közötti rivalizálás az utóbbinak nem vált hasznára. A két szervezet konfliktusa időnként egészen nyílt formát öltött. Így például a „L'Est européen” (A Kelet-európai) című lapban, amelyet ukrán nacionalisták adnak ki francia nyelven az ABN párizsi hivatalos orgánusaként, 1965-ben ilyen mondatot olvashattunk: „Az ACEN-t azok az amerikai külügyminisztériumhoz közel álló politikai körök támogatják és pénzelik, amelyek úgy vélik, hogy Kelet-Európában csupán azoknak a nemzeteknek van joguk a szabadságra és következésképpen az amerikai külügyminisztérium támogatására – amelyek 1920 és 1939 között függetlenek voltak.” Az ACEN bizony nehezen kezelhető gyerekek bizonyult amerikai szülei és nyugati keresztszülei számára.

Az olvasó bizonyára megfigyelte az előbbi idézetben, hogy az ukrán nacionalisták szerint az ACEN-t „az amerikai külügyminisztériumhoz közel álló politikai körök támogatják és pénzelik”, s hogy itt szó sem esik a Szabad Európáról. Minden okunk megvan annak feltételezésére, hogy az ABN emberei ilyen kérdésekben jól informáltak. Az igazság alighanem csakugyan az, hogy az Egyesült Államok külügyminisztériuma, amely kezdetben csupán egyik támogatója volt az ACEN-nek, fokozatosan a szervezet legfőbb vagy éppenséggel egyedüli védnöke és jótevője lett.

De beszéljünk konkrétabban. Az amerikai külügyminisztérium rendelkezésére álló pénzüsszegek felhasználása felett az Egyesült Államok Kongresszusa gyakorol ellenőrzést. A legszigorúbb ellenőrző szervek egyike a képviselőház költségvetési albizottsága. Ennek az albizottságnak a tagjai különféle, elsősorban választási okokból egyáltalán nem riadnak vissza attól, hogy ha alkalmuk van rá, a sajtó és a közvélemény nyilvánossága előtt is elítéljék a külügyminisztérium és a diplomaták túlzott kiadásait. New York emigráns köreiből ezzel kapcsolatban gyakran emlegetik John G. Rooney brooklyni képviselő szerepét, aki a közpénzek elszánt védelmezőjeként azzal tette híressé a nevét, hogy a költségvetési vitákban aprólékosan nagyító alá helyezte az egyes tételeket. A külügyminisztérium az ügy természetéből adódó álcázási szempontokon túlmenően ilyen parlamenti incidensektől is tartott, ezért az emigráns politikai szervezetek s főként az ACEN finanszírozásánál közve-

tett utakat vett igénybe, hasonlóakat ahhoz, amelynek a CIA részéről történt felhasználása nemrégiben egy botrány révén lepleződött le. A különbség csupán annyi, hogy az amerikai diplomácia kevésbé tekervényes utakat vesz igénybe, mint a titkosszolgálat. A külügyminisztériumnak két „alapítványa” van: a washingtoni Kormányzati Ügyek Intézete (Government Affairs Institute) és a Szabadságot Tanulmányozó Központ (Freedom Studies Center), amely a Virginia állambeli Boston kisvárosban működik. Ez a kerülőt teljesen teljességgel pénzügyi jelentőségű, s így nem akadályozza meg az ACEN-ben tevékenykedő emigráns politikusokat abban, hogy rendszeresen és egészen nyíltan bejárjanak a külügyminisztériumba, s ott tanácsokat kérjenek az amerikai tisztviselőktől és diplomátáktól.

Ezekkel a „tanácsokkal” és kapcsolatokkal összefüggésben fentebb tudatosan használtam ezt az erős kifejezést: „bábok”. Vagy nem is túlzottan erős kifejezés? Nem, mivel tragikusan igaz. Tragikusan? Igen, írás közben egy beszélgetés jut eszembe, amelyet erről a témáról folytattam Budapesten... Az illető, akivel beszéltem, arra kért, hogy ne írjam le a nevét, mivel Keleten és Nyugaton, ahová gyakran utazik egy jelentős magyar vállalat képviselőjeként, általában nem tudják, hogy 15 évig politikai emigráns volt, s nem akar felesleges érdeklődést kelteni személyével szemben. Előtte nem is titkolta, hogy ez kellemetlen volna számára. Barátunk közelről ismerte az ACEN-t, mivel egyike volt a szervezet külföldi képviselőinek. Az általa ott megismert emberek közül néhányat közönséges ügynököknek tart és megvet, másokat politikai ellenségeinek tekint, de vannak, akikről jól tudja, milyen szerencsétlen kalandokat, sok esetben teljes lezüllést vagy súlyos drámát éltek át, s ha ezeket említi, már nem érez felindulást. Ez a budapesti beszélgetés annyival inkább megragadott, mert beszélgető partnerem nem osztotta fel az embereket – a politikai gyakorlat túlságosan gyakran alkalmazott szokása szerint – jókra és rosszakra, becsületesekre és becstelenségekre. Ez az ember, akit néhány órás beszélgetés után szinte barátomnak éreztem, jobban megértette velem egyes emigránsok valóban tragikusnak nevezhető sorsát, mert ő, aki mindezt maga is átélte, rendelkezett azzal a tisztánlátással, hogy nyugodtan és világosan kimondja: nem azért tudott megmenekülni a kinti sorsból,

mert az ő lelke fehér volt, a többieké pedig, akik ott maradtak, fekete...

Miért hagyta el a hazáját nem sokkal a háború befejezése után? Azért, mert mint magas tisztséget betöltő funkcionáriust, egy napon beidézték az akkori állambiztonsági szervekhez. Amint akkoriban ez sajnos szokásos volt, felkérték, hogy tanúskodjon egy elvtársa és barátja ellen. Természetesen a vád mellett kellett volna tanúskodnia, s olyan cselekményekkel vádolnia az illetőt, amelyekről mit sem tudott. Gondolkodási időt kért, s a rendelkezésére álló néhány órát arra használta fel, hogy az egyetlen utat válassza, amelyet akkor alkalmasnak látott: elhagyta hazáját.

Utólag, a visszatekintés kényelmes helyzetéből talán vitatni lehetne, helyes volt-e ez az elhatározás, de annak tudatában, hogy miként zajlottak le a szökését követő perek, kissé nehéz lenne szemrehányást tenni neki azért, amit tett. Elég az hozzá, hogy szökésre kényszerült... És abban az időben, ahogy mondja, nem ő volt az egyetlen, akit nyugodt lélekkel „emigrációba kényszerített embernek” lehetett nevezni. Lehetséges volt-e, hogy valaki ebben a helyzetben baloldali, haladó ember maradjon, s miután megmenekült egyfajta szorult helyzetből, ne ragadják magukhoz egy háborús gépezet fogaskerekei? Beszélgető partnerem példája és későbbi sorsa talán túlságosan gyorsan sugallná azt a választ, hogy igenis lehetséges. Ám ezen a ponton ő maga tesz ellenvetéseket. Fiatal volt. Több nyelven beszélt. A diplomáciai munkában már kiismerte az emberi kapcsolatok természetét. Szerencséje is volt. El tudott helyezkedni a kereskedelembe. Mindennek révén megmenekült attól a gyötrő kérdéstől, amely az emberek kora, természete, múltja szerint két formát ölthet: vagy azt, hogy egész egyszerűen mit eszik holnap, vagy mélyebben és alattomosabban azt: miként lehetne legalább néhány foszlányát megőrizni egy olyan életformának, amelyet az ember egész eddigi életpályája alapján nélkülözhetetlennek és kötelezőnek tart magára nézve? És beszélgető partnerem apránként leírja azt a csapdát, amelybe annyi társát látta akkoriban belezuhanni. A tökéletesen kidolgozott rendszer a „tanulmányi ösztöndíjakra” épül. Szubvenciókat adnak egy olyan szervezetnek, amelynek egyes vezetőit már teljesen manipulálták, amelyek fikciójában azonban a többiek még szeretnének hinni, mert hi-

szen ha megszűnnének hinni benne, ezzel nyomban elismernék, hogy teljesen haszontalan tevékenységet végeznek, hogy becsapták, legyőzték és felhasználták őket.

Vagy ott van a „külföldi barátok” viselkedése. Ezek a „barátok” azokkal, akik fokozatosan bábjaikká válnak, előbb csak a kötél súlyát éreztetik, hogy aztán teljesen ráhurkolják a torkukra . . . Vagy a külügyminisztériumban tett látogatások fokozódó megaláztatásai, ahogyan hónapról hónapra, évről évre észrevétlenül csökken az emigránst fogadó hivatalnokok rangja és udvariassága . . . A hamis ígéreték, a megédesített hazugságok, a gondosan ébren tartott ideológiai illúziók, amelyek ugyanazoknak szolgálnak eszközül, akik a mindenkori nemzetközi széljárás, különösen pedig a diplomácia pilanatnyi követelményei szerint hol azt kívánják az embertől, hogy kiabáljon, hol azt, hogy hallgasson. Hol feltuszkolják a gyűlések szónoki emelvényére, hol pedig megkérik, hogy tűnjön el egy kis időre . . .

Hallgatom budapesti ismerősöm elbeszélését. Úgy érzem, hogy megértem, amit mondani akar, s azt szeretném, ha az olvasó is megértené: amennyiben a tisztánlátás vágya ezeken a lapokon helyenként talán arra készítetett is, hogy túlságosan élesen fogalmazzak, magam is pontosan tudom, hogy ebben a negyedszázadban hogyan tudták megbénítani és idegen erők szolgálatába hajtani a menekülteket, hogyan alakítottak át százalmas bábokká olyan embereket, akiknek más sors is juthatott volna osztályrészül.

XIV. A LONDONI „KASTÉLY”

*A „Batavia” gőzös útja – Szemüveg vagy százezer dollár?
London és Lublin között – Az Anders-hadsereg – Maczek páncélosai
Semmi sincs a kezükben... – „Miből fizetjük a lakbért?”
Régi tiszték szabadkőművessége – A „Kultura” irányvonala
Botrány Bergben – Kettős megszállottság*

A szökés körülményeit még most, 22 év után is titokzatos homály fedi. Amikor a két ember 1947 őszén el akarta hagyni Lengyelországot, vajon magukra voltak-e utalva, s nem volt-e segítségükre más, mint a határ közelében élő parasztok, akik átjuttatták őket a drótakadályokon, hogy aztán gyalogosan és rejtőzködve áthaladjanak Németország szovjet megszállási övezetén, végül pedig életük kockáztatásával túljussanak az utolsó akadályon, amely elválasztotta őket a Nyugattól? Vagy talán az angol követség kocsijában utaztak Varsótól Gdyniáig, teljes kényelemben, a tengerészeti attasé, Rankin kapitány kíséretében, aki azután biztonságosan elhelyezte őket a London felé induló „Batavia” gőzös fedélzetén? Avagy nem is angol, hanem amerikai diplomáciai gépkocsi vitte őket a lengyel fővárosból a Balti-tenger partjáig, ahol az Egyesült Államok titkoszolgálatá által megszervezett úton felszállhattak egy halászhajóra, amely már várta őket az éjszaka sötétjében? Noha az a vállalkozás, hogy valaki 1947-ben gyalog átjusson két ilyen határon és a németországi szovjet megszállási övezeten, anélkül, hogy ebben bármilyen szervezet segítené, elég meghökkentő, és szinte hihetetlen vakmerőségre vallana, semmiféle olyan adat nincs a birtokomban, amelynek alapján választani tudnék a három felsorolt verzió között...

És csakugyan ketten voltak-e? Stefan Korboński, a lengyel emigránsok ACEN-küldöttségének egyik jelenlegi vezetője valóban együtt ment-e Stanisław Mikołajczykkal, a parasztpárt híres vezetőjével, az akkori lengyel kommunistaellenes ellenzék vezéralakjával, vagy a politikus egyedül szökött-e ki az országból? Ezek a részletek tulajdonképpen kevésbé jelentősek magának a távozásnak a

tényével szemben, amely egyúttal véget vetett az úgynevezett „londoni lengyelek” egyes elemei és az új varsói kormányzat közötti együttműködési kísérleteknek. A szökés ebben az időpontban, 1947-ben, amikor még véres gerillaháború dúlt Lengyelországban, a jobboldali és a centrista lengyel politikusokat egyrészt elszigetelte, másrészt végérvényesen az emigráció és a hidegháborúban való részvétel felé sodorta. Nyugodtan mondjunk le hát arról, hogy meg tudjuk, vajon Mikołajczyk szökése október 20-án vagy 21-én történt-e, s hogy igaz-e, amit állít, hogy csak aktatáskáját és szemüvegét vitte magával, vagy pedig úgy igaz-e, ahogy Varsóban mondják, hogy egy kis kofferban körülbelül 100 000 dollárt is elvitt. Ehelyett kanyarodjunk vissza az időben, hogy láthassuk, miért és miként került egyáltalán sor Mikołajczyk szökésére.

1939 szeptemberének végén Mościcki, a Lengyel Köztársaság elnöke, aki ekkor már Romániába menekült, egy szeptember 17-re antedatált okmányban lemondott államfői tisztségéről. Helyébe egy jobboldali szenátor, vajda és üzletember, Władysław Raczkiewicz lépett, ő lett a köztársaság száműzött elnöke abban a pillanatban, amikor a nácik birodalmukhoz csatolták Nyugat-Lengyelországot, az ország középső részéből „főkormányzóságot” alakítottak, az ország keleti felét pedig a szovjet hadsereg szállta meg. Raczkiewicz kijelölt miniszterelnöke, Władysław Sikorski tábornok kormányt alakított a franciaországi Angers-ban.

Sikorski tábornok a háború előtt liberálisnak számított, szemben állt a kereszténydemokrata irányzathoz tartozó Piłsudski tekintélyuralmi rendszerével, és sok barátja volt francia politikai körökben. 1940 júniusában, a német invázió előtt, köztársasági elnökével, minisztertársaival és munkatársaival együtt Londonba tette át székhelyét. Itt nem volt hajlandó szovjetellenes politikát képviselni, sőt még a Szovjetunióval kötendő szövetség gondolatát is lehetségesnek tartotta. Ám 1943 júliusában Gibraltárban életét veszttette egy mindmáig rejtélyesnek látszó repülőgép-szerencsétlenség következtében. Mindenesetre ebben az időben már nemcsak a londoni lengyel politikusok tartottak igényt Lengyelország képviselőtére. Születőben volt egy másik emigráns lengyel kormány is, amelyet a Szovjetunióban élő lengyel menekültek alakítottak meg. Lengyelország sorsáról azonban e két kormány egyike sem dönthetett, hi-

szen az ország Hitler uralma alatt állt, jövője pedig a három szövetséges nagyhatalom, az Egyesült Államok, a Szovjetunió és Nagy-Britannia akaratától függött. A szövetségesek 1945 februárjában, a jaltai konferencián hozták azt az alapvető jelentőségű döntést, hogy Lengyelországban „ideiglenes nemzeti egységkormánynak” kell alakulnia, amely magában foglalja a hazai ellenállás valamennyi irányzatát, a londoni ideiglenes kormányt és azt a másik kormányt is, amely eredetileg a Szovjetunióban jött létre, időközben pedig áttette székhelyét Kelet-Lengyelországba.

Fejtő Ferenc „A népi demokráciák története” című munkájában így kommentálja a jaltai határozatot: „A három nagy elismerésre méltó erőfeszítést tett a szovjet követelésnek és érdekeknek, valamint a szövetségesek elkötelezettségének összeegyeztetésére, s elhatározta a két kormány, azaz a két egymást könyörtelen szenvedéllyel gyűlölő csoport összeházasítását.” Nézzük hát, milyen is volt ez a két csoport . . .

A londoni ideiglenes kormány koalíciós alakulás volt, amely négy irányzatot tömörített: ide tartoztak a jobboldali szociáldemokraták, akiknek szervezete a Szabadság, Egyenlőség, Függetlenség (WRN) nevet viselte, a kereszténydemokraták és pártjuk a Munkapárt (SP), a volt Parasztpárt centruma és jobbszárnya, amely Mikołajczyk vezetése alatt a Lengyel Parasztpártban (PSL) tömörült, végül pedig a jobboldali nacionalisták Nemzeti Pártja (SN). A londoni kormány döntő erejét azonban a lengyelországi belső ellenállás szervezetei alkották, amelyeket Grot-Rowecki tábornok egyesített Armia Krajowa (Honi Hadsereg) néven, s amely 1945-ben Bór-Komorowski parancsnoksága alatt állt. A jobboldalon csupán egy szélsőséges ellenálló csoport, az NSZ (Nemzeti Fegyveres Erők) utasította el a csatlakozást ehhez a koalícióhoz.

És kikből állt a másik, az ún. „lublini kormány”? A politikailag a baloldalon elhelyezkedő hazai ellenállási szervezetek, valamint az 1939-ben a Szovjetunióba menekült kommunisták és haladó elemek egyesüléséből született, s eleinte Lengyel Nemzeti Felszabadítási Bizottságnak (PKWN) nevezték. Székhelye eredetileg Chełm-ben, később Lublinban, végül Varsóban volt. Ez a bizottság, mint egy ideiglenes kormány csírája, négy párt koalíciójából jött létre: a Lengyel Munkáspárt (PPR) kommunistáiból, a Lengyel Szocialista

Párt (PPS) baloldali szociáldemokratáiból, a volt Parasztpárt bal-szárnyából, amely továbbra is a Parasztpárt (SL) nevet viselte, végül a Demokrata Pártban (SD) tömörült liberális és demokrata értelmiségiekből, akiket radikálszocialistáknak nevezhetnénk. Ennek a kormánynak a fegyveres ereje az Armia Łudowa (Népi Hadsereg) volt, amely olyan baloldali ellenálló csoportok és szervezetek egyesüléséből jött létre, mint például a „parasztzászlóaljok” (BCh), a PPS egyes harcoló alakulatai stb., továbbá a Szovjetunióban alakított lengyel fegyveres erőkből, ezeket előbb Kościuszkó-hadosztálynak nevezték, később az 1. lengyel hadsereggé növekedtek.

Létezett azonban egy harmadik erő is – ezt a kifejezést azonban itt nem abban az értelemben kell felfogni, ahogyan a mai politikai szóhasználatban szerepel. Azokról a lengyel katonákról van szó, akik a brit hadseregben harcoltak, s a híres 8. hadsereg első és második hadtestét alkották. Az ENSZ 1951-ben Genfben kiadott hivatalos jelentése, amely „A menekültek a háború után” címet viseli, így írja le ezeket a katonai egységeket: „Az első hadtest (két hadosztály, 40 000 ember) abból a Lengyel Légióból született, amely 1939 októberében Franciaországban alakult meg lengyel emigránsokból, Lengyelországból menekült tisztek parancsnoksága alatt. 1940 júniusában az egységeknek körülbelül egyharmada át tudott kelni Nagy-Britanniába, négy évvel később azután részt vett a Franciaország felszabadításáért vívott harcokban. A második hadtest, amelyet vezénylő tábornokról általában Anders-hadseregnek szoktak nevezni, Oroszországból érkezett. Az 1941 júniusában bekövetkezett náci agresszió után a szovjet kormány tárgyalta Sikorski tábornokkal, és hozzájárult, hogy bizonyos számú lengyel állampolgár, akiket Lengyelország náci megrohanása után Oroszországban internáltak, csatlakozzon a Közel-Keleten állomásozó brit csapatokhoz. Így módon 112 000 katona és 40 000 polgári személy érkezett Iránba, ebből mintegy 100 000 harcképes férfit besoroztak, a nőket pedig a hadsereg segédszolgálatainál vették igénybe. A második hadtest később az itáliai hadjáratban, elsősorban Monte Cassinónál tüntette ki magát. A felszabadulás idején körülbelül 160 000 lengyel katona állomásozott Olaszországban, Franciaországban és az Egyesült Királyságban, s mintegy 50 000 polgári személy élt szétszórva Indiában, Palesztinában, Egyiptomban és a Közel-Kelet más or-

szágaiban. Ezeknek az erőknek, különösen pedig a szovjetellenes beállítottságáról közismert Anders-hadseregnek az európai kontinensen történő állomásozása nyugtalanította a lengyel kormányt, amely több alkalommal követelte az alakulatok feloszlását. 1946 márciusában egyezmény jött létre a londoni és a varsói kormány között. Az utóbbi ígéretet tett, hogy nem foganatosít megtorló intézkedéseket azokkal szemben, akik haza kívánnak térni. Ezután körülbelül 50 000 személy visszatért Lengyelországba, 124 000 pedig Nagy-Britanniában telepedett le, s itt megalakította a Lengyel Áttelepült Hadtestet (Polish Resettlement Corps)."

Ez az idézet időben kissé már előre is vitt bennünket, ami azonban korántsem felesleges a továbbiak megértéséhez. Mielőtt visszatérnénk a jaltai konferencián elhatározott nemzeti egységkormány megalakításának kérdéséhez, nézzük meg közelebbről, mit jelent az ENSZ-jelentésnek az a kitétele, amely Władysław Anders tábornok „szovjetellenes beállítottságára” céloz. Mikołajczyk Franciaországban kiadott emlékirataiban elmondja, hogy Winston Churchill, Anglia nevezetes miniszterelnöke 1944 októberében, miután találkozott az Anders-hadsereg parancsnokával, a következőket mondta Mikołajczykknak: „Beszéltem a napokban a maguk Anders tábornokával. Úgy látom, abban reménykedik, hogy a szövetségesek a németek leverése után Oroszország ellen fordulnak. Ez örültség . . .” Magától értetődik, hogy ha Anders tábornok nem is vett részt azokon a tárgyalásokon, amelyek a győztes nagyhatalmak részéről egyaránt óhajtott kormány megalapítására irányultak, személye távollétében is bizonyos súlyt képviselt. A leginkább kommunistaellenes londoni lengyel politikusok számára Anders tábornok személye és magatartása bátorítást jelentett.

A Németországot legyőző nagyhatalmak kívánságát hivatalosan ugyancsak Jaltában, vagyis 1945 februárjában fogalmazták meg, de ilyen irányú lépések már jóval korábban is történtek. Már 1943-ban, a teheráni konferencia után tárgyalások kezdődtek a londoni és a lublini politikusok között. Ezek a tárgyalások hónapokig húzódtak. Meg kellett várni Németország teljes vereségét, hogy 1945 júniusában végre sor kerülhessen azokra a megbeszélésekre, amelyek végül is eredménnyel jártak. Milyen eredménnyel? Létrejött egy kormány, amelynek elnöke a baloldali szociáldemokraták vezetője, Osóbka-

Morawski lett, alelnökei pedig egyfelől Władysław Gomułka, a népi Lengyelország ismert vezetője, másfelől Mikołajczyk. Ez utóbbi, hogy ennek az új varsói kormánynak a miniszterelnök-helyettese lehessen, 1944 végén lemondott a londoni kormány elnöki tisztségéről, s ezáltal szembekerült londoni kollégáival, akiknek többsége ellenezte a nemzeti egység megteremtésére irányuló kísérletet. Mikołajczyk moszkvai tárgyalásai során nem a londoni ideiglenes kormány hivatalos képviselőjeként, hanem a Parasztpárt vezetőjeként szerepelt. Az angol fővárosban Raczkiewicz elnök, akit az emigránsok továbbra is a lengyel állam fejének tekintettek, Mikołajczyk helyett Tomasz Arciszewskit nevezte ki miniszterelnökké. A londoni emigráns kormány azután sem oszlott fel, hogy Mikołajczyk elfoglalta miniszterelnök-helyettesi székét a varsói kormányban. Noha az emigráción belül súlyos nézeteltérések támadtak, Raczkiewicz és Arciszewski, mintha mi sem történt volna, továbbra is minisztertanácsokat tartottak. A nyugati szövetségesek azonban, akik a londoni kormányt mindaddig a lengyel állam egyedül illetékes képviselőjének tekintették, az egységkormány megszületése után megváltoztatták álláspontjukat, és elküldték követeket Varsóba. Elsőnek Franciaország tette meg ezt a lépést. Raczkiewicz és Arciszewski azzal vigasztalhatták magukat, hogy Spanyolország, Portugália, a Vatikán, Írország, valamint néhány latin-amerikai és közel-keleti ország nem követte a példát, és továbbra is velük tartottak fenn diplomáciai kapcsolatokat.

Mi történt a felszabadult Lengyelországban, amelyet immár az új kormány vezetett? Beszéltünk már róla, hogy a Werwolf náci gerillái, az UPA ukrán nacionalista partizánjai és a lengyel nacionalista elemek „fehér ellenállási mozgalmat” indítottak, zaklatták és támadták az új kormányhatóságokat, s nem riadtak vissza attól sem, hogy ismét vért ontsanak és gyűjtogassanak ebben az olyannyira elvérzett és romokban heverő országban. A gerillák egy része, mint ez köztudomású, kapcsolatban állt a londoni kormánnyal. Ami Mikołajczykot illeti, személyét tekintve a helyzet nem egyértelmű. Milyen álláspontot foglalt el? Fejtő Ferenc pontos jellemzést ad róla: „Mikołajczyk minden reményét a választásokba helyezte, s azt várta, hogy ezek révén megszabadulhat a kommunistáktól. Ezek azonban nem voltak hajlandók egykönnyen átengedni a terepet. Ami

az oroszokat illeti, ők napról napra jobban meggyőződhettek Mikołajczyk velük szemben tanúsított hajthatatlanul ellenséges magatartásáról. A lengyel vezető mindinkább defenzívába szorult, s valamiféle formális hajthatatlanság mögé sáncolta el magát, miközben mind kevesebb ereje és eszköze maradt ahhoz, hogy álláspontját diadalra juttassa. Megbénította az a körülmény, hogy a kommunisták csaknem minden területen, különösen az újjáépítésben ügyesen megtartották a kezdeményezést. Ennek a népnek, amely a háborúban azon a 800 000 katonán kívül, akik a különböző nyugati frontokon és a lengyelországi harcokban estek el, több mint hatmillió polgári személyt veszített – akiket deportáltak, a haláltáborokban megsemmisítettek, túszként kivégeztek –, ennek a népnek mindenekelőtt a polgári béke, a rend és a nyugalom minimumára volt szüksége, hogy begyógyíthassa sebeit, újjáépíthesse házait, helyreállíthassa közlekedési hálózatát. Mikołajczyk – akárcsak a többi demokratikus, de kommunistaellenes és szovjetellenes irányzat képviselői – szabadságról, választásokról, függetlenségről beszélt, miközben a kommunisták és barátaik azt hangoztatták: kenyér, munka, rend, a németek kitelepítése, a nyugati területek betelepítése, az ipar helyreállítása.”

Ilyen helyzetben került sor az 1947. január 19-i választásokra, amelyből az új lengyel nemzetgyűlésnek kellett megszületnie. A választások igen kemény és harcias politikai légkörben zajlottak le. Az egyik oldalon állt a „demokratikus blokk”, amelyet nagyjából ugyanazok az erők alkottak, mint annak idején a lublini kormányt, a másik oldalon pedig az ellenzék, amelynek élén Mikołajczyk és parasztpártja egyedül állt, mivel a „londoni kormány” hivatalosan nem őket támogatta, hanem egészen nyíltan azokkal tartott kapcsolatot, akik a gerillamozgalmat élesztették. Az ellenzék megsemmisítő vereséget szenvedett: a Szejm 441 mandátumából Mikołajczyk hívei mindössze 24-et szereztek meg. A legtöbb szavazatot, 25 százalékot, a krakkói vajdaságban kapták, a legkevesebbet, 3,5 százalékot a katowicei vajdaságban. Varsóban a választók 19 százaléka szavazott rájuk. Nyugaton kétségbe vonták az eredmények hitelességét, s magában Lengyelországban Mikołajczyk és hívei azt állították, hogy a kommunisták meghamisították a szavazás eredményét. Var-

sóban ma is kereken tagadják ezt, s az ellenzék vereségét egészen más okoknak tulajdonítják.

Lényegében a következőket mondják: Mikołajczyk és hívei azért szenvedtek vereséget, mert túlságosan szélsőségesek voltak. Meg akarták semmisíteni a kommunistákat, és Lengyelország megmenntőinek szerepében akartak tetszelegni. A nép abban az időben még illúziókat táplált a polgári demokráciáról, de azok is, akik ilyen illúziókat tápláltak, mélységesen demokratikus meggyőződésűek voltak. Megdöbbenéssel vették tudomásul, hogy bizonyos nyilvánvaló egyetértés és cinkosság van Mikołajczyk és azok között a szélsőjobb-oldali, földalatti erők között, amelyek gerillaharcot vívtak, s amelyekről köztudomású volt, hogy kapcsolatban állnak a londoniakkal. Mikołajczyk tehát, aki a széles nemzeti front megteremtésére törekvő „demokratikus blokkal” szemben a terroristákkal lépett szövetségre, lejáratta magát azok szemében, akik politikai véleményüktől függetlenül békét és nyugalmat kívántak.

A helyzet jobb megértéséhez azt is tudni kell, hogy a választások időszakában a terrorista bandák ezrével gyilkolták az embereket és korántsem csak a kommunistákat. Néhány esemény különösen nagy elkeseredést okozott a lakosság körében. Ilyen volt például a Lublin melletti faluban, Wierzchowinyban végrehajtott mészárlás, ahol az NSZ egyik alakulata az egész lakosságot legyilkolta. Ilyen eset volt Ścibioreknak, Mikołajczyk tulajdon pártja, a Parasztpárt főtitkárhelyettesének meggyilkolása is, amit először a kommunisták nyakába akartak varrni, aztán hamarosan kiderült, hogy a földalatti bandák által végrehajtott provokáció volt. Nem kedvezett Mikołajczyknak az Anders-hadsereg maradványainak működése sem. Az emberek tudták, hogy bár ezek az alakulatok elméletileg angol parancsnokság alá tartoznak, ténylegesen az amerikaiak vették át irányításukat. Azt is tudták, hogy a terrorista bandák segítséget kapnak az Anders-féle alakulatoktól, amelyek egyébként csak a Parasztpárt győzelmére vártak, hogy aztán magában Lengyelországban is megjelenjenek. Az „első páncélosadosztály”, amely változatlanul Maczek tábornok parancsnoksága alatt állt, már Nyugat-Németországban állomásozott. Maczek azóta visszavonult, vendéglőt nyitott Angliában, és semmiféle politikai tevékenységgel sem foglalkozik, de abban az időben még más volt a helyzet . . .

Ezt mondják ma Varsóban, így elemzik az akkori fordulatot. Mindenesetre tény, hogy egy hónappal a választások után Mikołajczyk a fejezet elején ismertetett, máig is tisztázatlan körülmények között elhagyta Lengyelországot. Mi történt távozása után a Parasztpárttal? A párt mélyen meghasonlott önmagával, majd frakciókra bomlott. A balszárny még a megszállás idején nagyrészt különvált és a lubliniakhoz csatlakozott. Most, Mikołajczyk távozása után a megmaradt rész is kettévált: egyesek hűek maradtak a varsói kormányhoz, és továbbra is együttműködtek vele, mások viszont Nyugatra távozott volt vezérükkel vállaltak szolidaritást. Az utóbbiak közül az elkövetkező hónapokban sokan elhagyták hazájukat.

Hagyjuk el most mi is Lengyelországot, hogy rövid időre visszatérjünk Londonba, hiszen ettől kezdve az angol fővárosban kísérhetjük figyelemmel a kommunistaellenes lengyel politikai emigráció további sorsát. A „londoni kormány”, amely annyi viszontagság után 1945 és 1947 között is fennmaradt, a lengyelországi választásokkal szinte egyidőben átesett az első súlyos válságon. Ennek a válságnak egyébként semmi köze sem volt a választásokhoz. Egyszerűen Władysław Raczkiewicznek, a „köztársaság elnökének” hálála váltotta ki. Amíg Raczkiewicz élt, a vele együttműködő különféle irányzatokhoz tartozó vezetők abban állapodtak meg, hogy az „elnök” utóda a WRM (a jobboldali szociáldemokraták) egyik vezetője legyen, ugyanaz az Arciszewski, aki Mikołajczyk távozása után a miniszterelnöki poszton állt. A megállapodást azonban nem tartották be, és a szélsőjobboldali August Zaleski lett az új elnök. Arciszewski erre nyomban lemondott miniszterelnöki tisztéről, és a lengyel politikai emigráció kettészakadt. Az egyik oldalon álltak Zaleski hívei, akiknek csoportját ettől kezdve „zameknak” (kastély) nevezték, a másikon Arciszewski híveinek csoportja, az ún. „demokratikus koncentráció”. Mint mondtam, ez volt az első válság. Azóta ugyanis még további három robbant ki, s ezek a válságok végül is három irányzatra szabdalták a „demokratikus koncentrációt”. Ezzel szemben a „kastély” nem ment át ilyen megrázkódtatásokon, egységes maradt, csupán fokozatosan elsorvadt, sorra elveszítette embezeit, míg végül alig maradt néhány híve, s ezek is valamennyien öreg emberek.

Mivel a „kastélyról” a továbbiakban már nem lesz szó, jegyezzük

meg itt, hogy e lassú kimúlás előtt ennek a csoportnak is megvolt a maga fénykora. Zaleski fiatalon is ügyes, mozgékony ember volt, még külsejében is az a szláv diplomatatípus, amelyet nagyon kedveltek a nyugati szalonokban, s éppen Londonban kezdte diplomáciai pályafutását, ahová az első világháború idején érkezett, barátjának és pártfogójának, a későbbi diktátornak, Piłsudskinak a képviselőjében. A „kastély” tehát szélsőjobboldali, nem fasiszta jellegű, de teljesen konzervatív irányzatot követett. Ez az alakulat – egyre fogyatkozó létszámával – fokozatosan a hajdani lengyel politikusok egyfajta múzeumává változott, a benne élők mindjobban elszakadtak a világtól, és valami különös, kísérteties politikai finomkodást honosítottak meg egymás között. Íme egy példa: 1954-ben a „kastélyban” drámai helyzet következett be. Az 1947-ben választott elnök „megbízatása” lejárában volt. Mit tegyenek? Egyesek „parlamenti választásokat” javasoltak. Lehetetlen, felelték erre a többiek. Miért? Azért, mert csak 4600 választónk van, s ez mégsem elég. Akkor hát mi legyen? Egy éles elméjű jogász megtalálta a leleményes megoldást: a „kastély” kormánya hivatalos nyilatkozatot tesz közzé, amelyben bejelenti, hogy mivel a Németországgal való hadiállapot még nem ért véget, nem lehet választásokat tartani, s így az elnök megbízatását a hadiállapot megszűntéig meghosszabbítják.

A választók csekély száma abban viszont nem gátolja a „kastélyt”, hogy mindmáig két követe is legyen külföldi hatalmaknál. Melyek ezek a „hatalmak”? A Vatikán és Spanyolország. Rómának és Madridnak bizonyára kedvére van a színjáték, Londont azonban már nem szórakoztatja, ennél fogva a brit hatóságok és a titkosszolgálat 1950 óta fokozatosan megvonta támogatását és szubvencióit a londoni lengyel „kormánytól”. Ezt a feladatot átvették ugyan tőlük a jóval gazdagabb amerikaiak, de a tájékozott emigránsok szerint ők sem végzik nagy lelkesedéssel. Ők is tudják, mit mondott egy alkalommal Winston Churchill a „kastély” embereiről: „Semmi sincs a kezükben...” Minthogy az amerikaiak ezt maguk is egyre inkább látják, nem szórják valami bőkezűen a dollárokat. A „kastélyban” nem uralkodik nagy bőség. Stanisław Cat-Mackiewicz, az emigráció egyik legérdekesebb személyisége, az a politikus, aki Dosztojevszkijről is írt egy tanulmányt, s aki egy ideig a „kastély” miniszterelnöke volt, „Zöld szemek” című emlékirataiban (ezt a könyvét már Len-

gyelországba történt visszatérése után írta), a következő jelenetet beszéli el: „A minisztertanács ülésén Sopicki pénzügyminiszter így kezdte költségvetési beszámolóját: »Legfőbb gondjaink között kell említenem a hadsereget, a külügyeket, és azt a kérdést, miből fizetjük ki a házbérünket . . .«”

Hagyjuk el lábujjhegyen a „kastélyt”, hogy fel ne ébresszük a szendergő árnyakat, s térjünk át komolyabb dolgokra. Említettük már, hogy a szociáldemokrata Tomasz Arciszewski, amikor a „köz-társasági elnökségért” folytatott versengésben Zaleski megelőzte őt, dühödten bevágta maga mögött az ajtót, és lemondott „miniszter-elnöki” tisztségéről. Vele tartott a lengyel politikai emigráció többsége is. 1947 végén, annak a válságnak a nyomán, amely a londoni lengyeleket két táborra osztotta, a „demokratikus koncentráció” jóval erősebb volt, mint a „kastély”. Ráadásul 1948 elején Arciszewski jelentős erősítést is kapott: a Lengyelországból megszökött Mikołajczyk az emigránsok közé történt visszatérése után a „demokratikus koncentráció” oldalára állt. Megalakították a Demokratikus Pártok Szövetségét (PSD), amelynek sokat hangoztatott célja az egyesülés volt, valódi célja pedig az, hogy új „kormányt” alakítson. Ezt a kormányt Politikai Tanácsnak nevezték el, elnöke Arciszewski lett, „igazgatási főnöke” pedig Jerzy Zdziechowski. De ezzel még nem ért véget a szakadások sorozata . . . Amikor az új kormány szerv 1949 decemberében összeült, kiderült, hogy Mikołajczyk nincs közöttük. Nem is volt tehát meglepő, hogy a parasztpárt vezére néhány hónappal később, 1950 derekán szakított Arciszewskivel, és ő is megalakította a maga „kormányát”, a Lengyel Demokratikus Nemzeti Bizottságot (PNKD). Ez már a harmadik volt a sorban . . .

Így azután 1950 végén Londonban már három „ideiglenes lengyel kormány” is működött. Mivel Mikołajczyknak jóval nagyobb volt a tekintélye, mint a többi emigráns politikusnak, azt lehetett hinni, hogy a PNKD könnyen háttérbe szorítja két vetélytársát. Ekkor azonban váratlanul megjelent a színen Władysław Anders tábornok, aki sokáig csupán a kulisszák mögött állt fenyegető árnyként. Anders két olyan ütőkártyát tartott a kezében, amilyennel a londoni vezetők egyike sem rendelkezett: egyrészt hadseregének egykori tisztjei zárt és szoros klubot alkottak. Sokan közülük fontos tisztségeket töltöttek be az emigrációban, mégpedig nemcsak Angliában,

hanem szinte az egész világon, másrészt Anders kezében volt a Lengyel Harcosok Szövetsége (SPK) is, amely az egykori tisztek vezetésével szinte az összes volt lengyel katonákat tömörítette, s a politikai emigráció egyetlen népi bázisra támaszkodó szervezete volt. Arra szánta el magát a tábornok, hogy egy negyedik „kormányt” alakítson? Nem, annál sokkal bölcsőbb és nagyratörőbb volt: Arciszewskivel szövetekezett. Voltaképpen gyorsan kiszorította helyéről a politikust, miután vele és egy harmadik politikussal, Edward Raczynski gróffal triumvirátust hozott létre Hármak Bizottsága néven. Az új építmény alá alapzatként valami parlament-félét állítottak, a Nemzeti Egység Végrehajtó Bizottságát. Homlokzatát az „Anders-hadsereg” hírneve ékesítette. Az a csoport, amelynek ez a zászló lengett a kezében, könnyedén legyűrte két vetélytársát. A „kastély” elmerült a múltban, Mikołajczyk pedig hiába igyekezett szemben úszni az árral. Hiába próbálta, amint François Honti írja, „kijátszani a szabad Európáért küzdő amerikai bizottság támogatását”, elszigetelt, fényét veszített sztár lett belőle, aki 1967-ben elfeledve halt meg.

Meg kell jegyeznünk, hogy az öröknek ez az egyenlőtlensége tulajdonképpen viszonylagos, ha számításba vesszük, milyen szűk kört érintenek a londoni lengyel politikai emigrációban lezajló viharok. A szakadások, az átcsoportosulások, az intrikák, az átrendezések és az árnyékkormányok miniszteri tárcáiért folytatott versengés legfeljebb néhány ezer embert érdekel. A legerősebb „politikai párt” 800 tagot tart nyilván. A többi, mintegy 15 ma is működő párt taglétszáma 50 és 100 között mozog. Ilyen körülmények között miért ne tartanának fenn mindjárt három „ideiglenes kormányt”? Ez a három kockával folytatott játék az ötvenes évek közepétől egészen 1963-ig tartott. Mert 1963-ban beköszöntött a válság. Varsóban ezt a válságot ma közvetlenül azoknak a változásoknak tulajdonítják, amelyek Kennedy elnöksége alatt történtek az amerikai külpolitikában. Az amerikaiaknak, mondják, a „békés behatolás” politikájához „baloldalra” volt szükségük a politikai emigrációban. Ez a magyarázat kétségkívül figyelmet érdemel, de azt is hozzátehetjük, hogy erre a kis zárt világra is feltétlenül hatással vannak a nemzetközi helyzetben és erőviszonyokban végbemenő változások. És az öregedés, a halál Londonban sem kíméli az embereket. Újabb szakadásra került sor. Hol? Az egyetlen olyan frakcióban, amelynek létszáma még megengedte

egy szakadás fényűzését, vagyis Anders csoportjában. Az Anders-Raczyński-Mglej triumvirátustól elszakadó csoport megalakította a Demokratikus Mozgalmak Szövetségét (FRD). Ennek a csoportnak, sőt az egész lengyel politikai emigrációnak az „erős embere” a jelek szerint pillanatnyilag nem más, mint a már említett Jan Nowak, a Szabad Európa Rádió lengyel szekciójának vezetője. De az 1963-as válságnak egy másik következménye is volt: előtérbe állította azt az egyre fontosabb szerepet, amelyet nem a londoni, hanem a párizsi, és a „Kultura” című folyóirat köré tömörülő lengyelek játszanak a politikai emigrációban.

A „Kultura” csoportját és irányzatát nehéz meghatározni... Egyfelől kiadja olyan jelentős írók műveit, mint Witold Gombrowicz. Másfelől, noha a csoport és a folyóirat azt hirdeti magáról, hogy kizárólag irodalmi jellegű, a varsói hatóságok azzal vádolják, hogy különlegesen álnok politikai játékot folytat.

A folyóirat voltaképpen elég régi. Még 1946-ban indult Olaszországban, egy olyan „irodalmi intézet” lapjaként, amelyet az Anders-hadsereg „második hadtestének” tisztjei hoztak létre. 1947-ben a szerkesztőség polgári irányítás alá került, és Párizsba tette át székhelyét. 1948-ban megnőtt a jelentősége, mert égisze alatt megalakult „A haza vizsgálatának és tanulmányozásának központja” és „A lengyel emigráció dokumentációs irodája”. 1949-ben növelték a folyóirat példányszámát, és szebb kiállításban kezdték nyomni. Anders tábornok helyett pedig a Szabad Európa Bizottság vette át a lap finanszírozását. 1956-ban újra megváltozott a szubvenciók forrása: a Szabad Európától a Kongresszus a Szabadságért és a Kultúráért és néhány alapítvány (többek között Fordé és Rockefelleré) vette át a stafétabotot. Ekkor kezd kialakulni az az új irányvonal, amely végül Jerzy Giedroyc, Józef Czapski, Konstanty Jeleński és Juliusz Mieroszewski irányítása alatt kristályosodott ki. A „Kulturá”-nak ez a „vonala” többek között azt jelenti, hogy a folyóirat egyértelműen és nyomatékosan távol tartja magát a londoni politikusok meddő intrikáitól. Varsóban azt mondják erre, hogy itt közönséges taktikázásról van szó, és annál sűrűbben támadják a „Kultura” „ideológiai revizionizmusát”.

A folyóirat, amelyet a Kongresszus a Szabadságért és a Kultúráért pénzel, 1967 elején kényes helyzetbe került, amikor kirobbant a CIA

körüli botrány, s amikor a szakemberek magában az Egyesült Államokban is leleplezték, hogy az amerikai titkosszolgálat különféle szervek – s többek között éppen a „Kongresszus” közvetítésével – szinte az egész világon pénzelt különböző kulturális, politikai és szakszervezeteket. Hogyan reagált erre a helyzetre a párizsi csoport? Nem leplezte a tényeket. A „Kultura” 185. számában Mieroszewski a következőket írta: „Mi, politikai emigránsok, az Egyesült Államok szövetségeseinek tekintjük magunkat, és úgy véljük, hogy feladatunk elvégzéséhez cselekvési lehetőségekre és anyagi eszközökre van szükségünk. Amerika összes szövetségesei kapnak ilyen anyagi segítséget. Nem látom be, miért kellene ettől éppen a lengyel emigrációt megfosztani. Az idegen pénz egyáltalán nem szégyenletes . . .”

Ez is szempont . . . Tény azonban, hogy a botrány egy másik, korábbi botrányt is felidézett: az 1953 elején lejátszódott bergi botrányt. Lengyelországban lefolytatott bírói tárgyalások (különösen a januárban Krakkóban lezajlott Lelito–Rospond per), valamint az emigráció köreiben folytatott viták leleplezték, hogy Berg községben, München közelében, az amerikai titkosszolgálat egy kis kémközpontot állított fel, kizárólag lengyel állampolgárok bevonásával. Ezt a szervezetet részben a lengyelországi kommunistaellenes gerillamozgalomban fontos szerepet játszó NIE (Függetlenség) elnevezésű titkos szervezet menekült vezetői irányították, részben pedig a londoni Arciszewski-csoport által küldött emberek. Bergben felforgató munkára képeztek ki fiatal emigránsokat, akiknek azt a feladatot szánták, hogy később ejtőernyővel ledobják őket szülőföldjükre. Növelte a botrányt, hogy egyes volt nácik is részt vettek a vállalkozásban. A leleplezések tűzijátékában kiderült, hogy Arciszewski és barátai a bergi „gyakorlati munkálatok” támogatása céljából 1950 októbere és 1952 decembere között pontosan 1 014 777 dollárnyi szubvenciót vettek fel. Ezek a pénzügyi adatok némi árnyat vetettek arra a viszályra, amely a következő évben, 1954-ben zajlott le a „kastély” gazdája, Zaleski, illetve Anders tábornok között. Az anyagi természetű vita tárgya az „államkincstár” volt, amelyet különböző angol bankokban tartottak, s amelynek kezelését hivatalosan egy Danina Polska Limited (Lengyel Adomány Kft.) nevű társaság intézte Londonban. A veszekedés nem nélkülözte a látványos epizódokat, mint például azt, hogy az Anders által „koldussá tett” Zaleski kénytelen

volt régi érmékből álló gyűjteményét zálogba tenni, hogy megkaphassa azt az 5000 font sterlinges kölcsönt, amelyre „kormánya” hátralevő havi kiadásaihoz volt szüksége. De ez a veszekedés elsősorban azzal az eredménnyel járt, hogy a politikai emigráció intrikáitól kissé még jobban eltávolította a külföldön élő lengyelek tömegeit – mondhatnánk: az igazi emigrációt –, azokat az embereket, akik anyagi, gazdasági okokból hagyták el hazájukat, s akik mindig is távol tartották magukat az angliai politikai menekültektől.

A „londoni lengyelek” elszigetelődése húsz esztendő óta közismert tény. A hidegháború nyugati stratégiái tudják ezt, mégis mindig elég nagy figyelmet szenteltek az angol fővárosban létesített különféle, egymást követő és egymással párhuzamosan működő „ideiglenes kormányoknak”. Miért? Egyszerűen azért, mert a lengyel emigránsok voltak az egyedüliek, akiknél a politikai fikció, ha nem is megtámadhatatlan, de mégiscsak jogi alapokon nyugodott, s ezt fel lehetett használni a nemzetközi vitákban. Itt ismét az amerikai vezetőknek azzal a kettős megszállottságával találkozunk, hogy mindenáron demokratikus és képviseleti látszatot akarnak teremteni.

„Szabadság” vagy „felszabadítás” – „Hitler visszajön!”

A nyilaskeresztesek – A madridi Hungarista Légió

Néhány zsidó: Roosevelt, Masaryk, Thomas Mann, Aldous Huxley

„A Hadak Útja” és a „Szittyá Kürt” – Egy sas és egy trombitás

Az 1956-os őszi magyarországi eseményekről annyi mindent írtak és adtak ki Keleten és Nyugaton egyaránt, hogy ma már feltehetően mindent tudunk korunk történetének erről a drámai epizódjáról, s az események körülményeit és okait, ha rendkívül heves vitákban is, de teljesen megvilágították és alaposan elemezték. Ezeket a tanulmányokat és elemzéseket tehát adotttnak és ismertnek vesszük, ezért nem is térünk ki rájuk. Ehelyett néhány olyan homályos részletet próbálunk felderíteni, amelyek szervesen hozzátartoznak az egész komplexus megvilágításához. Elsősorban az 1956-os magyar események két következményével kívánunk foglalkozni. Az első: a kelet-európai kommunistaellenes emigránsok hidegháborús felhasználásának olyan módosulása, amelyet egyesek úgy értelmeztek, mint magának a hidegháború stratégiájának módosulását. A második: a magyar emigráción belül a „szélsőségesség együttható” jelentőségének, pontosabban annak a ténynek napfényre kerülése, hogy a magyar politikai menekültek soraiban a nyilas befolyás igen nagy méretű, és sokban hasonlít a román politikai emigráción belüli „légiós” behatáshoz.

1956, a budapesti őszi előtt a hidegháború martalócaiként felhasznált emigráns szervezetek elé azt a feladatot tűzték, s e szervezetek programjaiban is az a célkitűzés szerepelt, amely ebben a néhány szóban foglalható össze: a kelet-európai országok „felszabadítása”. Már korábban megállapítottuk, hogy 1956 után a helyzet megváltozott: a Szabad Európa Rádió válságba jutott, a Felszabadítás Rádió nevét Szabadság Rádióra változtatták, lemondtak fegyveres csoportok ejtőernyős bevetéséről. Az NTSZ tevékenysége elsősorban arra irányult, hogy szovjet állampolgárokat „a szabadság választá-

sára” vegyen rá, a közönséges felforgatással szemben a lélektani hadviselést kezdték előnyben részesíteni stb. Mindez természetesen nem csupán egyetlen konkrét eseménynek, hanem a nemzetközi összefüggések és erőviszonyok megváltozásának tulajdonítható. Nyilvánvaló azonban, hogy 1956 után gyorsan és határozottan láttak hozzá a harci módszerek megreformálásához, ami korábban csupán homályos és félénk elképzelések tárgya volt, s az is világos, hogy a magyar válság kimenetele, azzal, hogy igen sok illúziót szertefoszlatozott, arra kényszerítette a hidegháború politikusait, katonai és titkosszolgálati vezetőit, hogy „fájdalmas revízió” alá vegyék az addig megmásíthatatlannak tekintett kliséket és recepteket. Olyan tény ez, amelyet elegendő egyszerűen leszögeznünk.

Az a jelenség viszont, amelyet az 1956-os események második következményének tekintünk, jóval lassabban, folyamatosabban bontakozott ki. François Honti, a már többször idézett cikksorozatban, csaknem öt esztendővel a felhalmozódott hibák és – sok esetben – a bűnök miatti elégedetlenség kirobbanása, ennek az elégedetlenségnek ellenforradalmi célokra történt kihasználása, a szovjet beavatkozás és a mélyreható szocialista reformok életbe léptetése előtt, vagyis abban az időszakban, amikor még semmi ok sem volt rá, hogy a magyar emigrációt kivételezett bánásmódban részesítsék, vagy nagyobb jelentőséget és figyelmet tulajdonítsanak neki, mint a többi kelet-európai emigránsnak, a következőket írta: „A jobboldali elemek, akárcsak a románoknál, a magyar emigráción belül is igen nagy számban vannak jelen.” Dennis Eisenbergnek pedig „A mai fasiszták és nácik” című 1963-as könyvében, amely nem rejtí véka alá a szerző Izrael-barát és egyes arab államokkal szemben élesen kritikus beállítottságát, ilyen című fejezetet is találhatunk: „A magyar fasiszták a nagy nyugati demokráciákban.” Ebben a fejezetben az alábbiakat olvashatjuk: „Az 1956-os felkelés után igen sok magyar menekült talált menedékre szerte a világon, különösen Észak-Amerikában. Csak fokozatosan derült ki, hogy ezek a menekültek nem mindannyian jó demokraták, s szép számmal akadnak közöttük fasiszták vagy olyan emberek, akik nosztalgiával emlékeznek vissza Horthy tengernagy kormányzására... Az Egyesült Államokkal szomszédos Kanada hagyományosan vendégszerető ország, de a magyar fasiszták még ott is provokáltak néhány kellemetlen incidenst.

Így például Montreal utcáin azt kiabálták: »Hitler visszajön! Szabadságharcosok vagyunk!« . . .

Ezeket az embereket a munka és a barátság szálai fűzik össze, mint valami eszményi közösségben. Szervezeteik, csoportjaik szoros kapcsolatban állnak egymással és a világ különböző részein szétszórott különféle egyéb neofasiszta vagy náci mozgalmakkal. A magyar fasiszták igen tevékenyek, s a szokásos kommunistaellenes irodalom mellett sok antiszemita kiadványt is terjesztenek . . . A magyar fasiszták szerte a világon különféle, egymással kapcsolatban álló szervezetekbe tömörülnek, ott vannak Dél-Afrikában, Ausztráliában és [Nyugat-]Németországban is. Fenntartás nélkül segítik mindazokat, akik nemcsak a kommunizmus ellen harcolnak, hanem a demokráciát is meg akarják dönteni. Ez magyarázza élénk rokonszenvűket a francia OAS irányában is. Elég annyit említenünk, hogy a 14 ember között, akik az azóta kivégzett Bastien-Thiry volt ezredes parancsára 1962. augusztus 22-én a Petit-Clamart körtéren merényletet kíséreltek meg de Gaulle elnök ellen, három magyar is volt: Varga László, Márton Lajos és Sári Gyula . . .”

Amennyiben helyesen akarjuk felfogni e két idézet értelmét, kissé vissza kell kanyarodnunk a múltba. Magyarország a háború előtt önkényuralmi és szélsőséges jobboldali rendszerben élt, amelyet ma nagyjából a frankóizmushoz lehet hasonlítani. Az állam élén Horthy Miklós tengernagy állott, aki a Habsburg-időkben Ferenc József császár szárnysegéde, majd az osztrák–magyar haditengerészet utolsó főparancsnoka volt. Horthyt az a reakció juttatta hatalomra, amely a kommunista Kun Béla vezette Magyar Tanácsköztársaság bukása után következett be. Maga a kormányzó protestáns volt ugyan, de rendszere nagy támogatásban részesítette és kedvező helyzetbe juttatta a katolikus klerikalizmust. A nagybirtokosok érdekeit képviselő kormányzat a hadseregre, főként pedig a csendőrségre támaszkodott, amely vidéken minden rendőri hatalmat a maga kezében összpontosított, kíméletlenül elnyomva mindenfajta munkás- vagy parasztmozgalmat, népi megmozdulást. Mivel a magyar forradalmi mozgalom a húszas évek terrorja következtében nagyon súlyos veresésséget szenvedett, a népi elégedetlenség, amely az uralkodó osztályok szélsőséges konzervativizmusát kiváltotta, nem talált természetes levezető csatornákat a baloldali szervezetek tevékenységében,

amely megfelelt volna az ország tényleges helyzetének és érdekeinek. A teljhatalmú tengernagy elnézte, hogy megerősödjék egy fasiszta mozgalom, az ún. nyilaskereszteseké. Nyugaton elég gyakran idézik ennek a mozgalomnak meglehetősen eredetien hangzó nevét, de a mozgalom igazi jellegével és mibenlétével általában nincsenek tisztában. Még Magyarországon sem volt könnyű a nyilasmozgalom történetének feltárása. Budapesten találkoztam azzal a fiatal történésszel, aki az európai kortörténet e kevésbé ismert zugának megvilágítására vállalkozott. Lackó Miklós „Nyilasok, nemzetiszocialisták” című munkája 1966-ban jelent meg, és mindenfelé nagy elismerést aratott. Ugyancsak Lackótól kért tanulmányt erről a témáról a közismert és tekintélyes „Revue d'Histoire de la Deuxième Guerre Mondiale” (A második világháború történetének szemléje). Ebből a tanulmányból idézünk most néhány különösen fontos részt:

„Szálasi Ferenc 1935 tavaszán indította meg mozgalmát, amely kezdetben meglehetősen szűk körű, főként katonatisztekkel álló csoportot képviselt. Ezt a mozgalmat – a Nemzeti Akarat Pártját – eleinte sem jellege, sem programja nemigen különböztette meg a többi fajvédő és nacionalista, többé-kevésbé titkos és az ellenforradalmi Magyarországon már szinte hagyományos jellegű szervezettől. 1936 őszén – két németországi »tanulmányút« végeztével – Szálasi bejelentette, hogy a jövőben erőfeszítései javát annak a célnak kívánja szentelni, hogy a munkásosztályt megszabadítsa a marxizmus »láncaitól«, és bevonja saját szervezetébe. Maga köré tömörítette a különféle szélsőséges fasiszta pártok és csoportok »radikális« kispolgári és »lumpen« elemeit, s pártja »burzsoá« szárnya mellett, amely zömmel tisztekből állt, egy »radikális«-anarchisztikus kispolgári szárny is kialakult. Ez nem csupán vad nacionalista és antiszemita propagandát folytatott, hanem Magyarországon mindaddig szinte példátlanul agresszív szociális demagógiát is... A nyilaskeresztes mozgalom befolyása 1938-ban ugrásszerűen megnövekedett, olyannyira, hogy a mozgalom vezetői már arra számítottak, hogy a Magyarországgal időközben szomszédossá vált fasiszta Németország támogatásával hatalomra kerülhetnek. A kormánykörök, amelyek igazi ellenségeiket mindaddig – teljes joggal – a baloldalon, a demokratikus és szocialista mozgalmakban látták, ezúttal megrémültek. Attól féltek, hogy a nyilas demagógia által nyitott résen fel-

színre tör a tömegek elégedetlensége. A mozgalom féken tartásához nem bizonyult elegendőnek a nyilasok ellen foganatosított néhány rendszabály, így például Szálasi 1938 nyarán történt letartóztatása és háromévi börtönre ítéltése, vagy azok a súlyosabb ítéletek, amelyekkel a nyilasok illegális szervezeteit és félkatonai jellegű alakulatait sújtották. A nyilasmozgalom, miután meghódította a kispolgárságot és a félig proletár, félig kispolgári elemek (vasutasok, postások, kis nyugdíjasok stb.) széles rétegeit, 1938-ban mélyen behatolt az ipari proletariátus soraiba, mindenekelőtt azokat az elemeket fertőzve meg, akik idegenek voltak a szakszervezeti és a szocialista mozgalomtól. Számottevő sikereket ért el a mozgalom az állami tulajdonban levő üzemek munkásai, a nagyüzemek segédmunkásai, valamint az igen nagy számú és akkoriban csaknem teljesen szervezetlen bányamunkásság körében. Egyes vidékeken a nyilas propaganda még a szervezett szociáldemokrata munkásság sorait is megfertőzte. A nyilasmozgalom tömegbefolyása 1939 első felében érte el csúcspontját. A párt szabályosan beiratkozott és nyilvántartott tagjainak száma meghaladta a negyedmilliót. Az 1939 májusában tartott parlamenti választásokon – ez volt az első titkos szavazás Magyarországon – a szélsőjobboldal jelentősen előretört, a szociáldemokrata és a kispolgári pártokból álló baloldali ellenzék pedig súlyos vereséget szenvedett. A szélsőséges fasiszta pártok a szavazatok 25 százalékát szerezték meg, ezzel 49 mandátumhoz jutottak a parlamentben, s ebből 31 a nyilaskeresztes párté volt.”

Tekintsünk el azoktól a hullámhegyektől és hullámvölgyektől, amelyeken Szálasi mozgalma ezután átment. Az egymást követő sikerek és kudarcok Hitler magatartásának függvényei voltak, ő pedig Magyarországgal szemben hasonló álláspontot foglalt el, mint Romániával szemben, ahol Antonescut és kormányát támogatta Codreanu és a vasgárdisták ellen. A nácik „Magyarországon elsősorban olyan politikai légkört akartak kialakítani, amely lehetővé teszi számukra, hogy minél kevesebb gonddal kielégíthessék gazdasági és politikai, majd – 1941 tavaszától kezdve – katonai igényeiket és követeléseiket. Ennek legmegfelelőbb módja számukra a horthysta uralkodó körökkel kötött szövetségük fenntartása volt, függetlenül attól a hol szelídebb, hol energikusabb nyomástól, amelyhez gyakran kellett folyamodniuk, hogy e köröket rábírják kívánságaik

teljesítésére. A nyilasok hatalomra jutása – amit szabályos katonai beavatkozás nélkül aligha lehetett elképzelni – feltétlenül szakításhoz vezetett volna a német és a magyar uralkodó körök között, ezáltal pedig súlyos, tartós zavarokat idézett volna elő a magyar politikai és gazdasági életben, nem is szólva azokról az igen kellemetlen következményekről, amelyeket a többi délkelet-európai ország uralkodó köreiből válthatott volna ki egy ilyen lépés.”

Szálasi és hívei azonban mozgalmuk viszontagságaitól függetlenül kétségkívül rányomták a maguk bélyegét a magyar történelemnek erre a korszakára. Amikor pedig a hitleristák a teljes vereség küszöbére jutottak, Magyarországon Szálasiék alakították meg a „nemzeti összefogás kormányát”. Amint Lackó írja: „Miközben már megkezdődött az ország fegyveres felszabadítása, Szálasi »nemzetvezető« nyilaskeresztes bandái a még fel nem szabadított területen megteremtették a terror és a tömegvérengzés rendszerét, amely az ellenforradalom negyedszázados uralmának gyilkos végvonaglása volt...”

Ugyanezt az agóniát festi le az SS lelkes történetírója, François Duprat is: „Szálasi nemzeti Magyarországa, Németország utolsó szilárd szövetségese, több SS-hadosztályt állított ki, ezeket azonban szinte azonnal megsemmisítették. Ezeket a hadosztályokat a nyilaskeresztesek zöldinges milicistáiból toborozták, és a Waffen-SS Volksdeutsche kötelékeibe sorozták be őket. (A náci szóhasználatban a »Volksdeutsche« azokat a német származású külföldi állampolgárokat jelentette, akik a Harmadik Birodalom határain kívül élő német kisebbségekhez tartoztak.) Ezek az alakulatok feláldozták magukat az Európa-erőd maradványainak védelmében...” Ugyanez a szerző egyébként megjegyzi: „A Szálasi-rendszer vezetőit egy évvel később felakasztották. Szálasi zöld ingben, fasiszta köszöntéssel, bátran ment a halálba, Bárdossy miniszterelnök pedig halála előtt felkiáltott: »Isten szabadítsa meg Magyarországot ettől a söpredéktől!«”

Ez az apokaliptikus haldoklás azonban, amely a teljes vereségben minden belső viszály ellenére összevegyítette a horthystákat és a nyilasokat, nem bizonyult valamennyiük számára végzetesnek. Korántsem. Sokan megmenekültek, és még ma is élnek közülük. Magának Horthy Miklósnak is több szerencséje volt, mint Szálasi Ferencnek.

Miután 1944. október 16-án a nácik elvitték Magyarországról, Németország egy olyan részére került, amelyet az amerikaiak szálltak meg. Amikor 1945 májusában az amerikai hadsereg megérkezett, a volt kormányzót a hirschbergi kastélyból átvitték egy Augsburg közelében levő internáló táborba. Ott, amint Pintér István nemrégiben Budapesten megjelent „Ki volt Horthy Miklós?” című könyvében megírja, a tábor parancsnoka közölte a bukott tengernaggyal, hogy a szövetségesek nem tekintik őt sem háborús bűnösnek, sem hadifogolynak. Tanúként azonban szeretnék kihallgatni. El is vitték Nürnbergbe, ahol már folytak a nemzetközi katonai törvényszék tárgyalásainak előkészületei. A szövetséges hatalmaknak a vizsgálattal megbízott emberei Horthyt is több ízben kihallgatták, majd 1945. december 17-én szabadlábra helyezték. Családjával együtt a bajorországi Weilheimben, a Pohlingerstrassén levő villában telepedett le teljes nyugalomban. Itt élt 1948. december 18-ig, ekkor Nyugat-Németországból áttelepült Portugáliába, amelynek diktátora, Salazar, jó barátja volt, s ahol semmi egyéb dolga sem maradt, mint hogy bevárja, amíg a halál udvariassen felkeresi ágyában. Csaknem tíz évvel később, 1957. február 9-én, szombaton reggelt halt meg 89 éves korában, néhány nappal később pedig eltemették Lisszabon „angol temetőjében”. Halála előtt minden idejét emlékiratai megírásának szentelhette. A könyv 1953-ban jelent meg, előbb németül, majd még ugyanabban az évben – egy argentin kiadónál – magyarul is. Emellett Horthy Miklós szoros kapcsolatot tartott fenn számos megmenekült hívével, akik ma már jól berendezkedtek az emigrációban.

Ha a magyar emigrációt, s mindenekelőtt annak 1945-ben külföldre menekült rétegét akarjuk megvizsgálni, figyelembe kell vennünk az egykori horthysták és az egykori nyilasok közötti különbségeket és ellentéteket, anélkül, hogy ezeknek a kelleténél nagyobb jelentőséget tulajdonítanánk. Ma, amikor már nincs szó a hatalom megszerzéséről vagy elvesztéséről, egyes személyi viszályoktól eltekintve a régi rivalizálás már elhalványult, s az egykor ellenségeskedő „testvérek” ráébredtek, hogy mégiscsak egy családból valók. Ezzel a fenntartással tehát először is azt vegyük szemügyre: hogyan és milyen segítséggel szervezkedtek a horthysták?

Amikor a Vörös Hadsereg Magyarország területére lépett, minden

olyan tiszt, aki hű maradt náci szövetségeseihez a keleti fronton, és meg tudott menekülni a szovjet csapatok elől, Horthyhoz hasonlóan Németországnak abba a részébe menekült, amelyből később a három nyugati megszállási övezet lett. Itt alakították meg ezek a tisztek két horthysta irányzatú, kommunistaellenes emigráns szervezetüket. Miért két szervezetet alakítottak? Azért, mert két egykori tábornok, akik egyébként egyaránt élvezték a nyugati hatóságok támogatását, külön-külön csoportosították híveiket. Zákó András a Magyar Harcosok Bajtársi Közösségét (MHBK) alakította meg, Kisbarnaki Farkas Ferenc pedig a Magyar Szabadság Mozgalmat (MSZM). Zákó, a VKF-2, a magyar katonai hírszerző szolgálat volt főnöke és Kisbarnaki, aki a magyar cserkészek vezetője és a 6. magyar hadsereg parancsnoka volt, jó összeköttetésekkel rendelkeztek. Amikor elkezdődött a hidegháború, egykori alárendeltjeik százaival együtt gyorsan és előnyösen el tudtak helyezkedni. Egyesek a különböző vezérkarok és a NATO titkos tanácsadói lettek, mások a titkosszolgálat-hoz kerültek szakértőként, vagy azt a feladatot kapták, hogy szervezzenek kémhálózatokat. „A szürke tábornok” című könyvemben már szó volt arról, hogy Zákó a nyugatnémet kémiszolgálat egyik bizalmi embere lett, szervezete, az MHBK pedig a Gehlen-szervezet fiókjaként működött. A magyar emigráns szervezetek és csoportok tehát akadálytalanul működhettek német területen és a Nyugat sok más országában is. Az MHBK két lapot is adott ki: az egyik a „Haddak Útja”, a másik a „Nemzetőr” címet viselte. Fontos fiókszervezetei voltak a következő országokban: Belgiumban Kozma Ferenc vezetésével, Franciaországban Szén József vezetésével, Angliában Borosnyai Miklós irányítása alatt stb. 1947-ben Kisbarnaki az amerikai megszállás alatt álló Bajorországban elérte, hogy Szent István napján, a régi Magyarország e nemzeti ünnepén nyilvános gyűlést tarthasson több mint ötezer hívével. Jelentős szerepet töltött be a Nemzetek Antibolsevista Blokkjában (ABN) is, és Csang Kaj-sek meghívására Tajvanra utazott, hogy újabb szövetségeseket szerezzen. Gyakran látogatott a Vatikánba, és tevékenyen részt vett a „néma egyház” elnevezésű kampányok szervezésében. Az MHBK és az MSZM ket-tőssége és a két szervezet ellentétei azonban nem voltak kedvére a „külföldi barátoknak”, más szóval az amerikaiaknak, akik lényegében mindkét csoportosulást szubvencionálták. Fárasztó és bonyolult

dolog volt például, hogy amikor Zákó és Kisbarnaki embereinek katonai kiképzés céljaira gyakorlóterepet és fegyverraktárakat bocsátottak rendelkezésére, külön-külön kellett őket fogadni és összegyűjteni. Ezért megkísérelték a két szervezetet összebékíteni és egyesíteni. Az eredmény két újabb szervezet születése lett. 1954 márciusában megalakult a Magyar Honvédelmi Tanács, valamivel később pedig Amerikában létrejött a Magyar Szabad Harcosok Bajtársi Szövetsége. Zákó és Kisbarnaki ugyanakkor közös nyilatkozatban szögezték le kívánságukat, hogy híveik a jövőben közösen működjenek. Zákó halála után egy másik volt tábornok, Mészöly Elemér került az MHBK élére, s a szervezet székhelyét Nyugat-Németországból áttették az Egyesült Államokba, Philadelphiába.

Ha az egykori horthystákról áttérünk az egykori nyilasokra, azt látjuk, hogy ez utóbbiak az emigrációban egységes központi szervezetet hoztak létre, amely körül még néhány kisebb csatlós szervezet és néhány újság is elhelyezkedik. A központi tengely a Hungarista Mozgalom, amelyet Hennyey Árpád keltett új életre mindjárt a háború után. A többi nyilas vezető elismerte Hennyey tekintélyét, nem csupán azért, mert miniszter volt Szálasi 1944-es kormányában, hanem arra való tekintettel, hogy már csak ő élt a közül a négy ember közül, akiket a „nemzetvezető” még 1943-ban hivatalosan utódainak jelölt ki a mozgalomban. A nyugatra menekült nyilasok összegyűjtésében Hennyeyt Gömbös Ernő, a volt miniszterelnök fia és Fazekas Emil, a Magyar Nemzeti Bank nyilas pártszervezetének egykori titkára segítette. A Hungarista Mozgalom vezetői nem voltak túlzottan rossz viszonyban Zákó és Kisbarnaki szervezeteivel – ne felejtjük el, hogy ez utóbbiak is felesküdtek Szálasira a háború végén –, de éppen az is vezette őket, hogy könnyebben kaphassanak megbízásokat és szubvenciókat a nyugatiaktól, akik gyakran bizalmatlanok voltak irányukban. Hennyey 1950 és 1956 között további támogatókat keresett az európai újnáci mozgalmakban, amelyek a svédországi Malmöben rendezett hírhedt kongresszusukon föderációra léptek egymással, továbbá az olasz neofasiszták körében is. Hennyey Spanyolországba is ellátogatott, hogy ott Franco politikai pártjának, a Falangénak a vezetőivel találkozzon. Ez a látogatás eredményesnek bizonyult, s Arrese, a falangisták egyik vezetője kijelentette, hogy a Hungarista Mozgalmat testvérmozgalmuknak tekintik. Ami-

kor azonban Hennyey 1956-ban Madridban azt javasolta, hogy magyar önkéntesekből alakítsanak katonai alakulatot Hungarista Légió elnevezéssel, a spanyolok támogatásukról biztosították ugyan, de pénzt vagy hitelt nem adtak erre a célra . . .

Amint mondtuk, a Hennyey által létrehozott központ körül több olyan csatlós szervezet és újság is működött, amelynek többé-kevésbé nyíltan Szálasi politikai elveit tették magukévá. Már e szervezetek elnevezései is elég beszédesek: ilyen volt a Magyar Felszabadítási Bizottság (MFB), amelyet Eszterhás István irányított, A Kereszt és a Kard Mozgalma (KKM), amelyet Vasvári Zoltán egykori tiszt vezetett, az Amerikai Magyarok Lövész Egylete (AMLE), amelynek vezetője a Clevelandben élő Mód Lajos stb. Az újságok közül hat tal érdemes foglalkozni. Az „Út és Cél” a Hungarista Mozgalom hivatalos lapja. 1958-ig Ausztriában jelent meg, miután pedig a bécsi hatóságok betiltották, a belgiumi Antwerpenbe tette át székhelyét. A „Hídfő” című kéthetenként megjelenő lapot Münchenben adják ki, s a magyar emigráció egyik fontos és jellegzetes alakja, Marschalkó Lajos irányítja és részben szerkeszti is. A már idézett Dennis Eisenberg ezt írja erről az emberről: „Marschalkó a szerzője annak »A világ meghódítói és az igazi háborús bűnösök« című könyvnek, amelyet Suli József adott ki Londonban, s amelyet az angol parlamentben a háború utáni náci propaganda legsötétebb megnyilvánulásaként ítélték el. A szerző kifejti, hogy a kommunizmus a zsidók eszköze, játékszere, hogy a zsidók világuralomra esküdtek össze, s hogy Izrael állam megteremtése óta ezt már nem is kell leplezniük. Hozzáteszi, hogy a náci gázkamrák és a Himmler emberei által meggyilkolt hatmillió zsidó története nem egyéb hazug legendánál, amelyet a Zsidók Világkongresszusa terjesztett el igen ügyesen, titkos propagandacélok érdekében.

Marschalkó egyenesen kijelenti: »A második világháború egyedüli háborús bűnösének a zsidó világ tekinthető . . . A gázkamrákkal kapcsolatos igazság nem a „Mein Kampf”-ban, hanem az Ótestamentumban található.« Név szerint is megemlíti és kipellengérez néhány ismert »zsidót«, akik szerinte annyi bajt okoztak a világnak: Rooseveltet, Masarykot, Thomas Mannt, André Gide-et, Aldous Huxleyt stb.”

Münchenben, az emigráns Oliver Ledermüller nyomdájában ké-

szül nemcsak Marschalkó lapja, a „Hídfő”, hanem az egykori nyilas Csonka Emil által szerkesztett „Új Európa” is, amelyben, mint korábban már említettük, André François-Poncet francia akadémikusnak egy cikke is napvilágot látott. Zürichben jelenik meg a „Duna”, amelynek főszerkesztője Ráttkay R. Kálmán, egy volt budapesti nyilas lap szerkesztője és egy Hitlerről szóló dicsőítő életrajz szerzője. Legjellegzetesebb lapjuk azonban Észak-Amerikában, az egyesült államokbeli Clevelandben és a kanadai Torontóban jelenik meg. Címe: „Szittya Kürt”. Szálasi színes fényképeivel és a „nemzetvezetőtől” vett idézetekkel találkozhatunk ebben az újságban, amely egyben valóságos szervezési központ is: Major Tibor és Tóth Béla vezetésével félig katonai jellegű kisebb alakulatok kiképzése is folyik itt. A mozgalomnak ebben a részében a faji mítoszt is ápolják. Ilyen mítoszból kapta elnevezését az Egyesült Államokban egy másik nyilas lap, a „Turul” is, amelyet Fáy Zoltán szerkeszt. A turulmadár annak a jelképe, hogy a turáni őshaza lakói közül egyedül a magyarok menekültek meg az „ázsiai fertőzéstől” . . .

A horthysták és a nyilasok alkotják azt a csoportot, amelyet Magyarországon „negyvenötös emigráció”-nak neveznek. De van „negyvenhetes” emigráció is. Ez olyan centrista és szociáldemokrata politikusokból áll, akik nem támogatták a hitleri Németországgal szövetséges magyarországi kormányzatot, sőt, egyes esetekben a kommunistákkal együttműködve, 1945 és 1947 között az új kormánynak is tagjai vagy támogatói voltak. A politikai emigrációnak ez a második hulláma csaknem teljes egészében a Magyar Nemzeti Bizottmány köré csoportosul, amely nem más, mint az Európai Rab Nemzetek Kongresszusának magyar szekciója. A Bizottmány vezetői: Varga Béla, akinek nevét a léggömbháborúval kapcsolatban már említettük, és Nagy Ferenc, a Kisgazdapárt volt vezetője, az 1946–1947-es magyar koalíciós kormány miniszterelnöke, a „Zöld Internacionálé” egyik alapítója és alelnöke. Őt sokan a magyar emigráció legjelentősebb demokratikus figurájának tekintik. Ám Wilhelm Höttl, a Gehlen-szervezet bizalmi embere, akiről már említettük, hogy tökéletesen ismeri a balkáni viszonyokat, mivel a háború idején a német kémszervezet ottani vezetője volt, Walter Hagen álnéven írt könyvében a következőket írja Nagy Ferencről és társairól: „A háború alatt semmiféle aktív ellenállást sem fejtettek ki. Külön-

féle társaságokba jártak, amelyekben szidták ugyan a rendszert és a háborút, de nem merték megtenni a döntő lépést a cselekvéshez vezető úton. Amikor pedig Szálasi 1944 októberében hatalomra került, többek között Nagy Ferenc is megpróbált vele kapcsolatba lépni, s felajánlotta neki a Kiszgazdapárt együttműködését, noha a pártban erre nem is volt meg a hajlandóság. Szálasi azonban elutasította az ajánlatot, hallani sem akart róla..." Ezek után nem csodálkozhatunk, hogy amikor kirobbantak az 1956-os budapesti események, a magyar politikai emigráció 1945-ös és 1947-es csoportjai, noha addig távol tartották magukat egymástól, ismét kezét fogtak, s Lisszabontól kezdve, ahol Horthy, az egykori kormányzó kijelentette, hogy kész ismét átvenni a hatalmat, valamennyien úgy gondolták, hogy ütött a visszavágás órája.

Vajon később, amikor lecsendesült az elégedetlenség és az elszánt és aktív ellenforradalom kettős hulláma, ez a szent szövetség, amely 1956 őszén jött létre a magyar politikai emigráció különböző irányzatai között, átalakította-e mélyebben ennek az emigrációnak az arculatát? Nem. Annak a tömegnek a láttán, amely a budapesti harcok után átlépte az osztrák–magyar határt, a magyar politikai emigráció kezdetben azt hitte, hogy sorai komolyan megerősödnek, ám az új remény hamarosan szertefoszlott. Azoknak a többsége, akik 1956-ban elhagyták Magyarországot, csalódott és célját veszített, sérült vagy illúziókat tápláló ember volt. Ezek a többnyire fiatal férfiak és nők úgy képzelték el a Nyugatot, mint az ígért földjét, amely éppen olyan eszményi és idillikus életet kínál, mint amilyen bántó és kellemetlen volt addigi életük néhány oldala, és amilyen drámai volt a kaland, amelyen sokuknak át kellett menniük. De álmaik és a valóságos nyugati viszonyok nagyon messze jártak egymástól. A menekülttáborok, ahol elhelyezték őket, az ajtók, amelyek becsukódtak előttük, amikor munkát kerestek, a pompás, fényűző kirakatok, amelyekről annyit hallottak beszélni, s amelyek előtt most a tehetetlenség és a megalázottság érzése vett erőt rajtuk, gyengébb társaik látványa, akik egyre gyorsabb iramban csúsztak a bűnözés felé – mindez arra biztatta őket, hogy ismét hazájuk felé tekintsenek, hiszen az mégis hazájuk maradt. Azt is hamarosan megtudták, milyen nagy változások mentek végbe odahaza. Megkönnyítették a hazatérést a Magyarországon kibocsátott amnesztiák és azok az ígé-

reték is, hogy azok ellen, akik nem követtek el bűnt, nem indítanak eljárást. Amikor aztán az első hazatérők megírták a kinnmaradtaknak, hogy otthon valóban betartják az ígéreteket, a visszaáramlás meggyorsult. A menekülők áradatából főként azok maradtak kint, akiket anyagi, igazságszolgáltatási vagy politikai okok tartottak vissza a hazatéréstől. Anyagi okok? Azokról a szakemberekről, műszakiakról vagy egyes értelmiségiekről van szó, akik jól fizetett álláshoz jutottak, és akik megpróbálnak asszimilálódni abban az országban, ahol letelepedtek. Számukra az esetek nagy többségében az állampolgárság elnyerése a cél, ezért szóba sem kerülhet, hogy akár a legcsekélyebb politikai tevékenységet folytassák. Igazságszolgáltatási okok? Azok, akik gyűlölettől vagy kommunistaellenes szenvedélytől hajtva, vagy személyes bosszúvágyból 1956 őszén vért ontottak, tudják, hogy van miért felelősségre vonni őket, tudják, hogy ezt a magyar igazságszolgáltatás is tudja, s ezért nyilván nem kívánnak hazatérni, hogy bíróság elé kerüljenek és elítéltessek magukat, miközben Nyugaton a „politikai menekült” státusza büntetlenséget biztosít számukra. Politikai okok? A népi demokratikus rendszer sok kérlelhetetlen ellenségének és sok olyan opportunistának, aki abban reménykedett, hogy ebben a rendszerben karriert csinálhat, 1947-ben nem sikerült vagy nem akarózott emigrálnia. Amikor Budapesten megszólaltak a fegyverek, ezek az emberek azt gondolták, hogy ütött az órájuk. Az a tény, hogy csalódniuk kellett, bizonyára nem készíti őket hazatérésre.

Ennek a néhány ténynek a felidézése máris megvilágítja, mi az oka annak, hogy az, amit Magyarországon „ötvenhatos” emigrációnak neveznek, az idő múltával miért nem tett szert arra a jelentőségre, amit eleinte sokan tulajdonítottak neki. Ha sikerült elkerülnünk ezt az optikai csalódást, el kell ismernünk, hogy az új emigrációs hullám, ha korlátozott mértékben is, erősítő szerepként hatott a politikai emigrációra. A nyilas befolyást nem csökkentette, ellenkezőleg, soraiban mégis sok olyan baloldali ember volt és van ma is, akit nem szabad összekevernünk Horthy vagy Szálasi híveivel. Csak-hogy...

Meglepő folyamat, hogy az 1956-os emigráció nemhogy nem különült el az 1945-ös és az 1947-es emigrációtól, hanem ellenkezőleg, összefonódott ezekkel. Vegyünk példának egy újságot, a „Magyar

Híradó"-t, amely ma a legnagyobb példányszámú emigráns magyar lap. Havonta jelenik meg Bécsben 1957 január óta, szerkesztője egy 1956-os emigráns, Klamár Gyula. Tájékoztató jellegű újság, amely azonban véleményt is formál az eseményekről, s célja: „összefogni az öt világrészen élő magyarokat”. Ha politikai színezetét vizsgáljuk, a szívérvány összes színeit, az egész politikai színskálát megtaláljuk benne a volt nyilas Csonka Emiltől a kereszténydemokrata Barankovics Istvánon, a parasztpárti Kovács Imrén és magán Nagy Ferencen át egészen a szociáldemokrata Kéthly Annáig. Úgy látszik, az amerikaiak értékelik ezt a „széles egységfrontot”, mivel Alexander, a Szabad Európa „polgárjogi szolgálatának” egyik embere rendszeresen kiutalja a lapnak a nélkülözhetetlen szubvenciót. Ez a példa messzire világít, hiszen az olyan különféle csengésű neveknek egyazon újságban való békés együttélése nyilvánvalóan nem véletlen, hanem egy általános tendencia tükröződése. Ez a tendencia készítette Kéthly Annát arra, hogy együttműködjön a Nagy Ferenc-féle bizottsággal, Király Bélát, a népi demokrácia által kinevezett tábornokot pedig arra, hogy szövetségre lépjen a horthysta tiszteket tömörítő MHBK-val.

A hidegháború szervezői és irányítói az ilyen összebékülések előmozdításával valamennyire enyhíteni tudják a politikai emigráns körök belső ellentétei által számukra okozott nehézségeket. A bajt végső soron mégsem tudják elhárítani. Azzal, hogy a Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetségében (MEFESZ) vegyítették a baloldalt és a szélsőjobboldalt, nem tudták megakadályozni, hogy ez az 1957-ben Liechtensteinben megalakult és mintegy 15 nyugati országra kiterjedő szervezet 1964–1966-ban, miután pénzügyi forrásai lelepleződtek, eltűnjön a színről. Igaz, hogy a Szabad Európának ehhez a szervezethez kirendelt amerikai képviselői, Eugene L. Metz, majd John Minden, különösen kicsinyeskedő és kukacoskodó urak voltak. Nem tett nagyon jó hatást, amikor nyilvánosságra hozták azoknak a leveleknek a fotókópiáit, amelyekben ezek az urak szokatlanul részletes beszámolót követeltek a szervezet tevékenységéről, különösen pedig a rendelkezésre bocsátott összegek felhasználási módjáról...

Gyilkosság a Hibija Színházban – Egy „liga” három elnevezése
Gestapo és gengszterkedés – Népviselet a Hyde Parkban
Az „ukrán állam” miniszterelnöke
Lövések a boulevard Saint-Michelen – A „K-3”
„Politikai fantazmagória” – Taipehben alakult...

Mielőtt elhagynánk Budapestet, néhány megjegyzést kell tennünk azokkal a taktikai – egyesek szerint stratégiai – változásokkal kapcsolatban, amelyeket a hidegháború nyugati irányítói hajtottak végre, általános vélemény szerint az 1956-os magyarországi események után. Eddig mi is elfogadtuk a változásnak ezt a kronológiáját. Ha mégis néhány érvet kívánunk felhozni ellene, akkor előbb Tokióba és Londonba kell látogatnunk.

Tokió, 1960. október 12. A pontos színhely a város közepén álló Hibija Színház hatalmas terme. Nem egészen másfél hónap választ el bennünket a japán parlamenti választásoktól. A választási kampány során a japán rádió és televízió nyilvános vitát rendezett a három legnagyobb japán párt elnökei között, s ezt a vitát a televízió valamennyi csatornája közvetítette. Hallgassuk meg, mit ír a Hibija Színházban történekről Alex Raynaut, a „France-Soir” tokiói tudósítója a lap másnapi számában.

„A vita tárgya a »képviselői tisztesség« kérdése volt, és a pártelnököknek ki kellett fejteniük a maguk programját. A gyűlés három órakor kezdődött. Ikeda miniszterelnök kissé késve érkezett. Elsőnek Aszanuma kapott szót. A terem nyugtalanul morajlott, de Aszanuma, akit hívei »Mozdonynak«, ellenségei pedig »Bulldognak« neveznek, rendíthetetlen nyugalommal lapozgatta jegyzeteit s nézett szembe a tömeggel. Lábát szilárdan megvetve, keze a zakója zsebében, gomblyukában fehér krizantém. Éppen folytatni akarta beszédét a japán–amerikai biztonsági szerződésről, amikor egy 17 éves diák, Ojata Jamagucsi, aki úgy rontott be a terembe és ugrott fel a színpadra, mintha katapulttal lőtték volna ki, fekete egyenruhája

fölé húzott zubbonyban, hatalmas kiáltással kétszer beledöfött a szocialista vezetőbe egy harminc centiméter hosszú és két centiméter széles pengéjű szamuráj tört. 14 óra 07 perc volt. Aszanuma összerogyott. A teremben leírhatatlan zűrzavar támadt. Rendezők és nézők vetették magukat a gyilkosra, leteperték a földre, lábbal taposták, amíg a rendőrség el nem távolította őket. Aszanumát azonnal a legközelebbi kórházba szállították, de útközben meghalt. Ekkor 14 óra 26 perc volt.” Alex Raynaut hozzáfűzi: „A dráma háromezer néző szeme láttára zajlott le, köztük sok újságíró foglalt helyet. Ott voltak a televízió kamerái, a rádió mikrofonjai és a fotóriporterek fényképezőgépei.”

A 63 éves Inezsiro Aszanuma a Japán Szocialista Párt elnöke volt. Hat hónappal meggyilkolása előtt választották meg elnökké, előtte hosszú évekig a párt főtitkáraként működött. Japánban és külföldön is jól ismert politikai vezető volt. Meggyilkolása, amely ilyen látványos körülmények közepette ment végbe, világszerte nagy visszhangot keltett. A következő napokban az egész világsajtó ezzel a tragédiával foglalkozott. A párizsi „L’Aurore”-ban Henry Bénazet ezt írta: „Hogyan lehetséges az, hogy egy olyan személyt, mint Jamagucsi, akit már kilenc alkalommal tartóztattak le terrorista merényletek kísérlete miatt, a rendőrség – bűnös könnyelműséggel – kilencszer is szabadon engedett, s ezzel lehetővé tette, hogy tegnapelőtt meggyilkolja Aszanumát, a szocialista párt vezetőjét? A válasz igen egyszerű: a fiatal diák apja ezredes, Japánban pedig a tisztok a törvény felett állnak.” Naiv kérdés és furcsa válasz, amint erről még szó lesz. Három nappal később a jobboldali „Figaro” így írt: „Ami eddig is várható volt, most már tény: az »amerikai imperialistákat« vádolják azzal, hogy ők Aszanuma japán szocialista vezető igazi gyilkosai, pedig a politikussal szerdán egy fiatal fanatikus kése végzett.” Különös ironia, de erről is beszélni fogunk . . .

Robert Guillain, a „Le Monde” tokiói tudósítója már komolyabban törekszik tisztánlátásra. A lap október 13-i számában a következőket írta: „A tett színhelyén letartóztatott gyilkost Ojata Jamagucsinak hívják, és egy bizonyos »ázsiai antikommunista szövetség« tagja.” Másnap, 14-én pedig ezt olvashatjuk a gyilkosról: „Augusztusban felbukkant az Ázsia szabadságáért küzdő antikommunista ligában, amelynek vezetője a japán Gestapo egykori tagja, Tosio Na-

kato, folyamatos kapcsolatban állt bizonyos kínai nacionalista elemekkel és Syngman Rhee [Li Szin-man] koreai híveivel.” Végül november 4-én ugyanez a szerző az alábbiakat írja: „A rendőrség meg van győződve a felbújtók erkölcsi felelősségéről, jogi felelősségüket azonban képtelen bebizonyítani. Fizikai értelemben Jamagucsi teljesen egyedül hajtotta végre tettét, anélkül, hogy akár csak közölte volna szándékát terrorista mestereivel. Az ügy egyik megdöbbentő vonatkozása, hogy a bűncselekménynél valamiféle távirányítás érvényesült, s hogy Jamagucsi a gyilkosság elkövetéséig szinte hipnotizált állapotban volt. A hipnotizőrök viszont be tudták bizonyítani a vizsgálati szerveknek, hogy ők sohasem adtak parancsot a gyilkosságra, nem is akarták ezt, sőt előzetesen nem tudtak róla.” Ugyancsak november 4-én a „Figaro” így írt: „Tosio Nakato, a pánázsiai antikommunista liga vezetője – a diák az utóbbi időben ennek a szervezetnek a tagja volt – lakat alá került egy csúnya kis gengszterkedési ügyben.”

Hogy egyetlen szervezetnek három különböző neve legyen, ez kissé sok. Különösen akkor, ha a három elnevezés közül egyik sem szabatos. Pedig az a nemzetközi csoport, amelyet nem hívnak sem „ázsiai antikommunista szövetségnek”, sem „Ázsia szabadságáért küzdő antikommunista ligának”, sem pedig „pánázsiai antikommunista ligának”, nagyon is létezik, mégpedig Ázsiai Népek Antikommunista Ligája (APACL) néven. Mielőtt elhagynánk Tokiót, hogy Londonban teremjünk, foglaljuk össze a lényegét annak, amit erről a ligáról hallottunk. A liga „egyes kínai nacionalista elemekből és Syngman Rhee koreai híveiből” áll. Japán csoportjának vezetője 1960-ban Tosio Nakato volt, „a japán Gestapo egykori tagja”, aki nemrégiben „lakat alá került egy csúnya kis gengszterkedési ügyben”. Végül Robert Guillain szerint, „az ügy egyik megdöbbentő vonatkozása, hogy a bűncselekménynél valamiféle távirányítás érvényesült”. Miután emlékezetünkbe véstük ezeket a részleteket és az Ázsiai Népek Antikommunista Ligájának (APACL) nevét, utazzunk Japánból Nagy-Britanniába.

London, 1968. október 20-a, 12 óra 30 perc... A Hyde Parkban vagyunk, pontosabban a parknak azon a helyén, amelyet „speakers’ cornernak” (a szónokok sarkának) neveznek. Nevezetes hely ez, ahol szinte vásári formában mutatkozik be Ő Brit Felsége alattvalóinak

flegmatikus liberalizmusa. Itt bárki felmászhat egy vasból készült szószékre, s megpróbálhatja meggyőzni embertársait, hogy a Mindenható Isten őt sürgős üzenet átadásával bízta meg. Itt bárki bármit mondhat bárkinek. Általában mindig bámészkodik ezen a helyen jó néhány ember, akik megfelelnek hallgatóságnak . . . Ezen az október 20-i napon a bámészkodókat némi meglepetés érte. A szokásosnál jóval sűrűbb tömeg gyűlt össze – a becslések szerint a létszám néhány száz és 3000 között mozgott –, és valósággal előzőnlötte a békés szögletet. Különös tömeg volt, amelyet egészen hisztérikussá tettek holmi ismeretlen zászlók, és soraiban különféle országok népviseleteibe öltözött hölgyek is feltűntek, a transzparenszekről nem is szólva . . . Egy féllábú horvát táblát emelt a magasba, ezzel a felirattal: „Le Titóval! Szabadságot és függetlenséget Horvátországnak!” Vietnamiak kis csoportja ilyen táblákat lengetett: „Le Ho Si Minhnyell!” Fiatal ukrán lányok, régi népviseletben, tánclépésben közeledtek, ilyen feliratokkal: „Szabadságot akarunk!” A különös gyülekezet tetszésnyilvánítása kíséretében egymás után három ember tartott beszédet. Először egy ötven év körüli olasz, Ivan Matteo Lombardo volt miniszter szidalmazta a kommunizmus mérgező propagandáját, megbélyegezve a „hamis egymás mellett élést”. Egy bizonytalan korú ukrán hölgy, Szlava Sztecko ugyancsak a kommunisták ellen intézett kirohanást, majd bejelentette, hogy hamarosan „az összes elnyomott népek általános felkelésben törnek ki, s lerázzák az orosz kommunista zsarnokságot”. Egy John Graham nevű angol zárta be a sort. Ő már mérsékeltebb volt. „Az elnyomott népek harcát” emlegette, az „emberi jogokról” beszélt, majd felszólította a megjelenteket, hogy zárt menetben haladjanak át London utcáin, és tisztelegjenek az Ismeretlen Katona emlékművénél. Megindult a menet, zászlókkal és táblákkal, transzparenszekkel az élen, néhány televíziós operatőr és fotoriporter pedig felvételeket készített a tüntetésről. Amikor a kis csoport megérkezett az emlékműhöz, mintegy 15 ország kommunistaellenes politikai emigránsmozgalmának vezetői dízsorfalat alkottak. Két idős férfi, Jaroszlav Sztecko, aki a német megszállás idején az „ukrán állam” miniszterelnöke volt, és Öle Björn Kraft volt dán külügyminiszter hatalmas koszorút helyezett el az emlékművön, a fekete selyemszalagon a következő felirattal: „A kommunizmus áldozatainak”. A szertartás végeztével öt komor férfi

kivált a tömegből: A Szabadságért Küzdő Európai Bizottság (EFC) és a Nemzetek Antibolsevista Blokkja (ABN) képviselői. Minden kíséret nélkül a Downing Street 10., a brit miniszterelnöki palota felé vették útjukat, s itt átadták Harold Wilson miniszterelnöknek szervezeteik közös memorandumát.

De a napnak ezzel még nem volt vége... Délután három órakor egy valamivel nagyobb tömeg – egyesek szerint ezer, mások szerint néhány ezer ember – megtöltötte a Hammersmith Town Hall egyik termét. A már említett Sztecko, Kraft és Lombardo itt is beszédet mondott, s mellettük más szónokok is felléptek, például egy Suzanne Labin nevű francia nő, és A. Roberts, a brit Munkáspárt tagja. Az usztasa Andrija Ilić nagy taps közepette jelentette ki, hogy Tito „Moszkva leghűségesebb kiszolgálója”. Délután 6 óra körül ért véget a gyűlés, miután ukrán kórusok népdalokat énekeltek, s a jelenlevők állva végighallgatták az angol himnusz.

Az emlékezetes vasárnap után az ünnepségek másnap, október 21-én is folytatódtak. Ezen a napon számos „zárókonferenciára” került sor. Felszólalt az usztasák világméretű hálózatának jelenlegi vezetője, Stjepan Hefer is, aki szokásos témáinak fejtegetése után a következőket mondta: „Javaslom, nyújtsanak politikai és anyagi segítséget a kommunista iga alatt élő népek felszabadító mozgalmainak, közelebből azt indítványozom, hogy a NATO égisze alatt alakuljon katonai szervezet mindezeknek a felszabadító mozgalmaknak a részvételével, mert ez értékes segítséget jelentene népeink felszabadító küzdelmének.” Ugyanezen a délutánon Szlava Sztecko és John Graham, akik az EFC és az ABN közös kongresszusán elfogadott üzenetekről, illetve a mozgalom pénzügyi problémáiról beszéltek, egyaránt kiemelték, hogy a megindított küzdelemhez elsősorban az ukrán nacionalisták, másodsorban az usztasák nyújtották a legnagyobb segítséget. Este sajtókonferenciára került sor, másnap pedig koktélpartit rendeztek a képviselőházban, ahol Jack MacCann brit képviselő volt a házigazda. Megjelent a fogadáson Buchanan, a Munkáspárt „skót szárnyának” vezetője is.

E rövid tokiói és londoni látogatás után térjünk vissza azokhoz a megjegyzésekhez, amelyeket akkor készültünk tenni, amikor elhagytuk Budapestet. Kétség sem fér hozzá, hogy a folytonosan felkelésre buzdító, ún. „felszabadítási” politika helyébe bizonyos idő

óta, amint a szocialista országok fővárosaiban mondják, a „békés fellazítás” módszere lépett. Más kérdés, hogy ezzel az általános kommunistaellenes stratégia is megváltozott-e. Meg kell azonban állapítanunk, hogy az a „felülvizsgálat”, amelyre a Szabad Európa Rádió adott példát, egyáltalán nem zárja ki az erőszak alkalmazását. Ezt igazolja Jamagucsi szamuráj töre és a Szlava Sztecko által meghirdetett „általános felkelés” is.

Miért?

A választ már abban a fejezetben felvázoltuk, amelyben az Európai Rab Nemzetek Kongresszusával (ACEN), a kelet-európai politikai emigránsoknak ezzel a „mérésékelt” internacionálé-kísérletével foglalkoztunk. Elmondtuk, hogy miután először az ukrán nacionalistákat, majd az usztasákat és másokat is, akiket súlyosan kompromittált Hitler-barát múltjuk, kiutasítottak a „representatív” szintéről, és a színpalak mögötti „aktív” szintérre küldtek, a szóban forgó személyek megalakították a „kemények” internacionáléját, a Nemzetek Antibolsevista Blokkját (ABN). Ehhez csak annyit kell hozzátenni, hogy az ukrán nacionalisták terjeszkedni szeretnének. Felbőszíti őket, hogy nemcsak az ACEN New York-i színpadáról kellett távol maradniuk, de még az amerikai titkosszolgálat is előnyben részesíti velük szemben régi vetélytársaikat, az NTSZ orosz fehér-emigránsait, ezért kénytelenek nagyobbbrészt Reinhard Gehlen tábornok nyugatnémet kémszervezetének szolgálatába állni. Ezért az OUN emberei szabályos terjeszkedő politikát folytatnak. Mivel túlságosan kompromittáltak ahhoz, hogy mutogassák őket, megkísérlik, hogy egyedül boldoguljanak. Ennek az előremenekülésnek az eredményeként olyan szövetségesekre bukkantak, akikre korábban nem is gondoltak volna: a távol-keleti ultrákra. A világ másik végén, a Tajvan szigetére menekült és Csang Kaj-sek köré tömörülő kínai nacionalisták, a dél-koreaiak, akik nem nyugodtak bele a koreai háború befejezésébe, valamivel később pedig a saigoni rendszer egyes tisztjei és spekuláns kereskedői hasonló csalódásokon mentek keresztül, és hasonló keserű haragot táplálnak, mint az ukránok a maguk müncheni irodáiban.

A csalódottak érintkezésbe léptek egymással, találkoztak, és jól megértették egymást. Egymást bátorították, akárcsak ugyanebben az időben azok a politikusok és publicisták, akik egyes nyugati or-

szágokban hallani sem akartak a „békés egymás mellett életről”. Miért ne lépjenek túl a „nemzetközi” szervezetek szintjéről a „világméretű” szervezetek szintjére? A kísérlet annál csábítóbb volt, mert arra gondoltak, hogy ha ezek az új tömörülések megfelelő reklámmal hallatni tudnak magukról, akkor a nyugati pénzügyi alapok kezelői, azok a politikai körök és titkosszolgálatok, amelyek nem voltak hajlandók megengedni az ukránok és az usztasák nyílt szereplését, kénytelenek lesznek majd másképpen fogadni egy „világméretű szervezetet”. Így jött létre az ABN és az Ázsiai Népek Antikommunista Ligája után 1967. június 30-án Münchenben A Szabadságért Küzdő Európai Tanács (EFC), majd ugyanazon év szeptember 25-én Tajvan szigetének fővárosában, Taipehben az „Antikommunista Világszövetség”. A nagy hadművelet sikerült, és a szó szoros értelmében kifizetődőnek bizonyult. Nyilvánvaló, hogy Jaroszlav Szecko, aki Bandera halála óta az ukrán nacionalisták vezetője és az ABN elnöke, csak a legnagyobb élvezettel szürcsölhette azt a sikert, hogy Richard Nixon 1964 novemberében átrepülte az óceánt, majd mellette foglalt helyet az Ázsiai Népek Antikommunista Ligájának tizedik évi konferenciáján.

Kik hát azok az emberek, akiket ma már szinte „formózai ukránoknak” nevezhetünk?

Kétségtelen, hogy az összes kommunistaelenes politikai emigránsmozgalmak közül az övék tekinthet vissza a leghosszabb múltra. Ezt azonban előző könyvemben, „A szürke tábornok”-ban már elmondtam. Elégedjünk meg néhány szélesebb ecsetvonással. 1926. május 25-én kora délután, Párizs kellős közepén, a boulevard Saint-Michel és a rue Racine sarkán lövések dördültek. Egy ember összeesett. A neve Szimon Petljura volt. A járdán elterülve még hörgött, s az, aki rálőtt, odalépett hozzá. Megnézte, még egyszer belelőtt, hogy végezen vele, majd felkiáltott: „Nesze neked, gyilkos! Nesze a vérengzéseidért! Nesze a pogromokért!” Tizennyolc hónappal később Szajna megye esküdtbírósága felmentette a gyilkost, Samuel Schwartzbardot, akit a hallgatóság megéljenzett, miközben az áldozat emlékét teljes joggal megbélyegezték. Petljura az ukrán ellenforradalmi nacionalista mozgalom első vezetője volt, s közvetlenül az első világháború után és a húszas évek elején valóságos vérfolyamot hagyott maga mögött Közép- és Kelet-Európában. Utódai, Jevgenyij Kono-

valec és Sztepan Bandera, akik egyébként szintén gyilkosság áldozatai lettek, valamivel kevesebb vért ontottak, mint Petljura, ez azonban nem rajtuk, hanem csupán a körülményeken múlt: a titkos háború ugyanis kevésbé kedvez a tömeges vérengzésnek, mint a nyílt háború. Bár, mint tudjuk, a második világháború utáni gerillamozgalomban a „banderisták”, más szóval az UPA harcosai több tízezer életet oltottak ki.

Titkos háború? Az ukrán nacionalisták, akiket az osztrák hadsereg hírszerző szolgálata már a század elejétől kezdve eredményesen manipulált, a húszas években a német titkosszolgálat ügynökei és bizalmi emberei lettek. Az volt a hírük, hogy nincs párjuk zavargások előidézésében, felforgató ügynökök átjuttatásában és a Szovjet-Ukrajna területén végrehajtott rajtaütések és merényletek megszervezésében. Amikor megkezdődött a Szovjetunió elleni hitleri támadás, az ukrán nacionalisták a németek nyomában jártak. Az ő égiszük alatt alakították meg Lvovban, a megszállt Ukrajnában azt a bábkormányt, amelynek miniszterelnöke Jaroszlav Szecko, az ABN későbbi elnöke lett. A Harmadik Birodalom vezetőinek belső ellentétei és a különféle hatalmi csoportok (a Wehrmacht, az SS, a keleti ügyek minisztériuma) közötti ellentétek megrövidítették ugyan ennek a sajátos kormánynak az életét, de a nácik lehetővé tették egy Felkelő Ukrán Hadsereg (UPA) megszervezését, és kivonulásuk után ez az alakulat még éveken át gerillaharcokat folytatott Nyugat-Ukrajnában, Kelet-Lengyelországban és Szlovákia északkeleti részén. Ebben az időben Gehlen tábornok, az új nyugatnémet titkosszolgálat megteremtője, ismét kézbe vette azokat a szálakat, amelyek korábban Canaris tengernagynak, a hitlerista katonai elhárítás, az Abwehr főnökének kezében futottak össze. A gerillamozgalmak veresége után az ötvenes években az UPA életben maradt tagjai Nyugat-Németországba menekültek. Ettől kezdve – hiszen előfordul, hogy az ellenségeskedő testvérek tulajdonképpen ikrek – az ukrán nacionalisták igen hasonló tevékenységet folytattak, mint az NTSZ orosz szolidaristái. Ráadásul ez a tevékenységük valóban nemzetközi méreteket öltött, s eközben teljes mértékben megőrizték az erőszakra, a vérontásra való hajlandóságukat és az emberekkel való leszámolásban tanúsított virtuóz képességeiket, vagyis azokat a tulajdonságokat, ame-

lyeket a szolidaristák – ezt el kell ismerni – a háború befejezése óta már nem csillogtattak.

Bármilyen nagy félelmet tudtak is azonban kelteni az emberekben, ez sem gátolta meg, hogy az OUN soraiból igen sokan ki ne váljanak. Nem ritka eset, hogy Kijevben vagy néha az NDK-hoz tartozó Berlinben egy-egy régi emberük, aki visszatért a Szovjetunióba, sajtókonferenciát tart. A legnagyobb visszhangot az utóbbi években Sztepan Ivanovics Dzsugalo 1966. április 20-i sajtókonferenciája keltette. Kijelentései azért váltottak ki olyan figyelmet, mert Dzsugalo valamikor tagja volt a „K-3”-nak, vagyis a Krajevij Zvijazoknak (a hazai kapcsolatok csoportjának), amely az egész ukrán nacionalista szervezet legtitkosabb részlege. Dzsugalo újabb bizonyítékokat tárt az újságírók elé azokról a szálakról, amelyek Bandera, majd Sztecko embereit a nyugatnémet hírszerző szolgálathoz (a volt Gehlen-szervezet utódához, a BND-hez) fűzik. Az elmúlt télen Moszkvában érdekes beszélgetést folytattam Dzsugalóval. Mivel az OUN-on belül a „K-3” kapja a titkos feladatokat s tartja a kapcsolatot a külföldi hírszerző szervekkel, Dzsugalo tanúvallomásának komoly értéke van. Megkérdeztem tőle: hát az amerikaiak? Hát a CIA? „Nem – felelte –, az alatt a hét év alatt, amelyet a szervezetben töltöttem, nem volt tudomásom arról, hogy velük is összeköttetésben álltunk volna... A németekkel viszont, mint mondtam, állandó volt a kapcsolat. Egyébként emlékszem, maga Bandera is azt bizonygatta a szervezet legfontosabb, állandó embereinek, akiket nyugtalanított a tőlük megkívánt munka jellege, hogy a német titkosszolgálatnak nyújtott segítség egyáltalán nem piszkos feladat, hiszen lehet valaki német kém és ugyanakkor tisztességes ember...” Beszélgettünk Dzsugalóval Sztecko nemzetközi kapcsolatairól, vagyis az ukrán nacionalisták „világméretű” tevékenységéről is. „Ja igen – mondta nekem –, Csang Kaj-sek meg Dél-Korea... Emlékszem egy brazil tengernaggyal való találkozásra is”... És beszélgető partnerelem a tolmácsot félbeszakítva, kis mosollyal két angol szót mondott: „political fiction” (kb. politikai fikció, fantazmagória).

Természetesen lehetséges, hogy Dzsugalo kissé téved. Ha a vállalkozás, mondjuk, „európai” részének megítélésében alighanem igaza is van, ez bizonyára nem vonatkozik a dolog „ázsiai” részére. Európában részint valóban irreális dologról van szó... A fejezet

elején megpróbáltam bemutatni egy kis londoni népünnepélyt, amelyet a múlt ősszel rendeztek. Tanulságos volt. Kezdetben arra is gondoltam, hogy könyvemben néhány oldalt szentelek egy különös francia nőnek, Suzanne Labinnek, aki a kommunistaellenes politikai emigráció amolyan női ideológusa, de aztán lemondtam róla. 1960-ban megszervezte ugyan Párizsban „A szovjet politikai hadviselést tanulmányozó nemzetközi konferenciát”, amelyet már többször is említettünk, de azóta hiába utazott többször is Tajvan szigetére, s töltötte be az „Antikommunista Világszövetség” nem hivatalos sajtófőnökének szerepét, tulajdonképpen csak szalon-felforgatással foglalkozik. De ami a Távol-Keletet és még inkább az Ázsiai Népek Antikommunista Ligájának a tevékenységét illeti, számításba kell venni, hogy azok az emberek, akik Taipehben, Szöulban és Saigonban támogatják ezt a vállalkozást, vagy akár csak részt vesznek benne, ma még hatalmon vannak, s a hatalom minden eszközével rendelkeznek. Nem azért foglalkozom kevesebbet ezzel a tevékenységgel, mintha nem lenne róla elegendő információm... Másfelől tudjuk, hogy az usztasák tevékenysége semmiképpen sem nevezhető „politikai fikciónak”. És az is figyelemre méltó, hogy éppen a „kemény”, kommunistaellenes politikai emigráns szervezetek tudnak még ma is egyes fiatal embereket soraikba vonni, miközben a londoni lengyel „ideiglenes kormány” vagy a New Yorkban működő ACEN különféle „bizottságai” erre már régóta képtelenek. Ha holnap Európa valamelyik részén olyan helyzet alakulna ki, amely kedvez az erőszakos felforgatásnak, nyomban kiderülne, hogy a hidegháború „új stratégiája” egyáltalán nem mondott le véglegesen bizonyos terrorista emigráns szervezetek tevékenységéről.

„Az igazságot keresők különítménye”

„Mintha galambra lőtt volna...” – A lett optikus

Aki Svédországban él... – Himmler ezredessé nevezte ki
Jakobszon várja a választ...

Ez a fejezet tulajdonképpen nem is tekinthető fejezetnek, inkább csak amolyan illusztrációnak, vagy még inkább kolláznak. Ha nem tragikus ügyről lenne szó, szinte azt mondanám, közjátéknak a felsorakoztatott dokumentumok között. Egyszerű, de tanulságos történetről van szó. Egy nap Moszkvában beszélgettem egy lett újságíróval, akit éppen akkor mutattak be nekem, s tőle hallottam ezt a históriát, ezeket a cáfolhatatlan és szörnyű tényeket. Még kommentárra sem szorulnak, de itt, amikor már közeledünk a könyv végéhez, és ismét a legkegyetlenebb erőszakról kell majd beszélnünk, a tények felidézése helyénvalónak látszik.

1965. március 8-án az egész világsajtóban feltűnő címekkel számoltak be az uruguayi „véres utazóláda” ügyéről. Arról volt szó, hogy egy utazóládjában megtalálták Herbert Cukurs SS-tisztnak, 30 000 rigai zsidó hóhérének holttestét. Hamarosan kiderült, hogy Cukurs minden valószínűség szerint „az igazságot keresők különítményének” áldozata lett... És megszólaltak azok a férfiak és nők, akik saját szemükkel látták, amikor Cukurs hozzátartozóikat kínozták és gyilkolták... A francia sajtó is közölte ezeket a tanúvallomásokat. A „France-Soir” március 11-i számában például Irina Silitzki, aki 1941-ben 17 éves volt, a következőket mondta el: „A közölt fényképről nem ismertem volna fel Cukurst. Megöregedett és szemüveget visel. 1941-ben szép ember volt, búzaszőke férfi, aki pompásan festett repülő egyenruhájában... Remélem, megmondták neki, miért kell meghalnia. Ha alkalmam lett volna rá, én is megöltem volna, nem reszketett volna a kezem... Nekünk annak idején megtiltották, hogy az ablakon át végignézzük, mi történik odakint. A náci rögtön lőttek, ha megláttak egy fejet az ablakban. Én azonban

mégis kinéztem, és saját szememmel láttam, amint a lett csapatokat vezénylő Cukurs és barátja, Danskops a helyszínen kivégezte azokat, akik nem tudtak tovább vánszorogni. Aggastyánokat és gyermekeket vertek botokkal, a végén pedig revolverrel agyonlőtték őket. A holttesteket az udvarra dobták, az ablakunk alá... Cukurs gyakran megjelent a gettóban. Úgy ismerték, mint a »gyermekek specialistáját«. Különös élvezetét lelte abban, hogy a csecsemőket feldobta a levegőbe és bajonettjével kapta el őket, vagy még inkább abban, hogy a levegőben lőtte le őket, mintha csak egy galambra lőne...»

Herbert Cukurs egykori lett SS-tisztnek tehát végül is nem volt szerencséje...

Karlis Lobénak viszont szerencséje volt.

Tage Erlander, Svédország 68 éves miniszterelnöke tavaly karácsonykor levelet kapott. A levelet 1968. december 23-án Lettországból adták fel, aláírója pedig egy ismeretlen ember, Hirsch Lejbovics Jakobszon ventspilsli optikus volt. A levél így hangzott: „Zsidónak születtem. Amikor elkezdődött a második világháború, a szovjet hadsereg katonája lettem, és végigharcoltam a háborút a fasiszmus ellen. Amikor a háború végén visszatértem szülőföldemre, Ventspilsbe, Lettországba, egyetlen hozzátartozómat és rokonomat sem találtam életben. Mivel valamennyien zsidók voltak, a hitlerista megszállók és a helyi lett fasiszták már a háború első hónapjaiban megölték őket. A helybeli lakosságtól megtudtam, hogy a fajirtó hitleri politikát, amely a zsidó lakosság megsemmisítésére irányult, Ventspilsben és környékén a lett hadsereg volt alezredese, Karlis Lobe hajtotta végre, aki két hónapot töltött Ventspilsben, hogy megszervezze és irányítsa a zsidó polgári személyek tömeges agyonlövését. Attól a perctől kezdve, hogy ezt megtudtam, egész életem céljául tűztem ki, hogy felkutassam azt a Karlis Lobét, akinek irányításával családom 78 tagját meggyilkolták, közöttük a szüleimet, a fivéremet, a nővéremet és sok más rokonomat. Csatolom ehhez a levélhez megölt rokonaim névsorát. Röviddel ezelőtt külföldön élő barátaimtól megtudtam, hogy Karlis Lobe Svédországban, Stockholmban lakik, és a „Daugavas Vanagi” nevű ottani fasiszta szervezetet vezeti. Ezt a szervezetet a megszállás éveiben alapították azok a fasiszták, akik lelkes tagjai voltak a katonai szervezeteknek. Abban az időben a lett fasiszták az »Ostland« SS-rendőrség parancsnokának, egy Obergrup-

penführernek és rendőrtábornoknak az utasítására lapot adtak ki, amely közölte Karlis Lobénak egy emigráns újságban megjelent fényképét. Külföldi barátaim felháborodottan tudósítottak arról: a svéd kormány megengedi, hogy egy ilyen szervezet szabadon működhessen országában Karlis Lobe vezetése alatt. A megszállóknál talált okmányok és Lobe egykori segítőtársainak közlései révén, akik részt vettek a polgári lakosság tömeges meggyilkolásában, bizonyítékokat szereztem arra, hogy Lobe alezredes 1941 júliusában és augusztusában mint a megszállók parancsnoksága alatt működő, úgynevezett »önvédelmi« katonai szervezet parancsnoka, személyesen irányította a zsidó polgári lakosság tömeges kiirtását. Lobe egy kérdőíven, amelyet a németek megbízottjaként 1941. december 10-én töltött ki, maga is elismerte felelősségét ezért a »különleges tisztogatási akcióért«. Januártól márciusig Lobe a megszállók által alakított 280. lett rendőrzászlóalj parancsnoka volt, és részt vett abban a »hadműveletben«, amelyet a hitleristák Sztaraja Russza kerületben indítottak az ellenállók ellen. Lobe itt német tisztekkel együtt irányította a polgári lakosság, az öregek, a nők és a gyermekek tömeges kivégzését. Egész falvakat gyűjtött fel. Jól ismerem ezeket az atrocitásokat, mert a szovjet hadsereg katonájaként részt vettem a Sztaraja Russza környéki harcokban. A polgári lakosság kiirtását és az olyan atrocitásokat, amilyeneket Lobe követett el, a nürnbergi nemzetközi katonai bíróság háborús bűnöknek és az emberiség ellen elkövetett bűnöknek nyilvánította. Lobe ezekért a bűntettekért német kitüntetésekert kapott, és Himmler kinevezte SS-ezredessé. Lobe ellen eljárást kell indítani, és mint háborús bűnöst, bíróság elé kell állítani. Összes honfitársaim ezt kívánják. Mi, akik sokat szenvedtünk a fasizmus idején, azt kérjük a svéd kormánytól, adja ki Karlis Lobét mint háborús bűnöst a szovjet hatóságoknak, hogy büntetőeljárást lehessen indítani ellene. Azt is kérjük, hogy Svédországban tiltsák be a Daugavas Vanagi nevű szervezet tevékenységét... Meggyőződéseim, hogy kérésemet teljesítik. Mellékelem a Karlis Lobe által elkövetett bűnöket bizonyító okmányokat. Tisztelettel stb.”

1969. január 9-én a tekintélyes „Aftonbladet” meglehetősen hosszú cikket közölt az ügyről. Lobe nevét azonban nem írták le, és az újság feltette a kérdést: „Hol lakik ez a háborús bűnös? Jakobszon

nem tudja. A svéd kormány sem tudja.” Az „Aftonbladet” ezután megjegyezte, hogy Svédország és a Szovjetunió között nincs megállapodás a bűnözők kölcsönös kiadatásáról, de ha Lobét megtalálják, svéd bíróság elé állíthatják. Ha megtalálják . . . Csakhogy azt sem tudják, hol lakik . . .

Ezt a cikket elküldték Hirsch Lejbovics Jakobszonnak. Miután elolvasta, csak ennyit mondott: „Várom, hogy Erlander miniszterelnök úr olyan választ ad, amely megfelel az igazságnak . . .”

Úgy tudom, Jakobszon még ma is várja a választ.

„A megalázott ember” – Szászok és svábok

Egyházi „pásztorlevelek” – A „kiutasítottak” szervezkednek

Az elnök pártot cserél . . . – Az „1937-es határok”

Az NPD körzöje – A Witikobund „kemény” emberei . . .

Először is szögezzük le: olyan emberekről és olyan szervezetekről lesz most szó, akik és amelyek nem hasonlítanak az eddigiekhez . . . Amíg az NTSZ egyik tagja és az egyik londoni lengyel „ideiglenes kormány” egykori vagy jövőbeli elnöke között, vagy akár egy usztasa és a „Zöld Internacionáléhoz” tartozó volt bolgár miniszter és jelenlegi ACEN-delegátus között mindig sokkal több a hasonlóság, mint a különbség, addig itt, amikor hozzáfogtam azoknak a tanulmányozásához, akik ebben a fejezetben fognak szerepelni, elsősorban a különbségek leptek meg. Ezeket az embereket amerikai barátaik „keleti német menekülteknek” hívják. Ők azonban tiltakoznak ez ellen az elnevezés ellen, és azt akarják, hogy „kiutasítottaknak” nevezzék őket. Noha nem azon a földön laknak, ahol születtek, mégis hazájukban élnek. Noha hatalmas szövetségekbe tömörülnek, amelyek elsőrendű feladatuknak a kölcsönös segítségnyújtást és a szolidaritást vallják, életszínvonaluk teljesen azonos ama európai ország többi lakói által elért életszínvonallal, amelynek gazdasági fellendülését Wirtschaftswundernak, gazdasági csodának szokták nevezni, s amelynek túlságosan szilárd valutája szerfölött nyugtalanítja a többi nyugati ország bankárait.

De mégis . . . Emigránsok? Bizonyos szempontból arra kényszerítették őket, hogy azok legyenek. Politikai emigránsok? Ritkán fordult még elő, hogy egy embercsoportot, méghozzá ilyen tömegben, ennyire átpolitizáljanak. Kommunistaellenesek? Már a kérdés feltevése is nevetséges, hiszen szüntelenül az antikommunizmus bajnokainak szerepében tetszelegnek. A hidegháború martalócai? Ha elszánt nyilatkozataikat és beszédeiket nézzük, nemhogy a hideg-, de még a melegháborúnak is szívesen lennének a martalócai.

Úgy érzem, ez a könyv csonka maradna, ha nem beszélnénk róluk. Nem könnyű azonban beilleszteni a témát ebbe a dokumentum jellegű munkába. Először is azért, mert húszegynéhány szervezetük közül valamennyi megérdemelné, hogy külön fejezetet szenteljünk neki. Másodszor azért, mert a német kérdésnek néhány oldallal való elintézése felületességnek, fölényeskedésnek tűnhet. Végül pedig azért, mert a német kérdésen túl, ezekkel az embermilliókkal kapcsolatban felvetődik a mai európai határok elfogadásának vagy el nem fogadásának egész óriási problematikája.

Ebből a nehézségből nem látok más kiutat, mint egy zárójelbe tett fejezet, egy pusztán utalásszerű fejezet beiktatását, amely nem csupán „kimerítő” nem lesz, hanem tudatosan töredékes marad. Egszerűen néhány fényszóróvillantással akarjuk megvilágítani a kérdést.

Az első fejezetben már említettük François Nourissier „A megálázott ember” című könyvét. Ebben az 1950-ben írt munkában a szerző a Keletről „kiutasított” németek problémáját veti fel, olyan szellemben, amely számunkra korántsem kielégítő, de olyan tárgyi adatok kíséretében, amelyekre feltétlenül utalni kell. A szerző végeredményben tisztességesen képvisel egy olyan álláspontot, amelyet ma még sokan elfogadnak, amely azonban gyakran szolgált és szolgál ma is alapul egy hevesen támadó jellegű pszichológiának. Idézzük Nourissier-t: „A Potsdamban elhatározott kiutasítások abszurdak és kegyetlenek voltak. Próbáljuk meg leírni és megmagyarázni a történeteket. A »Reichsdeutscheval«, a »birodalmi némettel« ellentétben »Volksdeutsche« nevezik azokat, akik nemzetiségük szerint németek, vagy akik kultúrájuk és etnikumuk szempontjából németnek tekinthető európaiak. A náciizmus területi követeléseiben gyakran hivatkozott és támaszkodott ezekre a nemzeti kisebbségekre, s a német »Lebensraum« (élettér) határait ott jelölte meg a térképen, ahol ezek az elszigetelt germán települések véget érnek. Egyes »volksdeutsch« csoportok tulajdonképpen nem is német eredetűek, hanem például lotaringiaiak vagy luxemburgiak. Amennyiben osztrák származásúak, »Volksösterreichernek«, »népi osztráknak« nevezik őket. Így például a szlovéniai német kisebbségek a karintiai és stájerországi osztrákokkal állnak rokonságban, az erdélyi »szászok« vagy »svábok« pedig a Mosel és a Rajna mellől vagy Flandriából

vándoroltak ki a XVII. és a XVIII. században. Néha helytelenül a keleti németeket is azonosítják a Volksösterreicherekkel, csupán azért, mert a háború után nagyjából hasonlóan bántak el velük. Az előbbieket, akik német származásúak és nemzetiségűek, az Odera és a Neisse vonalától keletre fekvő területeken éltek, néha szláv elemekkel elvegyülve. 1945. augusztus 2-án a Három Nagy a potsdami értekezleten elhatározta, hogy úgy oldják meg a Kelet- és Északkelet-Európában élő germán kisebbségek problémáját, hogy Lengyelország, Csehszlovákia és Magyarország egész német lakosságát áttelepítik Németországba. Ez a döntés Lengyelországban 3 500 000, Csehszlovákiában 2 500 000, Magyarországon pedig 500 000 embert érintett. Más szóval 6 500 000 embert telepítették ki erőszakkal, abban a reményben, hogy így módon eredményesen megoldhatják a kelet-európai nemzetiségi problémák egy részét, s egyúttal kielégítik a három megkönnyített országot, amelyet a németek gyarmatokként vagy csatlósokként kezeltek... Hogy a kiutasításokkal járó hatalmas méretű népmozgást valamennyire szabályozni tudják, a németországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság 1945. november 2-án – a franciák ellenszavazatával – elfogadta »a német kisebbségek áttelepítésének tervét«, amely kimondta, hogy 1945. december elseje és 1946. augusztus elseje között végre kell hajtani 6 500 000 Volksdeutsch kiutasítását... Elképzelhető, milyen helyzetbe kerültek ezek a családok, amelyeket kiűztek házaikból, és arra kényszerítettek, hogy egy-egy 50–100 kilós személyi poggyászon kívül mindent otthagyanak, amikor megérkeztek a már amúgy is túlnépesedett nyugat-németországi meg szállási övezetekbe, az éhezõ, lerombolt városokba. Azt sem szabad elfelejteni, hogy néhány hónappal a kitelepítések előtt, 1945 júliusában és augusztusában, a becslések szerint naponta 25–30 000 menekült érkezett a romos Berlinbe, hogy annak a 48 átmeneti menekülttábornak valamelyikében helyezkedjen el, amelyeket a birodalom egykori fővárosa körül létesítettek. A menekültek és a potsdami határozattal áttelepítettek kettős hullámához a németek egy harmadik hulláma is érkezett a meg szállási övezetekbe a Duna völgyéből és a Balkán felől: azok a romániai, bulgáriai és jugoszláviai Volksdeutschok, akiknek kitelepítését a potsdami megállapodásban ugyan nem mondták ki, de akikre a szóban forgó országok új kormányai kezdettől fogva ellenszenvvel tekintettek. Érthető, hogy ezek az or-

szágok a rendszerváltozás első hevében nem voltak hajlandók tovább menedéket nyújtani ennek a nyugtalan nemzeti kisebbségnek, amelynek náci szervezkedése már megmutatta, mennyire összetartóak és adott esetben milyen szerepet képesek betölteni. »Valóságos trójai falovat jelentenek a nemzet bástyái között.« Így aztán azokat a szlovéniai, erdélyi, besszarábiai és más vidékeken élő német kisebbségeket, amelyeket a visszavonuló német csapatok és hatóságok nem telepítettek ki, 1945-ben rövid úton kiutasították Ausztriába. A legnagyobb tömeg Jugoszláviából és Romániából érkezett... A 380 000 négyzetkilométerre csökkent német területen tehát 1945-ben – a 6 500 000 áttelepítetten kívül – a balti országokból, Ukrajnából, Lengyelországból ténylegesen elmenekült, valamint a Kelet-Németországból a Vörös Hadsereg elől menekülő tömegek összlétszáma talán a tízmilliót is elérte, s mindez Németország 70–72 milliós lakosságát duzzasztotta fel, nem is szólva az ország négyzetkilométerenként legalább 180 fős népsűrűségéről. Ha tudjuk, milyen mély-séges nyomorban élt Németország 1946-ban, döbbenetesnek kell tartanunk, milyen gazdasági bajokkal fenyegetett a lakoságnak ez a hirtelen és rendkívüli arányú megnövekedése. Németország még 1950-ben sem tudta felszívni és »megemészteni« ezt a túlságosan gyors demográfiai hullámot, amelyet olyan nehéz feltételek között zúdítottak rá...

Csaknem húsz év távlatából megállapíthatjuk, hogy ha ez a probléma még ma is „bajokkal fenyeget”, ezek a bajok nem gazdasági, hanem politikai síkon jelentkeznek. Ami pedig a „kitelepítettek” nyugat-németországi „megemésztesét” illeti, ez olyan tökéletesen végbement, hogy ma már az embernek szinte az a benyomása, mint-ha a szövetségi köztársaság és főként az államgépezet jelentős részét a szó szoros értelmében átítatta volna a „kiutasítottak” szel-leme.

De térjünk vissza azokhoz a milliókhoz, akik a negyvenes évek végén és az ötvenes évek elején a Nourissier által leírt helyzetbe kerültek. Heinz Sander NDK-beli történész rendkívül okosan elemzi az akkori fejlemények egyik fontos oldalát. Miután ismerteti azokat a nehézségeket, amelyeket még a közigazgatás kellemetlenkedései is súlyosbítottak a „kiutasítottak”, vagy ahogy ő nevezi, az „áttelepítettek” számára, Sander a következőket fejti ki: „Ezek az admi-

nisztratív rendszabályok, a hatóságok tétlensége, értetlensége az áttelepítettek sajátos vagy egyéni problémái iránt – mindez elősegítette, hogy a lakosságnak ebben a rétegében különféle szervezetek és szövetségek keletkezzenek. Nem meglepő, hogy az áttelepítettek – nyomorúságos viszonyaik között – spontán módon szövetségekbe, egyesületekbe tömörültek, önvédelmi szervezeteket hoztak létre közös társadalmi, gazdasági, politikai és jogi érdekeik eredményes védelmére. Így jelentek meg az áttelepültek bizottságai először helyi szinten, a falvakban, a városokban és a táborokban, végül pedig körzeti, megyei szinten is. A bizottságok azt a célt tűzték maguk elé, hogy elősegítsék az áttelepültek teljes beilleszkedését új társadalmi környezetükbe. Egy másik spontán érzés, amely előmozdította ezt a tömörülést, az embereknek az a vágya volt, hogy emberi kapcsolatokat teremtsenek, ha másért nem, azért, hogy segítséget kapjanak honfitársaiktól hozzátartozóik felkutatásában, akiktől a háború elszakította őket. De hamarosan az a vágy is jelentkezett, hogy barátokra találjanak, összejöjjenek azonos sorsú, azonos érdeklődésű emberekkel, társadalmi kapcsolatokat építsenek ki... Ezek a törekvések elősegítették az áttelepítettekhez szóló első sajtókiadványok megjelenését is.

A háború utáni legelső időktől kezdve a családjuk által keresett személyek névsorain kívül már kiadtak »hazafias leveleket«, vallo-másszerű beszámolókat és más olyan írásokat is, amelyeket titokban küldtek el a címzetteknek. Egyes szerzők megelégedtek azzal, hogy tárgyilagos információkat közöljenek, hogy tájékoztassanak és segítséget adjanak az eltűnt személyek felkutatásához, mások viszont rémtörténeteket írtak a keleti területek lakosságának kitelepítéséről és az ott uralkodó állapotokról. Ezek a kiadványok előkészítették a talajt az irredenta szervezetek röplapjai számára, amelyek a kötelező cenzúra 1949. szeptember 1-én történt megszüntetése után már hivatalosan is megjelenhettek, ez utóbbiak pedig megtisztították az utat az irredenta szervezetek és az áttelepítettek egyéb politikai egyesületei és szövetségei felé. Néhány szám jól illusztrálja ezt az egyre fokozódó sajtótevékenységet: az áttelepítettek számára 1952-ben kiadott 302 időszakos sajtótermékből, amelyek legalább évente négyszer megjelentek, hetet 1945-ben, tizennyolcat 1946-ban, harmincegyet 1947-ben és harminchatot 1948-ban alapítottak, 1949-ben pe-

dig számuk elérte a százötvenegyet.” Valamivel alább Sander leszögezi: „Az 1945–46-os kiadványokat legnagyobb részét a papság terjesztette »pásztorlevelek« formájában, amelyeket az egykori keleti német területekről származó papok intéztek híveikhez. Ezek a körözüvények ilyen címeket viseltek: »Levél a liegnitzi katolikus hívekhez«, »Pásztorlevél. Namslauból«, »Hang Észak-Csehországból«... Eleinte csak helyileg kiadott körözüvényekről és pásztorlevelekről volt szó, később azonban az egyházi kiadványok egészen nyíltan részt vettek az olyan irredenta szervezetek megteremtésében, amelyek eredeti szülőföldjük vidékei vagy etnikai, nemzetiségi hovatarozásuk alapján tömörítette az áttelepítetteket. Így például 1946 novemberétől jelent meg »A sziléziai elűzöttek közösségének körözüvénye«. Ekkor már kimondottan politikai célok érdekében használták a »kiutasítottak« vagy »elűzöttek« (Vertriebene) kifejezést is. Az egyház, amelyet védett kiváltságos helyzete, messzebbre mehetett, mint az akkor engedélyezett sajtótermékek, mivel az amerikai katonai kormányzat 1946. január 31-i rendelete felszólította a sajtót, hogy kerülje az »elűzöttek« kifejezés használatát...”

A katolikus és a protestáns papság járt elől a „kiutasítottak” szervezkedésének elősegítésében, de hamarosan mások is bekapcsolódtak ebbe a munkába. Még meg sem alakult a Német Szövetségi Köztársaság, amikor a jövődö bonni politikai vezetők többsége már kampányt indított a „kiutasítottak” érdekében. Így például a brit megszállási övezetben akkoriban alakult Kereszténydemokrata Párt (CDU) vezetői határozatot tettek közzé, s ebben követelték, hogy az „elűzöttek” kapjanak gyülekezési és szervezkedési jogot. Mivel a nyugati szövetségeseek ekkor még haboztak, a kampány egyre nagyobb méreteket öltött.

1947. április 10-én Konrad Adenauer, a jövődö kancellár is azokkal a politikusokkal együtt lépett fel, akik a brit megszállási övezet Ellenőrző Bizottságától azt kérték, „oldja fel a brit övezetben a Keletről kiutasítottak szervezkedésére vonatkozó tilalmat”. Végül is az amerikaiak 1947-ben, az angolok pedig 1948 júliusában eleget tettek ezeknek a követeléseknek. Így aztán megalakulhattak a Heimatverbände (szó szerint: a haza szövetségei) és a Landsmannschaften (szó szerint: honfitársak egyesületei), nem is említve a kulturális, sport-, ifjúsági, női és egyéb cégért viselő szervezetek százait. 1947 júliusá-

ban jött létre a Sudetendeutsche Landsmannschaft (a szudétanémetek honfitársi egyesülete), 1948. május 18-án a Landsmannschaft Pommern (a pomerániai egyesület), még ugyanebben az évben Hamburgban megalakították a kelet-poroszországi, 1949-ben pedig a Weichsel-Warthe-i (a Visztula és a Warthe közötti terület) egyesületet. Hamarosan követték ezeket a felső-sziléziai, a nyugat-poroszországi, a berlini és a brandenburgi, a balti államok német lakosságát, majd az oroszországi, a magyarországi, a jugoszláviai és más országokból származó németeket tömörítő szervezetek, amelyek száma a Buhd der Danzigerrel (Danzigiak Szövetsége) együtt meghaladta a húszat. Végül sok viszontagság után, ami főként a Landsmannschaftok élén álló politikusok egymás közti vetélkedésének következménye volt, a szervezetek többsége egyesült a Bund der Vertriebenen (BdV, magyarul: kiutasítottak szövetsége) keretében.

A szövetség jelenlegi elnöke Reinhold Rehs, a Bundestag, a nyugatnémet parlament képviselője. Tavaly májusban híre járt, hogy pártot változtatott: eddig szociáldemokrata volt, most viszont átmént a kereszténydemokrata parlamenti csoportba. A „Le Monde” bonni tudósítója erről a következőket írta a lap május 16-i számában: „Rehs dezertálása tehát logikus következménye annak a szociáldemokrata politikának, amely közmondásos óvatossága ellenére egyre több okot ad a bírálatra és a gyanakvásra a menekült-szervezetek képviselőinek, akik továbbra is mindenáron nyitva szeretnék hagyni a keleti határok kérdését. Kiesinger kancellár Kereszténydemokrata Uniója joggal remélheti, hogy a következő, 1969 szeptemberi parlamenti választásokon több szavazathoz jut az irredentának nevezhető köröktől.” Ez a kommentár jól mutatja, milyen nyomást gyakorolnak a „kiutasítottak” szervezetei a nyugatnémet politikára, mennyire akadályoznak minden olyan törekvést, amely a feszültség csökkentésére irányul, s végül milyen zsaroló módszereket alkalmaznak mindenkivel szemben, aki nem helyesli területi követeléseiket és az ezekből logikusan következő harcias álláspontot.

Mik ezek a követelések? Azt mondhatnánk, háromemeletes építményt alkotnak. A mindenkori politikai helyzetnek, az egyes politikusok és szónokok beállítottságának, mindenkori hallgatóságuk vagy olvasóközönségük véleményének és hangulatának és más hasonló tényezőknek megfelelően meg lehet maradni az első emeleten, vagy

fel lehet menni a másodikra, sőt adott esetben a harmadikra is. Az első emelet: a „status quo” el nem fogadása, más szóval a Német Demokratikus Köztársaság jogi elismerésének, valamint Németország jelenlegi határai, különösen pedig az NDK-t és Lengyelországot elválasztó Odera–Neisse-vonal törvényesként való elismerésének megtagadása. A második emelet: az „1937-es határok” – más szóval az a követelés, hogy a Szövetségi Köztársaság kapja vissza a német állam helyreállításához szükséges mindazon területeket, amelyek az Ausztria elleni hitleri támadás előestéjén Németországhoz tartoztak. A harmadik emelet: „Nagy-Németország” – más szóval annak helyreállítása, ami tulajdonképpen soha nem is létezett, kivéve azt a néhány hónapot, amely 1941-ben Hitler hatalmának tetőpontját jelentette; a cél tehát a „harmadik emeleten” az, hogy hatalmas birodalmat hozzanak létre azokból az európai területekből, ahol valaha is olyan emberek éltek, akik „német vérből valónak”, volksdeutschnak tekinthetők.

Nézzük tovább a körképet... A különböző emeletek erkélyein számos különféle személyiséget láthatunk. Nézzük az első emeleti erkélyt... Itt foglal helyet Kiesinger volt kancellár személyesen. Pártja, a CDU Braunschweigban tartott kongresszusán 1967. május 23-án kijelentette: „Azt követelik tőlünk, hogy fogadjuk el és jogilag is ratifikáljuk a status quót, azaz a feltétel nélküli kapitulációt. Erre azonban sohasem kényszeríthetnek bennünket, sem egyszerre, sem lépésenként.” A kancellár két miniszterével együtt érkezett: Willy Brandt akkori külügyminiszterrel és Heinrich Windelennek, aki a menekült-ügyek minisztere volt. 1967. június 22-én a „Der Schlesier” (A sziléziai) című újság így „tálalta” Brandt nyilatkozatát: „Ha megtennénk azt a végső engedményt, amit szüntelenül követelnek tőlünk, hogy feltétel nélkül fogadjuk el mindazt, amit Németország rovására annak idején egyoldalúan határoztak el, ezzel jogsértést követnénk el, s olyasmibe egyeznénk bele, amit egyetlen kormány sem kívánhat meg saját népétől.” 1969. június 13-án a sziléziai „kiutasítottak” kongresszusán Windelen így kiáltott fel: „Nem tudom, milyen előnyünk származna abból, ha elismernénk az Odera–Neisse-vonalat Németország keleti határáként!”

Ugyancsak az első emeleten tartózkodik dr. Hans-Christoph Seeböhm, aki nemrég bekövetkezett halála előtt a szudétanémetek

Landsmannschaftjának szóvivője, ugyanakkor Erhard kancellár minisztere is volt. 1965 júniusában Stuttgartban, a „szudétanémetek napján” Seehofer a következőket mondta: „Az úgynevezett status quo elismerése, és a hazáról, valamint az önrendelkezéshez való jogról történő lemondás a barbárságnak és a barbárság közép- és kelet-európai uralmának elismerését jelenti, a béke állandó hiányának elismerését, a felforgató bolsevizmus agressziójának állandósult veszélyét...” Erich Mende miniszter, később pedig alkancellár volt a Német Szövetségi Köztársaságban. 1949. december 10-én ezt írta az „Ost-West-Kurier”-ban: „Hallgatásunkat beleegyezésnek lehetne tekinteni, éppen ezért meg kell mondanunk az egész világnak, hogy igazságot akarunk a németeknek, Németországnak és Németország keleti határainak.”

Haladjunk most feljebb, a második emeletre... Követ bennünket Windelen miniszter úr is, hiszen a sziléziai menekültek előbb már említett kongresszusán ezeket mondta: „Németország továbbra is, még a négy győztes hatalom egyezményei után is 1937. december 31-i határaival létezik...” És ezt az állítást nem cáfolta meg sem a kancellár, sem a kormány, amelynek Windelen tagja volt. A Szövetségi Köztársaság egész hivatali és jogrendszerében törvényesnek tekintik az 1937-es határokat. Erről vallanak az olyan, igen különböző jogi szövegek, mint az 1967. május 29-i értékadótörvény, az 1962. január elsejei vámtörvény, az 1955. február 22-i nemzetiségi törvény. A második emeleten található a Bundeswehr, a nyugatnémet hadsereg tábornokai is, hiszen a hamburgi hadtáptiszti iskolán az előadótermeket az egykori kelet-poroszországi városokról, Königsbergről, Tannenbergről, Kolbergről, Küstrinről stb. nevezték el.

Menjünk még egy emelettel feljebb... Itt ismét találkozunk dr. Seehoferrel. Egy ausbacher nyilvános gyűlésen. 1953. augusztus 10-én a másnapi „Fränkische Tageszeitung” tudósítása szerint kijelentette: „A német probléma nem oldódik meg Közép-Németország (Mitteldeutschland, értsd: a Német Demokratikus Köztársaság) visszacsatolásával. Németország keleti részéhez nemcsak az Elba és az Odera tartozik, hanem Csehország és mindazok a területek, ahol valaha németek éltek.” Ugyanezen az emeleten láthatunk egy nem kormánypárti politikust is, Wilhelm Pleyert, az NPD, a neonáci ellenzéki párt egyik vezetőjét, aki 1965. október 11-én a nyugatnémet

televízió kamerái előtt jelentette ki: „A birodalom központja Eger-nél (Cheb, Csehszlovákia) van . . . Nyissák ki Közép-Európa térképét, vegyenek egy körzött, illesszék be a hegyét arra a pontra, ahol Eger található, s ha mindkét irányban lemérik a távolságot, látni fogják, hogy Eger éppen középúton van Trier és Ratibor, Stettin és Bozen, Cuxhaven és a Dráva-parti Marburg, az elzászi Mulhouse és a kelet-poroszországi Schneidemühl között, bár ez utóbbi korántsem jelzi a német terület szélső határát. A körző ága érinteni fogja Saarbrückent és Oppelnt, Hamburgot és a karintiai Villachot, Zürichet és Posent (Poznań) is.”

A keleti német menekülteknek sok képviselőjük és szószólójuk van, de tevékenységük nem szorítkozik pusztán a beszédre és az írásra. Saját vezetőik és a kegyeiket kereső politikusok azokat a beszédeket, amelyeknek hangnemére az iménti idézetekből is következtetni lehet, nagyon gyakran a frontharcosok ünnepségein, dobok, sípok hangjai közepette mondják el a népviseletbe öltözött hallgatóságnak, körülöttük pedig a „keleti tartományok” harci zászlói lobognak.

Előfordul, hogy ezeknek a revans-követeléseknek a zenéjére távoli visszhangként robbanások hangja válaszol. Ezek a robbanások nem német területen következnek be, hanem Délen, azokban a hegyekben, amelyeket az olaszok Alto-Adigének, az osztrákok pedig Dél-Tirolnak vagy Oberetschnek neveznek. Köztudomású, hogy a legtöbb esetben osztrák, de néha bajor származású terroristák az elmúlt években rendszeresen követtek el merényleteket az olasz határ túloldalán, s ehhez támogatást és pénzt is kaptak egyrészt a nyugatnémet titkoszolgálatától, másrészt azonban különféle szervezetektől is, amelyek között leggyakrabban a szudétanémetek Landsmannschaftját és ennek „kemény” magvát, a Witikobundot szokták emlegetni. De menjünk tovább . . . Nem érintjük a német menekültek rendszeres kapcsolatait az orosz fehéremigránsokkal, a balti és a lengyel menekültekkel . . . S mivel nem évkönyvet szerkesztünk, nem iktatjuk ide a Landsmannschaftok sok-sok vezetőjének életrajzát sem, amely gyakran kínos mértékben összefonódik a hitleri kalanddal . . . Hiszen leszögeztük, hogy egyszerűen csak néhány fényszóróvillantással szeretnénk megvilágítani a kérdést.

XIX. A TÉKOZLÓ FIÚK

*Erózió . . . – „Honfitárs” vagy „emigráns”? – Emigráns muzsikok
Dmitrij vallomása – A „kastély” gazdája baza akart térni
„Polonia” – Usztasák Michelinnél
„Nem hívunk senkit . . .” – „Komor” befejezés . . .*

Már e könyv elejétől kezdve minden egyes fejezetnél lemondtam arról, hogy a bennünket érdeklő kérdés egy igen fontos oldalával is foglalkozzam. Szinte nem is tértem ki erre, eltekintve az 1956-os magyarországi eseményeknek szentelt rész egy-két lapjától. Mindez szándékosan történt. És mi volt a célom vele? Meg akartam várni, hogy az olvasó előbb megismerje a problémával kapcsolatos tényeket, és csak ezután szeretném – nem is rákényszeríteni vagy rátukmálni, csupán világosan elébe tárni azt, amit ha megoldásnak nem is, de legalább a megoldás perspektívájának mernék nevezni. Voltaképpen az egész könyvben aprólékosan leírtam egy épületet, és tudatosan nem vettem figyelembe azt a repedést, amely a pincétől a padlásig végighúzódik rajta. Különböző szögekből lefényképeztem egy tájat, s úgy tettem, mintha nem látnám, hogy alattomos, széles erózió húzódik rajta végig, s féltő, hogy eltorzítja az összképet. Most, az utolsó fejezetben elérkeztünk ahhoz a pillanathoz, hogy rávilágítsunk a repedésre, és fényt derítsünk az erózió torzító munkájára. De hogyan? Egyszerűen azzal, hogy felnyitjuk iratkötegünk utolsó részét, amely a kelet-európai fővárosokban gyűjtött tényekből, véleményekből és nyilatkozatokból áll. A kérdésnek ezt az utolsó „tételét” egyetlen mondatral is össze lehet foglalni, azzal a mondatral, amelyet nyomozómunkám során magyarul és lengyelül, oroszul és szerb-horvát nyelven is hallottam: „Ha Ön ilyen részletesen leírja ezeknek az embereknek és szervezeteknek a tevékenységét, az olvasó talán nagyobb jelentőséget fog nekik tulajdonítani, mint amekkorával ténylegesen rendelkeznek, bennünket azonban ez alapján véve nem nagyon zavar, minthogy meg vagyunk győződve

róla, hogy emigránsok hiányában a politikai emigráció előbb-utóbb megszűnik létezni . . .”

Az első fejezetben idéztem annak a magyar politikai funkcionáriusnak a szavait, akivel Budapesten, egy Duna-parti irodában elég hosszan elbeszélgettünk. Halljuk, mit mondott még: „Vegyük például a jobboldali emigráció esetét. Tíz-tizenöt év alatt meglehetősen nagy változáson ment át. Miért? Azért, mert maga Magyarország sem ugyanolyan, mint akkor volt, s erről a realitásról, akarva, nem akarva, az emigrációnak is tudomást kell vennie. A háború után, egészen körülbelül 10–15 évvel ezelőttig, a reakciós szervezetek igyekeztek megakadályozni, hogy tagjaik vagy szimpatizánsaik hazajöjjenek látogatóba. Ma éppen ellenkező a helyzet: minél több kapcsolatot igyekeznek kiépíteni, azon vannak, hogy minél többen forduljanak meg nálunk. Vajon miért? Azért, mert ezek az emberek megértették, hogy szavaik csak akkor találhatnak hitelre, ha tudják róluk, hogy eleven, igazi kapcsolatokkal rendelkeznek. Attól félnek, hogy elszigetelődnek. Ma már ott tartanak, hogy valósággal reklámozzák egy magyarországi magyarhoz fűződő legcsekélyebb kapcsolatukat is . . . Ez azonban semmit nem változtat azon, hogy befolyásukat fokról fokra elveszítik. E szervezetek legtöbbje fokozatosan felbomlik, szétesik. A legszélsőségesebb csoportok alól csúszik ki leginkább a talaj. A többiek, amelyeket centristáknak lehetne nevezni, hiszen a baloldali emigránsok vajmi ritkák, ugyancsak veszítenek befolyásukból, ma már gyakorlatilag nem számítanak tényezőnek a magyar politikai életben. Ismeri a közmondást: a kutya ugat, a karaván halad . . . Nos, körülbelül erről van szó.”

Mik az okai ennek a szétesésnek, ennek a csökkenő befolyásnak? Kétségtávol ide tartozik a változó, alakuló világ és a múló idő . . . Ezt már tudjuk. De hol a többi ok?

A már idézett Konsztantyin Nyikitov annak a moszkvai szervnek az alelnöke, amelynek már a neve is kész program: „A külföldön élő honfitársakkal fenntartott kulturális kapcsolatokat ápoló és hazatelepítési bizottság”. Ennek a szervnek a nevében néhány évvel a háború után helyettesítették az „emigráns” szót a „külföldön élő honfitárs” (szootyecsesztvennyik za rubezsom) kifejezéssel. Ez a szó-tári árnyalatváltozás voltaképpen azt jelenti, hogy a szovjet hatóságok valamilyen mélyebb változás megértését és bizonyos fokig intéz-

ményesítését akarták általa kifejezésre juttatni. Beszélgető partnernem határozottan állítja, hogy így van. És megmagyarázza, hogy a politikai emigráns fogalmát véleménye szerint túlságosan szélesen értelmezték. „Vegyük például a régieket – mondja –, azokat, akik az Októberi Forradalom és a polgárháború után mentek el. Korántsem voltak valamennyien politikai emigránsok. Vrangel tábornok, amikor újabb hadosztályokat akart alakítani, a muzsikok ezreit toborozta erőszakkal hadseregébe. Ezeknek a parasztoknak fogalmuk sem volt a politikáról. Vrangel veresége után Nyugatra vetődtek, mert anélkül, hogy megkérdezték volna őket, egész zászlóaljakat Nyugatra vittek. Így hát elmondhatjuk, hogy a fehérhadseregek katonáinak jó része, amely szétszóródott a világ minden tájára, nem sorolható a politikai emigránsok közé, inkább egyfajta »botcsinálta emigráció« kategóriájába tartozik. Egészen más volt a helyzet a kadetokkal, a mensevikekkel, a nemesekkel és a nagypolgári elemekkel: ezek igen, ezek politikai emigránsok. De ezeket megint nem szabad összekeverni az írókkal, művészekkel, festőkkel, akik nem fogták fel a forradalom igazi értelmét, megrémültek a polgárháborútól, s a fehér hadsereg befolyása alatt elhagyták hazájukat, noha nem voltak a nép igazi ellenségei . . .

Ugyanilyen óvatosan kell eljárni, amikor a második világháború utáni dolgokat nézzük. 1941-ben a németek egy- vagy kétmillió foglyot ejtettek. Azután itt voltak azok, akiket erőszakkal kényszer munkára vittek Németországba. Többségük már hazatért, de nem mindenki. Németországban és Ausztriában az angol és az amerikai megszálló hatóságok a háború után mindent megtettek, hogy ezeket az embereket lebeszéljék a hazatérésről, vagy akár meg is akadályozták benne. Egyesek közülük felültek ennek a propagandának. Mások egész egyszerűen azért maradtak kint, mert ott házasodtak meg. Mindezek politikai emigránsok lennének? Nem, a mi szemünkben ezek inkább »hontalanok«. Mint tudja, olyanok is vannak, akik együttműködtek a nácikkal. Ezek azért menekültek el a Szovjetunióból, mert féltek, hogy felelősségre vonják őket. Mi ezeket sem tekintjük politikai emigránsoknak, hanem egyszerűen bűnözőknek. Kiadatásukat megtagadták tőlünk, mégpedig úgynevezett »politikai« okokból. Ez azonban csupán ürügy volt . . . Ha politikai emigrációról beszélünk, tudnunk kell, hogy miről, kiről van szó. És gondol-

kozott-e már azon, hogy ha egy szovjet matróz valamelyik kikötőben megszökik a hajójáról, nyomban »politikai menekült« lesz belőle?»

„Ha egy amerikai matróz teszi ugyanezt, ugyanabban a kikötőben – folytatja Nyikitov –, egyszerűen szökevénynek vagy szerződés-szegőnek tekintik... Láthatja, hogy a 240 millió szovjet állampolgárhoz viszonyítva a politikai emigráció szinte elenyésző. Emellett pedig még az emigránsok is fejlődnek, alakulnak...”

Ez a fejlődés szemmel láthatóan szenvedélyesen érdekli Konsztantyin Nyikitovot. Az olyan ember mosolyával és kifejező lassúságával beszél róla, aki mindenekelőtt meg akarja győzni hallgatóját. „Vegyük ismét a forradalom és a polgárháború korszakának fehérémigránsait – mondja. – Többségük tulajdonképpen nem volt hajlandó a Szovjetunió ellen tevékenykedni. Először is azért, mivel megértették, hogy hiába várnak rendszerváltozást. Másodszor és főként pedig azért, mert tudatára ébredtek, hogy a Szovjetunió számukra az orosz hazát jelenti... Ez a lelki fejlődés a húszas évek végén és a harmincas évek elején kezdődött soraikban, és a második világháború idején jól látható következményekkel járt. A fehérémigráció többsége, néhány ismert kivételtől eltekintve, nem támogatta Hitlert, aki nem is tudott eredeti elképzelése szerint nagyszámú orosz emigráns hadosztályt felállítani. Ezek az emigránsok azt látták, hogy Németországgal szemben a bolsevikok védik Oroszországot. Számos országban voltak olyan fehérémigránsok, akik részt vettek a náciellenes ellenállási mozgalomban. Ezekről keveset beszélünk, ami nagy kár, mert sokan voltak ilyenek. Ismert példa Georgij Sibanové, a cári haditengerészet egykori tisztjéé, aki szegény emberként emigrált, és Párizsban a Renault Műveknél dolgozott, majd beállt harcolni Spanyolországban a Nemzetközi Brigádba, később pedig jelentős szerepet játszott a francia ellenállásban, ezért több kitüntetést is kapott. De nem ő volt az egyedüli, aki így cselekedett. Nem akarom túlozni a dolgot, de ami tény, az tény. Ott van egy másik, nagyon távoli példa: tudta-e, hogy maga Gyenyikin, a fehér-generális is visszautasította a náci ajánlatát, hogy harcoljon az ő oldalukon, mire azok megdühödtek rá, és Párizsban házi őrizetbe helyezték?... Amikor a háború befejeződött, foglalkozni kezdtünk azoknak az ügyével, akik nem követtek el ugyan semmi bűnt, de mégis együttműködtek a németekkel. Így a fehérémigránsokra vo-

natkozó 1945-ös amnesztia után tíz évvel, 1955-ben amnesztiát adtunk például a Vlaszov-hadsereg valamennyi volt katonájának. Sok ilyen ember kapta vissza szovjet útlevelét. Velük szemben a nyitott kapuk politikáját alkalmaztuk. Ezeknek az intézkedéseknek pozitív hatása volt az emigrációra. Ekkor történt, hogy az »emigráns« szót szervezetünk nevében is »honfitársra« cseréltük fel. És a »honfitárs« itt azt az embert jelenti, aki a mi földünkön született . . .”

A hosszú beszélgetést követő napon Konsztantyin Nyikitov bemutattott Dmitrij Ivanovics Mejsznernek. Ez az udvarias és élénk emberke alig múlt húszéves, amikor a polgárháború után elhagyta a Szovjetuniót. Egy volt cári tiszt fiaként Gyenyikin, majd Vrangel hadseregében harcolt. Többek között a Krímben is verekedett a bolsevikok ellen. Prágában élt emigránsként, s itt az 1939-es háború előtt igazi politikai karriert csinált egy olyan szervezet titkáráként, amely összefogta a különféle helyi fehéremigráns egyesületeket. A háború után sokat fejlődött, és könyvet is írt „Egy öreg emigráns vallomásai” címen. Ezt a művet egy szovjet kiadóvállalat adta ki 1963-ban, amikor a szerző még mindig emigráns volt. „Végül három évvel ezelőtt hazatértem . . . – meséli nekem. – Ma már persze elég öreg vagyok, de jobb későn, mint soha. Hogy milyen okai voltak fejlődésemnek? Bonyolult okok voltak ezek, de néhány szóban is összefoglalhatók. Eleinte, a forradalom után, meg voltunk győződve arról, hogy a szovjet kormány Oroszországot csakis a teljes zűrzavar felé vezetheti. Az ötéves terveket képtelen fantazmagóriának tartottuk. De közvetlenül a háború előtt már kénytelenek voltunk beismerni, hogy a dolgok megváltoztak. Nagy hatást tett ránk például az a sok paraszt és munkás, akik tanulhattak . . . A háború idején megértettük, hogy tévedtünk a legfontosabb kérdésben: az az elszántság, amellyel a nép a németek ellen harcolt, megmutatta nekünk, hogy a szovjethatalom nem népszerűtlen, amint hittük . . . Mindenesetre időre volt szükség ahhoz, hogy el is ismerjük mindazt, amit megértettünk . . .” Amikor elbúcsúzunk, Dmitrij Mejszner dedikálja nekem a könyvét. Az „Egy öreg emigráns vallomásai” című könyv hátlapján egy Turgenyev-idézet olvasható, amely ezzel a mondatral kezdődik: „Oroszország bármelyikünk nélkül élhet, de egyikünk sem élhet Oroszország nélkül.”

Ugyancsak Moszkvában, ugyanazon a napon, amikor találkoztam

Sztepan Ivanovics Dzsugálóval, az ukrán emigráció egykori vezető emberével, alkalmam volt beszélgetni Ivan Jakovlevics Bezuglival is. Kijevből érkezett, ahol tagja „A külföldön élő ukránokkal fenntartott kulturális kapcsolatok társasága” igazgató tanácsának. Fiatalabb, tömörebb beszédű, de ugyanolyan meggyőződéses, mint moszkvai kollégája, Nyikitov. „Az egész világon ma két-, két és félmillió ukrán emigráns él – mondja. – Ezek közül csupán néhány ezer, mondjuk tíz- és hússzezer között van azoknak a száma, akik részt vesznek a politikai emigráns szervezetek tevékenységében. Viszont igen sokan vannak, akik haladó nézeteket vallanak. Egyre többen vannak ilyenek. Ezek az emberek becsületesen és őszintén néznek Szovjet-Ukrajnára, és az olyan szélsőséges szervezetek, mint az OUN, mit sem tehetnek ez ellen a fejlődés ellen.”

Miközben ezt az ukránt hallgatom, eszembe jut egy vezércikk, amely a londoni lengyel emigráció egyik folyóiratában, „A száműzött lengyel diákok világszövetségének” lapjában jelent meg 1962-ben, a szervezet elnöke, A. J. Cydik tollából. Miután többféle szempontból is bírálja a mai Lengyelországot, leszögezi: „Másfelől kétségtelen, hogy vannak olyan tényezők is, amelyek érdeklődésünkre és rokonszenvünkre tarthatnak számot. Érdeklődésünkre, a jól ismert napóleoni mondat miatt: »Lengyelország Európa kulcsa«. Valóban, Lengyelországnak a nemzetközi ügyekre gyakorolt befolyása szakadatlanul növekszik, a lengyelek egyre nagyobb szerepet játszanak a nemzetközi élet minden ágában.” Ezek a sorok akkor nyerek el teljes értelmüket, ha például, tudjuk, hogy Varsóban, ha akartam volna, Dmitrij Mejszner igen sok lengyel kollégájával találkozhattam volna. Ezeknek a – ha szabad így mondanom – hazatért tékozló fiúknak már a névsora is mély benyomást kelt: Juliusz Poniatowski, aki a háború előtt földművelésügyi miniszter volt, Franciaországból tért vissza Varsóba, Stanisław Cat-Mackiewicz és Hugon Hanke, mindketten a londoni kormány egykori miniszterelnökei, Nagy-Britanniából tértek vissza Varsóba, Mieczysław Lepecki, Piłsudski marsall volt szárnysegédje, Brazíliából tért haza, Jan Matlachowski, aki 1945–46-ban a Nemzeti Egység Tanácsának tagja volt Londonban, szintén hazatért Nagy-Britanniából, Jerzy Zdziechowski, a londoni Politikai Tanács egykori elnöke, Franciaországból tért vissza Krakóba, Franciszek Szwajdler, a háború után Nyugat-Németországban

a Nemzeti Párt elnöke, az Egyesült Államokból érkezett Łódźba, Adam Sokolowski ezredes, Piłsudski egykori vezérkari főnöke Nagy-Britanniából tért haza Varsóba, Tadeusz Kobylński volt szenátor és két varsói napilap egykori főszerkesztője, a nyugat-németországi „kastély” vezetőjének volt szövegírója, Nyugat-Németországból települt vissza Varsóba stb. És egy varsói barátom bizalmasan elmondta, hogy a már többször említett August Zaleski, a „kastély” főnöke, 1967–1968-ban maga is elküldte néhány nagyon bizalmas megbízottját a lengyel hatóságokhoz, hogy próbáljanak tárgyalni hazatéréséről, amely nyilván igen nagy port verne fel. A tárgyalások azonban nem vezettek eredményre . . .

De bármennyire látványosak is ezek a hazatérések, a problémának csupán egyik oldalát jelentik. Varsóban Janusz Kołczyński professzor, e kérdések elismert szakértője, rámutatott, hogy igen nagy részben jóindulatú semlegességnek nevezhető álláspontra helyezkedik nem csupán a szó szoros értelmében vett gazdasági emigráció, hanem javarészt az egész „Polonia” is: ez a kifejezés a világ összes országaiban számon tartott lengyel származású férfiak és nők összességét jelenti, azokat is, akiknek szülei vagy nagyszülei lengyelek voltak, s akik, noha már új hazájuk állampolgárai, nem felejtették el a régiót sem. „A háború előtti emigráció – mondta nekem Kołczyński professzor – egyáltalán nem vesz részt a londoni emigráns politikusok intrikáiban. Igaz, hogy a »Poloniát« sok országban olyan vezetők irányítják, akik beállítottságukat tekintve kommunistaellenesek, de ezek is realisták, akik kénytelenek szembenézni a valósággal. A valóság pedig az, hogy ennek a klasszikus emigrációnak, ennek a dolgozó emigrációnak a tagjai kétségkívül különféle politikai nézeteket vallanak, és erősen kötődnek új hazájukhoz, amelynek állampolgárai, mégis lelki szükségletük, hogy visszanyúljanak a hagyományokhoz, a gyökekhez, hogy kapcsolatban maradjanak azzal az országgal, ahonnan családjuk származik. Miközben tehát hű állampolgárai új hazájuknak, pszichikailag erősen kötődnek a régihez. Az Egyesült Államokban, abban az országban, ahol a »Polonia« a legerősebb, a legnagyobb létszámú, vannak olyan családok, amelyek három vagy négy nemzedék óta Amerikában élnek, de továbbra is »lengyel származású amerikaiaknak« vallják magukat. Maguk a hivatalos statisztikák is kétféle olyan amerikai állampolgárt tartanak nyilván,

akik lengyel származásúnak vallják magukat. A valóságban 6 300 000 a számuk . . . Egyre többen vannak, akik hazalátogatnak Lengyelországba. Ezek az emberek a legcsekélyebb mértékben sem törődnek a londoni emigráns politikusok politikai játékaival, köztük nem találhatják meg e politikusok azt a tömegbázist, amelyre oly nagy szükségük lenne.”

Hasonló fejlődés figyelhető meg a mai jugoszláv gazdasági emigráció köreibben is, bár más formában, ami az erősen eltérő körülményeknek tulajdonítható. Belgrádban is erre a fejlődésre hívta fel a figyelmet Djura Stanković, „Az emigránsok kérdéseivel foglalkozó szövetségi bizottság” elnöke. Az embernek persze ismernie kell a Nyugaton munkát kereső szerb, horvát, montenegrói dolgozók nehéz helyzetét . . . Dušan Savković kollégám, akinek a „Politiká”-ba írt cikksorozataát már többször idéztem, így ír erről: „Ma már világos, hogy külföldön dolgozó munkásaink komoly ellenfelei lettek hazánk ellenségeinek, olyan elemet alkotnak, amely komolyan kezdi zavarni Jugoszlávia ellenségeit. A politikai emigránsok, vagyis a szocialista Jugoszlávia igazi ellenségei, a háborús bűnösök, a német kollaboránsok és az árulók pánikba estek! A gazdasági emigráció fokozatosan kiűzi őket azokból a fészkekből, amelyekben több mint húsz év óta megtelepedtek, s ezt a gazdasági emigráció magától, saját kezdeményezésére teszi, mert mi, sajnos, keveset tettünk megszervezése érdekében. Clermont-Ferrand-ban fiatal horvát emigránsok egy csoportja szabályos ütközetet vívott egy usztasa csoporttal a Michelin-féle autógumiüzemben. 350 jugoszláv munkás, aki a mi munkaerő-közvetítő irodánk révén érkezett Franciaországba, elszigetelt helyzetben is erőteljesen ellenállt az usztasák támadásának, amely arra irányult, hogy megtörje e csoport egységét, s nagyobb részét rákényszerítse a kanadai kivándorlásra. Egyre gyakoribbak a leszámolások egyfelől a mi munkásaink, másfelől azok között, akik nem képesek megérteni, hogy sok minden megváltozott, s hogy a Jugoszláviából most érkező dolgozó már nem »megkopasztásra való birka« . . . Kár, hogy nem tudunk többet ennek a becsületes és gyakran hősiecs harcnak a részleteiről, pedig ez már több munkásunk életébe került . . .”

De fölmerül a kérdés: vajon a kommunistaellenes politikai emigráció nem próbál-e tenni valamit az ellen a jelenség ellen, amely vég-

eredményben végzetesnek bizonyulhat számára? Dehogynem. Minden lehető alkalommal heves és erőteljes szavakkal megbélyegzi a „moszkvai akciót”, amit mindig ott lát a számára kedvezőtlen fejlemények mögött. A legjellegzetesebb példát, amit erre találtam, a londoni lengyel politikai emigráció szolgáltatta. A Hármak Tanácsa 1955. augusztus 16-án „üzenetet” intézett „valamennyi lengyelhez”. Az üzenetet az a triumvirátus írta alá, amelyről már elmondtuk, hogy hosszú évekkel ezelőtt előtérben állt a Nagy-Britanniában létesített lengyel „ideiglenes kormányok” keltette zűrzavar idején: Władisław Anders tábornok, Edward Raczyński gróf és Tomasz Arciszewski, akit többször is megválasztottak elnökké. Lássunk néhány kivonatot ennek az „üzenetnek” a szövegéből: „A kommunisták, akik uralmuk alatt tartják hazánkat, Bierut egy nemrég elhangzott beszédében bejelentették, hogy mindazok a lengyelek, akik hazájuktól távol sýnlődnek, és őszintén szeretnének hazatérni, ezt minden aggodalom nélkül megtehetik, s ezzel hozzájárulhatnak a nemzeti élet kibontakoztatásának munkájához. Egyúttal biztosítékokat is adtak, bizonygatták, hogy készek elfelejteni a múltban elkövetett hibákat és bűnöket. A kommunista rendszer jelenleg nagyszabású propagandakampányt folytat ebben az irányban mind Lengyelországban, mind pedig a külföldön élő lengyel emigránsok összes jelentős köreiben . . . Ennek a szabad világ országaiban élő lengyel tömegekhez szóló kommunista offenzívának a megindítására Moszkvában adták ki a parancsot: hasonló tevékenység kezdődött a »vasfüggöny« mögötti összes többi ország emigrációja irányában, beleértve magát az orosz emigrációt is . . . Lengyelországi lengyelek, értsetek meg bennünket, amikor kijelentjük, hogy a háborús emigráció nem tér vissza a szovjet ügynökök felhívására, hogy ez az emigráció nem adja meg magát . . .”

Bizonyára nem gondoltam erre a szövegre, amikor Budapesten találkoztam a Magyarok Világszövetsége főtitkárával, Kárpáti József volt berlini nagykövettel, és munkatársával, Varga Mihállyal. Mégis, amikor most újra átolvasom azt, amit ettől az ötvenes éveiben járó és nagyon világos fejű férfitől két beszélgetés és egy ebéd során hallottam, úgy tűnik, mintha a 14 évi különbség ellenére, és attól függetlenül, hogy nem is ugyanarról az országról van szó, szavai válaszként szolgálnának Anders tábornok és barátai „üzenetére”. „Nézzé

– mondta nekem Kárpáti –, mi senkit sem hívunk. De aki jön, azt szívesen látjuk . . . Itt az élet olyan, amilyen. Megmondjuk, hogy nálunk mindenki találhat munkát, de azt sem titkoljuk, hogy az országban lakáshiány van. Az, hogy valaki az emigrációból tér vissza, nem jelenthet sem előnyt, sem hátrányt . . . A mi fő feladatunk az, hogy a külföldön élő magyarok normalizálhassák hazájukhoz fűződő kapcsolataikat. Azt szeretnénk, ha minél többen jönnének haza látogatóba, hogy saját szemükkel láthassák a tényleges helyzetet, hogy meggyőződhessenek a jelenlegi fejlődésről és ennek negatív oldalairól is. Azt kívánjuk, hogy a más országokban élő magyarok legyenek jó állampolgárai új hazájuknak, de ne felejtsek el a magyar nyelvet, a magyar kultúrát és a magyar hagyományokat, s ezzel is szolgálják a népek közötti barátságot.”

Befejezhetem-e ezt a könyvet, amelyben annyi terrorista bomba robbant, és a lélektani hadviselés annyi mikrofonja recsegett, ezekkel az olyannyira megbékítő mondatokkal? Nehéz lenne . . . Egyáltalán, be kell-e itt fejezni, ahelyett, hogy megpróbálnánk előre látni a hidegháború eljövendő csatáit vagy eljövendő fegyverszüneteit, hogy megkísérelnénk megjövendölni világunk sorsát? Nem, ez már a történelem és a későbbi történetírók dolga . . .

Néhány mondat azonban még motoszkál bennem, s ezeket nem szeretném leíratlanul hagyni. Egy idézetről van szó, amelyet eddig azért nem használtam fel, mert csupán az orosz politikai emigrációra vonatkozik, jóllehet a keleti országok egész kommunistaellenes politikai emigrációjára érvényes. Ezeknek a soroknak a világossága, szigorúsága és általános érvénye olyan, hogy szinte felér „a mese tanulságával”, amit egyébként ennek a vizsgálatnak a buktatói és tévelygései közepette, félek, nem lenne könnyű megtalálni. Újra elolvastam Borisz L. Dvinov sorait. Annak a már többször idézett tanulmányának a befejező részében találhatók, amely 1955-ben jelent meg a kaliforniai Santa Monicában, a Rand Corporation költségén. „Az a kutatás, amelyet az orosz emigráció politikai mozgalmaival és ezek tevékenységével kapcsolatban végeztem, komor, de elkerülhetetlen következtetéshez juttatott – írja Dvinov. – A forradalom előtti orosz emigránsok Oroszország leghaladóbb és politikailag legaktívabb elemeit képviselték. Politikai és ideológiai tekintetben utat mutattak otthon maradt honfitársaiknak, s ezek igazi törekvéseit ők fe-

jezték ki a világ többi része számára. Az első világháború utáni, majd a második világháború utáni emigránsok, a liberálisok, demokraták és szocialisták kicsiny csoportját leszámítva, már más fajtához tartoznak. Az emigrációba kerülve bebizonyították, hogy aligha képesek a politikai állásfoglalásra vagy önmaguk irányítására. Évtizedeken át semmi kapcsolatuk sem volt hazájukkal, ezért minden gyakorlati, ideológiai vagy szellemi szál megszakadt köztük és Oroszország között. Ennek a helyzetnek három fontos következménye volt. Az első abban áll, hogy csaknem valamennyi emigráns politikai csoport megmaradt azoknál az eszméknél és politikai elveknél, amelyeket örökölt (monarchisták, fasiszták, vlaszovisták), annak ellenére, hogy ezek az irányzatok nyilvánvalóan csődöt mondtak, és a legcsekélyebb visszhangot sem keltették az orosz népben. Másodszor, szinte valamennyi emigráns szervezet irányítása, vezetősége behódolt a monarchista vagy fasiszta beállítottságú régi emigránsoknak vagy ezek leszármazottainak. Végül, mivel e szervezetek képtelenek voltak arra, hogy Oroszországon belül bármilyen társadalmi vagy politikai mozgalmat váltsanak ki, amely törekvéseikkel rokonszenvezne, külső erőktől kezdték remélni, hogy felszabadítják Oroszországot a bolsevizmus uralma alól, és az emigránsok kezébe juttatják a hatalmat... Az Oroszországból várt támogatás teljes hiánya, s ami ebből következik, a külső segítség szükségessége mind pénzügyi téren, mind presztízs tekintetében, mind pedig valamiféle cselekvés lehetősége szempontjából, arra készteti az emigránsokat, hogy szakadatlan erőfeszítéssel, de csak látszattervékenységgel s erejükről és befolyásukról szóló haragú nyilatkozatokkal keltsenek kedvező benyomást önmagukról azokban a nyugati körökben, amelyek támogatják őket.”

„Komor, de elkerülhetetlen következtetés” – mondja Borisz Dvinnov. S az olvasó bizonyára egyetért vele...

Párizs, 1969 szeptember

TARTALOM

- I. Árulók és mártírok [5]
- II. A gerillaháború [16]
- III. Az albániai kaland [28]
- IV. „Szent Mihály lovagjai” [35]
- V. Bombák Belgrádban [50]
- VI. Komitácsik és usztasák [58]
- VII. Bombák és késszúrások [80]
- VIII. A dollár-vitaminok [105]
- IX. A támogatók [117]
- X. Ejtőernyővel az erdőbe [130]
- XI. Fehérek a nagyvilágban [142]
- XII. Egy mikrofon, két mikrofon, három mikrofon... [180]
- XIII. Az ACEN és a „Zöld Internacionálé” [210]
- XIV. A londoni „kastély” [224]
- XV. Budapesti ősz [239]
- XVI. A formózai ukránok [253]
- XVII. A véres utazóláda [263]
- XVIII. Német vér [267]
- XIX. A tékozló fiúk [277]

*A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója
Szerkesztette Szuhay-Havas Ervin*

*A borító és a kötésterv Sebes János munkája
Műszaki vezető Szécsi Andor*

Műszaki szerkesztő Székffy Gyula

A szedést 1971. I. 19-én kezdték meg

Megjelent 1971. VIII. 16-án, 16 500 példányban

Terjedelme 18,25 (A/5) ív

PL – 85 – K – 7173

71.0661 – Athenaeum Nyomda, Budapest – Ives magasnyomás
Felelős vezető: Soproni Béla igazgató